

SAJTÓ, KÉP, NEVELÉSTÖRTÉNET

Tanulmányok

Géczi János

**SAJTÓ, KÉP, NEVELÉSTÖRTÉNET
TANULMÁNYOK**

Géczi János

iskolakultúra

Iskolakultúra, Veszprém–Budapest, 2010

Iskolakultúra-könyvek 38.

ISBN 978 963 693 224 4
ISSN 1586-202X

© 2009 Géczi János
© 2009 Iskolakultúra

Felelős vezető: Bácskai István
Olvasószerkesztő: xxxxxxx
Nyomdai előkészítés: VEGA2000 Bt.
www.iskolakultura.hu
www.gondolatkiado.hu

TARTALOM

A MAGYAR NEVELÉSTUDOMÁNYI SAJTÓ A 19–20. SZÁZAD FORDULÓJÁN	7
A PEDAGÓGIAI SAJTÓ SZEREPVÁLLALÁSAI A HAZAI NEVELÉSTUDOMÁNYBAN 1990–2000	15
A HAZAI NEVELÉSÜGYI FOLYÓIRATOK, 1948–1956	24
A SZOVJET PEDAGÓGIAI MINTA NYOMÁN KIALAKÍTOTT NEMZETI TÖREKVÉSEK SAJTÓREPREZENTÁCIÓJA	35
A PEDAGÓGIAI SZAKSAJTÓ. 1956	54
AZ 1956-OS BALATONFÜREDI PEDAGÓGUSKONFERENCIA ELŐ- ÉS UTÓÉLETE A PEDAGÓGIAI SAJTÓBAN	78
A SZAKMÓDSZERTANI FOLYÓIRATOK ANTROPOLÓGIÁJA AZ ÖTVENES ÉVEKBEN	98
A SZOCIALISTA GYERMEKFELFOGÁS	105
A GYERMEK KÉPE AZ 1960–1980-AS ÉVEK MAGYAR NEVELÉSÜGYI SZAKSAJTÓJÁBAN (GÉCZI JÁNOS – DARVAI TIBOR)	126
A TÉRSZIMBOLIZÁCIÓ MEGJELENÍTÉSE A HAZAI SZAKSAJTÓBAN. 1960-AS ÉVEK	167
1989. ÁTALAKULÓ ÉS MEGSZŰNŐ FOLYÓIRATOK I.	184
IKONOLÓGIA-IKONOGRÁFIA MINT A TÖRTÉNETI PEDAGÓGIA SEGÉDTUDOMÁNYA	203

A MAGYAR NEVELÉSTUDOMÁNYI SAJTÓ A 19–20. SZÁZAD FORDULÓJÁN

A LAPOK OLVASÓI

1890 és 1900 között az ország lakossága közel 10%-kal, mintegy 1,9 millió fővel növekedett. Az ezredfordulón 19 millió fölötti az állampolgárok száma, amelynek csupán 43%-a kereső népesség. A munkaviszonnyal rendelkezőkön belül az értelmiségiek az összes népesség 3,5%-át alkották, s a számuk mintegy 590 000. A tanügyben valamivel 43 000 fő fölött dolgoztak, s ezen csoport 61%-át a tanítónők és tanítók képezték.

1890-hez képest 1900-ra a kereső népesség amúgy 12%-kal, a közszolgálatban dolgozók száma 15%-kal, azon belül a tanügyben dolgozók aránya 18%-kal nőtt. A tanügyiek számának növekedésével ugyan magyarázható-e az, hogy a vizsgált időszakunk kezdetén, 1890-ben 49, a végén, 1910-ben 59 működő pedagógiai lapról van tudomásunk? (Nagy 2001, 12–16. o.)

1890-ben a kb. 36 000 tanügyi munkásra 49 darab, 10 évvel később, 1900-ban 43 000 pedagógusra pedig 59 működő folyóirat jutott. Azaz ekkor és akkor is mintegy 7000 pedagógusonként képződött volna egy-egy folyóirat? Igaznak tűnhet, mivel a működő kiadványok tematikailag részben átfedik egymást, hogy 7000 főnél némileg nagyobb pedagóguslétszám-növekedés esetén volt arra esély, hogy olyan újabb – területi, felekezeti, az oktatás funkciója szerinti, szintbeli stb. – érdekképviselő megjelenítésére kerülhessen sor, amely folyóiratként ölti fel formáját.

Érdeklődésre tartana számot, de adatok híján nem válaszolható meg, mennyi volt e folyóiratoknak alkalmanként és éves viszonylatban a címenkénti és összpéldánya, s mennyi az olvasók száma. Szórványos adatokból az utóbbiakra tudunk következtetni: feltehetőleg néhány száz lehetett az egy-egy lapcímhez társítható lappéldányszám, s az olvasók száma sem több. Az biztosan kizárható, hogy a 7000 főben megállapított, új lap megjelenését valószínűsítő csoport egyben önálló, érdekvérvényesítésre képes szakmai közösségnek is bizonyult. Másrészt az is valószínűsíthető, hogy aki pedagógiai lapot olvas, szociális és nevelésügyi helyzete és értelmiségi szerepe szerint akár több periodikával is kapcsolatba kerül.

A PEDAGÓGIAI LAPOK

Az 1890. évben 49, 1900-ban 59, 1910-ben 92, a pedagógia világát valamiképpen megjelenítő hazai folyóirat működött (ezek listáját a Függelék tartalmazza). Az 1892-ben először megjelenő *Magyar Paedagogia*, illetve a társai, amelyek ebben az évtizedben jelentek meg először, nem feltétlenül az originális kiadványok sorába tartoznak. A legtöbb, a kiadását éppen megkezdő folyóirat pedagógiai értelemben nem

képvisel újdonságot, már csak azért sem, mert számos közülük nem diszciplináris szempont szerint szerveződött. Létrejöttük indoka többnyire egy-egy jól körbehatárolt csoport közéleti törekvése. A századforduló 20 éve alatt, 1890–1910 között majdnem megduplázódott a megindított pedagógiai lapok száma, s közülük többnek is megadatott a hosszú élet, s a lehetőség a szaktudomány formálására.

1890-ben kimutathatóan mintegy félszáz pedagógiai folyóirat működött: ezek egy része már korábban is egzisztált, másokat épp csak megalapítottak. Néhányukat még évekig, illetve évtizedekig kiadták, a többségük – amúgy a leginkább igénytelen szerkesztésűek és tartalmúak – néhány évnyi működés után megszűnt. 1890 és 1900 között 52 új lap kezdte meg tevékenységét, s valamivel kevesebb szűnt meg. A lapstruktúra gyors átalakulására utal, hogy 1890-ben a bármilyen gyakorisággal is megjelenő, de valamiképpen létező lapok közül 28 marad meg a századfordulóra, s a többi létező mind új alapítású. S hogy az 1890-esek közül csupán 20 kiadvány marad meg 1910-re.

Igaz, közben lapok tömegét alapították: 1900 és 1910 között 79 új – többségében rövid időre életben maradó – lap kezdte meg működését. 1900-ban egyébiránt már nem létezett az 1890-ben megjelenő lapok közül 20, s 1910-ben 1900-hoz képest 19-cel kevesebb, 1890-ben is tevékenykedő kiadvány létezett. A 19. század utolsó évtizedében nagyobb arányúnak mutatkozott a változás: akkor – relatíve és összességében is – több folyóirat szűnt meg, illetve jött létre, mint a 19. század első, ugyancsak lapgazdagnak mutakozó évtizedében.

A folyóiratok száma korszakunk 20 évének három időpontját vizsgálva erőteljes átalakulást mutatott. Az évtizedes bontásban több folyóirat (1890-ben 49, 1900-ban 59, 1910-ben 92) maradt talpon, de náluk jóval több alakult, s állította le hamarosan a működését. Nyilván árnyaltabb képhez jutunk akkor, ha évek bontásában tekintjük át a lapváltozásokat.

FENNTARTÓK, CÉLOK

A kiadványok példányszámáról ellenőrizhető adataink szórványosan akadnak. Nemcsak azt nem tudjuk, hogy az egy-egy havonta vagy ritkábban megjelenő füzetnek, folyóiratnak, periodikának mekkora lehetett a költségvetése, de azt sem, hogy mekkora a számonkénti példányszáma s az olvasottsága. Egyedül az impresszum adatai engednek lehetőséget az óvatos becslésre, hogy a kiadványt miféle fenntartói cél hozta létre, tartotta életben, s milyen olvasói hovatartozás, illetve igény kiszolgálásával konstruálódott meg a lap szakmai közössége.

A lapjukat szűk vagy tág piacra terítő közötti helyi, térségi és országos egyesületek, szakférfiak és szaknők, tanfelügyelőségek, felekezetek, nyomdák és magánemberek találhatók. Legnagyobb – már-már fele – arányban az egyesületi lapokra bukkanunk, eszerint tehát egyesületi keretekben volt leginkább megoldható a kiadás finanszírozása. Akár úgy, hogy az előfizetés a tagdíjjal történt, akár a kiadáshoz történő külön hozzájárulás által. A kiadók többnyire nem szántak lapfelületet a hirdetésekre, fizetett reklámokra; a lapkiadás költségvetéséhez azok bevétele vagy nem járult volna hathatósan, vagy pedig a szaklapok számára nem lehetett elfogadott, illetve kellően ízléses eljárás.

Magánemberek esetében a kiadó és a szerkesztő akár azonos személy is lehetett. A többi esetben a kiadó érdekeit az a szerkesztő jelentette meg, aki képes volt önállóan kialakítani a lap profilját, s örködni annak színvonalán. A szerkesztőt sem a lapkiadásban, sem a szöveggondozásban nem támogatták szakértői csoportok. E 20 év pedagógiai sajtója sajátosságának látszik, hogy a lap tartalmi minősége kizárólagosan a lap szerkesztőjétől függött, abba az alapvető szerepkör kijelölésén túl sem a kiadó, sem a lapszerkesztő köré gyűlő szakembercsoport nem szólt bele. A lapok nem a szerencsétlen kezű szerkesztők miatt, hanem finansiális, kiadói okok miatt szűntek meg.

A területi és a felekezeti szempontok minden időpontban megjelenítődtek. Kontúrozottak a kisdédóvói, a népoktatási, középiskolai és a tanítóképzési igények; s a korra jellemzően kezdetben alig-alig jelentek meg a középiskolaitanár-képzés, illetve a pedagógia/neveléstudomány szempontjai. A pedagógusok közti 60%-os tanítói arány ugyancsak nem látszik a lapok száma által megfelelően képviseltnek – ámbár nyilvánvaló, hogy az a példányszámokkal nagyrészt kompenzálódhatott. Másrészt a tanítói orientáltságú lapok száma a 20 év alatt rohamosan nőtt. A címadatok szerint – s mindvégig – felülreprezentált a protestáns és az evangélikus oktatásügy, vélhetően a központilag érvényesülő katolikus szellemiség ellensúlyozása s a katolikus karakterű oktatás állami preferálása miatt.

1890-ben nincs olyan kiadvány, amely a pedagógia diszciplinárisan körvonalazott területeit jeleníthette volna meg. De a kezdődő évtizedben egyre több módszertani, a biológiai-pszichológiai adottságok alapján elkülönített neveltekhez illő tanári érdeklődést kielégítő ágazati periodika jelenik meg a rendelkezéseket, szabályozást közzétevő közlönyök, valamint a szaktársasági életet és a szakmai mindennapokat reprezentáló értesítők mellett.

A pedagógiai tudományosságának identifikációjához leginkább egyetlen folyóirat, a *Magyar Paedagogia* járult hozzá. Érdemes áttekinteni, miért és hogyan tette ezt. S látni fogjuk, hogy e folyóirat is a társasági élet szükségletei alapján került megalapításra, továbbá azt, hogy az amúgy is tekintélyes tagságnak rendkívüli érdekképviselete lehetett. Kétségtelen, a társaság, tagjai révén, a nemzeti elkötelezettségű oktatásügy és az Akadémia szolgálatára is vállalkozott.

A PEDAGÓGIA ELSŐ SZAKTUDOMÁNYOS LAPJA: MAGYAR PAEDAGOGIA

A pedagógia és segédtudományai magyar nyelvű művelésére 1891-ben létrejött a Magyar Paedagogiai Társaság (MPT). Klamarik János elnök és Suppán Vilmos titkár olyan alapszabályt terjesztett a belügyminiszter elé láttamoztatásra, amelyben a társaság tevékenységét meghatározva kifejtették, hogy az érinti a hazai közoktatásügy teljességét. Elvi – ma inkább általánosnak mondott – nevelésügyi kérdések, történeti oknyomozás és a pedagógiai elvek népszerűsítése és terjesztése vált a társaság céljává. Érthető, ha e hármas feladat megvalósítását úgy találták csak a mindennapi és a közéleti tevékenykedés mellett megvalósíthatónak, ha a hatókörnövelés érdekében folyóiratot is létrehoznak. A társaság, amelynek elnöke (1892 és 1904 között) Heinrich Gusztáv, elhatározta s 1892-ben meg is kezdte a *Magyar Paedagogia* című folyóirat kiadását.

Mely vonásokkal jellemezhető ez az új s tekintélyes, hiszen kezdettől a Magyar Tudományos Akadémia támogatását élvező kiadvány? Mivel indokolható ennek a lapnak a léte – különösen arra tekintettel, hogy már létezett egy hasonló nevű és profilú, s mindemellett nem is színvonalatlan kiadvány? Glatz György szerkesztésében 1893-ig jelent meg havilapként az 1880-ban alapított *Magyar Paedagogiai Szemle*, amely régebbtől s ugyancsak a pedagógia általános kérdéseit, módszereit és a nevelés történetét taglaló okfejtéseknek adott teret, s ugyancsak Budapesten szerkesztették. S a szemle mindezekén túl centrális helyzetben lehetett, hiszen a tanügyi lapok szemlézését céljai egyikének jelölte meg. (S ha másért nem, de emiatt a magyar pedagógia sajtótörténetében fontos szerephez jut.)

A források szerint egyetlen oka lehet annak, hogy a *Magyar Paedagogiai Szemlé*t mintegy leváltotta a *Magyar Paedagogia*, s a két lap tevékenysége – egyetlen évet kivéve – nem vált párhuzamossá. A *Magyar Paedagogiai Szemle* alapítója a budai tanítóképző tanárból tanfelügyelővé emelt Rill József, aki a lap kiadójaként is tevékenykedett. A pedagógusmozgalmár *Rillt* 1889-ben követő budapesti tanító, Glatz György is szinte egyszemélyes intézményként dolgozott. Ezzel szemben a *Magyar Paedagogia* kiadása mögött már nem egy magánszemély, hanem egy szakmai reputációval rendelkező, széles körből verbuválódott, amúgy a miniszteriális törekvések megvalósulásában tevékeny társaság s a társasági tevékenységet kanonizáló akadémiái szemlélet jelent meg. A *Magyar Paedagogia* az intézményesülés magasabb fokát képviselte, mint a *Magyar Paedagogiai Szemle*.

Mindezek eredményeként gyorsan szerveződött a *Magyar Paedagogia* kiadása, és a folyóirat megjelenésével a pedagógia tudománnyá fogadása is nyilvánossá válhatott a magyar kultúrában.

Példaadónak tűnik e korszak, illetve a Magyar Paedagogiai Társaság önszerveződése és tehetséggondozása, amely sok ambiciózus középiskolai tanárt először sokrétű tapasztaláshoz jutatott, majd pedig tudóssá válását is lehetővé tette. Klamarik Jánosnak, a források alapján bizonyíthatóan, sokat köszönhetett Csengery János, a *Magyar Paedagogia* első főszerkesztője.

Klamarik volt az, aki a debreceni református kollégiumban helyettes tanárként görögöt, latint, valamint magyar nyelv és irodalmat tanító Csengeryt Besztercebányára, majd Fehértemplomra, végül a budapesti VII. kerületi főgimnáziumba nevezte ki. Csengery hamarosan a tanárképző főgimnázium tanárjelöltjeit vezette be a görög és a latin nyelvbe, s mellette a közoktatásügyi tanácsban tagsághoz jutott, tankönyveket bírált, s iskolalátogatásokat végzett. 1891-ben a budapesti egyetemen magántanárrá habilitált görög irodalomból. Munkái révén 1892-ben kültagként bekerült az akadémia klasszika-filológiai bizottságába.

Csengery pályájának alakításában Klamarik János hathatósan vehetett részt, hiszen befolyásos tankerületi főigazgató volt, később pedig a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium osztálytanácsosává vált, s a középiskolai oktatás szervezése és irányítása volt a szakterülete. Klamarik az az ember, aki a minisztériumban hathatósan képviselhette a Magyar Paedagogiai Társaság alapítására vonatkozó beadványt, számára nyilván abban is rész jutott, hogy egyre nevesebbé váló – verseket, tanulmányokat szerző, sok nyelvet beszélő – egykori védence 1892-ben szerkesztővé válhatott.

A *Magyar Paedagogia* – olvasható a lap impresszumában – a Magyar Paedagogiai Társaság megbízásából jelenik meg, de tartalmáért egyedül a szerkesztő felelős. A szerkesztő okolható tehát azért, hogy a hó elején jelentkező, évente legkevesebb 30, de lehetőség szerint inkább 40 ívnyi terjedelmű folyam elejére illeszthető tartalom élén felsorakoztatják „a Magyar Paedagogia dolgozótársait”. 1892-ben 46, 1893-ban 40, 1894-ben 42, 1895-ben 55 szerző szerepelt a kiadványban: Csengery ekkora, többségében változatlan, szakírókból álló stábbal gondolta jónak képviseltetni a pedagógikumot. E folyóiratot – a kortársi gyakorlatnak megfelelően – egyetlen személy szerkeszti, döntéseit nem támogatja sem szerkesztőség, sem szerkesztői bizottság. Ha valakik mégis, akkor azok maguk a szerzők. (Akiknek a titulusa a lapban rejtve marad: beszéljenek magukért a közlemények.)

A lap indulásakor az *olvasókhoz* intézett beszédében Csengery így fordult hozzánk, mindjárt meg is indokolva a magyarság nevelésügyének képviseletére vállalkozó kiadvány létrejöttét:

„A 'Magyar Paedagogiai Társaság', mely más alakban már évekkel ezelőtt szolgálatában állott a magyar oktatásügynek, újonnan, új szervezettel megalakulván, programjához híven működésének egyik legfontosabb terül oly folyóirat kiadását határozta el, mely egyrészt a társaság munkájának is hű tükrre legyen, másrészt hazánk nevelés- és oktatásügyének előmozdításán fáradozva és ez ügy minden munkására számítva mentől szélesebb körre hason s főképp, hogy mindazokat egyesítse, kik nevelésünk ügyének fejlesztését szívükön hordják” (Csengery, 1892, 1. o.).

A folyóirat társasági lap ugyan, s mint a lapszámokban ellenőrizhetjük, aggályosan meg is jeleníti e társaság működésének valamennyi eseményét, de mivel e szakmailag körbehatárolt érdekű csoport legfőbb feladata a lap kiadása, a társulati élet és a lap profilja között nem mutatkozott különbség. Nem e lap feladata a csoport reprezentációja – de reprezentálja azt a miniszteriálisan és akadémiaileg is támogatott ügyet, amely nem más, mint a hazai pedagógia önzetlen szolgálata és megjelenítése.

Tanügyi lapokban nem volt szükében az ország. Az MPT nem egyszerűen a lapok számát gyarapította, de fölismerve, hogy azok speciális kérdésekkel, nem pedig magával a pedagógiával foglalkoznak, olyan kiadvány megjelentetését szorgalmazta, amely nem az iskolanemek, a tanári adminisztráció, a tanári állás szerzésének kérdéseit tematizálja, mint inkább a pedagógia tudományának mindeniktől független művelését. A lap az általános érvényű pedagógiai eszmék orgánuma kívánt lenni – foglalmazta meg Csengery. Mert mindeddig nem létezett olyan folyóirat, amely a nevelésügy részeseit, szakmájuk és tudományuk építményén belül, egymással megismertesse. S mindez eredményezte a tanügyi hiányosságot, a népiskola, a középiskola és az egyetem közti áthidalatlan űrt.

„A 'Magyar Paedagogia' közös tere akar lenni a paedagogia gyakorlati és elméleti munkásainak: nyílt mezeje a vélemények szabad nyilvánításának és higgadt megvitatásának. De ezért nem fog a tisztán paedagogiai kérdésekre szorítkozni. Folytonos figyelemmel akarja kísérni oktatásügyünk minden ágát; foglalkozni fog a tanügyi politika és administratio kérdéseivel, s kivált ama eszmékkel, melyek iskolai ügyünk jelenlegi reformtörekvéseiben nyilvánulnak; ilyenek: az egységes középiskola terve, a tanárképzés reformja, a testi nevelés ügye, kisdodóvás, internátus, nőnevelés kérdései stb. Figyelemmel fogja kísérni a hazai és külföldi tanügyi mozgalmakat...” (Csengery, 1892, 2. o.).

A főszerkesztő programja tehát tematikai sokszínűségével arról tudósít minket, hogy mennyire azonos e lapszerkesztés, a lapírókban buzgólkodó szándék, a miniszteriális és az akadémiai akarat.

Mindez a laptestek, de még inkább az egyes évfolyamok szerkezetében is meglát-szik. A számok élén értekezések állnak: terjedelmes, retorizált s a korszak tudományos közleményeit követően többségében argumentációtól mentes közlemények ezek, amelyeknek mindig az a legnagyobb értékük, hogy az európai kortárs horizont felvázolása, a hazai fejlemények bemutatása mellett pontos a célmegjelölésük, s ékes irodalmi-tudományos nyelven írottak. Az *Értekezések* után szokásosan *Hazai irodalom* rovatcím alatt módszertani kérdésekkel foglalkozó tematikus egység következett. Ezen belül mindig ismertették a hazai pedagógiai értekezéseket. Ezt némelykor a Külföldi irodalom követte, amely rovatba könyvismertetések kerültek. A laptestek felét, egyharmadát adták ki a Közoktatási tanács, a Magyar Paedagogiai Társaság és a Vegyesek című rovatok: többnyire a társasági, a nevelésügyi, a kultúr-, illetve oktatáspolitikai kérdések megjelenítésének a helyei.

Csengery maga a lehetőségekhez képest kevés alkalommal szólalt meg. Korábbi tanárképzési feladataival kapcsolt ismereteiről adott számot, amikor a német tanárképzés reformját vagy a görög-pótló tanterv reformját mutatta be, példásan körültekintő és stílusos finomságokkal ékesített módon, illetve amikor – vélhetően szerkesztői feladatából következően – a közoktatásügyi tanács új szervezetét ismertette. Az általa szerkesztett négyből csak két évfolyamban, s akkor pedig egy, illetve öt alkalommal jelent meg, s többnyire a rendkívül gondosan végzett szerkesztői munkájával foglalkozott.

A klasszika-filológus Csengery szerkesztői tevékenysége alatt standardizálódott a hazai pedagógiai tudományos szaknyelv, az, amelyben még megtalálható a retorizált-ság és a pedagógiai tartalom nemzeti összhangja.

Csengery személyében az első magas szinten képzett pedagógiai szakember került egy folyóirat élére. Csengery szerkesztési eljárása – szerkesztői mindenessége – hasonló a többi pedagógiai lap szerkesztőjéhez: egyedül végzi a laptestek előállítását. Kapcsolatrendszere, valamint a szakemberi nyitottsága és a hitelessége azonban vonzóerő lehetett. S ez is hozzájárult ahhoz, hogy a korszak nemzetközi tudományos folyóiratainak szintjére emelte a lapját.

ÖSSZEZÉS

Az önálló magyar nevelésügy, a nemzeti karakterű iskoláztatás és a pedagógia tudományosulása azonos időben zajlott. A 19. század utolsó évtizedeiben, annak is a legvégén a pedagógia tudománnyá válásának utolsó szakaszában a szakajtó is megerősödött, s funkciói – nemzetközi és hazai hatásoktól formálódva – kialakultak.

A pedagógia tudománya intézményülésének részeként, de gazdag lapkiadási előzmény után jelent tehát meg az első hazai nevelésügyi, tudományos karakterű folyóirat, a *Magyar Paedagogia*, amelynek élére, négy éven át, egy klasszika-filológus, a tanárság minden szintjét ismerő, a nevelési gyakorlattól nem idegenkedő, a közéletben is járatos, s a szakmai érdekképviselőben kiváló tudós szakíró került. Csengery János életpályája arra is példa, miként alakítható – egyének, társaságok és hivatalno-

kok közös jóakarásával – sikeresen egy ambiciózus emberi sors. A jól körvonalazott kiadói szándék és a szerkesztő műveltsége és tág látóköre tette lehetővé, hogy a *Magyar Paedagogia* a nevelésügy valamennyi szintjét képesnek mutatkozott megjeleníteni az első pillanattól kezdve, s igen gyorsan a hazai pedagógiai tudományosság példájává vált s mérceként funkcionálhatott.

A pedagógia diszciplinárizálódása, intézményesülése és a pedagógiai sajtó szereplehetőségeinek értelmezése hazánkban a 19. század végével kiteljesedett. A kellően gazdag pedagógiai sajtóban a tudományos igények megjelenítésére is mód nyílt. E sajtó funkcióját fölismerő állami oktatási bürokrácia és az akadémiai érdekképviselő egyúttal támogatta az egyesületi háttérrel rendelkező *Magyar Paedagógiát* és annak több szaktudományhoz és szakterülethez értő főszerkesztőjét.

IRODALOM

A magyar nevelésügyi folyóiratok bibliográfiája. 1841–1958. Budapest, Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, 1987.

Baranyai Mária – Keleti Adolf (1937): *A magyar nevelésügyi folyóiratok bibliográfiája, 1841–1936.* Fővárosi Pedagógiai Könyvtár Kiadványai 3.

Csengery János (1892): Olvasóinkhoz. *Magyar Paedagogia*, 1., 1–2.

Mészáros István (1992): A Magyar Pedagógiai Társaság évszázada. 1891–1991. In *A Magyar Pedagógiai Társaság százéves jubileuma alkalmából rendezett tudományos ülés előadásai.* Neveléstörténeti füzetek. 10. Budapest, 3–56.

Nagy Mária (2001): A tanítóság a századelőn, a statisztikai adatok tükrében. In Nagy Mária, Szabolcs Éva és Baska Gabriella: *Magyar tanító, 1901.* Iskolakultúra Könyvek 9. Pécs, 11–37.

Szegzárdy József (1926): *Csengery János élete és munkái.* Szeged.

FÜGGELÉK

Működő pedagógiai folyóiratok:

1890: Beregmegyei Tanügy, Debreceni Protestáns Lap, Egyetemes Közoktatásügyi Szemle, Egyleti Értesítő, Evangélikus Egyház és Iskola, Evangélikus Népiskola, Felső-, Nép- és Polgári Iskolai Közlöny, Győrvidéki Tanítóegylet Értesítője, Iskola, Iskola és Szülőház, Iskolai Lap, Iskolai Szemle, Iskolakert, Izraelita Tanügyi Ellenőr, Izraelita Tanügyi Értesítő, Kalauz a Népiskolai Nevelőoktatás Terén, Kalauz a Siketnémák Oktatása és Nevelése Terén, Katholikus Hitoktatás, Kisdnevelés, Komárommegyei Tanítóegylet Értesítője, Közművelődés, Magyar Paedagogiai Szemle, Magyar Tanítóképző, Máramarosi Tanügy, Nemzeti Iskola, Nemzeti Nőnevelés, Népiskola, Népiskolai Közlöny, Népiskolai Lapok, Népnevelési Közlöny, Népnevelő, Népnevelők Lapja, Néptanító, Néptanítók Lapja, Nevelés, Nevelés és Közoktatás, Országos Középiskolai Tanáregyesületi Közlöny, Országos Polgári Iskolai Tanáregyesületi Közlöny, Polgári Iskola, Protestáns Egyházi és Iskolai Lap, Protestáns Néptanító, Protestáns Tanítók Lapja, Sárospataki Lapok, Tanítóbarát, Tanítók Lapja, Tankerületi Értesítő, Tornaügy, Vasárnapi Tanító, Vasvármegyei Tanügyi Értesítő.

1900: Állami Tanítók Országos Egyesületének Értesítője, Bácskai Néptanító, Család és Iskola, Debreceni Protestáns Lap, Délvidéki Tanügyi Egyleti Értesítő, Életpályák, Evangélikus Egyház és Iskola, Evangélikus Népiskola, Gazdasági Tanító, Gyógypedagógiai Szemle, Hevesmegyei Tanügy, Hivatalos Értesítő, Hunyadvármegyei Általános Tanítóegylet Értesítője, Ifjúság és Egészség, Iskoláink, Izraelita Tanügyi Értesítő, Kalauz a Siketnémák Oktatása és Nevelése Terén, Kalocsa-Érsekmegyei Római Katholikus Tanítóegyesületek Értesítője, Katholikus Pedagógia, Katholikus Tanügy, Kereskedelmi Szakoktatás, Kisdnevelés, Komárommegyei Tanítóegylet Értesítője, Közművelődés, Középiskolai Lapok, Középiskolai Matematikai Lapok, Magyar Iparoktatás, Magyar Iskolaszermúzeum, Magyar Kisdnevelés és Népoktatás, Magyar Paedagogia, Magyar Pestalozzi, Magyar Rajztanárók Országos Egyesületének

Értesítője, Magyar Tanítóképző, Máramarosi Tanügy, Nemzeti Iskola, Nemzeti Nőnevelés, Népiskolai Tanügy, Népművelési Közlöny, Népművelő, Népművelők Lapja, Népoktatás, Néptanítók Lapja, Nevelőoktatás, Nógrádmegyei Tanügy, Országos Középiskolai Tanáregyesületi Közlöny, Országos Polgári Iskolai Tanáregyesületi Közlöny, Polgári Iskolai Közlöny, Protestáns Egyházi és Iskolai Lap, Sárospataki Lapok, Székely Tanügy, Szilágymegyei Tanügy, Táncitanítók Lapja, Tanítók Lapja, Tanítótestületi Értesítő, Tanügyi Értesítő, Tanügyi Tanácskozó, Tornaügy, Vasárnapi Tanító.

1910: Alföldi Népiskola, Állami Népoktatás, Állami Tanítók Országos Egyesületének Értesítője, Állandó Tanügyi Lapmelléklet (a Fogaras és Vidéke melléklete), Biharvármegyei Népművelés, Borsodmegyei Tanügy, Család és Iskola, Debreceni Protestáns Lap, Délvidéki Tanügy, Egyesületi Értesítő, Evangélikus Népiskola, Evangélikus Órálló, Fogarasmegyei Népoktatás, Gyakorlati Pedagógia, Gyermek, Gyermek és az Ifjúság, Gyermekvédelmi Lap, Győr-Egyházmegyei Katholikus Tanügy, Hevesmegyei Tanügy, Hivatalos Értesítő, Hontmegyei Népoktatás, Hunyadmegyei Tanügy, Hunyadvármegyei Általános Tanítóegyesület Értesítője, Hunyadvármegyei Tanügy, Iskola, Iskolai Ünnepeink, Iskoláink, Izraelita Tanügyi Értesítő, Jász-Nagykún-Szolnoki Népművelés, Jász-Nagykún-Szolnoki Népoktatás, Kalocsa-Érsekmegyei Római Kath. Tanítóegyesületek Értesítője, Katholikus Iskola, Katholikus Nevelés, Kisdednevelés, Kisdédóvók Lapja, Kisküküllőmegyei Tanügy, Kereskedelmi Szakoktatás, Középiskolai Matematikai Lapok, Közművelődés, Közoktatás, Kultúra, Magyar Gyógyypedagógia, Magyar Iparoktatás, Magyar Kisdednevelés és Népoktatás, Magyar Középiskola, Magyar Közművelődés, Magyar Népiskola, Magyar Paedagogia, Magyar Pestalozzi, Magyar Siketnémák Oktatás, Magyar Tanítójelölt, Magyar Tanítóképző, Máramarosi Tanügy, Nemzeti Ifjúkor, Nemzeti Iskola, Nemzeti Népművelés, Nemzeti Népoktatás, Nemzeti Nőnevelés, Népiskolai Tanügy, Népművelés, Népművelési Közlöny, Népművelők Lapja, Népoktatás, Néptanítók Lapja, Néptanoda, Nógrádmegyei Tanügy, Országos Középiskolai Tanáregyesületi Közlöny, Országos Paedagogiai Könyvtár és Tanszermúzeum Hivatalos Értesítője, Országos Polgári Iskolai Tanáregyesületi Közlöny, Pedagogiumi Lapok, Polgári Iskolai Közlöny, Protestáns Egyházi és Iskolai Lap, Rajz, Rajzoktatás, Siketnémák Közlönye, Szabad Tanítás, Székely Tanügy, Szemléltető Oktatás, Szilágymegyei Tanügy, Táncitanítók Lapja, Tanítók Lapja, Tanítótestületi Értesítő, Tanügyi Értesítő, Tanügyi Tanácskozó, Tornaügy, Udvarhelyi Népművelés, Új Iskola, Új Kor, Új Korszak, Vasárnapi Tanító, Zászlónk.

A PEDAGÓGIAI SAJTÓ SZEREPVÁLLALÁSAI A HAZAI NEVELÉSTUDOMÁNYBAN. 1990–2000

A pedagógiának mint tudománynak a 18. század végi megjelenése előtt az európai civilizációban már kialakult az elgondolás arról, mit is jelent a tudományosság, s melyek azok a feltételek, amelyek a tudomány haladásához szükségesek. A pedagógia egy ideig még alkalmazott teológia és/vagy filozófia, s szerepkényszere miatt lassan éri el a diszciplínaformálódásban az önállóságot. Önmeghatározásához azonban segítséget nyújtanak a kialakult nemzeti és nemzet fölötti tudományok többé-kevésbé összerendeződő attribútumai. Amíg a fizika, a matematika, a történelem lépésről lépésre tapogatózva halad az intézményülés irányába, a tudományos pedagógia kipróbált, standardizálódó minta segítségével számíthat.

Pierre Chaunu felvilágosodást taglaló monográfiája – miközben végigköveti, miként változik meg a gondolkodás tárgya és a módszere – egy sajátos jelenségre is felhívja a figyelmet: a természettudományok kialakulása nem az egyetemek falai között történik meg. Az egyházi és állami befolyás alatt működő felsőoktatási intézmények, talán Angliát kivéve, élesen szemben álltak az arisztoteliánus törekvésekkel, ezért egy új intézményi forma, az akadémia, amely a mechanika s a nyomában kifejlődő rész- és teljes diszciplínák támogatója, illetve a mechanikus filozófia befogadója (Chaunu, 1998, 179. o.). Az akadémiák számára pedig eddig ismeretlen multiplikátorokra van szükség: a társaságok eszméit, tevékenységét össze kell valamiképpen kapcsolni, s a levelezés, hamarosan pedig a leveleket helyettesítő újságok, majd tudományos folyóiratok a tudományos közösséget ígérk, s azt kanonizálják. Az első két folyóirat – a Királyi Társaság szervezte *Philosophical Transactions* és a francia Természettudományi Akadémia *Journal des savants* kiadványa – egyaránt 1665-ben jelenik meg: az első, a jelentősebb, jellemző módon s nyilván szerepkényszerből, az egyetemi elvárásokhoz igazodva, nemcsak angolul, hanem amszterdami kiadásban latinul is – Európa középsofő térfelének tudományos nyelvén.

A természettudományokkal szemben a nemzeti társadalomtudományok születését az egyetemeken felhalmozódott ismeretek művelői inkább segítik: sőt abban is kisebb az ellenállás, hogy azok a vulgáris nyelvet használják. A latinul gondolkodó számára kevésbé lehet felháborító, ha tudja, bizonyos határokon túl nem terjedhetnek az így megjelenő eszmék, és semmiképpen nem veszélyeztetik az összeurópainak vélt filozófiát és társadalombölcseletet.

A pedagógia, amikor önálló tudományként értelmezi magát, katolikus vagy protestáns teológia alapján állít, s ízig-vérig társadalomtudományi – teológiai, illetve filozófiai – jelmezbe öltözik. S benne, bár a transzcendentális elemek mellett az empirikus törekvések is hangsúlyozódnak, a pszichológiai, orvostudományi, antropológiai elemek ahhoz nem elégségesek, hogy a természettudomány módszereiből mélyebben merítsen, de ahhoz igen, hogy annak tudományosság-kritériumait befogadja. Az, hogy 1779-ben Ernst Christian Trapp pedagógia tanszéket kap a hallei egyetemen, s

a pedagógia önálló egyetemi tantárggyá válik, továbbá hogy a 19. században megjelennek az első pedagógiainak tekinthető szaklapok, arra is utal, hogy a szellemtudományok és a társadalomtudományok közötti kölcsönhatás erősödik.

Azonos elvárások húznak meg a közös horizontot? A diszciplinák konstruálódása, majd önmeghatározása nem feltétlenül közös elvek szerint történik. Eltérő adminisztratív, szervezési, állampolitikai háttérrel s törvényszerűen különböző empirikus alapokon épülnek fel. Hogyan és miért éppen így vagy úgy, annak magyarázatával adós a művelődéstörténet, annak ellenére, hogy a tudománytörténetek saját fejlődésüket tisztességgel fölvezették, s a tudományfilozófia is elvégezte a maga aspektusainak elemzését. A tudomány törvényszerűségeiről, az általa összegzett-rendszerezett tudás átszarmaztatásának folyamatáról is van mit mondanunk.

Még az 1960-as években megjelent egy nagy sikerű, nemzetközileg elismert, a metodika alkalmazásában is újszerű könyv, amelyet utóbb, újabb fejezetekkel bővítve, magyarul is kiadtak. Derek de Solla Price a felvilágosodással megjelenő diszciplinák fejlődését szolgáló mechanizmusok bemutatására és elemzésére vállalkozik, s áttekinti azt a folyamatot, amelyet tudományos kutatásnak nevezünk, s amely magát a tudományt eredményezi. A szerző kvantitatív módszerekkel tanulmányozza a tudomány alakulását – s nem mellékesen képes számba venni mindazokat a multiplikátorokat, amelyek a fejlődést támogatják (*Solla Price, 1979*). Erre a szcientometrikai alaplámra a neveléstudomány kialakulásához szükséges körülményeket számba vevő hazai kutatók hivatkoznak (*Csapó, 2001*), valljuk meg, nemegyszer kényszerűségből, hiszen a pedagógia alacsony presztízsét valóban tisztázatlan szaktudományi kérdések is okozzák.

Solla Price szerint a tudományos kutatás és az azokból kialakuló tudomány feltételei a következők: a szakterületnek megfelelő, az egyetemes tudomány által is ellenőrizhető tudományos módszerek, intézmények, finanszírozás, tudományos utánpótlás, megfelelő szakmai kommunikáció, amely az érintettek közösségének személyes találkozására ad alkalmat, valamint a tudományos folyóiratok. Mindezek együttese pedig kialakít egy közös értékrendet vagy valamennyire azonos horizontot. Hogy az így meghatározott tudományosságnak megfelel-e a neveléstudomány s az annak részét képező hazai neveléstudomány, arról érdemes elmélkedni.

Magam a továbbiakban a tudomány, illetve a tudományos kutatás egyetlen – de a többihez hasonlóan elengedhetetlen – feltételéről, a kommunikáció csatornái közül egyről, a sajtóról szólok.

SAKFOYÓIRAT – TUDOMÁNYOS FOLYÓIRAT

A folyóiratok közösségképző szerepére valamennyi társadalmi alakulatnak szüksége van. Történelmileg a homogén tudás kialakításának igénye hozza létre ezt az olvasni tudókra számító, hatékony kommunikációs eljárást, amelynek rendkívül változatos a megjelenése. A társadalom számos közössége s vezetői szerepre aspiráló rétege megteremti és fölhasználja a lapok teremtette kereteket arra, hogy a saját normáit érvényesítse. A tudomány sem alkalmazza másként. Az első akadémiai folyóiratok, amelyek többnyire leveleket tesznek közzé, a szerző-feladókat megkímélik attól, hogy számos példányban megírják ugyanazt a szöveget. S a társasági szereptől nem

is kívánnak a 19–20. század fordulójáig megszabadulni: események és hírek, kísérletek és viták, rögzítésre érdemesnek talált tapasztalatok és méltatások jelennek meg egymás mellett, amelyeket ma hol napi sajtóhírek, hol élőközleménynek, hol tanulmányoknak, útirajznak, hol pedig monográfiának vélnénk. A tudomány számára egyelőre nem az a fontos, hogy egységesített „szakmai” szempontok érvényesüljenek a szövegek alkotásában és közzétételében, hanem hogy a textusok létezzenek. A mennyiségi főlhalmazáson minden csoportnak túl kell esnie, s nem a textuálódott eredményeket, hanem – a legitimáció érdekében – annak a folyamatát kell nyilvánossá tenni.

A keretet teremtő kiadványok kis késéssel követik a tudásról szóló elképzeléseket, s felülírják a hagyományt. Ha a közlemények teljességére – azaz a megszerkesztett, kiadott lap testére – tekintünk, tulajdonképpen többet árulnak el a hagyományhoz való viszonyról, annak alakítására tett kísérletről, mint magáról a tartalomról. Az információ befoglalója nem véletlenül válik újabban a kutatások tárgyává: érdemes láthatóvá tenni azokat a struktúrákat, amelyek megengedik a gondolatok kifejtését. Ezek a vizsgálatok azt is példázzák, hogy a különböző korszakokban, helyzetekben, ha más-más okok folytán is, de mi rekesztődik ki a beszédből, mi az, amiről nem tudunk, s mi az, amiről nem lehet szólni.

Ha csupán a Solla Price által is felsorakoztatott (mai) tudományosság-jellemzőket vesszük, s ha csak a saját szakmánkat tekintjük, akkor látjuk, ahány sajátosság van, legalább annyi eltérő ok működik elsődlegesen közre a pedagógiai szaksajtó alakításában. S azt is, hogy a pedagógia különböző szintjeinek kielégítő működését mennyi eltérő cél- és szerepképzető folyóirat multiplikálja. A szaksajtó ugyan magában foglalja az újságoktól, magazinoktól, ismeretterjesztő folyóiratoktól kezdve a tudományos folyóiratokig valamennyi kiadványváltozatot, de ezek egészen különböző közösségképző rendeltetésűek.

Így tehát beszélhetünk a pedagógia szakterülete szaksajtójának mintázatáról, amelynek egyik szélét a szakma közéleti-irányítói kiadványai határolják, a másikat pedig a diszciplína folyóiratai. S szólhatunk arról is, ismét csak a pólusokat említve, hogy létezik olyan részmintázat, amely feladata szerint a jelen időt vagy annak valamelyik metszetét, illetve azokról kialakult képzeteket tükröz, s létezik olyan részmintázat, amely a szerepe szerint nem erről vall, hanem a jövőképzet tudományos dokumentumait rendszerezi. S említhetjük a gyakorlatorientált oldalt, s átellenben a teoretikusát.

Ha tehát arról beszélünk, hogy a Földön az 1660 és 1960 között megjelent tudománnyal bármiféle módon foglalkozó és referáló folyóiratok száma 50 000, s ezek közül 1960-ban 30 000 még működött, s tudjuk, hogy a tudományos ismeretek bővülését követve 10 évente duplázódik a folyóiratok mennyisége, azaz jelenleg kb. félelgy millió ilyen típusú periodika létezik, akkor nem is annyira meglepő, hogy a valaha létezett és létező magyar pedagógiai folyóiratok száma meghaladja az 1500-at, s jelenleg mintegy 100, önmagát ilyennek állító kiadványhoz juthatnak hozzá az iskoláztatásban érdekelték (*Solla Price*, 1979, 26–27. o.; *Géczi*, 2001, 392–393. o.). Egy folyamat világosan követhető: a lapok a diszciplinárizálódás szerint alakulnak, s míg a 19. században a folyóiratok többsége nem szelektál a tudomány területei és mélysége szerint, a következő században és manapság már ez a jellemző.

Ami a hazai olvasói statisztikákat illeti, a tudományos, illetve a pedagógiai lapok olvasásának gyakorlatáról nem áll adat a rendelkezésünkre. Nem tudjuk, hogy mife-

lénk is igaz-e az, ami a nemzetközi tudomány sajtójának könyvtári kölcsönzésére igen: az igények 80%-ának kielégítésére a folyóiratok 10%-a elegendőnek mutatkozik, s a lapok 50%-át – legalábbis a könyvtárakban – senki sem akarja kézbe venni. A dolgozatok hasznosulása természetesen nem függ az olvasottságtól, egyetlen illetékes olvasó – legyen az miniszter vagy kutató – elég lehet ahhoz, hogy az írás eredménye beépüljön a közösségi tudás rendszerébe. Továbbá arról sincsenek átfogó vizsgálataink, hogy a különböző lapokhoz kötődő, rendszeresen publikáló, tudományban értékelt szakírók a kitüntetett lapjaik körül valóban „láthatatlan intézményt” képeznek-e, s hogy ezt a csoportérdeklődést követi-e az olvasói figyelem. S fölvethető kérdés az is, hogy szabad-e a tudomány létrehozóinak értékeihez kötni a szaklapokat, s maga a tudományra való érzékenység nem csak egyike-e a sok szemponttal rendelkező olvasói odafordulásnak.

E kérdések az olvasói oldalról fogalmazódnak meg, s nem a lapok kiadóinak, fenntartóinak, szerkesztőinek aspektusából. A valódi olvasókról azonban keveset tudunk, ugyanis a legtöbb olvasó annak a csoportnak a tagja, amelynek érdekérvényesítésére a lap létrejött.

A PEDAGÓGIAI SZAKSAJTÓ FORMÁI

A pedagógiai szempontokkal rendelkező sajtókiadás a felvilágosodás művelődési-oktatási elképzelései szerint alakult ki, viszonylag későn. A hazai pedagógiai-folyóirat-kiadás több mint 200 éves (pedagógiai vonatkozású cikkeket a 18. század végének lapjai is közlésznek, például az 1786–87-ben kiadott *Merkur von Ungarn*; az első, magát pedagógiainak valló kiadványt Ambróczy Sámuel szerkesztette, az 1793 és 1795 között megjelenő, evangélikus *Novi Ecclesiastico-scholastici Annales Evangelicorum Augustanae et Helveticae Confessionis in Austriaca Monarchiát*). A 19. század végéig elegendesnek tekinthető s a fenntartók praktikus pedagógiai eszményeit követő kiadványok a tudományorientáltsággal szemben a népoktatás eszményének a szószólói.

A tudományos cikk ma ismert formája alig több, mint 100 éve körvonalazódott. Újdonságnak számított az előzményekre történő explicit hivatkozás, az előzmények és az eredmények textuális elkülönítése, s az eltávolodás a híradástól. És nívum az is, hogy a szerző individuális teljesítményének értéke megnő: szerzői joggal rendelkezik. (A szerző effajta értékeltsége az európai civilizáció hol erősen, hol gyengébben megmutatkozó sajátossága, amelyet aztán mindenhol elfogadnak.) Az azóta is zajló változásokat az egyetlen magyar pedagógiai/neveléstudományi szakfolyóirat, az 1892-ben alapított *Magyar Paedagogia* publikációin is nyomon követhetjük. (S melleszen azt is, hogy milyen szakfolyóirat-idegen szerepek jelentkeznek benne – korszakonként persze más-más formában.)

A szövegek és tények kezelésének eltérő szabályai szerint a jelenlegi pedagógiai szakajtó két alakulatát máris megneveztük. De a köztük elhelyezkedő változatok, amelyek rámutatnak a pedagógikum megannyi szintjére, vajon miféle szerephez jutnak? Közvetítik és értelmezik a tudományt, s a gyakorlat számára hozzáférhetővé teszik annak az eredményeit, s fordítva, jelzik azokat a problémákat, amelyekre a tudománynak reflektálnia kellene? Ennél összetettebb a helyzet: eszmék és érdekcso-

portok, az iskolaügy résztvevőinek meghatározódásai mentén olyan kulturális hasadásokra lelhetünk, amelyeket önmagában nem magyarázhat meg a periodikák világa. Minél összetettebb és ellentmondásosabb, változatosabb a nevelésügy, annál szövevényesebb és gazdagabb annak elsőrendű kommunikációs csatornázata is. A szaktudományos folyóiratok, amelyekre ránehézkedik a tudományos közlés nemzetközi normája, az interdiszciplinaritásra törekvő periodikák, amelyeknek egyszerre több tudomány egymástól gyakran eltérő elvárásának kell megfelelniük, a nyelvezetében és eszközrendszerében a tudománytól eltávolodó, ismeretterjesztésre vállalkozó, esetleg a pedagógiai közéletet mediáló vagy csupán a szakma köznapjairól szóló kiadványrendszer mégiscsak hierarchizált, s ha a lapstruktúra nem feleltethető meg a köznapitól a szakmaiakon keresztül a korszak tudományos világképeinek, akkor nem teljesítheti be a szerepét.

A betöltött funkció szerint strukturált szaksajtó – mint indikátor – a pedagógia világának állapotáról, a benne részt vevők kompetenciájáról, a pedagógiától, s az azt művelőktől elvárt képekről tudósít, s eléggé képes körülhatárolni akár az éppen zajló kutatásokat, akár a diszciplináris vagy éppen infrastrukturális zavarokat. Talán ez az egyetlen indok arra, hogy miért legyen a mintegy 160 000 tanárt foglalkoztató Magyarországon mintegy 100 pedagógiai szaklap, azaz (átlagoltan) 1600 fős csoportonként egy. Természetesen kell, hogy legyenek, akik négy-öt kiadványt is forgatnak, ők azok, akik az olvasói csoportok – a szakma szubkulturái – között közvetítő szerepet tölthetnek be.

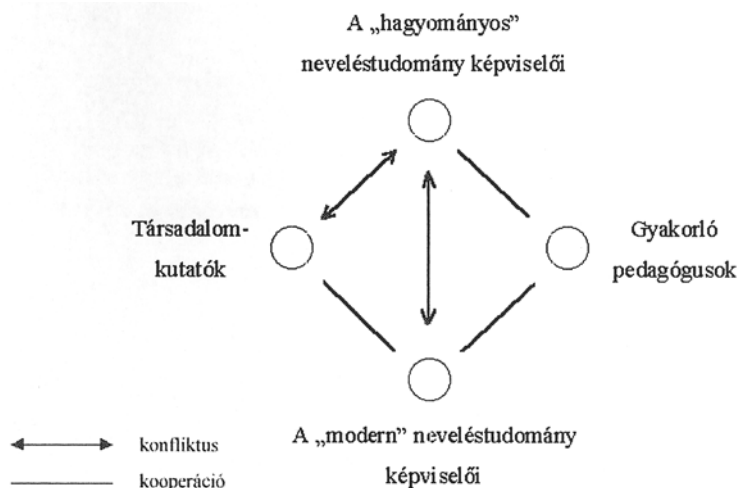
Azt kell hinni, hogy a köz- és felsőoktatás tagoltsága az oka annak a bőséges lapkínálatnak, amely jelenleg Magyarországon tapasztalható (s amely összevethető a 19–20. század fordulójának hasonló fejleményével): s ez arra a társadalmi és diszciplináris erőterre is rámutat, amelyben az igényeiket kizárólag ennyiféle módon képesek megjeleníteni az egyes csoportok.

SZEREPVÁLLALÁSOK

Báthory Zoltán, *Maratoni reform* címet viselő kötete az utóbbi 30 év közoktatási folyamatait elemzi (Báthory, 2000). Báthory Zoltán és Perjés István egy közös tanulmányban a közelmúltban arra vállalkozott, hogy bemutassa a neveléstudományt a tudományok családjában. A magyar neveléstudományról szólva, több szerző összefoglaló munkájára támaszkodva áttekintik annak alakulását és erővonalait (Báthory és Perjés, 2001). E két munka bárki számára láthatóvá teszi azt a pedagógiai valóságot, amelynek csupán az egyik eredménye a mai szaklapstruktúra.

A hetvenes-nyolcvanas évek köznevelési fejlesztését szolgáló kutatásokról szólva kitűnik, hogy éles ellentét alakul ki a pedagógiai kutatásokban érdekelt csoporton belül a hagyományos pedagógia művelői és a társadalomkutatók, s a velük azonos nézeteket valló neveléstudományi képviselők között. Mindkét térfélen támogatók is jelen vannak, a hagyományhűek mögött az oktatáspolitikai minisztériumi irányítói, a modern eszméket képviselő pedagógiai, pszichológiai, szociológiai, közgazdász kutatók mellett az MTA-ban tevékenykedő munkatársak. S mindkét csoporthoz gyakorló pedagógusok is csatlakoztak (Báthory, 2001, 416–417. o.). A „humáncentrista” és a „társadalom-központú” kutatók nézetkülönbsége a szakma belső differenciálódá-

sát eredményezte, amely nemcsak tanulmányok garmadája-hoz vezet, hanem – ha később is – a tudomány közvetítésében szerepet vállaló folyóiratok átalakulásához, illetve megjelenéséhez. A hatosnak nevezett kutatási főirány ugyan 1984-ben megszűnik, de kialakulnak a filozófiai-történeti-szellemtudományi, illetve a neveléstudományt képviselő csoportok, s önszerveződésük eredményes.

Báthorynak a hatos kutatáson belül kialakult kooperációk és konfrontációk durva szerkezetét megmutató ábrája előlegezi a folyóiratstruktúra – időben elhúzódó – átalakulását is. A meglévő vezető lapok – a *Köznevelés*, a *Pedagógiai Szemle*, az Országos Pedagógiai Intézet szakmódszertani kiadványai, a különböző tantárgyak „Tanítása”-i és a Nagy Sándor szerkesztette *Magyar Paedagogia* – többnyire a hagyományos irányt képviselők orgánumai. Ugyan történik némi erőltet kísérlet új folyóiratok alapítására – például 1980-ban a *Pedagógiai Technológia* ilyen –, de sem a társadalomkutatók, sem pedig a modernnek nem jutnak saját kommunikációjukhoz szükséges laphoz. A rendszerváltás lesz az a pillanat, amikor ez bekövetkezik. Az előbbieket főként az anyatudományukhoz kapcsolt folyóiratok átalakításába kezdenek bele, a moderneknek ugyan szinte ölükbe hullanak a régi lapok, és azok profilja is váltanak – vagy például egy időre megszűnnek –, de koncepciónálisan újakat is létesítenek. A neveléstudományi kérdéseket tágabb összefüggésbe helyező oktatáskutatók megalapítják az *Educatio* negyedévi, tematikus összeállításokkal jelentkező periodikát.

Az *Educatio* csoportprogramosságát a lap szerkesztése tükrözi: abban interjúk éppúgy megjelennek, mint kitűnő tanulmányok, a kiadó intézet produktivitását mutató, oktatásügyi kutatásokról szóló áttekintések. Az esetlegességet sem nélkülöző megjelenésű szaklapnál a szerkesztés, illetve a laptest esetében nyilvánvaló, hogy azok szekunder közéleti és szakmapolitikai törekvésekbe is ágyazottak, s ezt nem

csupán a szerzői cikkek képviselik. Mindezek mellett az új kiadvány a neveléstudomány egyik jeles folyóiratává fejlődik.

Az *Educatio* mellett az *Iskolakultúra* az, amelyik a rendszerváltásnak köszönheti létét. Profilját azonban egy másik Báthory-ábrával értelmezhetjük (Báthory 2000).

A szerző ezzel az ábrával a nyolcvanas évek pedagógiájában három kutatási vonalra épített neveléstudományi elképzelését mutatja be. A hagyományos, herbertiánusnak látott, normatív iskola elkötelezettjeinek egy része a szellemtudományi hagyományok folytathatóságát vallja. Az empirikus felfogás követői a kísérleti pedagógia hagyományához kapcsolódnak. S létezik egy harmadik törekvés, amely az aktuális pedagógiai problémák föltérképezésére és megoldási módszereinek kidolgozására vállalkozik. E cselekvésorientált irányzat mentén – ha nem is annak a kizárólagos képviselőtére – formálódik az *Iskolakultúra*.

2. ábra. Politikai és tudományelméleti prioritások a hazai pedagógiai kutatásokban (Báthory, 2000, 26. o.)

Az ábrák arra is alkalmat kínálnak, hogy a mai pedagógiai szaklapkiadást befolyásoló belső és külső tényezőket bemutassák. Észlelhető, hogy a pedagógiai szaklapok többsége a hagyományos neveléstudomány, illetve a politikai prioritások képviselője, s nem csupán azért, mert ezek hívják életre, s ezek a lap kiadásának a szorgalmazói, tartalmának ilyen-olyan mértékű meghatározói, hanem azért, mert épp ezek vázolják fel magát a pedagógiai/neveléstudományi valóságról alkotott képet is. Ugyanakkor azt a valóságot ugyancsak megkonstruálják, amely a szaklapok olvasóit is kondicionálja.

Be kell látnunk, hogy a tudományos prioritások a magyar neveléstudományban nem kizárólagos tényezők, s rajtuk kívül olyan pragmatikus szempontok is érvényesülnek, amelyek nélkül a szaksajtó (is) képtelen multiplikátori szerepének a betöltésére.

Annak a hierarchikus lapstruktúrájának a csúcán, amely ma hazánkban létezik, egyetlen folyóirat található, amelyet kizárólag tudományos elvek szerint szerkesztenek, s a Magyar Tudományos Akadémia felügyelete alatt áll. Az azt követő két-három folyóirat hozzá képest már multiplikátor, s bár igyekeznek a diszciplínaközelség fenntartására, mind a kiadójuk, mind a fenntartásukat lehetővé tevő oktatási kor-

mányzat, mind a kultúrpolitika rajtuk hagyja hol jól kivethető, hol elmaszatolt ujjlenyomatát. Minél távolabb elhelyezkedőnek találunk egy lapot a lapstruktúra hegyén állótól, annál egyénibb és labilisabb a megítélése: a fenntartói, olvasói igények eltérőek, s konfliktusok forrásává válnak. Másrészt: az olvasottságuk, amely a megértésen is alapul, nagyobb. Közvéleményt befolyásoló, az iskolai munkát segítő szerepük erősebb, éppen ezért fokozottabban függenek a politikai helyzettől.

Magyarországon jószerével jelenleg nincs olyan szaklap, amelyet közvetve vagy közvetlenül ne az oktatási, illetve kulturális kormányzat finanszírozna. Ugyan léteznek alternatív érdekek mentén megjelenő kiadványok, de ők is részesednek, ha áttételesebb módon is, a központilag elosztott költségvetésből. Másrészt – a három-négy diszciplínaközelibb tudományos vagy tudományközeli periodikát kivéve – nem létezik olyan pedagógiai szaklap, amely a határon túli magyarság nevelésügyével kapcsolatot tartana, illetve olyan sem, amelyet a hazai kisebbségek nyelvét használva, kizárólag pedagógiai szempontokra összpontosítva szerkesztenének.

Amikor Nagy József az *Iskolakultúra* hasábjain, majd pedig egy önálló kötetben is számba vette, milyen kihívások előtt áll a 21. század neveléstudománya, azt kellett észrevennünk, hogy ma nem létezik olyan hazai szaklap, amely figyelembe venné ezt a kérdést (Nagy, 2001). A tudományos előrejelzések nem fordították át a politika/ideológia számára, így az nem jelentkezik megrendelőként.

De e figyelmetlenség a másik oldalra is igaz. Ha a neveléstudomány alakításában valóban szerep jut a neveléstudományi, a neveléstudomány jellegű, az ismeretterjesztő és a pedagógiai szaksajtónak, ugyan mit várhat el a periodikák világa attól a tudománytól, amelynek valamiféleképpen része? A magyar közoktatásról szóló kitűnő jelentéskötetek például tudomást sem vesznek a sajtóról s a mögötte meghúzódó mozgásokról. A hazai kutatások szinte érintetlenül hagyják a kortársi pedagógiai sajtót. A neveléstörténészek, ha szaklapjainkhoz fordulnak, leginkább a szövegekre tekintenek, s a laptesteket, kiadványsorokat nem tekintik a tudomány- és művelődéstörténet elemzendő, értékes forrásainak.

ÖSSZEFOGLALÁS

Mind az európai művelődéstörténet és pedagógia tudománytörténete, mind a hazai társadalmi, tudományos és oktatásügyi események magyarázzák, hogy a pedagógiai szaklapok ennyire váratlanul sok speciális érdeklődésű, a neveléstudományban és a pedagógiai gyakorlatban eltérő módon involvált csoport számára készülnek. A magyar pedagógiai lapstruktúra nem a nyelvi, hanem az állampolgári helyzetet figyelembe véve működik, s tematizációját nagyjából a tág értelemben vett közelet s kisebb részben a tudományos prioritások alakítják. Amennyiben azt állítjuk, hogy a magyar neveléstudománynak létezik egy kizárólagosan „nemzeti” része, megállapíthatjuk, hogy e nemzeti feladatok egyik csoportja mégsem kerül be e lapokba, s ha azt mondjuk, hogy a hazai neveléstudomány része a nemzeti kultúrák fölötti diszciplínának is, akkor arra figyelhetünk fel, hogy annak képviselője a folyóiratainktól többnyire független, s kizárólag néhány kutatás eredményeként, néhány kutató munkássága révén történik.

Ha a nevelésügyben érdekeltek saját érdeklődésű csoportjai szerint tekintjük át a kiadott lapokat, látható, hogy az érdekvégyesítés, illetve az arra való képtelenség szerepe mekkora jelentőségű.

IRODALOM

Báthory Zoltán (2000): *Maratoni reform. A magyar közoktatás reformjának története, 1972–2000.* Budapest, Önkönet.

Báthory Zoltán (2001): A hetvenes évek. In Csapó Benő (szerk.): *Neveléstudomány az ezredfordulón.* Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 405–422.

Chaunu, P. (1998): *A felvilágosodás.* Budapest, Osiris.

Csapó Benő (2001): Neveléstudomány az ezredvég Magyarországon. *Iskolakultúra*, 2., 40–44.

Csapó Benő – Vidákovich Tibor (2001, szerk.): *Neveléstudomány az ezredfordulón.* Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.

Géczi János (2001): A magyar pedagógiai szaksajtóról. In Csapó, i. m., 392–402.

Solla Price, Derek (1979): *Kis tudomány – nagy tudomány.* Budapest, Akadémiai Kiadó.

A HAZAI NEVELÉSÜGYI FOLYÓÍRATOK, 1948–1956

Mintegy nyolcvanezer pedagógus és másfél millió tanuló: közvetlenül és közvetve őket érintette, illetve számukra készült az a sajtótömeg, amelyet évről évre előállítottak 1948 és 1956 között. Milyen folyóiratok álltak a pedagógusok rendelkezésére? Kik finanszírozták, szerkesztették és adták ki ezeket a kiadványokat? S milyen a szocialista embereszmény nevelését képviselő sajtó alakzata?

Amikor az 1930-as években a modern diszciplína irányába komoly lépéseket tesz a magyar pedagógiai gondolkodás, a szellemtudományi karaktere is megerősödik. A történeti struktúrák vizsgálatát hangsúlyozó, hermeneutikai és fenomenológiai módszerekre támaszkodó német szellemtörténeti szemléletmód egyetemi berkekben terjed el. A harmincas-egyvenes évek magyar oktatásügyét azonban a konzervatívabb modernizáció hatja át. Külpolitikai és gazdasági krízisek mellett az állam által normává emelt keresztény középosztályi nézet hatja át az iskoláztatásban megjelenített világképet, annak antropológiáját és a műveltségképet. Mindezek centrumában a nemzetté nevelés célja állt.

24

Ugyanakkor a reformpedagógiai koncepciójú mozgalom és a nemzeti pedagógiától elszakadó reformpedagógiai iskolakoncepció is követésre talál Magyarországon, amelyek 1933 és 1944 között politikai, illetve világháborús események miatt elhalnak.

A második világháború befejezése, 1945 után a magyar tanügy az 1930-as évek végének törekvéseit igyekszik folytatni. Iskolaszervezeti reformja az alsóbb iskola után a 10–14 éves gyermekeket egyféle alapozó iskolába irányítja, s a középszintű iskolák egységesítése is lezajlik. Amikorra 1948 és 1950 között az általános iskola osztályrendszere kiépül, s nyolcból négyosztályossá válik a gimnázium, akkorra az iskolafenntartók köre kérdésessé vált. Az alpműveltséget a továbbiakban nem az egyházi (70%), illetve állami fenntartású iskolákban lehetett megszerezni, hanem az államosított intézményekben. Az erősödő, majd kizárólagossá váló szocialista-kommunista politikai hatalom a tanszabadság és a demokratikus iskolarendszer kialakítását tűzi ki céljául, s a szocialista iskolaügy és pedagógia kizárólagos képviselőtére vállalkozik.

1950-től Magyarország kulturális-oktatási politikáját, pedagógikumát kizárólagosan a kommunista párt és egyre szélesedő hivatalnokrétege irányítja és ellenőrzi. A szovjet minták alapján materialista-atheista világnézetet terjeszt el az egységesítesen átesett iskolarendszer, s 1950-ben új, a marxizmus–leninizmus eszméjét képviselő, ideologikus tantervek jelennek meg.

A nevelésügy hierarchiájának csúcsán lévő szűk szakmai csoport a szovjet elv és gyakorlat nyomán a tanárszakma minden szintjét maga alakítja ki, s az oktatás valamennyi kérdését uralja. Ez igaz a magyar szocialista szaksajtóra is.

A Szocialista Nevelés Könyvtárának első könyve, széles körben kifejtett propaganda kíséretében, 1950-ben látott napvilágot. A sorozatban 1954-ig 100 kötet jelent meg, s ennek több mint a fele szovjet szerző műve. E népszerűnek bizonyuló sorozat számára fordították le s adták ki az olyan tekintélyek munkáit, mint például Kairov *Pedagógiája* (1950), Krupszkaja *Válogatott pedagógiai tanulmányai* (1952), Makarenko *Pedagógiai művei* (1952). Szóbeszédre adott okot kétségtelenül, hogy a Szocialista Nevelés Könyvtárának első 50 kötetéből 43 fordítás – s kizárólag orosz nyelvből. A szovjet pedagógia írott eredményeinek közvetítését a magyar pedagógusokhoz a politikai és a közvetlenül vagy közvetve politikai irányítású szakmai sajtó kitaróan támogatta. A szaktudományi folyóiratok közül ebben a minisztériumi kiadású *Köznevelés* járt az élen. Az irányadó – évente hatszor megjelenő – elméleti lap sem került meg a kérdést. A *Pedagógiai Szemle* 1955/4. számában a szakszervezeti mozgalomban tevékenykedő Székely Endréné A szovjet pedagógia tudományos eredményeinek alkotó felhasználása a magyar pedagógia-tudományban címmel példákat sorolt elő, milyen lehetőséget lát a szocialista pedagógia eredményeinek hazai befogadására. Az aktus erősen szorgalmazása némileg arra is utalt, hogy a szovjet pedagógia megismerése, átvétele, illetve felhasználása nem mehetett zökkenőmentesen, vagy legalábbis nem olyan tempóban, mint azt a hazai oktatásügy szereplői elvárták.

Vannak jelek arra, hogy a szűkebb szakmai fórumokon már az ötvenes évek közepén felvetődött a szovjet fordításpedagógiához való viszony ellentmondásossága vagy legalábbis nyugtalanító megoldatlansága. Annak elutasítása azonban – igaz, továbbra sem a széles nyilvánosság előtt – lávaszerűen egy Balatonfüreden megtartott konferencia ülésein ömlött szét. Az 1956 szeptemberének első hetén lezajlott eseményen többen is érintették a szovjet pedagógia és a hozzá való viszony kérdését. Köztük volt szovjet ösztöndíjasok, a Pedagógiai Tudományos Intézet munkatársai, a téma korábbi apológái, a találkozásra meghívott gyakorló tanárok, s olyan személy is, aki, vitathatatlan tekintélye ellenére, kiszorult a neveléstudomány vezetői pozíciójából.

A szovjet pedagógia kizárólagos szocialista pedagógiaként szerepeltetése majd 1956 pedagógiai vitáiban bizonyul kardinális kérdésnek. 1956-ig a szocialista nevelésügy elkötelezettjein kívül mások nem jutottak vagy nem juthattak sajtónyilvánossághoz, így róluk s pedagógiai elképzelésükről elemezhető forrás nem áll rendelkezésre.

A szovjet eredmények adaptálásával egy időben – egyre inkább szovjetellenességek tűnő, s majd idővel annak is minősített – az azzal szembeni averziók felerősödtek, ami megerősítette – a meglévő magyar nemzeti értékek hangsúlyozása mellett – a nemzeti sajátosságok keresését és bemutatását. Sajátos azonban, hogy ezek mintázat is a szovjet elképzelések szerint alakult.

NEVELÉSTUDOMÁNYI FOLYÓIRATOK

1956-ban 34 pedagógiai jellegű periodika jelent meg Magyarországon. Köztük egyetlen, ami a 19. századból eredt, a diákok körében népszerű *Középiskolai Matematikai Lapok* (1884–).

A világháború után alapított szaklap a többi tömegében a pedagógia szaktudományos-ismeretterjesztő folyóirata, a *Pedagógiai Szemle* képezte az egyik oldalt, s a másikon – túl a didaktikai, oktatáspolitikai, információs jellegű kiadványok széles sávján – a Földművelésügyi Minisztérium *Mezőgazdasági Technikumi Értesítője* (1952–1956), a Munkaerő-tartalékok Hivatala *Munkaerő-tartalék* (1953–, 1956 októbertől és 1957 áprilisa között szünetelt) című, havonként megjelenő kiadványa, pedagógus-szakszervezet lapja, a *Szakszervezeti Munka az Iskolában* (1951–1956), a Testnevelési Tudományos Tanács *Testnevelés-tudománya* (1955–1956) állt, illetve a rendszeresen megjelenő propagandakiadvány, a *Tanuljunk a Szovjet Pedagógusoktól* (1952–1956. október). Volt néhány ugyan pedagógiainak tekinthető, de szűk, szakmai réteg igényét kifejező, kis példányban s nem feltétlenül nyomdaiparilag kivitelezett kiadvány is, amilyen a Gyermekotthoni Igazgatói Munkaközösség jegyezte *Gyermekéveink* (1955. december – 1956. május–június), az Egri Pedagógiai Főiskola Pártszervezete *Ifjú Nevelő* (1953–, 1956. október és 1957. november között szünetelt) és a Lenin Intézet *Kommunista Nevelő* (1956. január – 1957. február) címet viselő nyomtatványai. A TIT-nek is létezett lapkezdeményezése, de csupán egy számot élt meg a *Pedagógiai Ismeretterjesztés* (1956. április).

A minisztériálisan támogatott, szerkesztett és kiadott (az Oktatási Minisztériumtól 1957-ben a Művelődésügyi Minisztériumhoz átkerülő), nagyon sokszor megváltoztatott összetételű szerkesztőbizottság által felügyelt *Felsőoktatási Szemle* (1953–, 1956. október – 1957. között szünetelt) kivételével az Oktatási Minisztérium adta ki a legjelesebb pedagógiai kiadványokat, összesen 13-at. E lapok megjelenésében egyaránt hiátus keletkezett, az év októbertől és a következő év márciusa között nem jelentek meg, illetve egy belső tájékoztató és egy híradó véglegesen megszűnt.¹ Valamennyi periodikát 1948 után alapították, többségüket az ötvenes évek 3., 4., 5. évében.

A központilag készített és országosan terjesztett kiadványok mellett a járási és megyei oktatási osztályok némelyike saját szerkesztésű, térségi tájékoztató broszúrák kiadására és térítésmentes terjesztésére is vállalkozott. Ezzel magyarázható, hogy az 1945 utáni lapalapítások száma 1955 (15 darab) után 1956-ban a legnagyobb (11 darab). E megyei kiadványok egyike sem élte túl 1956 második félévét, legtöbbjük egy esetleg néhány alkalommal jelent csupán meg.²

A lapok kiadói minisztériális, illetve megyei oktatásirányítási intézmények; azaz a szaklap kiadása kitüntetett állami feladat, s azon belül is a kultúrával-oktatással foglalkozó szaktárcáé. S mivel ez a szféra az ideologikum hivatalos közvetítője, ez alól a pedagógikum sem lehetett kivétel.

A pedagógustársadalom mély, s elsődlegesen a képzettségben megmutatkozó tagoltságát a kiadványok nem tükrözik, hiszen részben területi elv alapján, részben pedig az állam meghatározta szerepkényszerek alapján szerveződtek. Ha a szerkesztők kompetenciáit tekintjük át, azokat is szűk spektrumúnak találjuk. A *Pedagógiai Szemle* kivételével, amelyet, ha magas hivatali, illetve közéleti pozíciójuktól és ideológiaközvetítői, transzlátori szerepüktől eltekintünk, végtére is neveléstudományi szakemberek szerkesztettek, a lapok tartalmának meghatározói a párt által felügyelt köztisztviselők, még csak nem is újságírók. Újságírók, illetve művészek csupán a *Köznevelés*, az *Óvodai Nevelés* és a *Nevelők Lapja* környékén s némelykor csupán alkalmilag bukkantak fel. Rájuk, miként a társtudományok művelőire sem, nem volt

szüksége a pedagógiának, s különösen nem volt igény arra, hogy bármely képviselője a nevének megneveződjön.

MÓDSZERTAN ÉS SZAKSZERVEZETI LEGITIMÁLÁS – RÉTEGÉRDEKLŐDÉST SZOLGÁLÓ LAPOK

Viszonylag korán, a hazai szocialista nevelési elképzelések kifejlésének kezdetén alapítottak három, hosszabb életű pedagógiai folyóiratot is.

A *Nevelők Lapja* (1944?, 1950) első pillanattól a szakszervezeti közélet eseményeinek a megjelenítője. A lap hasábjain a szakma és a szakmapolitika nem vált ketté, sőt egyre jobban különösen összeforrt, miután a szakszervezet mindinkább az állami érdekek szószólójává vált. A lap formájával vállalta a szerepéből következő kettősséget: napilapszerűen szerkesztették, s ha olykor fel is bukkantak tisztán nevelési kérdéseket taglaló kéziratok, sem tartalmilag, sem formailag nem feleltek meg a szakcikk kritériumainak.

Az *Óvodai Nevelést* (1949) az óvodáztatás állami feladattá alakulása indokolta. A füzetnyi terjedelemmel megjelenő periodika ugyancsak az agitáció és a propaganda eszközrendszerének az eleme volt – s azért bizonyult hatékonynak, mert mindenk előtt a módszertani kérdések taglalásával vállalta az olvasók szakmai érdeklődésének kielégítését.

Leginkább kitüntetett szerephez az 1945-ben alapított *Köznevelés* jutott, ahol, a minisztériumi irányítás jóvoltából, gyorsan és politikailag ellenőrizhető módon kapta ténylegességét a szakmapolitika napi kérdésköreit.

Az *Óvodai Nevelés* és a *Nevelők Lapja* más-más, a 20. században körvonalazott neveléstudományi lapfunkciót teljesített be. A módszertani érdeklődésen és az érdekvédelemben alapuló szerkesztés azonban nem független az állam nevelésügyétől.

A NEVELŐK LAPJA – A SZAKSZERVEZETI FÓRUM

A pedagógusok szakszervezeti képviselete a második világháború befejeződésével egy időben megszerveződött, s 1945-ben a már központi szervezet is létrejött. A Magyar Pedagógusok Szabad Szakszervezete 1946 februárjában rendezte meg első kongresszusát, s tagjai munkájával hathatósan hozzájárult az iskolák államosításához. A hagyomány szerint 1944-ben alapított *Nevelők Lapját* 1951-től nemcsak a szakszervezet, hanem a minisztérium is támogatja. Ettől az évtől az Oktatásügyi Minisztérium és a Pedagógusok Szakszervezete kiadásában megjelenhet kétheti, napilap-formátumú, többnyire négy oldalal megjelenő periodika a politikai-szakszervezeti és a társas értelmezett szakmai közélet szolgálatát vállalta. A szerkesztőbizottság megteremtette (de annak tagjait 1956-ban nyilvánosságra nem hozó) lap mindezért kettős kiadói fenntartású. Érthető, hiszen ekkor került előtérbe, hogy a szakszervezet tevékenységében az oktató-nevelő munkát hathatósabban kell segíteni. A közös szerkesztésű újság 1956. október 1-jéig jelent meg, ekkor azonban elhatárolódott az állami és a minisztériumi előjáróktól, és „a Pedagógusok Szakszervezetének lapja”-ként határozta meg önmagát.

A lap tartalma általában távol állt a pedagógia tudományától, s annak még csak nem is a praxisát, hanem legkülső burkát meghatározva a szakmapolitika, az intézménypolitika, a káderügyek, a szakszervezet és az állam közös eseményeinek megjelenítését szolgálta. S persze a káderek legitimálását. A szakszervezeti események, a társadalmi-politikai fejlemények, az ötéves tervben kitűzött feladatok, mint a pedagógusok népművelői munkája, kulturális-szakmai élete, az úttörőmozgalom föllendítése, a munkára nevelés elvei sorakoztak a hasábokon, csupa közösségi problémák. A helyi tudósításként, olvasói levélként megformázott személyes ügyek akkor kaptak publicitást, ha közösségivé minősíthetővé váltak. A soproni nyugdíjasotthonba költözött idős pedagógusokról szóló; címlapon szereplő publicisztikából nemcsak az derült ki, hogy a szakszervezet gondoskodott róluk, de az is, hogy magányosak, elesettek és egyedülállók.

A VEZETŐ SZAKMAI LAPOK

Az 1891-ben alapított s a felszabadulás előtt a Magyar Paedagogiai Társaság kiadásában megjelentetett *Magyar Paedagogia* kiadása a társaság 1949. április 2-i felszámolását követően megszakadt. A lap 1947-ig jelentkezett rendszeresen; miután kiadása a Mérei Ferenc vezette Országos Neveléstudományi Intézethez került, csak egy-egy szám került napvilágra, így 1949-ben, majd 1950-ben is. A hazai pedagógiai lapkiadásban hosszú ideig nem fog majd jelentkezni kiadóként szakmai szervezet. A *Magyar Paedagogia* helyét a központilag finanszírozott *Pedagógiai Szemle* volt hivatott betölteni.

28

A Köznevelési Minisztérium 1951-ben indította a folyóiratot. 1955-től a kiadás átkerült az Országos Neveléstudományi Intézet helyében megalakult Pedagógiai Tudományos Intézethez. Az intézet, melynek igazgatója az alapítástól 1959-ig Nagy Sándor volt, az MDP Központi Vezetőségének 1954. március 18-i határozata nyomán 1954-ben jött létre. Szerepe, a metodológiai, didaktikai kérdések szocialista neveléstudományi szerepének meghatározásán túl, az oktatási dokumentumok előállítás.

Az évente hatszor megjelenő, a pedagógiai gyakorlattal szoros kapcsolatra törekvő, de a tudományosságát előszeretettel hangsúlyozó szaklap felelős szerkesztője az 1953/3–4. számtól Ágoston György lett, akinek munkáját erős szerkesztőbizottság támogatta. E bizottság tagjai között olyan korabeli tekintélyeket találunk, mint Jóború Magda oktatásiminiszter-helyettes, Kerékgyártó Imre, Nagy Sándor, Szarka József, Szokoloszy István, illetve Tettamanti Béla vagy Zibolen Endre. Miként a hatodik – 1956-os – évfolyam tartalma mutatja, a bizottság tagjai nem kizárólag a szerkesztés gyakorlati munkáját végezték, de a laptestek vezető, elméleti vagy elméletet támogató közleményeit is ők írták.

A *Köznevelés* című oktatáspolitikai periodikát 1945-ben a Vallásügyi és Köznevelési Minisztérium alapította, s a miniszter titkársága szerkesztette. Az utód, az Oktatási Minisztérium is szükségesnek találta a közoktatásban érdekelt intézmények és az azokban foglalkoztatottak hatékony tájékoztatását. 1956-ban a tizenegyedik évfolyamát megkezdő, többségében havonta kétszer, egyes számait az iskolai munkához igazítva némelykor összevontan megjelentető lap főszerkesztője Jóború Magda, felelős szerkesztője, a munka érdemi részének végzője pedig Petró András volt.

Ha a *Pedagógiai Szemle* az elmélet, akkor a *Köznevelés* a gyakorlat. A két kiadványt azonban ezekben az években lehetetlen külön-külön megítélni. Nem csupán azért, mert finanszírozójuk végső soron azonos, s azért sem, mert ugyanazt a pedagógiai világot érzékeli, sőt azért sem, mert egyformán az ideológia függvényének tekintették a neveléstudományt, hanem mindenekelőtt azért, mert vezető munkatársaik nagyrészt azonosak. E szerzők tudták, hogy a szemlén keresztül a politikusokkal, a *Köznevelés* jóvoltából pedig a pedagógusokkal tarthatnak kapcsolatot – s erre a kétoldalú hitelesítésre ugyancsak szükségük lehetett.

S hogy kik voltak a szerzők? 1956-ban a több mint 150 szerző között ott találjuk Ágoston Györgyöt, Gordos Istvánt, Jóború Magdát, Kerékgyártó Imrét, Komlói Sándort, Nagy Sándort, Szokolszky Istvánt, Zibolen Endrét – és természetesen Kossuth-díjas gimnáziumi tanárt, gimnáziumi igazgatót, intézeti vagy technikai igazgatót, a Tankönyvkiadó Vállalat munkatársát, a PTI munkatársait, egyetemi és főiskolai tanárokat. A nem vezető – azaz magas állami vagy tudományos funkciót betöltő – munkatársak többsége a megyei kiadványokban is jelentkezett. A laptestek felületének legnagyobb része a gyakorlóiskolai tanárok érdeklődésére tarthatott számot – akik éppen ezért irányelvekről, utasításokról, közleményekről, módszertani kérdésekről, mindennapi problémákról szerezhettek tudomást.

A *Köznevelés* két laptestből állt: a terjedelmesebb a borítóba kötött, a második rész az *Alsótagozati Oktatás-Nevelés* felcímet viselő melléklet. A fenntartó fölismerte, hogy a közoktatás dolgozóinak olvasói érdeklődése különbözik, s elsősorban aszerint tagolt, hogy milyen évfolyamok képzésében vettek részt, azaz a munkájuk során milyen segédleteket igényeltek, illetve fogadtak el. Az olvasói elvárások és az OM közoktatást meghatározó dominanciája közt feszülő ellentétet úgy oldották meg, hogy egyetlen szerkesztőséggel, egy kiadóval, egy újságnévvel, de két olvasói szöveget szolgáló, kétfelé különített kiadvánnyal jelentkeztek. Az alsótagozati kérdésekkel foglalkozó, gyakorlatorientált melléklet sosem foglalkozott más tárggyal, a laptest elején álló részbe az elméletibbnek tekintett, a neveléstudománynak és a pedagógiának a politika által tematizált valamennyi területe bekerült. A *Köznevelés* és a központi állami lapok azonos időpontban megjelentetett cikkeinek tartalmi és retorikai meghatározása azonosan történt. S amíg a *Pedagógiai Szemle* írói – tanszékek dolgozói, központi intézet irányítói, illetve egy-egy tantárgy kidolgozói – csak a szakmai hierarchia csúcsán állók lehettek, a *Köznevelés* befogadta az iskolákban tanítókat, a megyei hivatalnokokat és funkcionáriusokat is. Rendszeresen megjelentek azonban a pedagógiai elithez tartozók népszerűsítő-agitáló iratai, illetve az azokat kivonatoló közlemények is.

ÚJ ÉS RÉGI TÖREKVÉSEK

Az államilag fenntartott és felügyelt szerkesztőségek önálló szakmai tevékenységéről ezekben az években többnyire szó sem eshetett. Két kivétel azonban mégis akadt: az egyik egy, az állami világképpel mélységesen azonosulni képes intézeti kiadvány, a másik pedig a diákok körében népszerű s a kor teljesítménykényszeres mindennapjaihoz illeszkedő periodika volt. A *Kommunista Nevelő* egy pillanatra azt a lehetőséget villantotta fel, milyen szerepet tölthet be az önszerveződésben, az inté-

zet önmegvalósításában egy félig-meddig nyilvános kiadvány. A *Középiskolai Matematikai Lapok* pedig azt az esetet példázta, amikor az olvasói elvárások egybeesnek a lap fenntartójáéval, ami nagy példányszámú, eladható termék megjelenéséhez vezetett. Amely kiadvány – olvasó és szerkesztő egyaránt megnyugvással vehette tudomásul – apolitikusnak tűnt.

AZ INTÉZETI KIADVÁNY

A *Kommunista Nevelő* mindössze két számmal jelentkezett. A Lenin Intézet tanárainak, dolgozóinak és a kétéves továbbképző tagozat hallgatóinak a lapja először 1956 januárjában, majd februárban, közvetlenül a XX. kongresszus előtt, annak szellemiségét mintegy meg is előlegezve jelent meg. Az intézeti kiadvány azokkal az elméleti és politikai kérdésekkel foglalkozott – határozta meg a vezércikkben az igazgatóság, a párt végrehajtó bizottsága és a szakszervezeti bizottság, a három vezetői grémium –, amelyek a munkatársak továbbképzéséhez szükségesek.

A politikai nevelőmunka feladatai, elvi és módszertani problémái nem véletlenül kerültek előtérbe. Az 1955-ös központi vezetőségi határozatok nyomán a Lenin Intézet tanárai és tanítványai előtt nyilvánvalóvá vált, hogy számukra a központi célkitűzések végrehajtása sürgető, hiszen az azokban megadott értelmiségi karakter kialakítása mind az önképzésben, mind a későbbi munkában a siker záloga lehet. A havonta megjelenő lap módszertani jellegét és egyben a szerzők jobboldali elhajlástól való félelmét jól példázták a sokszorosítóüzemben készített, gépirásos laptestek.

A lap célját a kiadók nyíltan meghatározták:

„...segítséget akar nyújtani ahhoz, hogy a Lenin Intézet oktatói az eddiginél magasabb színvonalon tanítsanak, eredményesebb politikai nevelőmunkát folytassanak s ennek nyomán szilárd, megalapozott marxista világnézettel rendelkező, elvhű, a proletárinternacionalizmus és az igazi hazafiság szellemében gondolkodó és tevékenykedő, a párt politikája megvalósításáért minden áldozatra kész, képzett és művelt propagandistákat, állami és tömegszervezeti funkcionáriusokat, egyetemi oktatókat, középiskolai tanárokat [...] képezzenek a gondjaikra bízott hallgatókból”.

A dogmatizmus elleni harc, a fiatalság kommunista nevelése, a világnézeti propaganda kérdéseinek megvitatását a szerkesztőbizottság ugyanolyan fontosnak ítélte, miként a Lenin Intézet tanárainak, dolgozóinak és hallgatóinak táviratát a *L'Humanité* szerkesztőségének, a diáktothoni látogatást, a vizsgaidőszakban hasznos kölcsönös segítséget. A kiadvány a magas szintű oktatói munka eredményeiről éppen úgy tájékoztatott, mint a tanár-diák élet kisebb-nagyobb eseményeiről. De a tervekről is szó esett: a második szám vezető anyaga például arról értesít, hogy a hamarosan megartandó XX. kongresszus anyagának részletes oktatására is figyelmet fordítanak, így nemcsak a tanárok fogják azt feldolgozni, hanem márciusban három hét lesz a szemináriumokon biztosítva, hogy a hallgatók is megvitassák azt. A lap a szakmai-polgári közösségi élet kitűnő fóruma volt – és a pártértelmiségi karakterét kitűnően megvilágító, értékes kordokumentum is egyben.

VERSENYHELYZET A TÁRSADALOMBAN – ÉS AZ ISKOLÁBAN

1893 decemberében jelent meg először a *Középiskolai Matematikai Lapok*. Arany Dániel szerkesztő úr, aki az első évfolyamot az 1884. évre datálta, bizonyosan nem gondolt arra, hogy kiadványa majd 70 év múltán is népszerű és keresett folyóirat marad. Amit a jeles szakember felismert, ráirányította a figyelmet: a tehetséggondozás kérdése nem is olyan egyszerű neveléstudományi probléma. Arany Dániel a tehetség jegyei között tudta a versenyhelyzetben történő helytállást, ezért lapját – de a szerkesztők és az olvasók közötti kapcsolatot is – a társadalmi létet szimuláló versenyzetetésre alapozta. A kiemelkedő adottságú gyermek mint versenyző – e képzetben kétségtelenül felfedezhető a társadalmi hasznosság eszményére koncentráló, nemzetállami hagyományokat hangsúlyozó nemzeti pedagógia emberképe. Másként fogalmazva, az evolucionista elképzelésektől sem mentes biologicizmus következményeként talán túl hangsúlyos versengés állt a ma inkább értékelt kooperáció helyén.

1956-ban a *Középiskolai Matematikai Lapok* a hetvenedik évfolyamát adta közzé, s a laptestek most is, az iskolai évhez alkalmazkodva, kilenc alkalommal jelentek meg. A lap sajátossága, hogy lehetőleg nem vagy csak nagy ritkán és kis terjedelemben tett közzé cikket, publicisztikát, közleményt vagy hírt, megmaradt a 'szakmaiság' keretei között, s a fogósabbnál fogósabb feladatok nyilvánosság elé bocsátására vállalkozott. A márciusi számokig nincs is semmi cikk, májusban azonban a Rákosi Mátyás matematikai tanulmányi verseny 1956. évi 1. fordulójáról szóló, zsörtölődő híradás jelent meg. Az ejnye-bejnyezés oka az volt, hogy a 3220 dolgozatot beadó 236 iskola között csupán 57 ipari technikum volt, s ez a szám az előző évhez képest 2-vel csökkent. A szeptemberi számban a 2. forduló mellett arról is hírt ad a szerkesztő, hogy a Magyar-Szovjet Társaság és a DISZ Központi Vezetősége középiskolai pályázatán milyen matematikai feladatok szerepeltek. Az októberi híradó figyelemre méltó szenzációja, hogy a közgazdasági technikumok matematikaversenyén („Rákosi Mátyás”, kétfordulós) az első díjas kecskeméti Héjjas István 1000 forint jutalmat kapott.

Az év novemberi számában szokatlanul hosszú és érdelemdús jegyzet látott napvilágot:

„Hálával nyugtázzuk a sokoldalú érdeklődést és sürgetést, amely még a legsúlyosabb időben is megnyilvánult lapunk iránt (egy buzgó olvasónk november közepe tájt Szentendréről gyalogolt be érdeklődni) és megnyugtathatjuk olvasóinkat, hogy a szerkesztőség nem szünetelt munkájával, és mindent megtett, hogy a lap folyamatoságát biztosítsa. Január 4-én a következőkről számolhatunk be: a novemberi kettős szám kézírata október 10-én nyomdába ment, az előállítás befejező része azonban kényszerű szünet után csak december végén indult meg, de azóta gyors ütemben halad és remélhető, hogy e sorok január közepe táján olvasóink kezében lesznek.”

A híresen pontos megjelenésű *Középiskolai Matematikai Lapok* 1956 novemberi száma tehát több hónapot késett – s a meg nem nevezett események miatt (amelyek a nyomdai munkák leállításához vezettek) csupán januárban hagyhatta el a nyomdát. Az 1956-os évfolyam a következő év elején teljeshedhetett ki. Hogy valójában miféle események miatt, arról a néhány minősítő jelzőn túl nem értesülhetett se az előfizetett kiadványra nyugtalanul várakozó olvasó, se a sajtótörténet kutatója. Kíváncsiságát kielégítendő ezért más pedagógiaiinak nevezett sajtótermékhez fordult.

Nagy Sándor a budapesti egyetem professzora, a nevelésügy állami-párti-szakmai korifeusa, amikor 1958-ban áttekintette az 1956-ban bekövetkezett és ellenforradalomnak minősített esemény utáni kétéves időszak neveléstudományi eredményeit, két szakaszra tudta azt bontani (Nagy, 1958). Az elsőben, a politikai, gazdasági és eszmei konszolidáció idejében éppen csak újraindultak a neveléstudományi kutatások. 1957 tavaszától 1958 nyaráig a legfőbb téves és revizionista nézetek föltárása s azok megvitatása folyt. A helyzet tisztázása idején a kétfrontos harc politikájára törekedtek, ügyelve közben arra, hogy a dogmatikus és szektás hibák ne kerüljenek elő ismét. A politika által kikényszerített számvetés nyomán az ifjúság erkölcsi és világnézeti nevelése került és maradt a neveléstudomány fókuszában. Az oktatás tartalmának, továbbá a didaktikának a tanulmányozása mellett a pedagógiát érintő elvi kérdések taglalása már a második szakasz sajátossága. Ekkor született a szovjet pedagógia értékét hangsúlyozó, annak a munkásosztály érdekeire hivatkozó, materialista-internacionalista elveit központi értékévé emelő Szarka József *A szovjet pedagógiáról* című tanulmánya is, amely

„visszautasítva a szovjet pedagógia elleni 1956-os revizionista nézeteket, elvi szinten fogalmazza meg a szovjet pedagógia jelentőségét a marxista neveléstudományon belül”. (Nagy, 1958)

ÖSSZEGZÉS

A vizsgált évtized alatt alig tucatnyi kiadvány a százezres, szociálisan különböző háttérű, képzettségben, műveltségében és szakmai kompetenciában heterogén pedagógusréteg szakmai tájékoztatását, ideológiai képzését volt ugyan hivatott teljesíteni, de láthatóan nem annak strukturáltsága szerint szerveződött. A központilag életre hívott és közvetlenül vagy közvetve fenntartott periodikák mellett nem lehettek pedagóguscsoportok, illetve -társaságok érdekei alapján kialakult műhelyek. A vezető szaklapok a nevelés tudományos és gyakorlati szintje alapján különböztethetők meg, a megyei kiadványok pedig a pártpolitika által annyira szorgalmazott agitációs és propagandacélok megvalósítóivá váltak.

A magyar pedagógiai folyóiratok, a fenntartói befolyás miatt, hűen megjelenítették a hivatalos politika fejleményeit. A sajtótermékek szerkesztői többre, illetve másra nem vállalkoztak. S amikor a finanszírozásuk és irányításuk csökkent, illetve megszűnt, a létük kérdésessé vált, s 1956 utolsó hónapjaiban – többségük szüneteltetésnek mondja majd ezt az időszakot, avagy szót sem ejt róla – már egyik sem jelent meg.

A pedagógustársadalom szaklapjainak mindegyike a kultúr- és oktatáspolitikai közvetítette pártpolitika alapján, a tervezetek mentén kiemelten foglalkozott az első öt éves terv, s az azt követő egyévnnyel, a második öt éves tervet előkészítő időszak eredményeivel és hibáival. Tárgyalta a tantervvel megerősödő általános iskola s az óvodáztatás és középiskoláztatás világát. A szocialista nevelésügy specifikumának tekintett munkára nevelés s az azzal szoros összefüggésben álló világnézeti nevelés kérdéseit vitatták meg. A szocialista hazaszeretetre nevelés tartalmát meghatározó nevelésméleti kutatómunka sem kerülhetett háttérbe. S e konkrét kérdések lapokon

belüli megjelenését szolgálták a laptestek élén feltűnt, az ideológusok, vezető tisztviselők, szaktudományi korifeusok, feladatmegoldó kutatók által írt tanulmányok és publicisztikák. Az ezekhez csatlakozó közösségi (politikai, mozgalmi, társadalmi) eseményekről szóló tudósítások, illetve azok visszhangját megmutató beszámolók, ismertetések. Fontos szerephez jutottak a gyakorlók tanárok e témakörökhöz illeszkedő közleményei, de ugyancsak terjedelmes felület esett a sokszor párhuzamosan is futtatott vitákhoz történő hozzászólásokra.

A sokszor névtelenségbe burkolózó szerkesztőségek által előállított folyóiratok a fenntartóik által megjelölt feladatukat hűségesen ellátták. A központi kiadványok szerkesztési, lapkiadói, nyomdai tekintetben semmi kíváncsiat nem hagytak maga után – a sajtó szakembereinek keze nyomát azonban ott viselték magukon. A kéziratok nyelvi megformáltsága – a vitaanyagok és az olvasói levelek kivételével – magas szintű (eltekintve az ideológiai ballaszttól, a kényszeres utalásoktól), retorizáltságuk figyelemre méltó. Ha összevetjük a vezető tanulmányíróknak a szaksajtóban megjelent, a maguk korában tudományosnak hírelt közleményeit a másutt közöltekkel, szembeötlő a különbség a retorikai-poétikai megformázottságukban. A közlemények stílári csiszolásával bizonyosan a szerkesztőség újságírói tagjai foglalkozhattak, s ez valamiféle magyarázatot adhat arra a nyelvi homogenizáltságra is, amely a korszak pedagógiai lapjaiban megjelent szócikkekben tetten érhető.

A szakszervezeti elképzeléseknek leginkább teret adó *Nevelők Lapja*, illetve a *Köznevelés* tipográfiai kivitelezése, gondos előállítás az újságírói és nyomdai munka megbecsülésére és magas szintjére vall. A *Köznevelés* és az *Óvodai Nevelés* lapokban közölt sajtófotók pedig minden bizonnyal a korszak értékelhető fényképészeti örökségéhez tartoznak, s ha lesz majd egyszer hazai művelődés- és neveléstörténeti ikonológia/ikonográfia, az ilyen jellegű kutatások számára kitűnő forrásul szolgálnak.

Az *Óvodai Nevelés* irodalmi melléklete és könyvismertetései is olvasásszociológiai kutatás tárgyát képezhetik, amelyek vélhetően befolyásolták ezen időszak gyermekirodalmának befogadását.

JEGYZET

1 Anyanyelvünk az iskolában (1953. augusztus – 1956. június), Család és Iskola (1952–, 1956. október és 1957. június között szünetelt) Óvodai Nevelés (= Gyermeknevelés) (1949–, 1956. október és 1957. március között szünetelt) Gyógypedagógia (1955–, 1956. 1–2. sz. és 1958. március között szünetelt) Irodalomtanítás (1955. május – 1956. augusztus) Köznevelés (1948–, 1956. október és 1957. február 15. között szünetelt) Matematika Tanítása (1953–, 1956. október és 1957. szünetelt) Oktatásügyi Közlöny (1953–, 1956. október és 1957. január között szünetelt) OM Szakszervezeti Híradó (1955–1956) Pedagógiai Szemle (1953–, 1956. október és 1957. július között szünetelt) Nevelők Lapja (= Pedagógus Értesítő) (1950–, 1956. október 15. és 1957. május 29. között szünetelt) Tájékoztató (1954. március – 1956. kézirat gyanánt) Történelemtanítás (1955. május–, 1956. augusztus és 1958. január között szünetelt)

2 Járasi kiadvány: Fiatal Nevelő (1955. november – 1956. január) Nevelők az Ifjúságért (1956. február – 1956. április) Megyei kiadvány: Iskoláink, Nevelőink (1955 – 1956. július) Komárom Megyei Pedagógus Értesítő (1956. április) Kultúrával Népünkért (1956. június) Nevelés és Oktatás (1956. szeptember) Neveljünk Gyakorlati Munkára (1956. május) Somogyi Pedagógus (1956) Tanuljunk Egymástól (1956. május) Zalai Pedagógus (1955. március – 1956. június)

IRODALOM

- A párthatározatok végrehajtásáért. *Kommunista Nevelő*, I. évf., 1956, 1.
- Ágoston György (1958): Makarenko. *Köznevelés*, **14.**, 6.
- Balatonfüredi Pedagógus Konferencia. 1956. október 1–6. (Rövidített jegyzőkönyv.) Kézirat. 1957, Budapest, Pedagógiai Tudományos Intézet.
- Géczi János (2005): *Az 1956-os balatonfüredi pedagóguskonferencia elő- és utóélete a pedagógiai sajtóban. Magyar Pedagógia*, **15.**, 3. sz. 241–265.
- Kairov (1950): *Pedagógia*. Budapest.
- Kiss Árpád (1958): Kemény Gábor 1883–1948. *Köznevelés*, **14.**, 10.
- Krupskaja (1952): *Válogatott pedagógiai munkák*. Budapest.
- Makarenko (1952): *Pedagógiai munkák*. Budapest.
- Nagy Sándor (1958): Neveléstudományunk elmúlt két éve. *Köznevelés*, **14.**, 23–24.
- Szabolcs Éva (2006): Az 1956-os balatonfüredi pedagóguskonferencia. In Szabolcs Éva (szerk.) (2006): 165–177.
- Szabolcs Éva (szerk.) (2006): *Pedagógia és politika a XX. század második felében Magyarországon*. Budapest, Eötvös József Könyvkiadó.
- Szarka József (1958): A szovjet pedagógiáról. *Pedagógiai Szemle*, **8.**, 4.
- Székely Endréné (1955): A szovjet pedagógia tudományos eredményeinek alkotó felhasználása a magyar pedagógia-tudományban. *Pedagógiai Szemle*, **5.**, 4.

A SZOVJET PEDAGÓGIAI MINTA NYOMÁN KIALAKÍTOTT NEMZETI TÖREKVÉSEK SAJTÓREPREZENTÁCIÓJA

Tanulmányunkban áttekintjük, milyen módon jelent meg a hazai pedagógiában a szovjet szocialista neveléstudomány, illetve a pártirányítású neveléstudomány vezető sajtójában miként reprezentálódott a szovjet, valamint a szovjet minta nyomán átalakuló magyar nevelésügy.

A szocialista és a szovjet pedagógia egymással való azonosítása, a pedagógia tudományos és gyakorlati sajátosságainak átvétele, a szovjet mintát követő magyar nevelésügy magával hozta, hogy az 1950-es évek első öt évében természetessé vált a szovjet példa etalonná emelése a nevelés valamennyi színterén. A Szovjetunió megszerettetése az iskola, a felnőttképzés és a propaganda feladata lett. Hogy ellentmondásossá vált a helyzet, arra többek között a *Szabad Nép* 1956. június 20-i számában megjelent, az ifjúság neveléséről szóló cikk szerzője, Ágoston György is utalt:

„Az iskolai oktatás az elmúlt években néha szembekerült a tényekkel, és éppen ezért üressé, frázisosná vált. A Szovjetunió megszerettetése sem mindig tények, adatok alapján történt, hanem az adatokat, tényeket végül is frázisokká vált jelzőkkel, ezeknek is szuperlatívuszokban való használatával helyettesítettük.” (*Ágoston*, 1959, 128. o.)

Szabolcs Éva a kollektív emlékezetben mitikussá emelt 1956-os balatonfüredi pedagóguskonferencia eseménytörténetének bemutatása, illetve forrásainak feltárása és értelmezése nyomán két, a találkozón kiemelkedő jelentőségű kérdést járt körül. Az MTA Pedagógiai Főbizottságának 1956. június 30-i ülésével, a Petőfi Kör első pedagógusvitájával tematikailag rokon vonásokat mutató s ennyiben velük bizonyosan összefüggő füredi tábor plenáris ülésein a két kérdés szüntelenül fel-felbukkant. Szabolcs a konferencián készült, de utólag tisztázott – Ágoston Györgynek a *Pedagógiai Szemle* 1958. év januári számában nyilvánosságra került vitaindítója szerint a résztvevők által autorizált, ugyanakkor rövidített – jegyzőkönyvet elemezve arra a következtetésre jutott, hogy a megbeszélések központi kérdései közül kettőt történetileg biztonságosan lehet rekonstruálni. A konferencián elhangzott, a szovjet pedagógiát érintő kifogások és a magyar pedagógiai múltat érintő felvetések bemutatását Szabolcs Éva végezte el, s ezzel nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a pedagógia-történet beléssa a füredi konferencia jelentőségét (*Szabolcs*, 2006, 170–174. o.).

A konferencia nyomán követhető elő- és utótörténetének vizsgálatára hívta fel a figyelmet, hogy a nyilvánosság előtt megszólalók mindegyike azzal érvelt a füredi platform, illetve a rövidített jegyzőkönyv témákra vonatkozó kitételei kapcsán, hogy azok többnyire már a füredi eseménysor ideje előtt tematizálódtak, s ennyiben a tanácskozásnak nincs újdonsága. Valóban, a szovjet pedagógia hazai közvetítésének módszerei, az úgynevezett fordításirodalom szétáradása, továbbá a haladó hagyomány leszűkülése s a magyar neveléstörténet évszázados örökségének leválogatása mind a pedagógiai szak-, mind az ismeretterjesztő, mind az oktatáspolitikai-közéleti

karakterű sajtónak témát szolgáltatott, főként a XX. kongresszust követő hónapokban. S az e periodikák által bemutatott közéleti fórumokon sem hiányoztak ilyen kritikai felvetések – amelyek között néhány szerepelt már a szocialista pedagógia korábbi éveiben is (Géczi, 2006a; Géczi, 2006b).

Két tanulmány kapcsán e szövegek szakmai recepciójának bemutatására is kísérletet teszünk. S mivel az egyik a balatonfüredi tábor előtt, a másik pedig egy évvel utána született, ily módon a szovjet pedagógiához való hazai viszony alakulásába is bepillantást nyerünk. S végezetül sajtófotók segítségével áttekintjük, hogy a pártirányítású neveléstudomány vezető sajtójában miként reprezentálódott a szovjet, valamint a szovjet minta nyomán átalakuló magyar nevelésügy.

A PEDAGÓGIAI SZEMLE 1955-ÖS ÖSSZEGZÉSE

Székelyné már említett összefoglaló tanulmánya a balatonfüredi konferencián is megidéződött: a szerző, önkritikát gyakorolva, kárhoztatta magát, amiért munkájával hozzájárult ahhoz, hogy az itthoni nevelésügyben kizárólagos mércévé vált a szovjet pedagógia. A szocialista pedagógia eszméi és módszertani eredményei 1955-re teljes mértékben azonosítottak annak szovjet változatával, illetve annak a szovjet pedagógusok által többé-kevésbé eredményesen kanonizált, vitákat követően kialakult eredményeivel. Például Krupszkaja nézeteit a harmincas évektől kezdve nem emlegették, annál inkább a pedológiát megtagadó Makarenkóét. A szinte a teljes szovjet pedagógustársadalmat megmozgató kéziratviták végeredményeként megszületett, látszólag konszenzusos módon létrejött szakkönyvek pedig rendkívüli tekintélyre ezáltal hivatkozhatóságra tettek szert. Ilyen volt a kánon csúcán álló, magyarra sietve lefordított, már említett Kairov-pedagógia, illetve Jeszipov és Goncsarov – a magorában ugyancsak nagyra tartott – *Pedagógia* című műve.

Tanulmányában azonban Székelyné csupán a szovjet pedagógia szerepének mértékelen megnövekedését, a fordítások tömegének kiadását rosszállotta.

„1950-től kezdve 1952-ig a *Köznevelés* folyóirat 'A nevelés elmélete és gyakorlata' c. rovatában a cikkeknek több mint a fele fordítás volt, 1952-ben már 120 cikkből csak 11 volt fordítás, a legtöbb cikket magyar szerzők, pedagógusok és oktatásügyi dolgozók írták, akik a szovjet pedagógusok példájára sok időszzerű kérdést megvilágítottak az iskolák oktató-nevelő munkája számára.” (Székely, 1955, 355. o.)

A szerző állásfoglalása kiolvasható: szerinte, s talán az általa képviselt pedagógus-szakszervezet szerint is, a példamutató magatartás az lehet, amely a szovjet minta nyomán kidolgozza s a magyar iskolaügy számára hozzáférhetővé teszi a megfelelő választ a felvetődő nevelési kérdésekre. Székelyné a magyar pedagógiai művek és a magyar pedagógusok szerepvállalása nélkül nem tudta elképzelni a szocialista pedagógiát – s leginkább annak hiányosságára, a szovjet eredetű szocialista eszmék alkalmazásának és felhasználásának felemás voltára világított rá.

S a későbbiek során bőséggel áradó mondatokban sorolta, mi mindenben maradt el a szovjethez képest a magyar nevelésügy, annak akár a közléte, akár a szaktudományi oldala. A pedagógiai tájékozódáshoz – hangsúlyozta – nincs kellő szakavatottságú

segítség, mivel a hazai folyóiratok nem tervszerűen, s főként nem rendszerezetten közlik a szovjet anyagokat. A szakajtó ahhoz sem járult hozzá, hogy a szovjet pedagógia tudomány és gyakorlat marxista–leninista alapjaira rávilágítson, s ezzel mutassa meg annak szilárd tudományos alapját és élenjárását. Ugyancsak hiányolta a méltó szemléltetését annak, hogy a szovjet párt- és kormánytörekvések hasznos módon megvilágítják a nevelési gyakorlatot; azaz mindannak érzékeltetését, hogy a pedagógiai cél pontos megjelölését miként követi az eszközrendszer gyakorlati kidolgozása. S még fölírta a magyar szakajtónak azt, hogy:

„A leközölt pedagógiai vitákból s az azokból a kritikai tanulmányokból, melyekben a szovjet pedagógia nehézségeit, hiányait világították meg a szovjet pedagógia művelői, azt láthatták a mi olvasóink, hogy mint minden állandó fejlődésben lévő tudomány, a szovjet pedagógia is sok megoldatlan problémával, metodológiai nehézséggel küzd – de azt, hogy minden nehézsége, még feltáratlan problémája ellenére ez a szocialista neveléstudomány toronymagasan áll bármely burzsoá pedagógiai elmélet felett, éppen pártosságánál, marxista–leninista ideológiai alapjánál fogva – lapjaink nem mutatták meg”. (Székely, 1955, 356. o.)

Némelyek a balatonfüredi konferencián Székelyné álláspontját a korszak reprezentáns véleményének tartották. Zibolen Endre jegyzőkönyvben fennmaradt hozzászólása is ennek a nézetnek a megerősítése. Tapasztalva az ellenérzéseket, Székelyné maga is elhatárolódott tehát egy évvel korábban közzétett tanulmányának formájától – nyilván elsősorban annak retorikájától. A tartalmától azonban nem. Kommunista funkcionárius lévén nem is tehetette volna.

A BALATONFÜREDI KONFERENCIA RÉSZTVEVŐI A SZOVJET PEDAGÓGIÁRÓL

37

A Pedagógiai Tudományos Intézet 1957-ben *Balatonfüredi Pedagógus Konferencia. 1956. október 1–6.* címmel kéziratként sokszorosította az ülés rövidített jegyzőkönyvét, s vitaanyagként a prominensek elé tárta. A jegyzőkönyv anyagának alapos, sokoldalú megtárgyalásáról, az ennek során kialakult belső vitákról vallanak azok a tanulmányok, amelyeket 1958 első felében, havi bontásban bocsátott a nyilvánosság elé a *Pedagógiai Szemle*. Ugyan a lap megbízott szerkesztője, s mások is, magyarázkodni kényszerülnek, amiért olyan anyag fölött folyik a disputa, amely nem nyilvános, e döntést azonban elfogadhatónak tartják. A vita sajátossága leginkább az, hogy a hozzászólók az egyes részterületek szakavatottjaiként, valamiféle szereposztás eredményeként, egy-egy problémát jártak körül. A Központi Pedagógus Továbbképző Intézet igazgatója, Szokolszky István például a cél- és eszközrendszer kérdésével kapcsolatban Balatonfüreden felvetett gondokat tárta fel s válaszolta meg elvhű marxista–leninistaként. Szarka József, a *Pedagógiai Szemle* ideiglenes szerkesztője, a PTI munkatársa a pedagógiában ébredt szovjetellenesség vizsgálatára vállalkozott.

A szovjet pedagógiáról közvetlen módon ketten, távolabbi utalások révén azonban jóval többen szóltak Balatonfüreden. Két volt szovjet ösztöndíjas, Pataki Ferencné, illetve Surányi Gábor a saját tapasztalataikról s azok nyomán kialakult véleményükről számolhattak be. Patakiné a szovjet pedagógiai dogmatizmus kialakulásának idejét, a harmincas éveket tekintette át. Ez a korszak értékeli át s teszi egyoldalúvá az előtte lezajlott 20 évet, ugyanakkor teszi gazdaggá a szakdidaktikát, a köziskolai praxist.

Surányi Gábor a szovjet dogmatizmus idejében is lényegében szabadnak találta a pedagógiai kutatásokat, s hangsúlyozta, hogy a hatalmon lévők a háttérbe szorítottakkal szemben az adminisztratív eszközöktől általában tartózkodtak. Ezzel szemben a hazai pedagógia gyáván és önállótlanul kezelte a rossz hírbe keveredett szovjet pedagógiai munkákat és alkotókat – azokról nem mert önálló véleményt alkotni.

Zibolen Endre két kérdéskört érintett. Az 1950 utáni hazai pedagógiát olyan fordítókorszakként jellemezte, amelyben a szocialista pedagógia és az orosz pedagógia egymásba olvadt. Másrészt vitát indukált a makarenkói munkásság utolsó szakaszának leminősítése. Zibolen még a konferencián visszatért a sokak helytelenítését kiváltó, Makarenko ténykedését minősítő megjegyzésére.

Patakiné és Havrilné és többen mások is elvetendő gyakorlatnak találták a magyar szokást, amely a szocialista és a szovjet pedagógia azonosítására törekedett, miközben erre semmiféle felszólítást nem kaphatott a magyar szakma. A szovjet pedagógia hegemoniája nem jelentheti azt, hogy idővel ne nőne fel mellé akár a szocialista oktatástudomány, akár a kapitalista országok kommunista pedagógusainak munkássága.

Zibolen Endre Székelyné 1955-ben született tanulmányát úgy értékelte, mint amely a szovjet pedagógiához való viszonyt kizárólagossá tette. Székelyné önkritikát gyakorolt, s munkája negatív hatását elismerte, de tartalmilag érzékelhetően nem kívánta revideálni.

1957: SZARKA JÓZSEF A SZOVJET PEDAGÓGIÁRÓL

A balatonfüredi tábor jegyzőkönyve alapján, annak kritikai feldolgozására szervezett vita a *Pedagógiai Szemlé*ben fél évig tartott. Arra a feltevésre, hogy a jegyzőkönyvet tematikusan szétszálazták, és eszerint elemezték, Szarka József cikke a legfőbb bizonyíték. A szerkesztő és teoretikus a „szovjet pedagógia” hívószó mentén, a jegyzőkönyv alapján haladva sorolta föl és értelmezte a szovjet pedagógiára vonatkozó hozzászólásokat, majd az azokból levont következtetéseket összegezte, s bemutatta a hazai pedagógustársadalomra is jellemzőnek talált revizionista támadások okát.

A Szarka József kéziratát megelőző, kurzívval szedett – minden bizonnyal ugyan csak Szarka tollforgatói vénája eredményeként létrejött – szerkesztőségi cikk dicsőítőleg felemlvelte azokat a korábbi években közölt, az ország legkülönbözőbb sajtótermékeiben közölt cikkeket, amelyek a szovjet elméleti eredmények pusztá ismertetésére vállalkoztak. Gondolatokat ébresztők mindezek, hirdette a szerző, mert kezdeményezések és próbálkozások kiindulópontjaivá válhattak. S a *Köznevelés*, a *Pedagógiai Szemle* és a *Család és Iskola* című folyóiratokban utóbb megjelenő, megtermékenyítő előzményeikre rámutató anyagok tanúsítják, a didaktika, a nevelésemélet és a családi nevelés tárgykörei jóvoltukból valóban gazdagabbá váltak.

Szarka tanulmányának legnagyobb terjedelmű része – már-már magyarázhatatlan okkal – Patakiné és Surányi volt szovjet ösztöndíjasok emlékeinek lábjegyzete. Hitbuzgalmi lelkesedéssel százazza szét a két referens mondatait, hogy részletről részletre cáfoljon, kiegészítsen, majd bebizonyítsa, milyen kontextusban is kell látni mindazt, ami akár a szovjet pedagógia árnyoldala is lehetne.

Értékelő szerepköréből akkor sem zökkent ki, amikor a Zibolen Endre és Székely Endréné között kialakuló vitát kommentálta. Többször említésre méltónak találta,

hogy a szocialista pedagógia hívei miként védték meg a makarenkói tanítást, de a szovjet pedagógiához való magyar viszonyt helyesen bemutató Székelyné szárnyai alá vette. Mindkét eset alkalom volt számára arra is, hogy rávilágítson, milyen ébernek és harcossnak kellene lennie a megfelelő ideológiai vértetzségű neveléstudományi szakembernek.

Szarka tanulmányának második fele ugyan a füredi vita kapcsán, de más körökben is felébredő, a szovjet pedagógiát érő revizionista támadásokat szemlélte és leplezte le. Ugyan Füred kapcsán említette, de annál kiterjedtebbnek vélte:

„A szovjet pedagógia lebecsülése, eredményeinek kétkedő, gúnyos megítélése, alapelveinek, lényegének megtagadása vagy revíziója, ott volt a levegőben, s ez a hangulat nem csak az elméleti pedagógusok egy bizonyos körét érintette, hanem áttételeken keresztül – bizalmatlanság, kiábrándultság, kétkedés vagy éppen nyílt ellenségeskedés formájában – behatolt a gyakorló pedagógusok körébe is.” (Szarka, 1958, 305. o.)

Kronologikus rendben felsorakoztatta, a magyar pedagógusok miként találkozhattak a szovjet pedagógia eredményeivel, s rögvest meg is jegyezte, mindez csak töredéke, s talán nem is reprezentáns része a szovjet neveléstudományi irodalomnak. Nem vitás azonban, hogy ezekben a könyvekben – Jeszipov–Goncsarov és Kairov néha bőbeszédű, néha kivonatos és katedrális pedagógiáiról van szó – többnyire megtalálható mindaz, amit ismerni kell a szocialista pedagógiából, de az sem kétséges, hogy ezeket egyidejűleg a szakma kritikátlanul kanonizálta, az olvasók egy – nihilistának tartott – csoportja pedig lebecsülte, sőt elutasította.

Makarenkóról szólva felemlítette, hogy valamennyi műve megjelent magyarul, s némelyikük revelációként hatott. A makarenkói életmű a szocialista pedagógiai köztudat legfontosabb alakítójának mutatkozott, s ez számos magyar pedagógust feltétlen hívévé nevelt, illetve tanítványává formált. Mégis, útmutatásait a gyakorlati nevelőmunkában kevesen képesek szakszerűen követni, s ennek tudható be, hogy akik Makarenko ellen lépnek fel, maguk sem tudják, hogy kizárólag a módszer teljességét nem ismerő, s ezért azt megvalósítani képtelen magyar követők ellen fordultak.

A szovjet módszertani kiadványok hazai recepciójának áttekintésekor, miként a makarenkói munkásság esetében is, Szarka ugyancsak kifogásolta a pedagógiai sajtó lagymatagságát. Úgy vélte, a közvélemény-formáló erejéről lemondó sajtót felelősség terheli abban, hogy a szovjet eredmények értéke nem mutatkozhatott meg mindig, hogy a magyar sajátosságokra sem figyeltek fel a szakemberek, így az adaptáció esélyei csökkentek.

Végkövetkeztetése az, hogy nem a szovjetek által kidolgozott szocialista pedagógiát utasította el az elméleti és gyakorlati szakemberek némely köre, hanem a tapasztalatokat rosszul átvevő, felhasználásában hibát hibára halmozó magyar gyakorlatot. A szovjet eredmények fetiszizálása nem jellemző a szovjet neveléstudomány munkatársaira, annál inkább a hazai közéletre.

1957–1958

Nagy Sándor, amikor 1958-ban áttekintette az ellenforradalomnak minősített események utáni kétéves időszak neveléstudományi eredményeit, két szakaszra tudta azt

bontani (Nagy, 1958). Az elsőben, a politikai, gazdasági és eszmei konszolidáció idejében éppen csak újraindultak a neveléstudományi kutatások. 1957 tavaszától 1958 nyaráig a legfőbb téves és revizionista nézetek föltárása s azok megvitatás folyt. A helyzet tisztázása idején a kétfrontos harc politikájára törekedtek, ügyelve közben arra, hogy a dogmatikus és szektás hibák ne kerüljenek elő ismét. A politika által kikényszerített számvetés nyomán az ifjúság erkölcsi és világnézeti nevelése került és maradt a neveléstudomány fókuszában. Az oktatás tartalmának, továbbá a didaktikának a tanulmányozása mellett a pedagógiát érintő elvi kérdések taglalása már a második szakasz sajátossága. Ekkor született Szarka József *A szovjet pedagógiáról* című tanulmánya is, amely

„visszautasítva a szovjet pedagógia elleni 1956-os revizionista nézeteket, elvi szinten fogalmazza meg a szovjet pedagógia jelentőségét a marxista neveléstudományon belül”. (Nagy, 1958, 540. o.)

Neveléstörténeti könyvkiadványokban a leggazdagabb a Nagy Sándor-elemzésben vizsgált két év. A PTI neveléstörténeti kiadványi sorra jelentek, köztük a Földes Ferenc-, az Eötvös József-kötet, illetve Kőte Sándor gyűjteménye a Tanácsköztársaság közoktatási rendeleteiről, valamint a Simon Gyula és Felkai László összeállította *Tanulmányok a magyar nevelés történetéből*. Majd megjelent *A szocialista tanítómozgalom Magyarországon (1900–1920)*, s a Tankönyvkiadó sorozata is egyre-másra bővült, olyan kötetekkel, mint a Krupszkaja, Usinszkij, Owen, Rousseau nevével fémjelzetek. A neveléstörténet a sajtó hasábjain is teret kapott annak kapcsán, hogy 1958-ban az MTA Pedagógiai Bizottsága kezdeményezésére és támogatásával két nagyobb szabású, a magyar pedagógia számára fontos évfordulót is megünnepeltek. Májusban Kemény Gábor-emlékünnepelet tartottak. Sárospatakon pedig folyt az az ünneplés, amelyen Comenius emlékének hódoltak; annak anyaga a *Pedagógiai Szemle* 10. számában teljes terjedelmében meg is jelent. A *Köznevelés* Comenius kapcsán több apró közleményt is megjelentetett, például a Komenszky nevét viselő szlovák gimnázium és tanítóképző KISZ-szervezete emlékünnepeletről.

Mindezek mellett a szaksajtó miként jelenítette meg a két kiemelt kérdést?

KÖZNEVELÉS, 1957

CÍMLAPFOTÓK

A február közepén megjelent 1. szám borítója egy téli felvétel. Jégen csúszkáló, nevető gyermekek. E kép akkor jelent meg, amikor a budapesti iskolákban hosszú szünet után ismét elkezdődött az oktatás, s a központi irányítás nélkül a vidéki intézményekben sem zökkenőmentes a munka. A fotón látható gyermeki boldogság azonban hamis: különösen, ha megfigyeljük, hogy az egyik kislány túl könnyedén volt öltözve ahhoz, hogy elhiggyük, felnőtti felügyelettel tartózkodik a hidegben a patak jegén.

Az élő népművészeti hagyományt idézték meg a népviseletbe öltözött, patak felett ívelő hídon átkelők s az őket virággal fogadó gyermekek (6. szám). Ugyancsak ter-

mészetben készült a csónakázó fiúkat s a partról őket figyelő társaikat ábrázoló felvétel.

Művészetpedagógiai tevékenységre utal a fafaragószakkör munkáját bemutató kép. A faragványok székelly jellege és a fafaragómester habitusa a népművészet iskolai jelenlétét feltételezi (2. szám). Ugyancsak művészetpedagógiai hatást kelt a felnőtt férfi jelenlétében zongorázó kislány (4. szám), annak ellenére, hogy a férfi nem más, mint a Fejér megyei oktatási osztály Kossuth-díjas csoportvezetője saját kislányával, családi környezetében.

Ha tanárok vannak a képen: ők a pedagógusnap kitüntetettjei, nyári kirándulók a Halászbástyán (11–12. szám), illetve a frissen diplomáztak. A 21., az évben utolsó lapborító a 75 éves Kodály Zoltánról és az öt virággal köszöntő tanulókról készült.

A dicsőséges nemzeti múlt jelképe az az idealizált portré, amely Petőfi Sándort ábrázolja. A márciusi alkalom indokolja a magyar hagyomány jelenlétét. S ugyancsak protokoll szerinti a pedagógusnapot köszöntő táblai gyermekrajz s az előtte álló fehér szegfűcsokor. A tanárszerep kellékeit mutatta az a metszet, amely Comenius didaktikai műveinek 300 évvel korábban kiadott címlapján állt. Grafikai munka az a Lenin-portré, amely a nagy októberi forradalom 40. évfordulóját ünneplő szám borítóján található (18. szám). A 19. számon Székely Aladár Ady-felvétele.

Nem hiányzott az év terméséből a hagyományos tantermi jelenet (5. és 7. szám), a kirándulás (10. szám) és a sátoztó (13. szám) sem.

A leendő főtí gyermekváros főépülete és a művelődésügyi dolgozók árváinak kecskeméti otthona falfestményét készítő művész a közösségi nevelés új színtereit idézte.

Az ünnepi alkalmak művészeti megjelenítésére hivatott borítóképeket kivéve mindegyik pedagógiai helyzetet demonstrált. A magán- és a hivatalos élet eseményei sorra megjelentek: a hétköznapi tantervi munka, az ismeretszerzésre és a közösségi életre egyaránt alkalmas szabadtéri programok éppúgy, mint az év új tematizációi, amilyen például a gyermekotthonok felvetette közösségi nevelés.

TÖRTÉNETI HAGYOMÁNYOK

Az újraindult évfolyam beköszöntő és magyarázkodó vezércikkei után a 100 éve született Nagy László életpályáját mutatta be Vágó Benőné, a TITT történeti szakosztályának előadója. *A haladó szellemű pedagógus* alcímű, grafikával illusztrált ismeretterjesztő tanulmány Nagy László pedagógiai kutatásait, az 1910-es években munkatársai segítségével létesített Gyermektanulmányi Múzeumot, az 1919-ig közel 4000 tagot számláló Gyermektanulmányozási Társaság megszervezését és irányítását, a Székesfehérvári Pedagógiai Szeminárium Lélektani Laboratóriumának vezetését, a Tanácsköztársaság nevelésügyéhez nyújtott segítségét és közoktatási reformtervezetét felvillantva a szerző végkövetkeztetésként azt állapította meg, hogy Nagy László munkásságát az osztálykülönbség nélküli műveltség ideája és a laboratóriumi értékelés és iskolai tapasztalatok egybevetése alapján megszülető tudomány képe jellemzi. Nagy László hatalmas, kellően sem nem ismert, sem nem méltányolt életműve alkalmasnak mutatkozott arra, hogy benne a nemzeti vonásokat és a pszichológiai-pedagógiai kísérletek iránti vonzódást éppúgy bemutassák, mint a demokratikus

nevelés iránti elkötelezettségét. Nagy Lászlóra a 10. számban ismét visszaemlékeztek: a két idézési mód közötti eltérés abban van, hogy Buzás László, a második anyag szerzője, Nagy László munkásságának fejlődés-, nevelés- és oktatáslélektani vonulatát a szocialista pedagógia által fölhasználható nyersanyagaként ajánlotta.

A terjedelmes szöveg környezetét a figyelmes szerkesztés eredményeképpen Jóború Magda oktatásügyi áttekintője, Lukács Sándor szakszervezeti hitvallása, egy Kiss Árpádot megszólaltató riport és Zibolen Endrének az 1956-os balatonfüredi pedagógustanácskozás eredményére emlékeztető irata adta. A kéziratok összhangja, rokon eszmevilága a reformok melletti állásfoglalás.

A nemzeti elköteleződés jegyében sok-sok közlemény született: a március havi első szám 1848 tanulságát, a második szám borítóján megjelenő Petőfi-kép s a vezércikk március 15. jelentőségét hangsúlyozta. Máshol Gárdonyi Gézát, Arany Jánost, az ünnepsége kapcsán Comeniust vagy éppen a kisdedóvás magyar úttörőjeként jellemzett Pestalozzi nevelési módszerét és emberszeretetét meghonosító Brunswick Terézt és küzdelmeit ajánlották az utókor figyelmébe. Brunswickra amúgy az óvoda-pedagógiai cikkek szerzői amúgy is előszeretettel hivatkoztak.

A SZOVJET KULTÚRA MEGJELENÍTÉSE

Akkor, amikor jól láthatóan a pedagógiai reformgondolatok megjelenítése volt a szerkesztőség legfontosabb célja, a Nagy Lászlót bemutató neveléstörténeti blokk és az átalakult Országos Köznevelési Tanács feladatáról beszámoló Kiss Árpád-cikk közé ékelve polemikus hír jelent meg. *Fakultatív-e a nyelvoktatás?* címmel arról számolt be az ismeretlenségben maradt tudósító, hogy a Heves megyei iskolákban abbamaradt az orosz nyelv oktatása, s az általános iskolások kivétel nélkül németül tanulnának. S e lehetetlen helyzet az orosznyelv-tanárok számára megoldhatatlan. A szerző ezek után ésszerűen föltette a második nyelv tanításának kérdését – és szorgalmazta a négy világnyelv tanítását segítő ifjúsági folyóirat kiadását.

A márciusi számban rövid hír adott számot az OSZSZSZK Pedagógiai Akadémiájának 15-20 évre szóló perspektivikus terveit megvitató üléséről. A szovjet iskola előtt álló feladatok között megtalálhatóak a tanterveket és a módszereket tökéletesítő eljárások kutatása és fejlesztése, három iskolatípus kidolgozása. A trifurkációt (a háromfelé ágaztatás) a 8–10. osztályban vezethetik be. Az elnökhelyettes Goncsarov álláspontja szerint nem lenne hasznos, ha valamennyi 18. évét betöltő fiatal technikumban szerezne meg középfokú végzettségét, ellenben a politechnikai képzést úgy érdemes átalakítani, hogy megalapozza az egyetemre kerülők tanulmányait. Általában minden lapszámban szó esett a kortárs szovjet pedagógia eredményeiről, terveiről, mégpedig rendszerint nyílt vagy rejtett példaként. Faragó László a neveléstudományi kutatás problémáit áttekintve a 4. számban a szovjet tudományelméleti, módszertani kutatásokról beszél akkor is, amikor az Atlantic Cityben rendezett, az UNESCO által támogatott nemzetközi konferenciáról szólt. Máshol pedig a szovjet politechnikai képzés időszerű feladatait és problémáit ismertette.

Szarka József vezércikkben látta fontosnak közölni azt, hogy a tragikus októberi–novemberi „gyűlöletorkán” után megújulóban a szovjet–magyar barátság:

„Sorsunk, népünk jövője összefonódott a szocialista országok, köztük a Szovjetunió történeti útjával, sorsával, sikereivel és kudarcaival. Szükségünk van erre a barátságra. Erkölcsileg talán eltérő jellegű, a valóságban mégis összetartozó motívumok: hála és érdek arra késztet bennünket, hogy ápoljuk és erősítsük ezt a barátságot”. (Szarka, 1957, 77. o.)

Szarka három okkal magyarázta azt, hogy korábban árnyék vetült erre a barátságra: mert egyoldalúságok voltak a két ország viszonyában, kulturális, gazdasági és politikai kapcsolataiban; mert számosan a külföldi szovjetellenes propaganda hatása alá kerültek, s végezetül, mert gyengítette a kapcsolatot az esetenként ügyetlen, mert túlzó, az ifjúság érzésvilágát nem akceptáló magyar propaganda. A következő számban a magyar–szovjet kulturális egyezmény 1957. évi munkatervéről olvasható beszámolóban arról az öszinte segítőkészségről számolt be a cikk szerzője, amellyel a magyar munkatervet fogadta el tárgyalási alapul a szovjet delegáció.

Meglehet, éppen az ifjúságra sandítva közölte ugyanebben a számban a szerkesztő az *Ucsityelszkaja Gazeta* február 14-i számának szerkesztőségi cikkét a tanulók túlterhelésének megszüntetéséről. A szovjet iskolákban a közoktatási miniszter – fölismerve, hogy a tanulás komoly feladat a gyermek számára, ám nem lehet az erejét meghaladó munka – ugyan csökkentette a terhelést, de az intézkedést támogatniuk kell a hatóságoknak, intézményeknek és a pedagógusoknak is. Mindezt a törekvést támogatta maga a jelentős folyóirat újságírója is.

A szovjet bennlakásos iskolák a közösségi képzés sajátos színterei lehetnek – ismerte fel az SZKP. Az ifjúsági mozgalom is sikeresebben működhet ezekben az intézményekben. A törekvésekről a *Köznevelés* fényképillusztrációt közölt, majd egy számmal később a bennlakásos iskolák dolgozóinak értekezletén elhangzott három felszólalás kivonatát, a vita rövidített változatát magyarul is közzé tették.

A szakcikkek fordítása, ha ritkán is, de előfordult. A 9. számban Dobrinyin Figyelemre nevelés az órán című anyagát emelte át a szerkesztő a *Nacsalnaja Skola* 1967/7. számából.

A nagy októberi szocialista forradalom 40. évfordulójára számos iskola készült. A tanévnívót értekezleteken éppúgy, mint az egyéb alkalmakkor, rengeteg ötlet és elgondolás merült fel. A Köznevelés időnként beszámolt ezek közül egyről-egyről. Így az Eötvös József Gimnázium nagyszabású, a Központi Tisztiházban tartott ünnepélyéről is. A Magyar–Szovjet Baráti Társaság általános, középiskolások és pedagógusok számára is értékes pályadíjas pályázatot írt ki 1958. februári benyújtási határidővel. A 18. szám – borítóján Lenin arcképével – az ifjú nemzedék számára példát nyújtó eseménnyel foglalkozott: a tanulmányi terjedelmű vezércikk a *Szovjetszkaja pedagogikából* származott, de ehhez sok kísérőszöveg is társult. Interjúk közöltek a szovjet ösztöndíjjal tanult vegyész-mérnökkel, beszámoltak néhányról a békevonat pedagóguscsoportjának élményei közül, Áfra János a szovjet pedagógia erkölcsi nevelésről való elgondolásait és álláspontjait ismertette, s egy magyar hadifogoly is megszólalt, aki a Góbi sivatagban tapasztalhatta meg a forradalom utószelét. A híranyagban pedig a Szovjet Neveléstudományi Akadémia Krupszkaja-konferenciájáról szóló tudósítást tettek közzé.

A szovjet–magyar kapcsolatok demonstrálásához az 1948-ban létesített Maxim Gorkij magyar–orosz iskola és az orosz tagozatú iskolák léte is hozzájárult. Róluk is esett szó: a 16. számban Vadász Ferencné arról írt, hogy az ellenforradalmat előkészí-

tő szovjetellenes rágalmak helyenként az ifjúságot is belevitték az orosz nyelv tanítása elleni tüntetésekbe, az oroszkönyvek égetésébe, a szovjet kultúra értékeinek pusztításába. A Gorkij-iskola eredeti formája – részben emiatt is – megszűnt. Helyette öt nagy budapesti gimnáziumban s több megyében szerveztek általános iskolai orosz tagozatot.

1. ábra. Próbál a Rádió Gyermekkórusa. Köznevelés, 13., 1957/2., hátsó, külső borító. A művészeti nevelést, a mozgalmiságot, a közösséget és a hatalom reprezentációját egyszerre megjeleníteni képes hiranyagot a Hírek képekben rovat tartalmazza. A fényképek jelentését a rovatcím a jelen időre fókuszálta

2. ábra. Végh Mihály kartárs tanítványaival a körösladányi általános iskola Tüköry Lajos Múzeumában. A fiatalok szorgos munkával összegyűjtötték a nagy szabadsághős számos ereklyetárgyát. Köznevelés, 13., 1957/3., hátsó, külső borító

3. ábra. A XX. kongresszus határozata szerint kiterjedt, 1957-re mintegy 300 intézményből álló bentlakásos iskolahálózatot szerveztek a Szovjetunióban. Az ilyen bentlakásos iskola szakköri tanulói részére történelmi előadást tartanak a leningrádi Ermitage múzeum munkatársai. Köznevelés, 13., 1957/4., hátsó, külső borító

4. ábra. A XIII. kerületi úttörők anyák napján virággal köszöntötték Szepesi Jánosnét, akinek fia hősi halált halt az ellenforradalmárok elleni harcban. Köznevelés, 13., 1957/8., hátsó, külső borító

5. ábra. „Az úttörő igaz, hű barát.” Orkonyi Ede makói nevelő a 8. úttörő törvénytől beszélget a „Május I.” altábor második rajával. Köznevelés, 13., 1957/13., első, belső borító

6. ábra. A művelődési dolgozók árváinak kecskeméti otthona az 1949-ben megszüntetett pedagógus-árvaház újjászervezése. Koczkó József igazgató délutánonként a tanulószobában irányítja a tanulást. Köznevelés, 13., 1957/17., első, belső borító

KÖZNEVELÉS, 1958

A *Köznevelés* januári száma az előző év szeptemberében megtartott, prágai nemzetközi comeniológiai konferencia munkájáról számolt be. Augusztusban a Comenius-ünnepség nyomán kelt gondolatait adta közre egyoldalnyi terjedelemben az egyik

sárospataki tanulmányi vezető. Szeptemberben a harmincéves háború borzalmaira reflektáló Comenius-mű, a *Világ útvesztője* című, késő reneszánsz vonásokban gazdag utópia komikumát elemezte egy középiskolai tanár.

A magyar pedagógiai hagyomány értékeinek fenntartására terjedelmesebb írások születtek. Vajda Péter reformkori nevelő születésének 150. évfordulóján Hegedős András elmélkedett (2. szám). A kevésbé ismert id. Csécsi Jánost, aki akkor született, amikor Comenius Patakra érkezett, s utóbb 17 éven át, az iskola elűzetése után, a pataki diákok összetartója volt, Bakos József egri főiskolai tanár mutatta be a tájékozódni kívánó olvasóknak (7. szám). A májusi számban Kemény Gábor 15 évvel korábban bekövetkezett halála kapcsán Kiss Árpád emlékezett meg. Kemény Gábort, a szakszervezet pedagógiai folyóirata, az *Embernevelés* egykori szerkesztőjét, az 1948-as államosítás után nem övezte egyértelmű elismerés.

„Annak, aki érintkezésbe került vele, az volt a benyomása és ennél többet itt se írhat le, hogy filozófiája sokkal több élő forrásból táplálkozik és sokkal kevésbé homogén, világnézetének határai sokkal elmosódottabbak, semhogy elvezetnének egy mozgalomban felnőtt és ott megért gondolkodó határozott állásfoglalásához, egyértelmű cselekvéséhez...” (Kiss, 1958, 219. o.)

A pedológiában jártas Kemény újrafelfedezése akkor, amikor a lélektan ismét szalonképes diszciplinává vált, s a történetiség horizontja kitágult, megkerülhetetlenné vált. Súlyának értékelésére mutat, hogy Kiss Árpád árnyaltan megrajzolt arcképe mellett egy Kemény-tanulmány részlete is megjelent, s éppen az 1934-es középiskolai reformról.

A 19. századi pedagógusról, a Tisza Kálmánt 10 éven át nevelő Szőnyi Pálról (18. szám), a magyar neveléstörténet-írás alapítójáról, a játékpedagógiát előlegező Kiss Áronról (21. szám), az antiklerikális Kaffka Margitról, illetve Bolyai Farkasról (23–24. szám) az emléküket ébren tartó rövid cikkek jelentek meg, de a Tanácsköztársaság népnevelőiről és a szocialista diákmozgalom jelentőségéről is megemlékeztek (23–24. szám).

A közélet eseményei gyakran adtak alkalmat, hogy a szovjet–magyar pedagógiai kapcsolatokról szó essék. A január 16-án hazatért békevonat utasainak lelkesedése s a Szovjetunióból hazatértek országházi fogadása is ilyen. A különvonat 300 pedagógusával a művelődésügyi miniszter s annak első helyettese, két miniszterhelyettese, továbbá a külügy, az MSZMP Központi Bizottsága, az Országos Béketanács, a Kulturális Kapcsolatok Intézete és a pedagógus-szakszervezet vezető munkatársai találkoztak, s természetesen a Szovjetunió magyarországi nagykövete. A baráti kapcsolatot ápolók örömről a 3. lapszám két borítójának fényképei is tudósítottak. A találkozóról naplót író Vidor Győző Kijevet, Leningrádot, Moszkvát felidéző utazási emlékeiből részleteket szolgált a 3. szám.

Ugyancsak ebben a számban, s éppen a kéthetes, 5000 kilométeres utazásból hazatért budapesti technikumi tanár beszámolója után a Magyar–Szovjet Baráti Társaságnak a családi és az iskolai nevelés összhangjának kérdéseiről rendezett konferenciájáról olvasható tudósítás. Az MSZBT arra vállalkozott, hogy a prominenseket összegyűjtő, amúgy 350 résztvevőjű tanácskozással hozzájáruljon egy olyan időserű nevelésügyi kérdés megoldásához, amely ugyan egyetemes jellegű, de a magyar szakma szívesen fogadja el a szovjet tanácsot. A 4. számban megjelentetett E. J. Volkova elvtársnő

korreferátumának közlési jogát is ekkor kaphatta meg a szerkesztőség. A szovjet család és iskola együttműködését taglaló akadémiai főmunkatárs tanulmánya a hangsúlyt a kommunista társadalmat nevelő emberek képzésének eljárásaira helyezte.

A békevonat az ellenkező irányból is megérkezett. Májusban szovjet pedagógusok csoportja érkezett magyar országjárásra. A barátság eltéphetetlen szálait megmutató látogatásról a *Köznevelés* augusztusi száma címlapfotóval, képriporttal és beszámolóval tudósította olvasóit.

Először júliusban adták hírül a napilapok, hogy szovjet pedagógusok érkeztek látogatásra. A küldöttség pihenéséről és szórakozásáról a pedagógiai sajtó is beszámolt (*Köznevelés*, 15. szám). Augusztusban arról értesülhetett az olvasó, hogy 94 szovjet pedagógus érkezett kétéhetes budapesti és Balaton-parti üdülésre. E turnust néhány nap múlva újabb vendégcsoport követte. Ugyanakkor Timár György, a *Pedagógusok Lapja* szerkesztőjének vezetésével 50 magyar utazott a Szovjetunióba, hogy viszonzják a szovjet kartársak látogatását. Nyáron megnőtt az üdülések és tanulmányutak száma, egyre többen, néhány százan bizonyosan meglátogatták a baráti országot. Az utazás során szerzett élményeiről többen is beszámoltak. A Lett és Litván Szovjet Köztársaságban találkozott a meleg barátság megannyi jelével Gyárfás Imre (19. szám).

A márciusi szám a *Narodnoje Obracovanyije* 1957/12. száma által közölt, a Magyar Népköztársaság közoktatásának moszkvai kiállítása alkalmából írt szemle fordítását tette közzé. A széles körű érdeklődésről beszámoló anyag a reprezentatív bemutatót a szovjet és a magyar nép közti szilárd barátság elmélyítőjének találta.

Megemlékeztek a proletárforradalom nagy zászlóvivőiről, Marxról és Leninről (9. szám), a nagy októberi szocialista forradalomról, továbbá a 40 éves Komszomolról (20. szám). Az évfordulók egyik jelese volt Makarenko születésnapja is. Az alkalmat, keretes oldalon, Ágoston György méltatta a március 18-i számban, s felelevenített néhány időszerű kérdést. Kurzívan szerepelt a megemlékezésben a legfontosabb makarenkói üzenet:

„...a nevelés mindenek előtt politikai hitvallás. Csak az tud a mi társadalmunk számára embert nevelni, legyen az szülő vagy pedagógus, akiben mélyen átértzett állampolgári felelősségtudat él. A nevelés és politika elválaszthatatlan egymástól.” (*Ágoston*, 1958, 124. o.)

Az április 16-i szám Hruscsov magyarországi látogatásának némely eseményét dokumentálta. A díszbe öltöztetett MTA ünnepi ülést tartott a Kádár János kíséretében megjelent vezető tiszteletére. A díszteremben a magyar értelmiségi elit tagjai, köztük pedagógusok hallgatták a szónokot – minderről s a karizmatikus személlyel történt találkozás megrendítő voltáról két iskolai pedagógus is olvasói levélben tudósíthatta a lapot.

Az augusztusi számban Faragó Lászlónak az OSZSZSZK Neveléstudományi Akadémiája 1958. évi kutatási tervéről szóló beszámolóját olvashattuk. A XX. kongresszus nyomán konstruált, 1956 és 1960 közti perspektivikus terve szerint készült éves munkaterv központi problémái:

- „1. A közoktatás rendszerének a kérdése.
2. A politechnika oktatás szervezetének és módszereinek problémája.
3. Az internátus-iskolák oktató- és nevelőmunkájának kérdései.

4. Az alsófokú oktatás időszerű kérdései az általánosan művelő iskola fejlődésének jelenlegi szakaszában.
 5. Az oktatómunka aktivizálásának módszerei az általánosan művelő iskolában.
 6. Az iskolai nevelőmunka rendszerével, tartalmával és módszereivel kapcsolatos problémák.
 7. A gyermek természettudományos és neveléslélektani módszerekkel való vizsgálata.
- (Faragó, 1958, 335. o.)

A szovjet köznevelés és a szovjet neveléstudomány feladataival e tematizáció szerint azonos a magyar. A termelőmunkára, a gyakorlati életre felkészítő hazai politechnikai képzés valamennyi eleme megegyezett a szovjet gyakorlattal; a művelődéstartalom és a hozzá tartozó módszertan kutatásának és fejlesztésének igénye is közel hasonló, a közösségi nevelés kollégiumi formája, az erkölcsi, az eszmei-politikai nevelés egyként hangsúlyos, s a pozitív személyiségjegyek kialakulásának kísérleti vizsgálata is egyformán szorgalmazott.

Az orosz nyelv-oktatás kérdése is időről időre porondra került. Már az első számban a Fővárosi Pedagógiai Szeminárium tanszékvezetője, Kaszab Andor az általános iskolai orosz nyelvi évközi ismételések két lehetséges változatát mutatta be. A módszertani anyag – amely az 1953. november 1-jei szám lexikai ismételést bemutató cikkéhez kapcsolódott – nem a nyelvtan ellenőrzésére, hanem az összefüggő olvasmányok tartalmára összpontosított. Az orosz nyelv általános iskolai új tanterve is ebben az évben jelent meg (3. szám). A tanterv négy osztály tananyagát és követelményrendszerét tartalmazta. Az orosz nyelvi tanterv tanári bírálatának eredményét, a többi tantárgy mellett, a júliusi teljes lapszámban ismertették. Az orosz nyelv elsajátításának jelentőségét az első órán kell a tanulókkal megismertetni – ehhez nyújtott tanácsokat az évkezdés előtt Kaszab tanszékvezető (15. szám).

A *Köznevelés* gondosan megválasztott, művészen kivitelezett 1958-as címlapfotóit többnyire névtelenül maradt szerzők készítették. A leginkább tanulókat ábrázoló csoportképek közül a legtöbb művészetpedagógiai tárgyú. Mind az öt ilyen felvétel az alkotásba került gyermek figyelmének összpontosítását rögzítette. Ugyanilyen önfegyelem tapasztalható a leginkább munkás ifjún, illetve a tantermi nevelést és a múzeumpedagógiai tárgyú jelenetet reprezentáló képeken. A gyermekélet derűje, a játék önfeledtsége egyszer, egy téli, hóban heverő, huncut nevetésű gyermek portréján tűnt csak fel.

A címlapfotók közül egy akad, amely idegen országban készült, a többi hazai, az iskoláztatásban jól ismert közeget, tantermet, szertárat, iskolaépületet, múzeumot, nevelőotthoni udvart ábrázol, esetleg protokolláris helyszínt. A képek azt a nevelési-ügyet szimbolizálják, amelyben többnyire csupán a gyermeknek és a pedagógusnak van helye. Ez alól egyedül a karácsonyi, családi felvétel a kivétel.

7. ábra. Fogadás az Országházban a Szovjetunióban járt pedagógusköldöttség tiszteletére. A szegediek egy csoportja. Köznevelés, 14., 1958/3. szám, első, belső borító

8. ábra. „A jövő művészei”. Klell Kálmán fővárosi pedagógus felvételével, ha rendszertelenül is, elkezdődött a képzésítő megnevező szerkesztői gyakorlat. A szerző megbecsülése az individuális értéktéremtést is elismeri. Köznevelés, 14., 1958/4. szám, első, külső borító

9. ábra. A néprajzi szakkör fiú tagjai népi építészeti emlékek modelljeit készítik. A nemzeti nevelés részeként tartották számon a népi kultúra és a művészet megismerését is. A felvétel a munkára nevelés legfontosabb tantárgyában, a korszaknak oly fontos politechnikában elért eredményre is utal. A kép Szilvássy Z. Kálmán felvétele, s egy Nagy József által írt cikk egyik illusztrációja. Köznevelés, 14., 1958, első, belső borító

10. ábra. Nagy József tanár Dancsházy István igazgatóval. Az első szövegközi fénykép-illusztrációk egyike a Köznevelésben. A cikk a 100 éves jubileumára készülő jászladányi iskolát mutatta be. Köznevelés, 14., 1958/6. szám, 128.

11. ábra. Grammatikopolu Eleni görög nyelvtanárt köszönti egyik növendéke Budapesten, a Dénes utcai iskolában. A pedagógusnapi címlapfotón úttörő-egyenruhába öltözött tanuló köszönti a görög emigráns tanárnőt. A virággal történő tanárköszöntésnek több alkalma is volt – többek között ez a nemzetközi ünnep, illetve a tanévkezdés. A kép magas mesterségbeli tudással és esztétikai ízléssel rendelkező készítője ismeretlen. Köznevelés, 14., 1958/12. szám, első, külső borító

12. ábra. Marija Taran kijevi pedagógus. Az 1958. május 5-én békevonattal Magyarországra érkezett szovjet pedagógusok politikusokkal, fővárosi nevelőkkel és a főtí gyermekváros kis lakóival is találkoztak. Az intézeti ruhába öltöztetett, egyszerű frizurájú leányka kezében a vendégtől kapott képeslap, mellén pedig a büszkén viselt, neki ajándékozott jelvény. Köznevelés, XIV., 1958/14 szám, első, külső borító.

ÖSSZEFOGLALÁS

A szovjet pedagógia kizárólagos szocialista pedagógiakénti szerepeltetése 1956 pedagógiai vitáiban kardinális kérdésnek bizonyult. A szocialista nevelésügy elkötelezettjein kívül mások nem jutottak vagy nem juthattak sajtónyilvánossághoz, így róluk s pedagógiai elképzeléseikről elemezhető forrás nem áll rendelkezésre.

A szovjet eredmények adaptálásával egy időben – egyre inkább szovjetellenességnek tűnő, s majd idővel annak is minősített – az azzal szembeni averziók is felerősödtek, ami megerősítette – a meglévő magyar nemzeti értékek hangsúlyozása mellett – a nemzeti sajátosságok keresését és bemutatását. Sajátos azonban, hogy ezek mintázata is a szovjet elképzelések szerint alakult. 1956 után például a szovjet és magyar értékek képi megjelenésének alakzatait tökéletesen azonosítani lehet az OSZSZSZK Neveléstudományi Akadémiája 1958. évi kutatási tervének pontjaival.

IRODALOM

Ágoston György (1958): Makarenko. *Köznevelés*, **14.**, 6.

Balatonfüredi Pedagógus Konferencia. 1956. október 1–6. (Rövidített jegyzőkönyv.) Kézirat. 1957. Budapest, Pedagógiai Tudományos Intézet.

Faragó László (1958): Az OSZSZSZK Neveléstudományi Akadémiájának 1958. évi kutatási terveiről. *Köznevelés*, **14.**, 14., 335–338.

Géczi János (2006a): *A pedagógiai szaksajtó*. 1956. *Educatio*, **14.** 511–538.

Géczi János (2006b): *Az 1956-os balatonfüredi pedagóguskonferencia elő- és utóélete a pedagógiai sajtóban*. *Magyar Pedagógia*. **15.**, 3. sz. 241–265.

Kiss Árpád (1958): Kemény Gábor 1883–1948. *Köznevelés*, **14.**, 10., 217–219.

Nagy Sándor (1958): Neveléstudományunk elmúlt két éve. *Köznevelés*, **14.**, 23–24., 539–541

Szabolcs Éva (2006): Az 1956-os balatonfüredi pedagóguskonferencia. In Szabolcs É. (szerk.) (2006): 165–177.

Szabolcs Éva (szerk.) (2006): *Pedagógia és politika a 20. század második felében Magyarországon*. Budapest, Eötvös József Könyvkiadó.

Szarka József (1957): A megújhódó barátság ünnepére. *Köznevelés*, **13.**, 4.

Szarka József (1958): A szovjet pedagógiáról. *Pedagógiai Szemle*, **8.**, 4.

Székely Endréné (1955): A szovjet pedagógia tudományos eredményeinek alkotó felhasználása a magyar pedagógia-tudományban. *Pedagógiai Szemle*, **5.**, 4.

Zimándi Pius naplója. *Rubicon*, (2006) 5–6. Idézi Ágoston György kéziratát.

A Magyar Dolgozók Pártjának Központi Vezetősége 1955 márciusában föltárta, milyen hiányosságok mutatkoznak az ideológiai fronton, s rámutatott a megoldásra: növelni kell a politikai nevelés hatékonyságát. E nagy jelentőségű határozatot húzta alá Rákosi Mátyás a Központi Vezetőség 1955. november 12-i ülésén, amikor a Dolgozó Ifjúsági Szövetségről, illetve az egyetemi helyzetről, az ott zajló tanulmányokról és politikáról beszélt. Ezek után jelent meg a Központi Vezetőség azon határozata, amely az irodalom területén tapasztalható jobboldali elhajlásokra figyelmeztetett, s amely hűen tükrözte a változóban lévő értelmiségi politikát.

Az ideológiai és a politikai munka egyidejű korrekciója és előtérbe állítása az 1955-ös év közepétől egyre nagyobb hangsúlyt kapott, a Központi Vezetőség megalapítása pedig világosan megmutatta, hogy éppen ez vált a szocializmus építésének legújabb feladatává. E kérdéskörben a kötelező erejű határozatok valamennyi kommunista felelősségét hangsúlyozták, de különösen azokat, akik hivatásszerűen foglalkoztak a marxizmus–leninizmus propagálásával, oktatásával.

Az SZKP 1956. február 14. és 25. között megtartotta XX. kongresszusát, amely a békés egymás mellett élés programját hirdette meg. S talán még nagyobb jelentőségű Hruscsov „titkos” – azonmód ország-világ elé került – beszámolója, a sztálinizmus leleplezése. 1956. március 17-én tartotta első nyilvános rendezvényét a Petőfi Kör. Augusztus végén az MDP Központi Vezetőségének ülésén leváltották Rákosi Mátyás első titkárt, s még a politikai bizottsági tagsága alól is fölmentették. A politikai elitéltek rehabilitációjának eredményeként október 6-án Rajk Lászlót és társait újratemették a budapesti Kerepesi temetőben. Tíz nappal később Szegeden megalakult a Magyar Egyetemi és Főiskolai Egyesületek Szövetsége, egy nappal később, 23-án fegyveres felkelés robbant ki a fővárosban, majd Nagy Imre új kormányt alakított. December 2. és 5. között a másodszor is megalapított Magyar Szocialista Munkáspárt Ideiglenes Központi Bizottságának ülése ellenforradalomnak minősítette a szovjet csapatok kivonásának és a Varsói Szerződésből történt kilépésnek a bejelentéséig, a radikalizálódó kormányátalakulásokig eljutott magyár eseményeket.

Tanulmányunkban igyekszünk áttekinteni, hogy e politikai fejleményekkel egy időben milyen fordulatok történtek a hazai neveléstudományi-pedagógiai sajtóban. Arra keresünk választ, hogy mindaz, ami lezajlott a szaksajtó lapjain, illetve a szaksajtót meghatározó politikai-ideológiai-kulturális-szakmai szervezetekben, mennyiben tekinthető a pillanatnyi politikai történések következményének. Van-e bármi jele annak, hogy a szaksajtó irányítója (is) volt az eseményeknek, avagy csupán azok valamiféle lenyomata lehetett? Egyáltalán, a kulturális és az oktatási kormányzat kezében lévő, gondosan megszervezett pedagógiai sajtónak, amelynek a nevelés új,

szocialistának-kommunistának nevezett alakzat propagálásán túl más szerep nem jutott, volt-e, lehetett-e, a laptestek információözönét áttekintve, bármiféle önmozgásra lehetősége?

A PEDAGÓGIAI (JELLEGŰ) LAPOK

1956-ban 34 pedagógiai jellegű periodika jelent meg Magyarországon. Köztük egyetlen, amely a 19. századból eredt, a diákok körében népszerű *Középiskolai Matematikai Lapok* (1884–).

A Művelődésügyi Minisztérium által kiadott (1957-től a Művelődésügyi Minisztériumhoz átkerülő), nagyon sokszor megváltoztatott összetételű szerkesztőbizottság által felügyelt *Felsőoktatási Szemle* (1953–, 1956. október és 1957 között szünetelt) kivételével az Oktatási Minisztérium adta ki a legjelesebb pedagógiai kiadványokat, összesen 13-at. E lapok megjelenésében egyaránt hiátus keletkezett, az év októbere és a következő év márciusa között nem jelentek meg, illetve egy belső tájékoztató és egy híradó véglegesen megszűnt.¹ Valamennyi periodikát 1948 után alapították, többségüket az ötvenes évek 3., 4., 5. évében.

A központilag készített és országosan terjesztett kiadványok mellett a járási és megyei oktatási osztályok némelyike saját szerkesztésű, térségi tájékoztató brosrák kiadására és térítésmentes terjesztésére is vállalkozott. Ezzel magyarázható, hogy az 1945 utáni lapalapítások száma 1955 (15 darab) után 1956-ban a legnagyobb (11 darab). E megyei kiadványok egyike sem élte túl az 1956 második félévét, legtöbbjük egy, esetleg néhány alkalommal jelent csupán meg.²

A lapok kiadói miniszteriális, illetve megyei oktatásirányítási intézmények; azaz a szaksajtó kiadása kitüntetett állami feladat, s azon belül is a kultúrával-oktatással foglalkozó szaktárcáé. S mivel ez a szféra az ideologikum hivatalos közvetítője, ez alól a pedagógikum sem lehetett kivétel.

AZ ÉVES LAPTEMATIKA

Nyolcvanezer pedagógus és másfél millió tanuló: közvetlenül és közvetve őket érintette, illetve számukra készült az a sajtótömeg, amelyet az 1956-os évben a pedagógia tárgykörében – annak örve alatt – előállítottak. Milyen megnevezett feladatok jelentek az oktatásügyben a második ötéves terv első évében, túl az első, keservesen megszerzett tapasztalatokon?

Az 1954. évi párthatározat és a III. pártkongresszus célul tűzte ki az általános iskolák nagyobb mérvű fejlesztését: mindenekelőtt az alapszintű oktatás infrastruktúrájának megeremtését s annak tartalmi meghatározását. A nevelői munka színvonalának emelését ideológiai meggyőzéssel, a neveléstudomány szocialista-kommunista változatának kidolgozásával és annak népszerűsítésével, továbbá a tantervek és tanári-tanulói használatra készült információhordozók fejlesztésével kívánták elérni. A tervgazdálkodás idején egyáltalán nem látszott szokatlannak, hogy az év elején a nyilvánosság legkülönbözőbb fórumain tematizálták a nevelésügy erre az évre kiszabott, konkretizálódott feladatait.

Az általános iskolák mellett az oktatásügyre feladatként hárult mindenekelőtt az óvodai, majd pedig a középiskolai rendszer stabilizálása, továbbá a felsőoktatás azon részének a fejlesztése, amely a 3 és 10 év közötti gyermekek nevelésében közreműködők képzésére szakosodott.

1956 volt az az év, amelyben sor került, túl a kísérleti kipróbáláson, az általános iskola alsó tagozatában az új tanterv bevezetésére. Ennek elfogadtatására, a tanítók képzésére sok energiát fordítottak. Emellett természetesen folytatták a felső tagozat és a középiskola tanterveinek előkészítését is, a tervek szerint szeptemberrel kezdték el a felső tagozat számára előállított dokumentum gyakorlatban történő ellenőrzését.

Ugyancsak központi feladatként jelölte meg a párt a tanterveken belül jelentős szerephez jutó politechnikai képzést. A minisztérium főosztályai és a Nagy Sándor vezette Pedagógiai Tudományos Intézet munkatársainak politikai, kultúrpolitikai, szakmapolitikai és szaktudományi szempontokat érvényesítő együttesében nagy erővel készült a tervezet, amely meghatározta az általános és a politechnikai képzés szerepét, tartalmát, egymáshoz viszonyított arányát. Figyelembe kellett ugyanis venni a párt által a magyar ipar és mezőgazdaság elé kitűzött, perspektivikus feladatokat. Az 1956-os év feladata az volt, hogy meghatározzák, a munkára nevelésben milyen részt vállal majd a felső tagozat, s milyen a középiskola. Hiszen az utóbbi időkben az oktatásnak a leggyakrabban felrótt hibája az volt, hogy nem vette kellően figyelembe a gyakorlati élet követelményeit s a munkaeszközök használatához szükséges, végső soron a szocialista-kommunista állam fenntartásához elengedhetetlen munkáskészségek fejlesztését.

A tantervekkel, a gyakorlati munka szempontjából fontos politechnikai képzéssel azonos súlyú kérdéssé vált a neveléstudományi kutatómunka. Szorgalmazták a közösségi nevelés kérdései közül mindazok megvitatását, amelyek a szocialista hazaszeretetre nevelés tartalmával mutattak kapcsolatot. A nevelésméleti kérdésekben a gyakorló pedagógusok véleményét minden korábbinál erőteljesebben kívánták felhasználni, s ugyan a kutatómunkát központi feladatul szabták, de a mindennapi gyakorlat tapasztalatait is igyekeztek figyelembe venni.

Mindezek képezték az új öt éves terv első évének pedagógikumát. Ezek mentén foglalkozott a párt a nevelési szakemberek és az ifjúság világnézeti nevelésével; a néhány éve megerősödött propagandarendszer feladata is ez volt. S a szakmapolitikai és a szakmai szervezetek, mint a PTI, a központi, a megyei és a helyi oktatásügyi apparátus, s természetesen a pedagógiai folyóiratok is, ezen irányelvek alapján tevékenykedtek.

MÓDSZERTAN ÉS SZAKSZERVEZETI LEGITIMÁLÁS – RÉTEGÉRDEKLŐDÉST SZOLGÁLÓ LAPOK

Viszonylag korán, a hazai szocialista nevelési elképzelések kifejlésének kezdetén alapítottak három, hosszabb életű pedagógiai folyóiratot is. A *Nevelők Lapja* (1944?, 1950) első pillanattól a szakszervezeti közélet eseményeinek a megjelenítője. A lap hasábjain a szakma és a szakmapolitika nem vált ketté, sőt egyre jobban összeforrt, miután a szakszervezet mindinkább az állami érdekek szószólójává vált. A lap formájával vállalta a szerepéből következő kettősséget: napilapszerűen szerkesztették, s ha olykor fel is bukkantak tisztán nevelési kérdéseket taglaló kéziratok, sem tartalmilag,

sem formailag nem feleltek meg a szakcikk kritériumainak. Az *Óvodai Nevelést* (1949) az óvodáztatás állami feladattá alakulása indokolta. A füzeti terjedelemmel megjelenő periodika ugyancsak az agitáció és a propaganda eszközrendszerének eleme volt – s azért bizonyult hatékonynak, mert mindenekelőtt a módszertani kérdések taglalásával vállalta az olvasók szakmai érdeklődésének kielégítését. Leginkább kitüntetett szerephez az 1945-ben alapított *Köznevelés* jutott, ahol, a minisztériumi irányítás jóvoltából, gyorsan és politikailag ellenőrizhető módon kaptak nyilvánosságot a szakmapolitika napi kérdéskörei. Az *Óvodai Nevelés* és a *Nevelők Lapja* más-más, a 20. században körvonalazott neveléstudományi lapfunkciót teljesített be. A módszertani érdeklődésen és az érdekképviseleten alapuló szerkesztés azonban nem független az állam nevelésügyétől.

ÓVODAI NEVELÉS

Az óvodák 1949 közepén kerültek az Oktatási Minisztérium hatókörébe, az óvodáztatás ekkor vált az egységesen kezelt nevelésügy részévé. Az Oktatási Minisztérium folyóirata 1956-ban a 9. évfolyammal jelent meg. A méltán pedagógiainak tekinthető lap szerkesztősége a minisztérium épületében működött, a tényleges kiadás, a nyomdai előállítás, miként a többi központi lap, illetve oktatási dokumentum esetében is, a Tankönyvkiadó Vállalat felelőssége volt. A havi rendszerességgel, számonként 32–52 oldallal, 3700–4000 példányban megjelent, kisalakú periodika főszerkesztője Szabadi Ilona, felelős szerkesztője pedig Kovásznai Józsefné.

A januári s az abban az évben utoljára megjelenő, októberi szám példányszáma különböző. Az év folyamán fokozatosan növekedő példányszám arra utal, hogy növekedett a lapot megrendelők száma. Ennek magyarázatául az szolgál, hogy egyre-másra épültek és nyíltak meg az állami és az üzemi óvodák.

Kiss Gyula miniszterhelyettes beszámolójából ismert az óvodáztatás néhány adata.³ Amikor 1956. május 28-án az I. ötéves terv eredményeiről beszámolt, elmondta, hogy az időszak alatt 1773-ról 2435-re emelkedett az óvodák száma, és ennek megfelelően arányosan nőtt az ellátott óvodáskorú gyermekek létszáma. Az első ötéves terv időszakában jelent meg a *Kisdédóvási Törvény*, az óvodai *Rendtartás* és a *Módszertani levél*, s 1953-ban megkezdődtek az óvodai *Kézikönyv* előkészítő munkálatai. Az iskoláztatást előkészítő óvodák a szocialista nevelés hatékony terévé váltak, s ennek jelentőségét az oktatásügy ideológusai korán fölismerték.

A II. ötéves terv végére az óvodáskorú gyermekek 28%-ának intézménybe kerülését célozták meg. Ugyanakkor az újabb tervciklus kezdő évében is nyilvánvaló volt már az, hogy a férőhelyek tervezett 17%-os emelése mellett az óvodák túlszűfoltak maradnak, s mert a gyermekek létszáma továbbra is emelkedik, sokan nem részesednek majd a közösségi nevelésből.

1957-re tervezték az óvodai tartalmi munkát segítő *Kézikönyv* megjelentetését. A folyóirat tartalmát az egységes nevelés eszméje s annak tervszerű előkészítése hatotta át. Az ideológiai hivatkozások sora erre irányult, s a közölt, a helyes képzés-önképzés irányát megmutató tanulmányok ennek jegyében íródtak. A kéziratok sajátosságai közül szembetűnő, hogy az év elejétől kezdődően, az elért eredmények hangsúlyozásával egyidejűleg kitértek az óvodai, az iskolai, a gyógypedagógiai és a gyermekvé-

delmi intézmények nehézségeire és hiányosságaira. S minden szerző hangsúlyozta, hogy az óvoda tehermentesíti ugyan a dolgozó szülőket, de a nevelés felelősségét az óvónő és a szülők együtt kell hogy vállalják.

Az *Óvodai Nevelés* lapszámai azonos szerkezetűek, könnyen áttekinthetőek, a szövegek pedig napilaptól megszokott terjedelműek és közérthetőek. A lapszámok élén az aktuális nemzetközi vagy hazai események aktualizálását elvégző kommentár, illetve állásfoglalás szerepelt, például a XX. kongresszus eredményeinek (békés együttélés, nemzeti sajátosságok a fejlődésben, a szocialista társadalmi-gazdasági eredmények nyomán a kommunizmus körvonalainak föltűnése, a nevelési eszmény sajátosságai) felmondása; a politikai/minisztériumi tekintély aurájának megrajzolása (Jóború Magda beszámolója a budapesti brigádvizsgálat tapasztalatairól); a megyei ideológiai továbbképzések; a nemzetközi gyermeknap ünnepének értelmezése; a kitüntetettek bemutatása; a Központi Vezetőség határozatának ismertetése. A 10. szám élén a balatonfüredi pedagógustáboroztatás egyoldalas zárónyilatkozata állt: ez az egyetlen alkalom, amikor a kiadvány elején álló szöveg élesen kritikus hangú.

E 'rovat' valamennyi pedagógiai lapból ismert, s olyan szerkesztői gyakorlatra utal, amelyet a kor igényelt. Mindenki – politikus, köztisztviselő, középvezető és gyakorlati szakember – arra törekedett, hogy hangot adjon a közös nevelésügyi programban való érintettségének, s nyilvánosan tanúsítsa a személyes elkötelezettségét, amelynek megvallása nélkül egyetlen karrier sem volt elképzelhető. A vezércikkek (a párt éves tervével szignifikánsan korreláló) témái teszik lehetővé – s ez ugyancsak e korszak sajátossága –, hogy az olvasók a lapokat egyetlen test tagjainak láthassák.

Az *Óvodai Nevelés*nek a lap kiadását indokoltta tévő, a szakirányú érdeklődést kielégítő – második – rovata az óvodai nevelés elvi és gyakorlati kérdéseivel foglalkozott. Az alkotó játékról, a testi fejlesztésről, a bölcsődei munkáról, a munkára nevelésről, a beszélgetésekről, az egészségügyről s megymásról sok-sok szó esett, többnyire – tán az olvasói elvárás miatt – módszertani megközelítéssel s ugyancsak ismeretterjesztő módon. A legfeltűnőbb azonban az, hogy a laptestek jelentős részét – akár harmadát is – a fordításirodalom tette ki. A januári szám két közleménye a kötelességérzet és az oktatási irányítás kérdéseit mutatta be orosz szerzők tollából. S ugyan az októberi szám balatonfüredi zárónyilatkozata

„...megállapította, hogy az utóbbi években üzött [...], gyakran természetlen fordításokban kimerülő elméleti munka” (Zárónyilatkozat..., *Óvodai nevelés*, 1956, 303. o.)

elvonta a neveléstudomány valóságától a pedagógusokat. Éppen ennek a számnak a végén található az a bibliográfia, amely zömében idegen nyelvű forrásokat javall felhasználásra. Az óvodai oktató-nevelő munka segítésére a szerkesztőség általános kérdésekkel foglalkozó kiadványok könyvészeti adatait tette közzé. Az ebben az évben kiszemelt 31 hosszabb-rövidebb közlemény 60%-át orosz, 10%-át német szerző írta. Mellettük kisebbséget képviseltek a hazai szakemberek, igaz, ők terjedelemben némileg túlszárnyalták idegen nyelvű kollégáik teljesítményét.

Némelykor külföldi tapasztalatok kaptak nyilvánosságot, máskor az óvónőképzésről esett szó (Hermann Aliz, az óvoda intézményének kialakításában nagy részt vállaló gyermekpszichológus, a Bezerédi Amália Óvónőképző Iskola alapszervezetének párttitkára *Az eszmei-politikai nevelés szolgálatában* címmel értekezett a szocialista

nevelés óvodai megvalósításának kiterjedt lehetőségeiről), a kézikönyv került előtérbe, az óvónőképzés, olykor pedig közleményeknek juttattak helyet.

A szerkesztők ügyeltek arra, hogy a laptestekben fényképek mindenkor legyenek. Az érzékelhetően gondosan készített, kitűnő dokumentumfelvételek nem az illusztráció szerepét töltötték be. Önálló jelentéssel rendelkeztek, mind akkor, amikor a nemzetközi összehasonlításra kínáltak alkalmat (s kiderült, hogy a keleti blokk valamennyi bemutatott országában az óvodák berendezése hasonlatos, s a gyermekbútorok segítségével a családi életteret utánozza: e lakásideál a háború előtti középpolgárságé, a játékok azonosak, a gyermekek ruházata egységes divatot követ: a lányok egybe szabott, fodrokkal és szalagokkal díszített ruhát, hajukban hatalmas masnit viselnek, a fiúkon világos ing és pántos nadrág, s mindenkin fehér zokni, lakkcipő), az ünnepély ceremóniáját példaadó módon hangsúlyozták, a kitüntetettek sugárzó boldogságát mutatták be. E felvételeken kiegyensúlyozott, életörömtől duzzadó, jól táplált és ízlésesen, feltűnésmentesen öltözött emberek láthatók, s ebben az értelemben nincs különbség a gyermekek és a nők között. Ugyan a képek szerint az óvoda világa meglehetősen férfiak nélküli, a fiúk férfiszerepre nevelésére is törekedtek. Nyilván aszerint, ahogyan azt az óvónők elképzelték. Tóth-Pál Józsefné *Hogyan segíti az alkotó játék nevelési céljainak megvalósítását* című anyagának része volt az Alkotó játék a sztálinvárosi II. sz., Krupszkájáról elnevezett óvodában aláírással megjelölt kép. E felvételen megfigyelhető, hogy a gyermekek, a saját élményük alapján miként képzeltek el a családi életet: a babát ringató, ülő anyát az álló 'nagymama' és az 'apa' veszi közre. A nők az apára függesztik tekintetüket, aki bal kezét támogatóan a gondos anyuka vállán pihenteti (1. ábra).

1. ábra. Alkotó játék a sztálinvárosi II. sz. Krupszkájáról elnevezett óvodában. *Óvodai Nevelés*, 9., 1956, 3., 75.

A tanulmányokban és képekben körvonalazott nevelési eszménykép mögött minduntalan földerengett az orosz-szovjet óvodapedagógiai gyakorlat és a pedológiát kérlelhetetlenül elutasító, az óvodáztatással nem foglalkozott vele kitüntetetten, vagyis kiemelten, nem foglalkozó Makarenko. A márciusi számban, a *Kézikönyv* bevezetését előkészítő ankétról szóló tudósítás, az említett, az alkotó játéokban rejlő nevelési lehetőséget taglaló ötoldalas tanulmány, a diszítő minták festését szorgalmazó, illetve a bölcsődei nevelés szocialista vonását értékelő anyag után, az eszmei-politikai alapú óvónőképzést körvonalazó tanulmány mellett közölték Vág Ottó terjedelmes, négy újságoldalnyi Makarenko-ismertetését. A kézirat közlésére, a mottó alapján, a szerkesztőség a magyar-szovjet barátsági nap alkalmából vállalkozott. Mindez persze csak ürügy lehetett, hiszen a recenzens a *Makarenko Művei* 5. kötetét mutatta be. Vág Ottó a marxista pedagógia elméletalkotója munkásságának azon részével, a fegyelem és az életrend kérdésével foglalkozott, amelyet az óvodai nevelés szempontjából amúgy is figyelembe veendőnek tartottak, s ezért okkal került a centrumba Makarenko gondolata:

„Az egyéniség, mint nevelési termék tervezését a társadalom igényei alapján kell elvégeznünk.”
(*Makarenko Művei*, 1956. 418. o.)

Az 1956-ban 332 szövegoldalnyi óvodapedagógiai kiadvány legértékesebb része az irodalmi-művészeti rovat. Ebben neves gyermekíróktól jelentek meg értékes írások (Móra Ferenc, Gárdonyi Géza, Csanádi Imre), de szakszerű gyerekönyv-ismertetésekre is sor került. Örömmel üdvözölték a *Körhinta* című filmet vagy az *Éjjeli menedékhely* című Gorkij-dráma bemutatóját, Harsányi István az 1955-ben megjelent Weöres Sándor-kötetről, a *Bóbitáról* írt lelkes ismertetőt, Honti Katalin pedig Tersánszky J. Jenő *Makk Marci hőstettéről*, míg mások például Kormos Istvánról, illetve Hajnal Annáról.

NEVELŐK LAPJA

A pedagógusok szakszervezeti képviselője a második világháború befejeződésével egy időben megszerveződött, s 1945-ben a már központi szervezet is létrejött. A Magyar Pedagógusok Szabad Szakszervezete 1946 februárjában rendezte meg első kongresszusát, s tagjai munkájával hathatósan hozzájárult az iskolák államosításához. A hagyomány szerint 1944-ben alapított *Nevelők Lapját* 1951-től nemcsak a szakszervezet, hanem a minisztérium is támogatta. Ettől az évtől az Oktatásügyi Minisztérium és a Pedagógusok Szakszervezete kiadásában megjelent kétheti, napilap-formátumú, többnyire négy oldallal megjelenő periodika a politikai-szakszervezeti és a tágan értelmezett szakmai közélet szolgálatát vállalta. A szerkesztőbizottság megteremtette (de annak tagjait 1956-ban nyilvánosságra nem hozó) lap mindezt kettős kiadói fenntartású. Érthető, hiszen ekkor került előtérbe, hogy a szakszervezet tevékenységében az oktató-nevelő munkát hathatósabban kell segíteni. A közös szerkesztésű újság 1956. október 1-jéig jelent meg, ekkor azonban elhatárolódott az állami és a minisztériumi előljáróktól, és Pedagógusok Szakszervezetének lapjaként határozta meg önmagát.

A szakszervezeti elnökség által támogatott, gyorsan megvalósított elválast, amelyet a szakszervezeti tagság és az olvasók – nyilvánosságra nem hozott – bírálati előzőtt

meg, elősegítette, hogy a szerkesztés irányítását a minisztérium formálisnak tekintette, a szakszervezet azonban nem. A pedagóguslap, amolyan értelmiségi szerveződési fórumként, hirtelenjében fontossá vált az önmagát is újradefiniáló fenntartónak és alkalmazott lapkészítőinek. Arra, hogy e döntésnek rejtett előzményei lehettek, az mutat rá, hogy a *Nevelők Lapja* az 1956. októbert megelőző időszakban nem foglalkozott a Petőfi Kör tevékenységével vagy egyéb, a szakszervezeti konstrukción kívül eső fejleménnyel. A balatonfüredi tanácskozás előkészületéről sem esett szó a lapban. Magáról az összejövetelről pedig azért nem szólhattak a lap munkatársai, mert a kiadvány ebben az évben nem jelent többé meg. A szerkesztőség ugyan átköltözött a Szalay utcából a Gorkij fasor 34–36. alá, de, vélhetően, nem a lapkészítéssel foglalkozott. A lap majd a következő év májusától működik ismét, igaz, megváltozott névvel.

A lap tartalma általában távol állt a pedagógia tudományától, s annak még csak nem is a praxisát, hanem legkülső burkát meghatározva a szakmapolitika, az intézménypolitika, a káderyügek, a szakszervezet és az állam közös eseményeinek megjelenítését szolgálta. S persze a káderek legitímálását. A szakszervezeti események, a társadalmi-politikai fejlemények, az ötéves tervben kitűzött feladatok, mint a pedagógusok népművelői munkája, kulturális-szakmai élete, az úttörőmozgalom föllendítése, a munkára nevelés elvei sorakoztak a hasábokon – csupa közösségi problémák. A helyi tudósításként, olvasói levélként megformázott személyes ügyek akkor kaptak publicitást, ha közösségivé minősíthetővé váltak. A soproni nyugdíjasotthonba költözött idős pedagógusokról szóló címlapon szereplő publicisztikából nemcsak az derült ki, hogy a szakszervezet gondoskodott róluk, de az is, hogy magányosak, elesettek és egyedülállók.

2. ábra. Papp Ilona volt vértesi óvónő és Kabina Anna volt nemesdömölki tanítónő ismerkednek az új otthonnal. *Nevelők Lapja*, 12., január 15., 1.

A VEZETŐ SZAKMAI LAPOK

Az 1891-ben alapított s a felszabadulás előtt a Magyar Paedagogiai Társaság kiadásában megjelentetett *Magyar Paedagogia* kiadása a társaság 1949. április 2-i felszámolását követően megszakadt. A lap 1947-ig jelentkezett rendszeresen; miután kiadása a Mérei Ferenc vezette Országos Neveléstudományi Intézethez került, csak egy-egy szám került napvilágra, így 1949-ben, majd 1950-ben is. A hazai pedagógiai lapkiadásban hosszú ideig nem fog majd jelentkezni kiadóként szakmai szervezet. A *Magyar Paedagogia* helyét 1951-től a központilag finanszírozott *Pedagógiai Szemle* volt hivatott betölteni.

PEDAGÓGIAI SZEMLE

A Közoktatásügyi Minisztérium 1951-ben indította a folyóiratot. 1955-től a kiadás átkerült az Országos Neveléstudományi Intézet helyében megalakult Pedagógiai Tudományos Intézethez. Az intézet, melynek igazgatója az alapítástól 1959-ig Nagy Sándor volt, az MDP Központi Vezetőségének 1954. március 18-i határozata nyomán 1954-ben jött létre. Szerepe, a metodológiai, didaktikai kérdések szocialista neveléstudományi szerepének meghatározásán túl, az oktatási dokumentumok előállítása volt.

Az évente hatszor megjelenő, a pedagógiai gyakorlattal szoros kapcsolatra törekvő, de a tudományosságát előszeretettel hangsúlyozó szaklap felelős szerkesztője az 1953/3–4. számtól Ágoston György lett, akinek munkáját erős szerkesztőbizottság támogatta. E bizottság tagjai között olyan korabeli tekintélyeket találunk, mint Jóború Magda oktatási miniszterhelyettes, Kerékgyártó Imre, Nagy Sándor, Szarka József, Szokolszky István, illetve Tettamanti Béla vagy Zibolen Endre. Miként a hatodik – 1956-os – évfolyam tartalma mutatja, a bizottság tagjai nem kizárólag a szerkesztés gyakorlati munkáját végezték, de a laptestek vezető, elméleti vagy elméletet támogató közleményeit is ők írták.

Ágoston György, a neveléstudományok kandidátusa például *Nevelés és öröklés, nevelés és társadalmi környezet* címmel történeti alapozottságú összefoglalójában a nevelés marxista felfogását propagálta. Szarka József utalásokban és retorikai sallangokban gazdag *Az erkölcsi nevelés folyamatának kutatás-módszertani kérdéseiről* című metodológiai beszámolója abból a felismerésből születhetett, miszerint sem a szovjet, sem a magyar pedagógia, s ennek következtében a szaksajtó sem foglalkozott súlyának megfelelő mértékben a szocialista ember etikájával. A szegedi Tettamanti Béla *A szocialista nevelésről néhány elméleti kérdése* című írása, amely az évfolyam élén állt, s 53 oldalával a 395 oldalas évfolyam legterjedelmesebb szövegteste, a korszak ideológiától átítatott alapdokumentumainak egyike. A hatalmas és célszerűen megválogatott forrásanyagra támaszkodó, Sztálin *Marxizmus és nyelvtudomány* című műve nevelési eszményéből kiinduló okfejtés leglényegesebb megállapítása s normája: a kommunista nevelés elve a

„nevelés alárendelése a kommunizmusért folyó harc feladatainak”. (Tettamanti, 1956, 42. o.)

A szerkesztőség tagjai közül kézírással szerepelt a lapban Kerékgyártó Imre, a didaktikai kérdést taglaló, a mértéket megszabó Nagy Sándor és Zibolen Endre is.

Kétségtelen azonban, hogy a szignatúra nélküli, ma már szokatlan terjedelmű kéziratok is a lap szerkesztői egyikétől vagy kisebb munkacsoporttól származtak. Az a szövegmenyiség, amelyet az intézeti folyóirat szerkesztőbizottságának tagjai – többnyire a PTI munkatársai – előállítottak, imponáló: s mindez arra utal, hogy a lap fenntartása az intézet, illetve az intézeti munka legitimációjának fontos és felhasznált eszköze. Nyilvánvalóan mind a kiadó, mind az intézet karakterének kialakítása és fenntartása a minisztériumi és a kormány ideológiáját tükrözhetette, s az ország vezetésének, az ideológiai és kulturális téren meghatározó személyeknek s a pedagógiai notabilitásoknak az együttes szándékait követte.

A pedagógia elméletével foglalkozó, többnyire vitaanyagszerű, sokszor előzetes nézetütköztetés eredményeként közölt tanulmányok a sajtónyilvánosság után ismét vitatárgyakká válhattak. A *Pedagógiai Szemle* hatodik évfolyamának 27. névvel s 2 névtelenül megjelent közleményéből 6 reflexió. Tanulmányában kifejtett nézeteit kiegészítő, illetve megkérdőjelező hozzászólásokra válaszolt a nagy tekintélyű egyetemi tanár, Mód Aladár, Salamon Jenő moszkvai aspiráns Kelemen László oktatáslélektani kísérletének jelentőségét hangsúlyozta, s annak folytatását szorgalmazta, Kerékgyártó Imre az előző számban Gordos István által közölt, a PTI módszertani osztályának belső dokumentációjára alapozott tanulmányáról szólva ismét problematizálta a tantervelmélet hiányosságait.

Kerékgyártó Imre elnagyolt s előfeltevések nyomán megfogalmazott hozzászólására a 4. számban Gordos István ingerült, a lapban eddig nem tapasztalt hangon válaszolt. Kifejtette, érdemben azért képtelen vitázni, mivel Kerékgyártó nem fogta fel a tanulmány valódi értelmét, s mert nem beszélnek közös nyelvet. Gordos elfogadhatatlannak találta Kerékgyártó elvtárs érvelési módját, s azt, hogy nem vette figyelembe a cikk megírása és megjelenése közt eltelt háromnegyed évnyi időszakot. Mindez azonban valóban elvi kérdést érintett: a gordosi közlemény a politechnikai képzésről szólt. A politechnikai képzés szovjet és kelet-közép-európai bevezetése pedig elsősorban arra szolgált, hogy az értelmiségiek neveléstudományi befolyása csökkenjen.

Más szerzők is – összesen hét esetben – tantárgyi vitaanyagokat tettek közzé, amelyek azonban szövegszerkesztési eljárásaikat tekintve – voltaképpen utasítások. Terjedelmi szempontból tantervjavaslatok a második helyen állnak.

A közélet vita formájában történő megjelenítése a korszak típusos szerkesztői elve. Ez az eljárás demokráciát sugallt – amelynek persze ellentmondani látszott a szövegek hivatkozási bázisának zárt halmaza és uniformizált rendszere. Az ideológiai bizonytalanságot leplező szerkesztői nagyvonalúság ezért könnyen csapathatott át vérmérsékbe – amire gyakran utalnak az ülésekről készült dokumentumok.

Nyílt és a rejtett utasításokban nem volt hiány. S ami különös: nincs szerző, aki kézírata létrejöttének indokai között ne az MDP Központi Vezetőségének XX. kongresszusára, a kommunista-szocialista ideológiára, a szovjet pedagógiára hivatkozott volna, s ne azok útmutatását hangsúlyozta volna. A korszak tekintélyszempontjai közé tartozott az is, hogy a bibliográfiák és jegyzetek politikai, ideológiai, társadalomfilozófiai hivatkozásaiban a politikai eseményekre történő hivatkozások száma a

szovjet pedagógia jelesebbjeinek citálását is meghaladta. Komlósi Sándor pécsi főiskolai docens például így kezdte írását:

„A párt Központi Vezetősége az 1954-es, a közoktatás helyzetéről és feladatairól hozott határozatában, mint jelentős hiányosságot állapította meg...” (Komlósi, 1956, 225. o.)

Lakatos János budapesti történelemtanár pedig így:

„Az MDP Központi Vezetőségének a közoktatás helyzetéről és feladatairól szóló legutóbbi határozata pedagógiai életünk alapvető kérdéseivel foglalkozik...” (Lakatos, 1956, 127. o.)

Az argumentáció másik változatát példázza Bori István, a PTI tudományos munkatársa gyakorlati foglalkozásokhoz készített tantervének bevezetője:

„A tanterv-tervezet a szovjet iskolák V–VII. osztályainak gyakorlati foglalkozások számára kiadott tervezete alapján készült el...” (Bori, 1956)

Amúgy a zsinórmértéket többnyire Makarenko ígérte. A marxista pedagógia klasszikusának összegyűjtött műveit az 1950–52-es szovjet kiadás nyomán a Tankönyvkiadó és az Akadémiai Kiadó tette közzé. A kommunista nevelés orákulumának tekintett szerző magyar nyelven is hozzáférhető munkásságát valamennyi pedagógiai lap figyelemmel kísérte, a kötetek megjelenését előjelezte, majd terjedelmesen ismertette, illetve igyekezett azok helyes értelmezését előkészíteni. A 6. irodalmi elegyes kötet bemutatására a *Pedagógiai Szemlé*ben Havrilné Herceg Erzsébet vállalkozott.

A nemzetközi kitekintés azonban nem szűkíthető le a Szovjetunióra. A Román Népköztársaság Pedagógiai Tudományos Intézetének folyóiratát, illetve a német Központi Pedagógiai Intézet kiadásában napvilágra kerülő *Pädagogik* utóbb megjelent évfolyamait is bő terjedelemben ismertették. A szerkesztés és kiadás elve és gyakorlata mindenhol közös: a lapokat a szakminisztérium megbízásából a pedagógiai csúcsintézet adta ki. Tükröződtek bennük a demokratikusnak mondott elvek, a tanulmányok pedig a viták eredményeként kialakult eszményeket hirdették. A lapokban – önálló eredmények híján – a konklúziók nyomán született, propagandisztikusan megírt, szaktudományos munkaként tálalása folyt.

A 4. szám vezető anyaga a Magyar Tudományos Akadémia Pedagógiai Főbizottsága 1956. június 30-i vitaülésének jegyzőkönyve alapján készült. Ezen ügyirat és az első szám szerkesztői tanulmánya összevetésével felismerhető az az elmozdulás, amely a neveléstudomány elitjének szemléletében bekövetkezett.

Ágoston tanulmányvázlata Tettamanti Béla szocialista neveléstana mögött állt, s annak történeti horizontját vázolta fel. Ugyancsak nagy vonásokkal, de bemutatta az ember nevelhetőségét valló, így a marxizmust megelőző haladó felfogásoknak minősített eszméket, majd a herbarti tant úgy ismertette, mint ami felújította az eredendő bűnt elfogadó keresztény örökséget. A nevelés szerepét tagadó elmélet végével a pedológiát jellemezte – kétségtelenül ez lehetett a szerző munkájának eredendő célja. Ágoston a pedológiát tudománytalan nézetek gyűjtőmedencéjének vallotta: úgy találta, a gyermeki szükségletekhez alkalmazkodó nevelés, a testi-lelki állapotra figyelés ostobaság, s csupán a burzsoázia gyermekeinek szabad önkibontakoztatásához biztosíthatja a feltételeket. Azt állította, megtévesztő a mozgalomnak a gyermek tanulmányozására történő felszólítása is. A pedológia szerint – folytatja értelmezését a szerző

„a nevelés elé semmiféle konkrét cél nem tűzhető ki, döreség lenne azt követelni a pedagógusoktól, hogy határozott jellemvonásokkal rendelkező, a szocialista építés feladatainak eleget tenni tudó kommunistákat neveljenek, mert hiszen a gyermek fejlődését vele született ösztönei, szükségletei eleve meghatározzák, ez a fejlődés belső ösztönök által irányított spontán fejlődés, amelynek útját megváltoztatni kívülről való beavatkozással nem lehet. A feladat tehát nem a gyermek nevelése, nem a társadalom feladatai által meghatározott nevelői célok elérésére való törekvés, hanem a gyermek tanulmányozása.” (Ágoston, 1956, 64. o.)

Mindezt követően Makarenko pedológia ellen vívott harcát értékelve s a hazai pedológia káros fejleményeit – Kiss Árpád, Mérei Ferenc és köre munkásságát – részletesen ismertetve arra az állásfoglalásra jutott, hogy a politikai célokkal történő nevelés a szocialista pedagógia alaptétele, s ennek megvallása a marxista pedagógus kötelessége.

A 4. számban *A pedagógia elmélete és gyakorlata* rovatban az MTA Pedagógiai Főbizottságának ülésén, gyorsírásos jegyzőkönyv alapján készült kivonat látott napvilágot. A korszak kedvelt kollektív okoskodásának a terméke ez a dokumentum, a közös felelősségvállalásnak a demonstrálása. A vitát Ágoston György, a PF elnöke nyitotta meg. Szokásosan a XX. kongresszus útmutatása nyomán elemezte az eseményeket – hasonlóan ahhoz a közleményhez, amely a 3. számban látott napvilágot. Akkor a PTI kongresszussal kapcsolatos anyagaiból közölt – nyilvánvalóan a hibák föltárása során jobbító szándékkal, iránymutató céllal – terjedelmes válogatást a lap. Most maga az elnök a pedagógia közelmúltjából sorolta fel a személyi kultusz és a dogmatizmus kártékonyosságát. A megisztuláshoz a szovjet minta szem előtt tartását, az önvizsgálatot javallta, s a dogmatizmus elleni közdelemben az elmélet és a gyakorlat egymáshoz való viszonyának átgondolását. Mintha korábbi nézeteihez képest elfogadhatóbbnak tartotta volna a pedagógiai kutatómunka induktív útját, és érzékelhetően megengedően viszonyult a polgári pedagógia haladóbb fejleményeihez. Ugyanakkor változatlanul fenntartja álláspontját a magyarországi pedológia képviselőit sújtó, az 1950. március 29-i párthatározat szellemét kiteljesítő intézkedésekről.

Szorgalmazta ugyan a félreállított elvtársak, a munkalehetőségtől megfosztottak kárpótlását, de ez nem vonatkozott mindenkire.

„Ugyanakkor szeretném azt is megmondani, hogy legalábbis a magam részéről a pedológiával, Mérei Ferencnek a 'Gyermektanulmány'-ban és Faragó Lászlónak, Kiss Árpádnak 'Az új nevelés kérdései' című tankönyvében kifejtett nézeteinek legnagyobb részével nem tudok egyetérteni, nem tudom ezeket a marxista ideológia alapján álló pedagógiai eszméknek tekinteni...”

A továbbiakban azonban még inkább megengedő hangnemre váltott:

„...a pedológiai nézetek képviselőinek adminisztratív eszközökkel történt elhallgattatása az osztályharc élesedésének elméletéből származó politikának megfelelő intézkedés volt, amellyel ma aligha lehet egyetérteni. Idealista polgári nézeteket csak nyílt viták során lehet legyőzni, nem pedig adminisztratív eszközökkel... Aki ezt nem tudja vállalni, az méltatlanná válik a kutató rangjára.” (A magyar pedagógia..., *Pedagógiai Szemle* 1956, 293–294.)

Mások azonban – például az a Lázár György, aki 1950-ben a *Társadalmi Szemlé*ben ideológiai okokból rontott Méreinek – előbbre jutottak az önbírálatban. S ugyan többen voltak, akik az elnök nyomán maguk is nyilvánosan vetettek számot közös és magánbűneikkel, a tudomány gondjainak kiváltó okát is megnevezve, addig senki nem jutott el, hogy a szocialista eszméktől elhatárolódjék.

A *Pedagógiai Szemle* 1956-ban négy alkalommal jelent meg. A soron következő szám 1956 októberében már nem került az előfizetőkhez. Hogy milyen stádiumában akadt meg a szerkesztés, nem tudni. Egyedül a megjelenés hiányának ténye utal az időközben lezajlott társadalmi eseményekre. A folyóirat kiadása 1957 júliusáig szünetelt. A 7. évfolyam hat száma ennek ellenére, igaz, már Szarka József felelős szerkesztésében, fél év alatt megjelent.

KÖZNEVELÉS

Az oktatáspolitikai periodikát 1945-ben a Vallásügyi és Közoktatási Minisztérium alapította, s a miniszter titkársága szerkesztette. Az utód, az Oktatási Minisztérium is szükségesnek találta a közoktatásban érdekelt intézmények és az azokban foglalkoztatottak hatékony tájékoztatását. 1956-ban a tizenegyedik évfolyamát megkezdő, többségében havonta kétszer, egyes számait az iskolai munkához igazítva némelykor összevontan megjelentető lap főszerkesztője Jóború Magda, felelős szerkesztője, a munka érdemi részének végzője pedig Petró András.

Ha a *Pedagógiai Szemle* az elmélet, akkor a *Köznevelés* a gyakorlat. A két kiadványt azonban ezekben az években lehetetlen külön-külön megítélni. Nem csupán azért, mert finanszírozójuk végső soron azonos, s azért sem, mert ugyanazt a pedagógiai világot érzékeli, sőt azért sem, mert egyformán az ideológia függvényének tekintették a neveléstudományt, hanem mindenekelőtt azért, mert vezető munkatársaik nagyrészt azonosak. E szerzők tudták, hogy a szemlén keresztül a politikusokkal, a *Köznevelés* jóvoltából pedig a pedagógusokkal tarthatnak kapcsolatot – s erre a kétoldalú hitelesítésre ugyancsak szükségük lehetett.

S hogy kik voltak a szerzők? 1956-ban a több mint 150 szerző között ott találjuk Ágoston Györgyöt, Gordos Istvánt, Jóború Magdát, Kerékgyártó Imrét, Komlósi Sándort, Nagy Sándort, Szokolszky Istvánt, Zibolen Endrét – és természetesen Kossuth-díjas gimnáziumi tanárt, gimnáziumi igazgatót, intézeti vagy technikai igazgatót, a Tankönyvkiadó Vállalat munkatársát, a PTI munkatársait, egyetemi és főiskolai tanárokat. A nem vezető – azaz magas állami vagy tudományos funkciót betöltő – munkatársak többsége a megyei kiadványokban is jelentkezett. A laptestek felületének legnagyobb része a gyakorlóiskolai tanárok érdeklődésére tarthatott számot – akik éppen ezért irányelvekről, utasításokról, közleményekről, módszertani kérdésekről, mindennapi problémákról szerezhettek tudomást.

A *Köznevelés* két laptestből állt: a terjedelmesebb a borítóba kötött, a második rész az *Alsótagozati Oktatás-Nevelés* felcímet viselő melléklet. A fenntartó fölismerete, hogy a közoktatás dolgozóinak olvasói érdeklődése különbözik, s elsősorban aszerint tagolt, hogy milyen évfolyamok képzésében vettek részt, azaz a munkájuk során milyen segédleteket igényeltek, illetve fogadtak el. Az olvasói elvárások és az OM közoktatást meghatározó dominanciája közt feszülő ellentétet úgy oldották meg, hogy egyetlen szerkesztőséggel, egy kiadóval, egy újságnévvel, de két olvasói szakszolgálatot, kétféle különített kiadvánnyal jelentkeztek. Az alsó tagozati kérdésekkel foglalkozó, gyakorlatorientált melléklet sosem foglalkozott más tárggyal, a laptest elején álló részbe az elméletibbnek tekintett, a neveléstudománynak és a pedagógiának a politika által tematizált valamennyi területe bekerült. A *Köznevelés* és a közpon-

ti állami lapok azonos időpontban megjelentetett cikkeinek tartalmi és retorikai meghatározása azonosan történt. S amíg a *Pedagógiai Szemle* írói – tanszékek dolgozói, központi intézet irányítói, illetve egy-egy tantárgy kidolgozói – csak a szakmai hierarchia csúcsán állók lehettek, a *Köznevelés* befogadta az iskolákban tanítókat, a megyei hivatalnokokat és funkcionáriusokat is. Rendszeresen megjelentek azonban a pedagógiai elithez tartozók népszerűsítő-agitáló iratai, illetve az azokat kivonatoló közlemények is.

A XII. évfolyam utolsó, 20. száma 1956 októberének második felében jelent meg, címlapján egy állatkerti fotóval. Élén az október 1. és 6. között Balatonfüreden, a magyar neveléstudomány művelői és gyakorló pedagógusok részvételével megtartott értekezlet állásfoglalása állt, mögötte pedig a DISZ Petőfi Körének szeptember 28-án kezdődött vitájának a preparátuma olvasható.

A LÁTTATOTT PEDAGÓGIA: HÓESÉS ÉS ÁLLATKERTI MEDVE

Mérei Ferenc a *Pedagógiai Szemle* 4. számában abból az alkalommal kapott szót, hogy a Magyar Tudományos Akadémia Pedagógiai Főbizottsága 1956. június 30-i vitaülése gyorsírásos jegyzőkönyvének kivonata megjelent. A neve nem szerepel sem az októberi tartalomjegyzékben, sem a következő év márciusában megjelent 7. évfolyam első számában közreadott előző évi repertóriumban. Amíg az Ágoston György vitabevezető előadásához hozzászólók neve után a titulusok is szerepelnek, Mérei mellett, sejtethető okkal, sem munkahely, sem beosztás nincs. Ágoston a pedagógiában megjelenő kultusz és dogmatizmus főlvázolására tett kísérletet, s hosszú és retorizált vitanyitójában felemlítette, hogy hibásnak tartja azt a gyakorlatot, melyben egyre-másra fordult elő, hogy a tudományos viták lefolytatása helyett a vitapartner tettek egzsztenciálisan lehetetlenné, másrészt viszont továbbra sem ért egyet a pedológia képviselte nézetekkel.

Mérei, nyilván, mert megszólíttatott, válaszolt.

A jegyzőkönyv szerint:

„Szólt arról, hogy vissza kell hozni a neveléstudományba a gyermeket. Tudományágunkból ugyanis ma hiányzik a gyermek...” (*Pedagógiai Szemle* 1956, 4. o.)

Valóban, a közel 400 oldalt kitevő teljes évfolyam 30 közleményében klasszikusan gyermekkel foglalkozó szöveg csupán kettő akadt, s mindkettőt Hermann Alice írta. Közel hasonlóan mostohán bántak az egyéb pedagógiai lapok is a gyermekkel.

Egyetlen kivétel azonban akadt: a *Köznevelés*. A minden hónap első napján és közepén megjelenő folyóirat ugyanis első borítóján címképet közölt, a második, belső borítón a hónap aktuális eseményét mutatta be fényképpel és szerkesztői kommentárral, szépirodalmi anyaggal, tudósítással, a négyes, hátsó borítón pedig fényképriport szerepelt. A január havi első számra egy park padjának háttámláján ülő, tetőtől talpig havas, nevető gyermekek csoportképe került. A gyermekek kora könnyen megállapítható: most cserélődnek felső szemfogaik. Műanyag hócipőben, bebújós, a torkot és a fület melegen tartó sapkában, télikabátban és felhajtott szárú nadrágban örültek a télnek, s pózoltak a fényképésznek. A 2. szám a nyugdíjas pedagógusok soproni otthonának lakóit mutatta be: hatalmas levelű filodendron alatt derűsen figyelte két

sakkozó kollégáját három, nemrégiben fodrásznál járt, ezüstös hajú hölgy. A 3. számon a nagykáitai általános iskola *Kiváló Úttörővezető* jelvénnel kitüntetett csapatvezetőjét vették körül a rajongó tekintetű, rakott szoknyás, nyakkendő kiskamaszkorú leánykák. Az egyik, amolyan felnőttesen, a tanárnőbe karolt. S a tavasz szellőjétől meglebbentett hajú oktatónő másik kezének tenyerébe alásimult egy diáklányé. Képek és képek: szánkóról, hőembert építő gyerekekről (városiak, az öltözékükből látni: szíkokni, simléderes sapka, nyakba duplán tekert kockás sál); a neves zongoratanárnőről és tanítványáról; *A tizenöt éves kapitányt* olvasó gyermekről, s a kórházi ágynál a könyvbe bekukkantó ápolónőről (bő fehér köpenyben, szorosra húzott derékövvel). S a Than Károly Vegyipari Technikum tanulója Elektra szerepében; az iskolaudvaron rovat vizsgálható kertésznadrágos fiúcskák; diákok a sárospataki várban; szabadidejükben kamillát szedő szajoli harmadikosok (tanítónőjük Csonka Mária); bizonyítványt néző büszke, pillangómasnis kislányok; három tanítónő a siófoki strandon: a tanulás-munka, a szórakozás és a pihenés kommunista szentháromságának pillanatai ezek.

A nők és a gyermekek – a képeken felnőtt férfi a legritkábban fordul elő – városiak vagy városiasan viselkednek: a szeptemberi, 17. szám borítóján a belvárosi, vadszölővel befuttatott, rácsos kerítéssel elkerített épület hatalmas ajtajában divatosan öltözött tanítónő állt, s a lépcsőn fölfelé lépkedő kislányok virággal a kezükben köszöntötték (s közben egyikük-másikuk azt leste, mit szól mindehhez a fényképész). Az iskolaajtó kilincse azonban olyan magas, hogy a gyermekek fel sem érnének hozzá. A tanítónő széttárja a karját, vélhetően ölelésre, de vasalt munkaruhája jelzi, mégsem fogja testközelbe engedni magához a rakott szoknyás, fehér zoknis, lakkcipős elsőöket.

A 18. szám bemutatja, a Horváth Mihály téri általános iskolában hogyan adja át az első diáknak első tankönyvét a katonaságnál elsajátítható kisterpeszben álló tanítónő. Ugyanannyira szakrális és így ceremoniális ez a pillanat, mint az előző képen látható. A 19. számon a teatralitás uralkodik: a rajztanárok képzőművészeti kiállításán megjelent öntudatos művésznőt riporterek fogják közre. Az 1956-ban utolsóként megjelent október 15-i szám borítója akár allegorikusan is értelmezhető: az állatkert barlangjának két barnamedvjét három kamasz fiú figyeli. Hogy etetik vagy éppen kövel dobálják az állatokat, nem tudni.

A belső és hátsó borító sorozattá szerveződő – éppen ezért kisebb méretű – képei nem jutottak hangsúlyos szerephez. Csoportképek, enteriőrök, a mozgalmi és a szakmai élet dokumentumai: s mindenhol nők ülnek, állnak, beszélnek, a kor divatja szerint térdig érő ruhába vagy férfiasan szögletes vállú kabátba és kosztümszoknyába öltözve. A férfiak, ha vannak, nyitott inggallérosak, s a gyermekek nyakában nyakkendő.

VÁLTOZÁS AZ ÉLETMÓDBAN

A *Köznevelés* augusztus 1-jén megjelenő, dupla nyári számának elején a szerkesztőség riporterei arra voltak kíváncsiak, hogyan használják fel a pihenésre szánt időt, a nyári szabadságot a pedagógusok. A belső borító képriportja a siófoki turistaálmást mutatta be, s nemcsak a strandvendéglőt, a strand füvén kártyázó vidám társaságot, csónakkal evező nőket, de a nagykőrösi gimnázium egyik tanára is látható, amint a Siófok vitorlással ring a vízen. A *Nyári képek* interjúsorból az is kiderül, hogy

Páhán Istvánnak évek óta fő nyári időtöltése ez a sport. E kép feltehetően azt volt hivatott bizonyítani, hogy immár egy középiskolai tanár is megengedhet magának efféle szórakozást.

De a változás szelei máshonnan is előtörnek. Az a 70, leginkább alföldi megyéből összegyűlt, földrajz szakos tanár, akiket a Központi Pedagógus Továbbképző Intézet szervezője Dunántúl tájainak megismerésére vitt el, nemcsak a lenyűgöző vidéket látta, nemcsak a szakköri kutatómunkához és az iskolai szertárak számára gyűjtöttek közetekbe foglalt élőlénymaradványokat, de ráadásul tágra nyitott szemmel járnak-kelnek:

„A helyénvaló kritika is elhangzik akkor, amikor a kőszegi vár ódon falai előtt állnak. Nem volna-e helyesebb, ha 'Gabonabegyűjtő' helyett 'Vármúzeum' felírás díszelgne a vár bejárata felett?” (*Köznevelés*, 12. évf., 14–15., 326. o.)

A tanárok és a tudósító egyetértő összekacsintása érezhetően a szerkesztőségben is megértésre talált.

Egyre bátrabban, az ideológiai sallangoktól egyre inkább mentesen szólal meg a lapban az olvasó – és a szerkesztő hangja. Tovább folyik például az egyre többször mosolyra fakasztó vita az ifjúság erkölcsi neveléséről, de szinte oldalról oldalra hozhatnánk újabb példákat. A Helyreigazítás helyett (*Köznevelés*, XII. évf., 14–15., 344. o.) című, aláírás nélküli, a szerkesztőség nevében fogalmazott polemizáló szöveg arról számol be, hogy az egyik korábbi számban a celldömölki gimnázium igazgatója bírálta a megyei oktatási vezetőt. Az igazgató úr nem kevesebbet állított, mint hogy

„Vas megye tanácsa oktatási osztályán még a XX. Pártkongresszus után sem tisztult meg a légkör...”

illetve hogy a

„...megyei osztályvezető alaptalan vádaknak hitelt adva, ismétlődő szurkálásokkal, figyelmeztetéssel, kipécézéssel veszi el az igazgató és a tanári testület kedvét”. (*Köznevelés*, 12. évf., 14–15., 344. o.)

Erre az éles bírálatra a megbírált válaszolt, s maga arra panaszkodott, hogy milyen kevés lehetősége van immár a megyei funkcionáriusnak az ellenőrzés és a kontroll biztosítására. Ugyanakkor megszólalt az igazgató elvtárs is – visszavonta állítását, s kijelentette, a tisztázó vita során számára is nyilvánvalóvá vált, hogy a hivatalnok nem gúnyolódott rajta, hanem helyénvalóan kritizálta. A szerkesztőség kutyaszorítóba került: miközben nem kívánták a véleményformálásról lebeszélni sem a beosztottakat, sem pedig a vezetőket, azzal sem értettek egyet, hogy valaki óriásira duzzasztva nyilvánosságra hozza a munkában mindennapos konfliktusokat. A hibákat bírálni, az eredményeket bemutatni kell, ez a segítségnyújtás útja – csattanó nélküli s érdektelen tehát a közlemény vége.

Hová tűntek az egyértelmű helyzetek, amelyek ráadásul alkalmasak az erkölcsi igazság példás kifejtésére? A lap és munkatársai keresték a megszólalásra alkalmas pozíciókat.

Augusztus elsején Erdey-Grúz Tibort – aki május óta az Akadémia főtitkára – fölmentették oktatási miniszteri tiszte alól, s helyére Kónya Albertet ültették. Kónya az első napokban sort kerített a *Köznevelés* szerkesztőivel való találkozásra, s arra biztatta őket, hogy kétkedés nélkül higgyék el, a XX. kongresszus és a Központi Vezetőség júliusi határozata megteremtették a lehetőséget az eddigi hibák kijavítására, a pedagógusok szenvedélyes, bátor bírálatát meg kell hallgatni, észrevételeiket pedig akceptálni kell. Kónya elvtárs fölé- és alárendelt kommunikációjaként gondolta el a párbeszédet, amely helyzetben ugyan magától értetődő, hogy a tapasztalt pedagógusokat meg kell hallgatni, de számára nem kétséges, hogy e meghallgatásnak nem a konszenzuseresés, hanem a vezetői döntés-előkészítés a szerepe. A lap minisztert köszöntő bevezetője után (ugyancsak a szerző megjelölése nélkül) *Elosztás – áthelyezés – rehabilitálás* címmel oldalas interjút közöl a minisztérium személynézői főosztályának vezetőjével. Ugyan fűlsértő a felvezető mondat:

„Számos pedagógus keresett meg bennünket [...] adjunk tájékoztatást a pedagógusokat legjobban érdeklődő problémákról... Az érdeklődést jogosnak találtuk”, (*Köznevelés*, 12. évf., 16, 358. o.)

de a beszélgetésben közérdeklődésre számot tartó kérdések kerültek elő. Ekkor még senki nem találta abnormálisnak, vagy legalábbis nem adta a jelét, hogy a minisztérium hivatalnokai döntenek el, hogy a 911 frissen végzett óvónő, tanító és tanár a diploma megszerzése után az ország mely részén fog tanítani. De közmegelegedésre tarthatott számot néhány pedagógus rehabilitálása: 1953-at megelőző törvénysértésekre, jogtalan elbocsátásokra, áthelyezésekre derült fény, s felülvizsgálták annak a hat délszláv pedagógusnak az ügyét is, akiket a Jugoszláviával való rossz viszony alapján bélyegeztek meg, s bocsátottak el munkahelyükről. Az OM irányítói szerint minden funkcionáriusnak be kell ismernie az általa elkövetett hibákat, s orvosolnia kell azokat.

E felvezetés nyomán az MTA Pedagógiai Főbizottságának június végi nyilvános – s a napilapokban és szaksajtóban alaposan bemutatott, teljes terjedelmében majd a *Pedagógiai Szemle* 4. számában megjelenő – vitájának ismertetésére kerül sor. A cikk végén olvasható Sz. J. monogram mögött a rejtőzködni amúgy nem akaró Szarka József, a PTI munkatársa húzódott meg. A kritikus és önkritikus hangú beszámoló, a lap jellegének megfelelően, a tényközlés mellett, leginkább retorikájában, valamiféle konstruktív moralizálást vállalt. Kérdéscsoportokat taglal: a pedagógia helyzetét, a polgári pedagógiához való viszonyt, az elmélet és a gyakorlat torzult kapcsolatát, a lélektan és a pedagógia viszonyát, a kutatási módszerek elégtelenségét, valamint a Pedagógiai Főbizottság állapotát és szerepét. S mellékesen megjegyzi, hogy:

„Szóhoz jutottak a vita során egyes méltatlanul és igazságtalanul háttérbe szorított pedagógusok is. Megnyílt az út a pedagógia minden jószándékú munkása előtt, hogy képességeihez, tudásához méltóan bekapcsolódjék a magyar szocialista pedagógia valóban alkotó művelésébe, ügyének fellendítésébe.” (*Köznevelés*, 12. évf., 16, 360. o.)

Jóború Magda volt az – hangsúlyozza Sz. J. –, aki felrótta a pedagógiai kutatóknak, hogy kötelességük lett volna a valóság gondos tanulmányozása. Véleménye szerint ők a felelősek azért, hogy a neveléstudomány minimális szerepet töltött be a gyakor-

lat ellentmondásainak feltárásában. A kutatókat kárhoztató megállapítás, minthogy Jóború ezt a szerepet is ellátja, a *Köznevelés* főszerkesztője szájából hangzott el.

MEGYEI KIADVÁNYOK

1956-ban a *Komárom Megyei Pedagógus Értesítő*, a *Nevelés és Oktatás*, a *Somogyi Pedagógus* és a *Zalai Pedagógus* című megyei kiadású pedagógiai lapok jelentek meg. E lapok a megyei tanács oktatásügyben illetékes osztálya és – a borsodiakét kivéve – a helyi pedagógus-szakszervezet együttesen finanszírozott és a szerkesztett kiadványai. Ahol egyáltalán föltüntetett, ott 500 példányszámú a kiadvány, ami arra utal, nem a területi igények, a tényleges olvasók alapján, hanem központi normatíva nyomán lett e szám megállapítva. E periodikák szerepe az iskoláztatás társadalmi ügyé tétele, az iskolában dolgozók közéletbe történő bevonása lehetővé, s a fenntartói elvek alapján alakult.

A megyei kiadványok a korszerű szakmai kritériumok elveinek tárgyalását hirdették, de a legjobb esetekben is a szakmai propaganda fenntartói lehettek. A vezércikkekben és a tanulmányokban, de a változatos híryanagyokban is megragadható ez az ideologikus tartalommal átitatott ügybuzgalom. A pedagógusi munka társadalmi közszolgálat, s a jó tanár az, aki az iskola falain kívül és belül egyaránt a közösségi eszmék demonstrálója. A Borsod-Abaúj-Zemplén megyei *Nevelés és Oktatás* első félévének híryanagya mintegy emlékeztet, hogy a tanár figyelmének és munkájának milyen széles a terjedelme: a hallgatók ökonomikus gondolkodásának kialakítása és a takarékosági mozgalomba történő bevezetése, a családi nevelés némely funkcióját átvállaló óvodai és a napközi otthoni nevelés, tanulmányi versenyekre képzés, s persze az önképzés, amely mindekelőtt anketokon történő részvétellel mérhető. Az iskola pedig nem csupán az oktatás-nevelés tere, annál többre predesztinált: mindenk föltött, példásan működő, a nyilvánosság kontrollja előtt álló kulturális intézmény.

Ebben az évben, az év első felében, egyetlen alkalommal s éppen áprilisban jelent meg a Komárom megyei pedagógus-szakszervezet Területi Bizottsága és a Megyei Tanács Végrehajtó Bizottsága oktatási osztályának tájékoztatója, a *Komárom Megyei Pedagógiai Értesítő*. A felszabadulást az agitációs propaganda osztályvezető-helyettese köszöntötte: oldalni, lelkes szövege a korszak nevelési eszményének összefoglalója:

„A pedagógusok [...] igyekeznek szocialista embert nevelni a rájuk bízott ifjúságból. Nagyon fontos feladat ez, mert nagyrészen múlik a pedagógusokon, hogy az általuk megkezdett munkát hogyan fogja folytatni a felnövekvő nemzedék.

Nagyon fontos, hogy a tanulókat hazaszeretetre neveljék az iskolában, úgy neveljék az ifjúságot, hogy nagyon szeresse ezt a felszabadult hazáját, úgy neveljék, hogy ne ismerjenek nagyobb célt, mint a hazáért és a népért dolgozni, és ha kell, a szocialista hazát és népet megvédeni.

De a szocialista hazaszeretetet nem választható el a proletár nemzetköziségtől, ezért a Szovjetunió szeretetére és a világ dolgozó népeinek szeretetére is nevelni kell az ifjúságot.”
(*Nikodémusz*, 1956, 1. o.)

A megyei kiadványokra jellemző értesítő-tájékoztató jelleg meghatározta a lap tartalmát. Az év végi ismétlésekről, a közösségi nevelésről, a kézimunkázásról, a

gimnáziumi beiskolázásról, a megyei marxista-leninista továbbképzésről nagyobb közlemények tudósítottak. Két szovjet–orosz szerző is megidéződött: a közösségi nevelésről Makarenko útmutatása nyomán került szó, Oszipovától pedig magyarra fordítottak egy, a tanulóközösség nevelésében szerzett tapasztalatokat bemutató előadást. A szakszervezeti élet eseményeiről két anyag is beszámolt: az egyik szerzője, a piliscségi szakszervezeti bizalmi a szakszervezet munkahelyi és köznapi segítségnyújtásáról, a másik a március 10-én megválasztott bizottságok feladatáról szólt. A hangnem megváltozására utalt, hogy a magánélet, illetve a szórakozás problémáival való foglalkozás fölértékelődött: a mozilátogatás, az olasz–magyar labdarúgó-mérkőzésre történő jegyszerzés, a bálokról való tudósítás a Békebizottság „élet szeretetére nevelünk” szlogenű brosúrájának következménye lehet.

Ebben az évben két alkalommal jelent meg 500–500 példányban a Somogy Megyei Tanács VB Oktatási Osztályának és a pedagógus-szakszervezet Területi Bizottságának füzetecskéje, a *Somogyi Pedagógus*. A megyei kiadványt indulásakor segédeszköznek javasolta a kiadó, mégpedig azon hibák kijavításához, amelyek az 1954. januári párthatározat nyomán körvonalazódtak; ennek az évfolyamnak a szerkesztési célja azonban már az, hogy a megye nevelői számára szakmai nyilvánosságot biztosítson, s teret adjon a próbálkozásoknak, eredményeknek és tapasztalatoknak. De mit tekint szakmainak a szerkesztő, a megyei Oktatási Osztály vezetője? A véleményét bizonyosan tükrözik a lapban megjelentett kéziratok témái, a beosztottak cikkei. Az év első felében közzétett számban például egy továbbképzési előadó az ideológiai konferenciák tapasztalatairól, más, ugyancsak kezdő tollforgató a hazafias nevelésről, illetve az összevont alsó tagozatos tervezésről, a beszélgetések módszertanáról, a gyógypedagógiai feladatokról, a tanulmányi kirándulásról szólt; mindezek leginkább a nevelés mindennapi problémaköreit érintik, s nem a különböző tantárgyi vagy azokhoz kapcsolódó neveléstudományi kérdéseket. Nem esett szó például az intézményi kérdés együttesének egyik aspektusáról sem – annál több az ideológiai megalapozott pedagóguserkölcéről. Az etikai jellegű kérdések dominanciája nyilvánvaló, mégis, már a maga korában is hiábavalónak látszhatott az a buzgalom, amellyel a minduntalan szóba kerülő problémát megközelítették. S az egyén felelősségteljes szerepe árnyaltabb módon is előkerült. A tudósítások hangsúlyozzák: Rédling Géza igazgató például a pedagógusoknak a falu felemelkedésében betölthető szerepéről értekezett, s a híryanag a megye 121 tagú TTIT Megyei Szervezete pedagógus ismeretterjesztőinek tevékenységéről tudósított. Az első félév második számában, mintegy az első szám orientációját ellensúlyozandó, a szaktantárgyi problematizáció vált hangsúlyossá. Igaz, a gyakorlókterek nyári munkájának megszervezése, Somogy flóraismeretnek biológiaórai felhasználása mellett az igazgatói kádermunka, a magyar–szovjet diákbarátsági hét eredményeinek ismertetése, illetve a szeptemberrel kezdődő évre történő felkészítésre is törekedtek. A kritikus szemlélet, úgy tűnik, követelménnyé vált: a tanács mellett létrehozott Oktatási Állandó Bizottság ellenőrzésére és segítségére a somogyiaknak szüksége lehetett. A számban terjedelmes felületet kapott e szervezet teendőinek felsorolása. S a szakszervezeti tevékenység térnyerése is követhető: a március 31-i megyei küldöttgyűlés megválasztotta az új megyei Területi Bizottságot, ennek a grémiumnak azonban vagy módja, vagy igénye nem volt az év hátralévő részében a folyóirat kiadását folytatni.

A Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Tanács Oktatási Osztályának tájékoztatója, a *Nevelés és Oktatás* 1956-ban – a fellelhető dokumentumok alapján – csupán szeptemberben jelent meg. Egy apró felhívás szerint a lap élén szerkesztőbizottság működött – de annak összetételéről a nyomdailag mesterműnek számító laptestben nem található további információ. Azt azonban megtudjuk, az összeállítók abban az évben november 30-ig várták a következő számhoz a kéziratokat. E kiadványban tehát lehetőség volt a szerkesztőségi megbízásra elkészített szövegek megjelentetésére is.

Az év egyetlen számának élén a júliusi párthatározat értelmiségekről szóló részének jelentőségét hangsúlyozó vezércikk állt. A szerző, s ezzel a vélekedésével nem állt egyedül, a szocializmus építése közben elkövetett hibák legjelentősebbjeként az emberről történt megfélemedezést nevezte meg. József Attilára hivatkozva figyelmeztette az alkotómunka kibontakoztatását megakadályozó embertelenségek elkövetőit. A hanggal, cselekedettel törvénytelenségeket elkövetőket ugyanúgy nem nevesítette, ahogy a megbántottakat sem. Ugyanakkor tudósított a határozat szellemében történt tanév eleji igazgatói és nevelői értekezletekről, ahol a jelenlévők ünnepélyes frázisok helyett, ha némelykor darabosan is, észrevételeikkel, javaslaikkal a valóságot tárták föl. Mely felszínre került problémákat tartott a megyei terjesztésű közlőny nyitóoldalaira méltónak a cikk szerzője? Felszínre került például a bizalom és a tekintély elvesztésének a kérdése. Az, hogy a helyi vezetők, minthogy nem értékelték beosztottaik munkáját, nem is tanúsíthattak irántuk őszinte érdeklődést. Így a közösségben végzett munka, az egymással törődés elve sem érvényesült – helyette a parancsolgatás rombolta a pedagógus és a vezetők közötti viszonyt. Emiatt pedig – folytatódik a szerző érvelése – a párthatározat könnyen sikertelenné válhat, a falvak pedagógusai nem válnak a párt szilárd támaszává, a párt politikájának állandó propagálójává és szervezőjévé.

A Borsod-Abaúj-Zemplén megyei figyelmét fölkeltette egy negatív tendencia is: a határozat után eltelt néhány héten voltak, akik ténylegesen elkövetett bűneik vagy ellenére is jogot formáltak a rehabilitációra, míg mások gyenge munkájuk takargatására akarták fölhasználni a párthatározatot. Mindenesetre kitűnt: a párt és a hivatali vezetés úgy vélte, a társadalom vezetése által megfogalmazott normarendszer alapján kizárólagosan neki áll jogában, s éppen a bizalom elvét hangsúlyozva, a pedagógusi munka minősítése s a anyagok nyilvánosság előtt történő megszügyenítése, illetve büntetése.

Érdekessége a lapnak, hogy rovatszerűen is megkülönböztette a nevelésről és az oktatásról szóló publikációkat. Az oktatás területét érintők száma jóval magasabb, mint az ideológiai megfontolásokat inkább magába fogadónak vélt nevelési tárgyú cikkeké. Antalóczi Lajos pedagógus egy hónapon át brigádvezetőként dolgozott egy erdőgazdasági üttörő- és DISZ-ifjúmunkás-csapat élén. Vezetői tapasztalatairól eredményességét hangsúlyozva tudósított. Módszertanában feltűnő a kísérletezés naivulgáris értelmezése s a tanártársadalomban korábban kialakított és rögzült averzió:

„...végülis az iskola nem kísérleti laboratórium, másrészt könnyen úgy tűnhet fel a pedagógus, hogy a rosszemlékű 'pedológia' trójai falovát akarja bevinni az iskola falai közé, harmadsorban gyakorlatilag is rossz tapasztalatom volt az iskolai kísérletekről”. (*Antalóczi, 1956, 3–4. o.*)

Antalóczi – mintegy a vezércikkben említett negatív tapasztalatot példásítva – meg is nevezi, mi okozta rossz emlékeit: iskolájában a Makarenko-mozgalom egyik kivá-

lósága könyvekben is megjelent eredményeit akarta kipróbálni, s ugyan megkezdődött a munka, de egy ankéton a DISZ-központ kiküldöttje megakadályozta a befejezett kísérlet kiértékelést.

Az ugyancsak szakszervezeti és tanácsi *Zalai Pedagógus* kiadvány fametszetre utaló fejléce a népművészetet idézte meg. A kiadvány két alkalommal, márciusban és júniusban jelent meg csupán, tartalma pedig feltűnően megegyezik a többi megyei kiadványával. Bizonyosan központi elképzelést valósítottak meg e lapok, amikor a tanévi ismételések, az ismétlési tervek, a szakszervezeti határozatok, a gimnáziumi esélyek kerültek szóba, illetve a takarékosági mozgalmat, a pedagógusok üdülési lehetőségét, illetve a szakszervezet területi tevékenységét tették nyilvánossá.

Vasvári Ferenc kézirata az országban megjelent neveléstudományi jellegű kiadványok viszonylatában is újszerű. A pedagógus valláshoz való viszonyáról történő beszédre a XX. kongresszus kínált lehetőséget. Két zalai pedagógus érdeklődött, ha a szovjet kormányférfiak ellátogathatnak a londoni Szent Pál-székesegyházba, a *Szabad Nép* külön cikkben foglalkozhat a 700 éves jáki templommal, megváltozott-e az állam és a vallás viszonya, illetve mennyiben tekinthető egyéni ügynek a pedagógus templomba járása. Azt kérdezték, hogy a XX. kongresszus után továbbra is érvényben maradnak-e a vallással, az értelmiségiek valláshoz történő viszonyával kapcsolatos korábbi rosszalló nézetek. S mindezen túl vallásüldözésnek tekinthető-e az ateisták egyház- és vallásellenessége?

A szerző az 1953–54-ben megjelent opportunizmus következményének tekintette a két nevelői főlshózalást. Világossá téve a párt álláspontját, összeegyeztethetetlennek gondolta az államhivatalnokok, így a nevelési-oktatási szakemberek hivatását és a vallásosságot. Másrészt megengedi a nem állami szolgálatban állók számára a mitikus világkép követését, mondván, az magánügy. S arra hívta fel – dialektikus módon – a figyelmet, hogy az ateizmus a vallásgyakorlat ellen ugyan föllép, de ez nem vallásüldözés. A tudományos szocializmus alapján álló párt ideológiája és az ellenséges vallás egymást kizárják ugyan, de az állam erőszakos módon nem lép föl a vallás ellen. A meggyőzés a kulturális harcban jelentkezik, azaz tanítás eredménye, az ebben a folyamatban részt vevő tanárok pedig értelemszerűen nem lehetnek hívők. A XX. kongresszus szellemisége nem vezetett ideológiai fellazuláshoz, s a megalkuvás nem jellemezheti a szocializmust építő demokratikus államot építőket.

EGY ÚJ LAPFUNKCIÓ: KÖZVETÍTÉS A KÖZPONTI ÉS A MEGYEI SZINTEK KÖZÖTT

A TTIT Központi Pedagógiai és Lélektani Munkabizottságai a központi és a megyei bizottságok közötti kapcsolatok erősítésére időszaki közlönyt indított *Pedagógiai Ismeretterjesztés* címmel. A feltehetőleg az év közepe táján megjelent első szám a pedagógiai propaganda szervezése jegyében állt össze, a tervek szerint kéthavonta jelenne meg, s azt a lendületes, változatos és sokrétű munkát szorgalmazza, amellyel szakmájukat és a központi ideológiát szolgálniuk kell a klasszikusan nem intézményi körülmények között a pedagógusoknak. A közlöny, túl ezen, a szakosztályokhoz beérkezett – rendszerint formális és semmitmondó – jelentések előállításának normáin is változtatni kíván. S miként az ismeretlen szerkesztő a bevezető áprilisa dátált köszöntőjében kéri, a mozgalom résztvevőitől azt várja, hogy az ismer-

retterjesztők bátran adják közre problémáikat, vitakérdéseiket. A kezdetlegesen kivitelezett, 34 oldalas nyomatra a kritikus hangvétel a jellemző: bátran bírálják azokat a szakosztályokat, amelyek nem a rendeltetésüknek megfelelően működnek; akad bizony nem egy megye, ahol havi egy-két programnál többet nem szerveznek, s különösen sokan vannak, akik nem mennek el a mezőgazdasági üzemekbe. Az üzemi és a falusi előadások hiánya lehetett a legfájóbb; erre a két területre, úgy látszik, a meggyőzés művészetében hivatalból jártas tanítók és tanárok mint ismeretterjesztők ítéltettek leginkább alkalmasnak. A soványka laptest ezenfelül nagyrészt a megyék terveiből és jelentéseiből állt össze.

A *Köznevelés*ben több alkalommal is hirdetett *Sport és Testnevelés* 1956-ban a nyolcadik évfolyamát adta ki, 1956 decembere után viszont megszűnt. A havi rendszerességgel s jó minőségben megjelenő lap a Minisztertanács mellett működő Országos Testnevelési és Sportbizottság kiadványa, amely a népnevelés eszméjének a jegyében szerveződött. A nemzet önbecsülését reprezentáló sportolók erkölcséről, neveléséről, a sportszervezetek feladatairól éppen ezért különösen sok szó esett – a másik kiemelt téma a melbourne-i olimpiára történő felkészülés, az olimpiai sportágak. Az elittestnevelés és az iskolai testnevelés, ha nem is ennyire fokozott mértékben, de folyamatosan jelen volt: hol az albán gyakorlatról, hol az iskolai sportegyesület feladatairól, a középiskolai szakfelügyelőségről, a sportkörökről, a biológiai sajátosságokról vagy éppen az általános iskolások országos bajnokságáról esett szó. A magyarok sportszeretete, valamint az, hogy valódi sikerek állnak a nemzeti sportoktatás mögött, a lap magas színvonalán is meglátszott. Az ismeretterjesztő jellegű kiadvány végső soron azonban csak a társadalmi sport, azaz a tömegsport – a tömegek által kedvelt sportok – reprezentálását vállalta, és ezt a szerepét jól látta el. A lapban a sportélet hiányosságaira figyelmeztető olvasói levelek az egyedüliek, amelyek a mélyben meghúzódó társadalmi feszültségekre figyelmeztetnek.

A 11–12. szám a nyári olimpiai játékok eredményeivel és az iskolai testnevelés témájával foglalkozott. Hogy valami történt a lap szerkesztésével egy időben, a lap-számösszevonáson és a tematika leszűkülésén kívül e tél elején megjelent számban másból azonban nem látható.

VERSENYHELYZET A TÁRSADALOMBAN – ÉS AZ ISKOLÁBAN

A megyei pedagógiai lapok mind hosszabb cikkek, mind híryanagok jóvoltából kiemelten foglalkoztak a tanulmányi versenyekre történő felkészítéssel. A Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Oktatási Osztályának tájékoztatója, a *Nevelés és Oktatás* a versenyen legjobb eredményeket elért megyék listáját tette közzé. Mivel a borsodiak 11 ponttal álltak az élen, a 2–5. helyen lévők pedig csupán 5-5 ponttal szerepeltek, az összevetésben méltán lehettek magukra büszkéek. A megyei tanulók az Arany Dániel középiskolai matematikaversenyben is élen álltak.

A szinkrón fejleményeket előtérben tartó tanulmányunkban az 1956-ban megjelent jelesebb pedagógiai szakkiadványokat tekintettük át. Ez az alig tucatnyi kiadvány a százezres, szociálisan különböző háttérű, képzettségben, műveltségében és szakmai kompetenciában heterogén pedagógusréteg szakmai tájékoztatását, ideológiai képzését volt ugyan hivatott teljesíteni, de láthatóan nem aszerint szerveződött. A központilag életre hívott és közvetlenül vagy közvetve fenntartott periodikák mellett nem lehettek pedagóguscsoportok, illetve -társaságok érdekei alapján kialakult műhelyek. A vezető szaklapok a nevelés tudományos és gyakorlati szintje alapján különböztethetők meg, a megyei kiadványok pedig a pártpolitika által annyira szorgalmazott agitációs és propagandacélok megvalósítóivá váltak.

A magyar pedagógiai folyóiratok, a fenntartói befolyás miatt, hűen megjelenítették a hivatalos politika fejleményeit. A sajtótermékek szerkesztői többre, illetve másra nem vállalkoztak. S amikor a finanszírozásuk és irányításuk csökkent, illetve megszűnt, a létük kérdésessé vált, s 1956 utolsó hónapjaiban – többségük szüneteltetésnek mondja majd ezt az időszakot, avagy szót sem ejt róla – már egyik sem jelent meg.

A pedagógustársadalom szaklapjainak mindegyike 1956-ban, a kultúr- és oktatáspolitikát közvetítette pártpolitika alapján, az évi terv mentén kiemelten foglalkozott az első ötéves terv, s az azt követő egyévnnyel, a második ötéves tervet előkészítő időszak eredményeivel és hibáival. Tárgyalta a tantervvel megerősödő általános iskola s az óvodáztatás és középiskoláztatás világát. A szocialista nevelésügy specifikumának tekintett munkára nevelés s az azzal szoros összefüggésben álló világnézeti nevelés kérdéseit vitatták meg. A szocialista haszaszeretetre nevelés tartalmát meghatározó nevelésméleti kutatómunka sem kerülhetett háttérbe. S e konkrét kérdések lapokon belüli megjelenését szolgálták a laptestek élén feltűnt, az ideológusok, vezető tisztségviselők, szaktudományi korifeusok, feladatmegoldó kutatók által írt tanulmányok és publicisztikák. Az ezekhez csatlakozó közösségi (politikai, mozgalmi, társadalmi) eseményekről szóló tudósítások, illetve azok visszhangját megmutató beszámolók, ismertetések. Fontos szerephez jutottak a gyakorló tanárok e témakörökhöz illeszkedő közleményei, de ugyancsak terjedelmes felület esett a sokszor párhuzamosan is futtatott vitákhoz történő hozzászólásokra.

A sokszor névtelenségbe burkolózó szerkesztőségek által előállított folyóiratok a fenntartói által megjelölt feladatukat hűségesen ellátták. A központi kiadványok szerkesztési, lapkiadói, nyomdai tekintetben semmi kíváncsiat nem hagytak maga után – a sajtó szakembereinek keze nyomát azonban ott viselték magukon. A kéziratok nyelvi megformáltsága – a vitaanyagok és az olvasói levelek kivételével – magas szintű (eltekintve az ideológiai ballaszttól, a kényszeres utalásokról), retorizáltságuk figyelemre méltó. Ha összevetjük a vezető tanulmányíróknak a szaksajtóban megjelent, a maguk korában tudományosnak hírelt közleményeit a másutt közöltekkel, szembeötlő a különbség a retorikai-poétikai megformázottságukban. A közlemények stiláris csiszolásával bizonyosan a szerkesztőség újságírói tagjai foglalkozhattak, s ez egyfajta magyarázatot adhat arra a nyelvi homogenizáltságra is, amely a korszak pedagógiai lapjaiban megjelent szakcikkekben tetten érhető.

JEGYZET

1 Anyanyelvünk az iskolában (1953. augusztus – 1956. június), Család és Iskola (1952–, 1956. október és 1957. június között szünetelt) Óvodai Nevelés (= Gyermeknevelés) (1949–, 1956. október és 1957. március között szünetelt) Gyógypedagógia (1955–, 1956. 1–2. sz. és 1958. március között szünetelt) Irodalomtanítás (1955. május – 1956. augusztus) Köznevelés (1948–, 1956. október és 1957. február 15. között szünetelt) Matematika Tanítása (1953–, 1956. október és 1957. szünetelt) Oktatásügyi Közlöny (1953–, 1956. október és 1957. január között szünetelt) OM Szakszervezeti Híradó (1955–1956) Pedagógiai Szemle (1953–, 1956. október és 1957. július között szünetelt) Nevelők Lapja (= Pedagógus Értesítő) (1950–, 1956. október 15. és 1957. május 29. között szünetelt) Tájékoztató (1954. március – 1956. kézirat gyanánt)Történelemtanítás (1955. május–, 1956. augusztus és 1958. január között szünetelt)

2 Járási kiadvány: Fiatal Nevelő (1955. november – 1956. január) Nevelők az Ifjúságért (1956. február – 1956. április) Megyei kiadvány: Iskoláink, Nevelőink (1955 – 1956. július) Komárom Megyei Pedagógus Értesítő (1956. április) Kultúrával Népünkért (1956. június) Nevelés és Oktatás (1956. szeptember) Neveljünk Gyakorlati Munkára (1956. május) Somogyi Pedagógus (1956) Tanuljunk Egymástól (1956. május) Zalai Pedagógus (1955. március – 1956. június)

IRODALOM

A magyar pedagógia a kibontakozás útján. Ágoston György elnöki vitaindítója az MTA PF 1956. június 30-i vitatülésén. (1956) *Pedagógiai Szemle*, 4.

A párthatározatok végrehajtásáért. *Kommunista Nevelő*, 1., 1956, 1.

Ágoston György (1956): Nevelés és öröklés, nevelés és társadalmi környezet. *Pedagógiai Szemle*, 6., 1–2., 64.

Antalóczy Lajos (1956): Egy pedagógus brigádvezető tapasztalatai. *Nevelés és Oktatás*, szeptember, 3–4.

Bori István (1956): Tanterv-javaslat az általános iskolai „Gyakorlati foglalkozásokhoz”. *Pedagógiai Szemle*, 6., 4., 349.

Komlósi Sándor (1956): A családokban folyó nevelőmunka megismerése. *Pedagógiai Szemle*, 3.

Köznevelés, 12., 14–15.

Köznevelés, 12., 14–15.

Köznevelés, 12., 16. Elosztás – áthelyezés – rehabilitálás. 358.

Köznevelés, 12., 16. Számvetés és önvizsgálat. 360.

Lakatos János (1956): Az új történelemtankönyvek megjelenése elé. *Pedagógiai Szemle*, 12., 1.

Makarenko Művei. 5. kötet. In Vág Ottó (1956): Makarenko gondolataiból. *Óvodai Nevelés*, 19. évfolyam, 3.

Nikodémusz Etelka (1956): Április 4. *Komárom Megyei Pedagógus Értesítő*, 1.

Pedagógiai Szemle, 1956, 4.

Tervankét a minisztériumban. *Óvodai Nevelés*, 9., 5.

Tettamanti Béla (1956): A szocialista neveléstan néhány elméleti kérdése. *Pedagógiai Szemle*, 6., 1–2.

Vasvári Ferenc (1956): Pedagógus és vallás. *Zalai Pedagógus*, június, 4.

Zárónyilatkozat a balatonfüredi pedagógus táborozásról. *Óvodai Nevelés*, 9. évfolyam, 10., 1956. október. 303.

AZ 1956-OS BALATONFÜREDI PEDAGÓGUSKONFERENCIA ELŐ- ÉS UTÓÉLETE A PEDAGÓGIAI SAJTÓBAN

Az 1956. október 15-én megjelent Köznevelésben másfél kolumnás, lelkes hangú beszámoló jelent meg a hónap első hetében lezajlott balatonfüredi neveléstudományi táborról. A táborba csak meghívottak mehettek. S mert köztük tartózkodott Bizó Gyula, őt kérte fel a szerkesztőség, hogy tudósítson az eseményről. Bizó anzikszra meg is jelent – mintegy bizonyítva, hogy a táborban hangsúlyozott „neveléstudományi publikációs monopólium” nem igaz: Bizó nem tartozott a szakfolyóiratok sűrűn közölt szerzői közé.

Bizó átfűtött beszámolója arról győzi meg az olvasót, hogy Balatonfüreden valami fontos esemény zajlott le. Olyan pedagógiai kérdések, problémák kerültek felszínre, amelyek még a beteg tudós, *Mérei Ferenc* számára is életelixírként szolgáltak. Ahol szóba kerülhetett a bürokrácia pedagógiai illetéktelensége éppúgy, mint a szakma mellőzötteinek kutatáshoz való joga, s az, hogy a társadalmi osztályok szerint más az igazság és erkölcs tartalma. A kommunista nevelés fundamentális kérdései kerültek előtérbe:

„A tudomány viszonya a gyakorló pedagógusokhoz, viszonya az oktatási minisztériumhoz, a tudományos kutatás módszerei, a hazai neveléstudomány hagyományainak teljes feltárása, az általános és középiskolák özőn-problémája, tantervi kérdések, a nevelők és tanulók túlterhelése, a marxista oktatás kérdése az egyetemeken, ifjúsági szervezeteink munkája, a Köznevelési Tanács felállítása, Egyetemes Tanügyi Kongresszus összehívása, a NÉKOSZ kérdései, a tanügyigazgatás átalakítása, a nyugati neveléstudományi eredmények felhasználása, a tudományos kutatás szabadságának biztosítása, a tanító- és óvónőképzés reformja, a tanárképzés megjavítása” (Bizó, 1956, 469. o.).

S mindez, miként a kézíratszerző tanár is figyelmeztetett rá, csak töredéke volt a résztvevők eufóriáját kiváltó, felvetődött és többé-kevésbé megtárgyalt kérdéseknek.

A FÜREDI PLATFORM

Az 1956. októberi *Óvodai Nevelés* (Zárónyilatkozat a balatonfüredi pedagógus táborozásról, 1956) és a *Köznevelés* fentebb említett, Bizó kéziratát is megjelentető száma az október 1. és 6. között Balatonfüreden megtartott konferencia záróülésén elfogadott platformot tett közzé. A többi pedagógiai lap az eseményről nem tudósított. Ennek oka, hogy a legtöbb kiadvány e napok után abban az évben már nem jelent meg. Amelyik mégis, annak a szerkesztése, a nyomdai átfutási idő miatt, a korábbi hónapban lezárult. Másrészt az is igaz, hogy a konferencia előkészületeit egyébként sem jelezte a sajtó, arról nem tudott a széles szakmai közvélemény. A két minisztéri-

umi kiadású folyóiratban megjelent, *A füredi platform* címmel ismertté vált állásfoglalás az egyedüli nyilvánosságra került hiteles szöveg, amely a magyar neveléstudomány művelőinek és gyakorló pedagógusainak az 1948–1956 közötti hazai szocialista pedagógia elmélete és gyakorlata kapcsán 1956 októberére kiformalódott, konszenzusos módon kialakított nézetét tükrözte. Az iskolák államosítása után mindenképpen a Balaton-parti alkalom mutatkozott az egyetlen olyan értekezletnek, amelyen a magyar szocialista neveléstudomány valamennyi irányzata képviseltette magát – s hosszú időn át az egyetlennek, amelyen a szocialista pedagógiával, annak aktuális tartalmaival szemben ébredt, a szakmai elit által képviselt ellenérzések felszínre bukkantak. A platform fogalmazói, túl azon, hogy az ideológiai közeg szlogenjeit használták, a szocialista nevelés elkötelezettjei voltak, s annak folytatásában, illetve megújításában ügyködtek.

A tanácskozás plenáris üléseken és szekciókban lezajló vitái nyomán megszületett közlemény néhány sarokpontra összpontosította a hazai pedagógiával szembeni kritikáját:

„Az értekező megállapította, hogy az utóbbi években üzött, sokszor dogmatikus, gyakran terméketlen fordításokban kimerülő elméleti munka elszakadt társadalmi valóságunktól, iskoláink gyakorlati munkájától, a pedagógusok konkrét problémáitól, a magyar iskolák, kollégiumok és a magyar pedagógia sok évszázados hagyományaitól [...].

minden további előrehaladás elengedhetetlen feltétele a neveléstudományi kutatás és a tudományos kritika szabadsága és a legszélesebb fronton minden alkotni tudó erő bekapcsolása. A szabad és felelősségteljes kutatómunkának jogaiba történő visszahelyezése, a szocialista felvilágosodás honi pedagógiájának megteremtése biztosítja, hogy a tudományos és gyakorlati nevelői munkában gyümölcsözően használhassuk fel az emberiség kulturális örökségének egész gazdagságát.

Pedagógiai szemléletünk alapja jelenünk, valóságunk, harcunk a társadalmi haladásért és ennek a haladásnak szocialista perspektívája [...]” (Balatonfüredi Pedagógus Konferencia, 1956. *Köznevelés*, 1956, 20. borító, 2. o.).

Néhány tézismondat, amelyet, eredeti szövegkörnyezetével, 1958 után sokáig nem idéztek – miközben ezekre reflektálva szerveződött az elkövetkező évtizedek szinte teljes szocialista állampárti kultúrpolitikája, oktatásügye és pedagógiai-nevelésügyi tevékenysége. Ha pedig idézték, mint 1957–1958-ban, akkor azért, hogy a felvetődött problémákról bebizonyítsák: mindezt még az októberi események előtt exponálták a vezetésre illetékes pedagógiai testületek.

Akadtt egy mondat a platformban, amely, ha évnvi várakozás után is, de a nyílt támadások áradatát indította el:

„Hívunk minden pedagógust [...] a tartalmában és formájában magyar, a tartalmában és formájában szocialista nevelésügy megteremtéséért” (Balatonfüredi Pedagógus Konferencia, 1956. *Köznevelés*, 1956, 20. borító, 2. o.).

Az e kérdés körüli, 1957–1958-ban lezajlott kíméletlen vita úgy is értelmezhető, mint a korabeli „ortodox és reformkommunisták” egymással megvívott harca, amelyben a konzervatív fél győz. E pozíció kivívását azonban legkevésbé a szakmai érvelés relevanciájával magyarázhatjuk. Inkább a forradalom utáni, ehhez kedvező politikai helyzettel.

Az 1956. októberi fejlemények idején a magyar pedagógiai sajtó lapjai felfüggesztették megjelenésüket. A fenntartók – minisztérium, szakszervezet, megyei tanács – számára a propaganda és nevelés ezen eszközének megtartása is kétségesnek bizonyult, az események ritmusát követő szaksajtó működtetése fel sem vetődött. Az oktatási-művelődési kérdések helyett halasztást nem tűrő politikai döntések kerültek előtérbe.

1957-ben a korábban és ekkor ugyancsak a Művelődésügyi Minisztérium folyóiratként működő *Köznevelés* látott először napvilágot. Az impresszum szerint 20 000 (a tanítóknak szóló melléklet 14 000) példányban. E szám körülbelül egyharmada volt a tanárok számának, ámbar a lap legfőbb vásárlói – ha magánemberként meg is rendelték valahányan – az intézmények, azaz iskolák, könyvtárak és szakmapolitikai irányító-ellenőrző szervezetek voltak.

A február 15-én olvasók elé került szám élén Jóború Magda vetett számot az oktatásügy időszerű kérdéseiről. Ugyancsak ezt tette, a szakszervezeti eseményeket értelmezve, Lukács Sándor, a Magyar Pedagógusok Szabad Szakszervezetének főtítkára. Interjú készült Kiss Árpáddal, az újra működni kezdő Országos Köznevelési Tanács éppen leköszönt ügyvezető igazgatójával. Ebben a számban jelent meg Zibolen Endrének, a Pedagógiai Tudományos Intézet igazgatóhelyettesének a balatonfüredi konferencia megállapodásaira emlékeztető cikke. Korábban egyetlen alkalommal, az 1956. október 15-én kiadott lapszámban jelent meg a tanácskozássra utaló szöveg, Bizó Gyula lelkes tollából.

S ekkor került napvilágra az a budapesti helyzetkép is, amely a fővárosi romos iskolák helyreállításával, a fővárosi pedagógusok rehabilitálásával foglalkozott. A lap mellékletében, az *Alsótagozati Oktatás–Nevelés*ben kizárólagosan oktatásszervezési és módszertani kérdéseket tárgyaltak.

Ettől a pillanattól kezdve kéthetente rendszeresen jelentkezett a lap. Egységes éves szerkesztői koncepcióra utaltak a felvetett, időről időre előtérbe került témák. A legnagyobb teret a szocialista közösségi nevelés kérdései kapták, mint az úttörőszervezet, a diákszövetség, szülői-nevelői közös programok, illetve a KISZ és a szabad idő pedagógiája. A viták, hozzászólások közül több is e tárgykörből származott. A tantárgyi műveltségek, az osztályfőnöki és az etikai nevelés, a szovjet–magyar kapcsolatok és a neveléstudomány aktuális – azaz szakmapolitikai – kérdéseiről szóló beszéd sem halkult el, miközben kisebb teret kapott a miniszteriális program propagandisztikus bemutatása. A lap a fenntartó képviselőtén túl valóban törekedett – módszertani, tantervi kérdésekben, pszichológiai, filozófiai jellegű tárgykörökben, s a kisrovataival, mint amilyen a könyvbemutató, lapismertető, avagy a humoroldal volt – az olvasók elvárásának eleget tenni.

A *Köznevelés* megjelenését követően egymás után jelentkező folyóiratok is értelemszerűen elvégezték a közelmúlt eseményeinek értékelését. Ezzel magyarázatul szolgáltak a negyed-, illetve féléves szünetelésükre is. A szakszervezet kiadásában megjelent *Pedagógus Értesítő* (az egykori *Nevelők Lapja*) áprilisra ígérte azt a számát, amely az elnökség március 25-i ülésének vitáját közli. (Ennek ismertetőjét a

Köznevelés április közepi száma harangozta be. A júniusi számban ugyanezt mint a *Pedagógusok Lapját* ismertették.) A kiadvány azonban csak május 29-én jelent meg.

Március végén arról tudósított a *Köznevelés*, hogy a 100 éves hagyománnyal rendelkező s a természettudományos képzésben felhasználható *Természettudományi Közöny* ismét megjelenik. Júliusi esemény, hogy a *Pedagógiai Szemle* havi folyóiratát alakulva megkezdte VII. évfolyama kiadását. A periodika kiadója nem változott, az továbbra is a Pedagógiai Tudományos Intézet (PTI) maradt. Az új számnak azonban új szerkesztője akadt, Szarka József személyében, aki programadó beköszöntőt írt. A számban az intézetet és az általa képviselt eszményt reprezentáló Ágoston György, Zibolen Endre, Garami Károly, Szabó Tibor tanulmányai mellett a *Szovjetszkaja Pedagogika* programcikkének fordítása is megjelent a gyermektanulmányozás témaköréről. A lap terjedelmes szemléje és krónikarovata arról tanúskodott, hogy a szerkesztőség szakmai irányadó és a szakma minden professzióját kanonizáló szerepre törekedett, túl a PTI legitimációjához történő hozzájáruláson.

A *Család és Iskola* ugyancsak júliusban, a megyei tanácsok művelődései osztályai közül pedig elsőként jelentkező Baranya kiadványa, a *Baranyai Művelődés* augusztusban, a fél évtizeden át *Po Sztránje Szovjetov* címen kiadott ifjúsági folyóirat újszerű formában s *Képes Nyelvemester* címmel az iskolakezdésre jelent meg. Az évente 10 alkalommal, 16 oldallal megjelenő lap eredetileg orosz, orosz–német, orosz–angol és orosz–francia változatúnak ígérte magát. 1958 januárjában azonban már azt jelentették be, hogy csak két változata, egy 16 oldalas orosz nyelvű és egy 32 oldal terjedelmű orosz–francia–angol–német nyelvű kiadása rendelhető. 1957 októberében – az első, valóban új alapítású pedagógiai jellegű periodikaként – megjelent a felső tagozati tanterv alapján osztályonként összeállított tanmenetet is közlő új sportlap, a *Sport és Tudomány* 1. száma.

Majd csak 1958 áprilisában jelent meg ismét a Művelődésügyi Minisztérium módszertankiadvány-családja. A módszertani folyóiratok (mint például a *Történelemtanítás*, *A természettudományok tanítása*, *Énektanítás*, *Idegen nyelvek tanítása*, *A magyar nyelv és irodalom tanítása*, *A földrajz tanítása*, *A matematika tanítása*) nem tekintettek vissza nagy múltra, s szerkesztői szempontból ugyancsak kezdetleges gondozásban részesültek. A lapok minden esetlegessége ellenére a tantárgy-pedagógiák iránti igény újra életre hívta a kezdetben kéthavonta megjelenő füzetszerű kiadványokat. Az eseményt a *Köznevelés* a hátsó borítóján hirdette.

A hirdetések és közlemények, továbbá hogy az eseményekről a különböző szervezetek, szervek és intézetek a minisztériumi kiadású periodikában beszámoltak, holott többnek saját kiadványa működött, jelezte, hogy a pedagógiai közélet a *Köznevelést* a legfontosabb mérték- és irányadó folyóiratnak tekintette. Ennek oka maga a kiadó lehet, nem a szerkesztőségi tevékenység. A *Köznevelés*, megjelenési gyakorisága alapján, alkalmasnak mutatkozott erre a szerepre. De az 1956 előtti kiadói és szerkesztői hagyomány azt is fölvetette, hogy valamiféle szaktudományos lapra jellemző funkciót is fenntartson magának, amely – nem mellékesen – olvasói igényekkel-szükségletekkel párosult.

A FÜREDI TALÁLKOZÁS ELŐKÉSZÍTÉSE

A balatonfüredi konferencia jelentőségének fölbecsülésére Zibolen Endre nemegyszer tett kísérletet. Legutóbb 1989-ben, a Mérei Ferenc-életrajzi könyvben megjelent visszaemlékezésében, amelyben Mérei füredi jelenlétét és tevékenységét elevenítette föl. A szakmai közéletből és munkából marginális helyzetbe sodródott *Mérei* Balatonfüreden egy pillanat alatt tevékeny módon lehetett jelen a pedagóguskonferencián, s ezzel a kultúrpolitikán túlmutató szerephez is jutott. A táborba való meghívása nem csupán annak volt a jele, hogy újabb esélye nyílt a szélesebb szakmai körbe történő méltó visszatérésre, hanem annak is, hogy tekintélye, minden előzmény – a közéletből történt eltávolítása, a kutatásból való kirekesztése – ellenére, megkérdőjelezhetetlen maradt (*Zibolen*, 1989).

Zibolen 1956 után *egyszer már* fölvetette a magyar nevelésügy számára oly nagy hatását, mert a politikai eseményekkel párhuzamosan futó, annak törekvéseivel némelykor összefonódó, a rendszerváltás előtt és után egyaránt leginkább legendásnak láttatott füredi történet újraolvasását. Törekvése akkor annyiban lehetett sikeres, hogy a politika, a szakmapolitika képviselőitől vállalkozók, ha megkésve is, retorikájukban egyértelműen elhatárolódtak a balatonfüredi törekvésektől. Ugyanakkor az is tapasztalható, hogy a hangos és egyre szellemtelenebb kinyilatkoztatások mellett is figyelmeztető példának találták a balatonfüredi törekvést, olyannak, amit, ha nem kívánják a pedagógusvilág támogatását elveszíteni, minduntalan szem előtt kellett tartaniuk.

Miként Zibolen Endre, úgy Pukánszky Béla is a korabeli eseménytörténet önmagában való értelmezésre esélytelen részeként látták munkáikban a balatonfüredi eseményeket. Zibolen (1992) a Petőfi Kör vitáinak jegyzőkönyvközlése előszavában fontos és szükséges fejleménynek találta a pedagógusvitát. Pukánszky szerint ugyancsak döntő funkciójú a korabeli neveléstudományi események között a balatonfüredi. Egyébként mindketten azt hangsúlyozták, hogy maga Mérei volt az, aki személyében a Petőfi Kör vitáit és a balatonfüredi konferenciát összekapcsolta. Igaz, a baloldali beállítottságú, de az ötvenes években kegyvesztett Mérei betegsége miatt személyesen nem lehetett jelen a balatonfüredi találkozást néhány nappal megelőző, szeptember 28-i Petőfi kör pedagógusvitán, de hogy az oda szóló meghívást és felkérést elfogadta, mutatta, hogy írásban elküldött hozzászólását fölolvasták. Méreit, akit a dogmatikus szemlélet áldozatának tartották, Balatonfüredre jó okkal hívták, mégpedig nyilvánvalóan a Pedagógiai Tudományos Intézet, amelynek gépkocsiján érkezett a tóparti településre.

Pukánszky (2004) az 1956-ban lezajlott pedagógiai disputák közül az említett kettőhöz hasonló fontosságúnak – s velük szerves módon összefüggőnek – találta az akadémia Pedagógiai Főbizottságának 1956. június 30-i ülését. Az azonban jelentős különbség azonban a három esemény között, hogy a főbizottsági eseményről a szak-sajtó és a napisajtó is tudósított (*Gécsi*, 2006). A *Pedagógiai Szemle* 4. száma a vitát ismertette – s ekkor vált közzismertté az is, hogy a szakmából kiszorított tekintélyeket – köztük Méreit – tevékenykedni engedik (*Zibolen*, 1958).

A júniusi ülés anyagát, a rehabilitáció esélyeit széles körben elemezték, illetve vitatták. A szeptemberi–októberi oktatáspolitikai-szakmai események, más-más, föltáratlan okból, a nyilvánosságig el nem jutva, nem kerülhettek ebbe a helyzetbe.

Szabolcs Éva (2006a) a füredi találkozáshoz vezető események történetének levéltári dokumentumokon alapuló rekonstrukciójára s a tanácskozáson felvetett problémák közül két jelentősebbnek a bemutatására, a szovjet pedagógia kapcsán felvetődő kérdések föltérképezésére és a múlt pedagógiájának megítélésének módjára tért ki tanulmányában. Zibolen emlékezései alapján a konferencia ötletét Bogdan Suchodolski varsói egyetemi tanár 1955-ös magyarországi látogatása jelentette, amely figyelmet kiváltó alkalmon a professzor a lengyel pedagógusok és pedagógiai kutatók közös nyári táborozási szokásáról számolt be.

Másrészről a pedagógus-szakszervezetnél is szorgalmazták a találkozást. A szakszervezet, még ha az állami érdekek szószólójaként is tevékenykedett, a közélet, a szakpolitika formálójának kívánt mutatkozni. A szakszervezeti kiadványban, a *Nevelők Lapjában*, amely a közlőny és a politikai-közéleti napisajtó keveréke, a pedagógusszakmát és a szakpolitikát ügyesen vegyítve nemegyszer megjelenítette a közélet problémáit, illetve a közösségeket érintő társadalmi-nevelési elképzeléseket. Nem véletlen az sem, hogy a megyei kiadványok mögött minden esetben szakszervezeti elképzelések és szakszervezeti funkcionáriusok húzódtak meg.

A lengyel mintát követve a központi apparátus tagja, az MDP Kulturális és Tudományos Osztályának munkatársa, az ötvenes évek művelődéspolitikájában mindvégig tevékenykedő Székely Endréné készítette elő az első hazai pedagógustábor tervét. Munkáját saját ambíciója nem irányíthatta, hiszen, mint Szabolcs Éva hangsúlyozta, a szakszervezeti szerepvállalásra utal, hogy e tárgyban hamarosan levélváltásra került sor a szakszervezet titkára és az oktatási miniszter között.

A levélíró Erdei Sándorné ugyan egy augusztusi, Pécsen megrendezendő konferenciát kezdeményezett, amely helyett azonban a pedagógiai kutatómunkák koordinálását szorgalmazó, azt áttekintő pártaktívagyűlés szerveződött. Az Andics Erzsébet vezette, a nyilvánosság tájékoztatására érdemesnek nem tartott vagy attól elzárt találkozáson karolták fel a szakszervezet által szorgalmazott politika balatonfüredi tervét. Ekkor határozták el a tábor munkatervét és a program szakmai-politikai előkészítését.

Az előkészületeket 1958-ban Kronstein Gábor György is úgy említette, mint amelyet a szocialista pedagógia elkötelezettjei végeztek. Székelynére is utalt, amikor leírja:

„...a konferencia eszméje hónapokkal a XX. Kongresszus előtt született meg, kommunista kezdeményezésre” (Kronstein, 1958, 118. o.)

Kronstein a füredi konferencia jegyzőkönyvét elemezve azt is feljegyezte, hogy a találkozásról Nagy Sándornak volt tudomása.

„Nagy Sándor referátuma beszámol az aug. 31-i kommunista aktíváról, amelyen a kutatási tematikát és a nyitvaálló kérdéseket beszélték meg. Ez volt a párt előkészülete a konferenciára” (Kronstein, 1958, 118. o.)

Faragó László, aki ugyancsak PTI-munkatárs volt, 1958-ban, a *Pedagógiai Szemle* márciusi számában azzal magyarázta a füredi konferenciát, hogy a következő ötéves terv pedagógiai kutatásainak koncepcióját remélték ott megbeszélni. Ezt Nagy

Sándor ugyancsak megerősítette. Az ilyen jelentősnek szánt szakmai-közéleti eseményt csak az az intézet szervezhette, amelynek a kutatásokhoz, illetve az állami/társadalmi program szakmai előkészítéséhez kompetenciája volt. Zibolen Endre (1958) a konferencia végső tartalmi meghatározását az 1956. augusztus 31-i pártaktíva-értekezlet határozatából következő munkatervhez kötötte.

A füredi tanácskozás megszervezésének feladatát a Pedagógiai Tudományos Intézet kapta. A lebonyolító – a hely biztosítója – a szakszervezet. Az állampárti elvárások alapján tevékenykedő, de azokat a saját szervezeti törekvéseivel kiegészítő szakszervezet bizalmának is megfelelő PTI közreműködése garancia volt arra, hogy az MTA Pedagógiai Főbizottságának 1956. június 30-i ülésén kiélelt problémákat politikailag konform, konszolidált körülmények között tartja s vitatja majd meg a kiválogatott grémium. A PTI és a szakszervezet harmonikus együttműködésére utal, hogy Erdei Sándorné a miniszter számára írt – szeptember 19-i keltezésű – levelében felsorolta azokat a szakmai tanácskozásokon korábban már körvonalazott és a politika által is legitimált témákat, amelyekben véleménynyilvánítást várt a minisztertől.

A miniszterhez intézett kérdések jobbra azokat a problémákat tematizálták, amelyekről az MTA Pedagógiai Főbizottságának 1956. június 30-i ülésén, majd ennek nyomán a szaksajtóban is szó volt, mégpedig a „szocialista ember új műveltségi arculatának” kialakításáról, a pedagógiai tudomány és a közoktatás harmonizációjáról, a nyilvánosság demokratizálásáról, a gyakorlati igények kielégítésére fókuszáló, hasznosítható pedagógiai kutatásról és a pedagógiai és pszichológiai kutatások összehangolásáról.¹

Nagy Sándor 1958-ban mindezt írhatta le azt, hogy az Akadémia Pedagógiai Bizottsága is a füredi konferencia rendezői között található.

A pártirányítású szakma balatonfüredi találkozásán nemcsak a résztvevők, de a minisztériumi-intézeti hivatalnokok és szakemberek is vizsgáztak valóságismeretből, s nem maradtak szégyenben. A vendéglátók és a meghívottak abban közösek, hogy mindegyikük a szocializmus kereteit elfogadó, a szocialista eszmények megvalósítását feladatul vállaló pedagógia, a demokratikus szocializmus elkötelezettje. A közel-múlt szektás szakmapolitikájának ártékelésére utal, hogy a demokratizmus szélesedését jelző, ugyanakkor a szocialista eszmeiség kritériumát vállaló szakemberek impozáns névsora Balatonfüreden némileg bővült, amikor a plénum táviratilag néhány szakembert – Prohászka Lajost, Kiss Árpádot például – meghívott. Mindez azonban a társaság ideológiai karakterét nem változtatta meg.

Tanulmányunkban az említett szakkutatók által föltárt és bemutatott események utáni időszak szaksajtójának azon vonulatát mutatjuk be, amely a füredi táborozás kapcsán született meg.

A KONFERENCIA SAJTÓVISSZHANGJA

KÖZNEVELÉS, 1957

A továbbra is a Művelődésügyi Minisztériumhoz tartozó, havonta két alkalommal megjelenő folyóirat, a *Köznevelés* 1957-ben először február 15-én jelent meg. Főszerkesztője változatlanul a miniszterhelyettes Jóború Magda, de a laptest összeál-

lítója Petró András. Az évkezdő lapszám élén a főszerkesztőnek a megyei osztályvezetők január 29-i értekezleten elhangzott, szabadkozó, de higgadt oktatásügyi áttekintője olvasható: a budapesti iskolák hosszú szüneteltetése és a főváros vidéktől való többbhetes elszakadása lehetetlenné tette az iskolák életében való tájékozódást. Mindezen túl a minisztérium dolgozói ekkoriban kizárólagosan politikai kérdésekkel, majd az alakuló minisztérium szervezeti és működési kérdéseivel foglalkoztak. *Jóború* a legelsők közötti a nevelésügyben, akik vezetőként az október 23. utáni események értékelésére s az ellenforradalomnak minősített időszak kialakulásához vezető okok értelmezésére vállalkoztak.

A lap melléklete – az *Alsótagozati Oktatás-Nevelés* – a minisztérium Általános Iskolai Főosztálya közleményét tartalmazta a tantervi anyag átmeneti módosításáról. A tanítás időkiesése miatt egy 17 hétre tervezett tantervi anyagot tettek közzé, amelynek elvégzését minden iskola számára kötelezővé tették. Az év sok szempontból az újjákezdés, illetve az átalakítás éve lesz: egymás után jelezték létüket az iskolán belül létesített politikai jellegű szervezetek (Magyar Úttörők Szövetsége, Magyar Diákok Nemzeti Szövetsége, Magyar Kommunista Ifjúsági Szövetség), s kezdték el az új évfolyamok kiadását a minisztériumi, majd a szakszervezeti kiadású pedagógiai folyóiratok is.

A *Köznevelés* első 1957-es számainak kevés számú reprezentáns szerzője – Jóború Magda, Lukács Sándor, a Magyar Pedagógusok Szabad Szakszervezetének főtákará, Vágó Benőné, a TTIT történeti szakosztályának munkatársa, Mezei Gyula, Faragó László – nem utaltak a balatonfüredi eseményekre. A közleményekben, tájékoztató anyagokban, pedagógusi tudósításokban sem esett szó minderről. Zibolen Endre *Füred tanulsága* címmel jegyzetet tett közzé, s mivel a kezdő számban, a korszak szerkesztői gyakorlatának megfelelően, azt kérésre tehette. S erre a jegyzetre reflektálva jelent meg a 3. számban Hegedűs András községi igazgatónak a témát kiszélesítő válaszlevele.

Zibolen néhány hónappal a füredi találkozás után azzal a felütéssel kezdte érzelmekre apelláló, amúgy alig másfél lapoldalny jegyzetét, hogy a zárónyilatkozat emléke is eltűnőben van. Úgy vélte azonban, hogy a történelmi hetek-hónapok eseményei ellenére sem szabad megelégedkezni a magyar szocialista pedagógiában a füredi táborozás eredményeiről, tartalmi és módszeres tanulságairól.

Hogy mi történt a táborban, amiről a széles pedagógustársadalom a negyedévvvel korábban néhány helyen megjelent *Zárónyilatkozat* alapján értesült, arról tudósított az értelmező-magyarázó jellegű – a laptest vezető anyagaihoz képest feltűnően rövid – cikk. Zibolen saját álláspontját előrebocsátva leszögezte, hogy korszakos jelentőségűnek értékeli a Pedagógiai Tudományos Intézet és a pedagógus szakszervezet közös, hatnapos rendezvényét, amelyen hatvan-egynéhány pedagógus vitatta meg a neveléstudomány 1956 októberében aktuális kérdéseit. Az elmélet (egyetemek és főiskolák pedagógiai tanszékeinek, továbbképző intézeteknek és a PTI-nek a dolgozói) és a gyakorlat emberei, továbbá az OM munkatársai, s amint a *Zárónyilatkozat* leszögezte: a „méltatlanul kirekesztettek tudományunk területéről” csoportjának képviselői: Faragó László, Kiss Árpád, Mérei Ferenc és Vajda György együttese számos dologban értett és nem értett egyet.

A stílárís ékítmények mellett a visszaemlékezés minden eleme egybevág az ülésről korábban megjelent közleményekben foglaltakkal. Hegedűs elsőként hozta szóba s már bekövetkezettnek állította a fordulatot, a magyar hagyományokhoz való visszatalálást. Ugyan kétséges maradt, mely okok indokolták az irányváltást – a szovjet pedagógia fordításirodamának túlzott jelenléte, illetve annak a magyar pedagógiára tett hatása –, de az is bizonytalan, a szerző szerint mi a magyar. A magyar, a kézirat okfejtése alapján, mindaz, ami a pillanatnyi helyi pedagógiai valóságban, illetve ennek a valóságnak a helyi hagyományában gyökerezett. A nemzeti sajátosságokra történő ily jellegű és mértékű hivatkozás az időszak sajátossága – amiben meghúzódtott, ha kontúrtaalanul is, valamiféle áthallás a szovjetellenességre. A szerző szerint normává kell válnia, s éppen a füredi állásfoglalás nyomán, hogy létrejójék a magyar nevelőmunkát formáló, a tradíciókat megbecsülő és folytató magyar neveléstudományt szorgalmazó magyar művelődéspolitiká.

A fölemlgetett és igényelt tudósi felelősségvállalás felvetett néhány kérdést: mindenekelőtt azt az igényt, amely a helyzetfelmérést és a döntést a hozzáértők számára vindikálta. A bölcsek felismerték: a túlterhelés, a tanteremhiány, a túlszabályozottság következtében előálló uniformizálás s az idolszerű célképzet miatt kialakult didaktizmus kontra szabadság, magyarság és szépség dichotómiáiban a tanárnak a magyar kultúra és annak igényei mellett kell voksolnia. Tudósaink azt is szorgalmazták, hogy a fejlődés érdekében szét kell tekinteni a nagyvilágban – azaz ne csupán a keleti, azaz szovjet eredmények válhassanak etalonná.

Két másik kérdés ugyancsak nagy súllyal jelent meg. Fölvetődött, az iskolák nevelői nem olvassák a pedagógiai írásokat. Ennek magyarázatára oly válasz született, hogy az új, az olvasók eszméihez illeszkedő tudományos értekezéseknek bizonyosan jobb lesz a fogadtatás. S arra a dilemmára válaszul, ami a gyakorlat és az elmélet neveléstudományt fejlesztő szerepének kapcsán ébredt, az összefogást szorgalmazták.

A Hegedűs-féle levélben erőteljesen megnyilatkozott a nemzeti függetlenedés eszméje és a magyar pedagógia mint szakma összefonódása. A jó szándékú és lelkesedő tanár annak a hagyománynak a követője, amelyben a nevelés nemzeti jellegű maradhat. Másrészt a szerzőt nem hagyta el a realitásérzete sem: a „magyar szocialista” neveléstudomány megteremtését mint elérendő célt ötször is hangsúlyozta. A legtöbb szakszerző, miként *Hegedűs* tanár is, a nevelésügyet olyannak képzelte, amelyben a nemzetközi szocializmus eszményével összefonódhatott a „magyar” eszmény.

Zibolen Endre és Hegedűs András egymástól függetlennek nem látszó felszólalását 1957-ben a *Köznevelés* lapjain nem követte további, a balatonfüredi programot föllemlegető közlemény. A pártpolitika, a kultúrpolitika és az oktatáspolitiká számára az általuk jelzett gondok, függetlenül attól, hogy a XX. kongresszust követő önvizsgálat, a magyar vezető pedagógusok balatonfüredi állásfoglalása vagy az októberi események pedagógiai követeléseai nyomán tudatosultak, megválaszolandók maradtak.

PEDAGÓGIAI SZEMLE, 1958

Az 1956/1957. tanévben az oktatásban 1 399 600-an részesültek, ebből 1 229 097 volt általános iskolai tanuló, középiskolai mintegy 140 000, főiskolai-egyetemi pedig 32 000 környékén (*Erdész*, 1957). E tanulólétszám képzését 60–70 000 pedagógus

látta el. Számukra készült a Pedagógiai Tudomány Intézetben szerkesztett, az iskolaügy pedagógiai kérdéseit tudományos keretek között taglaló *Pedagógiai Szemle*. Az elméleti megközelítés és a kortárs szaktudományi igény szempontjából – a hazai neveléstudományi sajtótermékek közül egyedülként – tiszta profilú periodika 1957 közepétől havilapként jelentkezett, s ekkor 6200 példányban adták ki.

A havi megjelenés első évében alakult ki a rovatstruktúra, amelynek élén A nevelés elmélete és gyakorlata állt. Rendszeresen jelentkezett a Neveléstörténet és a Pszichológia rovat, továbbá a Szemle, a Könyv-, a Folyóirat-ismertető s az eseményeket rögzítő Krónika, illetve a kiadványozáshoz szükséges Bibliográfia. Egy év alatt ugyancsak megnövekedett, 130-ra nőtt a közlemények száma, emögött azonban ennél a számnál kevesebb szerző húzódott meg. S a közlemények között megtalálhatók a korábban meg sem tűrt pszichológiai érdeklődésre utaló szövegek is.

1958 januárjában, megkésetten, de annál hevesebben kezdte el a lap szerkesztősége, nyilván kiadói és fenntartói egyetértéssel, a balatonfüredi tanácskozás kritikai értékelését. Ennyi idő kellett ahhoz, hogy a tanácskozásról alkotott vélemény politikailag kikristályosodjon és intézményesedjék. A füredi vita marxista fölbecsülésének első lépésére Ágoston György vállalkozott. Miként 1956 első felében és még korábban a szakmai fórumokon nem egy alkalommal megtette, a Mérei Ferenc által képviselt nézetet ismét erőteljesen támadta. Most azért kárhoztatta Méreit, mert annak felfogása szerint hazai szocialista kultúránknak

„...formájában és tartalmában egyaránt mélységesen nemzetinek kell lennie” (idézi Ágoston, 1958, 6. o.).

Ágoston állásfoglalásához hasonlatosan ugyancsak megbélyegezte Méreit a 2. számban Bence Gyula, majd az 5., a vitát lezáró számban Nagy Sándor (*Bence*, 1958; *Nagy*, 1958). A teoretikusok szerint a nemzeti jellegnek ilyenfajta szerepet juttatni antimarxista nézetre vall, vagyis revizionizmus. Ágoston a marxista örökség értelmében kijelentette:

„A kultúra szocialista tartalmáról és nemzeti formájáról szóló formula tehát a marxizmus helyes álláspontját fogalmazza meg a kultúra kérdésében, alkalmazva egy adott jelenségkörben az általános és különös dialektikáját. Mérei szemfényvesztő módon a dogmatizmus ellen akart támadást intézni a dialektika oldaláról. De íme, valójában a dialektika ellen intéz támadást a dogmatizmus oldaláról. Szükségképpen jár így mindenki, akinek nem a dogmatizmus fáj igazán, hanem a marxizmus–leninizmus [...]” (*Ágoston*, 1958, 7. o.).

Amikor Ágoston György tanszékvezető docens iratát közölte a *Pedagógia Szemle*, nem a szakma tudományos problémáját megoldani akaró magányos tudós lépett a nyilvánosság elé, hanem egy ideológia propagátora.

Korábban 250 példányban sokszorosították s a hatalomban maradtak a kiválasztottak számára megküldték a füredi tanácskozás felszólalók által autorizált, mellékletekkel kiegészített, ámbár rövidített jegyzőkönyvét. Arról azonban nincs feltárt följegyzés, hogy az eredeti kézirat szövege miféle korrekciókon mehetett keresztül.

A véglegesnek tekinthető jegyzőkönyv várható közlésére amúgy Zibolen Endre 11 hónappal korábban utalt (*Zibolen*, 1958). A dokumentum nyilvánosságra hozatala ugyan elmaradt, de mindazok, akiknek véleménye iránt érdeklődött a pedagógiai kérdésekben illetékes szakmai-politikai elit, részesedtek a stencilezett anyagból. E munka

néhány részletéről utólag, a *Pedagógiai Szemle* lapjain lezajlott vita végeztével Szarka József tudósított a *Köznevelés* 1958/12., azaz nyár elején megjelent számában.

Szarkának határozott elképzelése lehetett a vita végeredményéről. Ő az, aki, szocialista elkötelezettsége okán, vagy mert vállalta, vagy mert feladatául kapta, a *Pedagógiai Szemle* új szerkesztője lett. S ő lehetett az, aki a lap Füred-vitájának tónusát adó Ágoston-cikkhez az alábbi lábjegyzetet fűzte:

„Szükségesnek tartjuk, hogy a balatonfüredi konferencia anyagával – kritikai értelmezés formájában – foglalkozzunk. E célt szolgálja Ágoston György írása, melyet – elgondolásunk szerint – további cikkek követnek. (Szerk.)” (Szarka, 1958. 12. o.)

Ágoston s a füredi találkozás bírálói vagy mint résztvevők, vagy/és a jegyzőkönyv alapos ismerőiként keltek a hagyományos szocialista pedagógia védelmére, s támadták a revizionisták vezéralakjának tekintett s Ágoston által a Nagy–Losonczy-csoport tagjaként főlemlített, nyelvi formulái miatt nacionalistának mondott Mérei Ferencet. A vitában olyan, a jegyzőkönyvet ismerő tanár is megszólalt – Kronstein –, aki vitairata appendixeként tette közzé vallomását, mely értelmében észrevételeinek nincs szubjektív mozzanata, a résztvevők közül senkit nem ismer személyesen, irányukban nincs benne sem vonzódás, sem ellenszenv, s csak egy forrásból, a konferencia jegyzőkönyvéből származtak a konferenciára vonatkozó ismeretei.

Ágoston januári vitairatában mindvégig amellelt érvelt, hogy Mérei nem csupán egy marxista tételt vetett el, hanem a dogmatizmus és a sztálinizmus elleni harc ürügyével a marxizmus és a lenini örökség ellen fordult (Ágoston, 1958). S a szocialista értékeket támadó fél sikerességének oka ebben rejtett – emiatt feleltek meg teóriává összeálló kijelentései sokak ízlésének. Méreinek a marxizmus–leninizmus eszméjét lejárató fejtegetései, szovjetellenessége, nemzeti aggodalmának túlzásai úgyszintén ezzel az attitűdjével magyarázhatók. Ágoston következtetése ezért az, hogy a Mérei által levezenyelt füredi megnyilatkozás az ellenforradalom nyílt előkészítésének tekinthető.

A balatonfüredi negatív megnyilvánulások karmestere, vonta le a következtetést Ágoston, nem más, mint Mérei; de mindaz, amit kimondott vagy sugalmazott, hamisság:

„Egészen természetes, hogy ez a szemlélet 1956. október 23-a után a felszabadulás utáni egész korszak közoktatásügyi, pedagógiai eredményeinek elutasításává, az elmúlt 12 esztendő közoktatásügyi politikáját teljes egészében bűnösnek bélyegző deklarációvá vált” (Ágoston, 1958. 12. o.).

Ágoston György, Bence Gyula, Kronstein Gábor György, Nagy Sándor, Pálffy Zoltán tanár és mások, a résztvevők szinte valamennyije kényszerűen s a maguk jól felfogott érdeke szerint elismerte, esetleg méltányolta a füredi konferencia pozitívumait, de mindenki rámutatott valamiféle, a marxizmus ideológiájával szemben álló, ellenséges, a konferencián felerősödő s ott vissza nem utasított nézetekre. Ez a körbetekintés és óvatosság a korszak sajátja. Az értékek megnevezését a vitázáró szerkesztőségi megjegyzés sem kerülhette el. Az értékeket ugyancsak hangsúlyozó Faragó és Zibolen pedig inkább konstruktívnak, semmint felforgatónak vélte a konferencián részt vevők megnyilvánulásait. Ezt a lelkesedést fel is róttá számukra a szerkesztőségi utószó szerzője, illetve a vitát összegző Nagy Sándor.

Bence Gyula budapesti általános iskolai igazgató a 2. számban a vita egyik legterjedelmesebb hozzászólását tette közzé. Írása elején leszögezte, hogy a konferencia megrendezését a hazai pedagógia eredményeinek fölismeréséhez és a továbblépéshez elengedhetetlennek találja. A konferencia sorsdöntően meghatározó referátuma Mérei Ferencé volt – s a továbbiakban Bence Mérei gondolatait mutatta be, nyersen bírálva azokat. Mégpedig azért, mert Mérei a Rajk-ügy kifejlésével bezárólag úgy tekintett a felszabadulás utáni korszakra, mint amelyben megszűnt az önálló magyar művelődés-ügy, s így az annak részét képező nevelésügy is. Mérei – Lukács Györgyre hivatkozva – a dogmatizmus megjelenését abban a sztálini elvben látta, amely szerint a szocialista kultúra tartalmában szocialista, formájában pedig nemzeti. A művelődés tartalma ezért nem lehetett magyar ügy – ami abban magyarnak tűnhetett, az csupán formája. Bence nem találta igaznak Mérei végkövetkeztetéseit s a belőle fakadó feladatokat sem. Mérei állásfoglalásával szemben azt képviselte, hogy a nevelésügy válságát a párt közoktatás-politikája okozta, nem pedig az eredeti, szovjet eredetű eszme.

A hazai pedagógiai munka meglétére bizonyítékokat is sorolt. Az 1950-ben kezdődő nevelésfejlesztésnek nem lehetett elegendő muníciója, s az elvűség biztosítására a szakemberek a fordításirodamat javallták. A szovjet pedagógia történeti és kortárs eredményei hasznosultak, és a hazai munkára ösztönzőként hatottak. Értékesedését támogatta a Pedagógiai Tudományos Intézet működése, de Bence azt is hangsúlyozta, hogy a füredi hozzászólók destruktív csoportjának néhány tagja – ki másokra, ha nem Faragóra és Zibolenre célt az ekkor – ebből az intézetből került kik. S adatai között azt is a bizonyítékok közé sorolta, hogy a párt és a kormány mekkora anyagi erőfeszítésébe került a fiatal szakemberek képzése. Végezetül Bence – szinte megismételve a legkülönbözőbb fórumokon elhangzott érvrendszerek adatait – a művelődéspolitikát létének bizonyítását is elvégezte: köznevelési párthatározatokat, a II. kongresszus által is elismert nevelési eredményeket citálta.

Bence az apologetika eszközhöz nyúló Méreit a népiskola és a népoktatás helyett a középiskoláztatást előtérbe állító fasiszta eszmeiség meghatározottjának, annak érdekében fellépőnek állította. Ezen túl felrótta neki, hogy mindazokra a hibákra, amelyeket elővezettek, már az 1954-es központi vezetőségi határozat is rámutatott, amikor:

„Első helyen szól a közoktatáspolitikai elvi, tudományos megalapozottságának hiányosságairól. Kiemeli az általános iskolák fejlesztése terén mutatkozó lemaradást, az oktatás tartalmi hiányosságait, a szovjet példa mechanikus másolásából eredő hibákat, valamint történelmünk, nemzeti kultúránk értékeinek megfelelő oktatása és megszerettetése, ifjúságunk hazafias nevelése terén fennálló hiányosságokat” (*Bence*, 1958, 106. o.).

Mérei, amikor tényekkel érvelt, a föltárt hiányosságokat ismételgette. Megbocsát-hatatlan hibája volt azonban az, hogy elvetette a „szocialista tartalom és nemzeti forma” marxista tételt. S ebből következik, hogy Mérei önálló magyar művelődéspolitikát felvázoló tanácsaival nem kell érdemben foglalkozni.

Bence gondolatmenetét szinte folytatta Kronstein Gábor György (*Kronstein*, 1958). A budapesti általános iskolai tanár Pedagógus-gondolatok Balatonfüredről című közleménye ama Ágoston György-i hang újraintonálása, mely szerint a revizionista, nacionalista, ellenforradalmi eszmék azokra a pedagógusokra hathatnak, akik

számára a párt politikája nem kellően megvilágító erejű. S kritikus módon rávilágított arra, s ez kedvelt toposza ennek az időnek, hogy a Füreden intonált problémák oka abban rejlik: a minisztérium és a szakszervezet a párt és a pedagógusok közti közvetítő, illetve felvilágosító munkája korábban nem volt tökéletes.

Kronstein szerint a konferencián elhangzott, szerinte a politikai alapon szerveződő jobboldaliak, továbbá a túlhajtott, egyoldalú tagadás által revizionistává váltak, valamint az alapjában marxista, de részleteiben revizionista befolyásoltságúak véleménye összefüggött egyéb megnyilvánulásokkal. A Táncsics Körben hangsúlyozták már, hogy a revizionizmus Füredre lokalizálása hiba, hiszen az éppúgy megelőlegeződött az Akadémia Pedagógiai Főbizottsága június 30-i ülésén, mint később a Petőfi Kör első pedagógiavitáján (Kronstein, 1958). A szerző tanulságos jegyzőkönyvelemzésének megállapítása az, hogy a füredi konferencia téziseinek tartalma korábban – s a kommunista nevelési szakemberek jóvoltából – körvonalazódott, s a revizionisták a táborban fondorlatosan túldimenzionálták azokat.

A két pedagógus ideológiai értelmezésekre összpontosító vitairata után a *Pedagógiai Szemle* 3. számában a PTI munkatársa, az FPSZ matematika tanszékének vezetője, a füredi tanácskozáson részt vevő, Kronstein által a józan tudományosságot megvédő vitavezetőként értékelt Faragó László szólalt meg.

Faragó a vitában korábban jelentkezőkkel s a nyilvánosság szűkebb fórumain hasonlóképpen vélekedőkkel szemben a füredi konferencia és az októberi események közt láttatott kapcsolat elosztatására törekedett. Érthető ez, hiszen – akárcsak Zibolen – ő is a PTI munkatársa. Kettőjüket a vitatársak hol nyíltan, hol burkoltan a revizionisták uszályába kerülteként láttatták. Faragó nyilván Ágostonnak válaszolt, amikor azt állította, hogy a füredi eszmék nem hathattak széles körben, ha a jegyzőkönyvet nem tették megismerhetővé:

„De Füred objektíve sem játszotta az októberi–novemberi események előkészítőjének szerepét, hiszen semmiféle negatív hatást sem gyakorolt a széles tömegekre – még a pedagógustömegekre sem, akik a füredi eseményeket és téziseket még ma sem ismerik pontosan” (Faragó, 1958, 212. o.).

Faragó javaslataira, melyekben számba vette a füredi problémafelmérésből következő feladatokat, legalábbis a lap teremtette nyilvánosság előtt senki nem reflektált. A füredi referátumokat és vitákat nem ismerő, azokról csak a vita kapcsán nyilvánosságra került szemelvényekből tájékozódó Pálffy Zoltán budapesti tanár, Faragó érvei ellenére, továbbra is az ellenforradalmi események egyik előzményének tartotta az eszmecserét, s e véleményének hangot is adott (Pálffy, 1958).

A vita vége közelében megnyilvánult Zibolen Endre (1958) reflexiói közül e tanulmányunk tárgyát illetően csupán két mellékes vonás hangsúlyozható. Az, hogy az ország központi szakmai intézetében jelentős szerepben dolgozó szerző „élni kívánt a lehetőséggel”, amikor kéziratát elkészítette, arra mutat, hogy a lapszerkesztőség közreműködött a vita résztvevőinek megválasztásában, valamint arra, hogy a Zibolen számára megadott jelenlét – meglehet, a nyilvánosság miatt – egyben esélyteremtő alkalom is. Pontosnak szánt eseménytörténeti megközelítése, önálló tapasztalatai és hatásosan kifejtett érvei azonban nem találtak meghallgatásra – s a szerző belátta, hogy egerúthoz csak a szocialista nevelés melletti határozott állásfoglalásával juthat.

A Pedagógiai Tudományos Intézet igazgatója, Nagy Sándor vitázárójában összegezte a vitaanyagot. Hiteles lapnyilvánosságot kapott, hogy a balatonfüredi konferenciát az akadémiai Pedagógiai Bizottság, a PTI, a pedagógus-szakszervezet együttesen rendezte az Oktatásügyi Minisztérium képviselőinek bevonásával, azért, hogy a II. ötéves terv számára a neveléstudomány előtt álló megoldandó feladatokat viták sorozatában tisztázzák (Nagy, 1958). S ugyan a konferencia programja egy augusztus végi pártaktíva határozata nyomán állt össze, a konferencia kezdetekor a munkarendet megváltoztatták. Ennek következménye, hogy a pozitív fejlemények mellett sajnálatos antimarxista és revizionista törekvések is a tábori fórumra kerültek, amelyek annullálására a résztvevők nem voltak képesek.

Nagy kedvezően ítélte meg a magyar neveléstudomány hibáiról elhangzott bírálatot, általában az ahistorizmus elutasítását s a nemzeti hagyományok évtizedes elhanyagoltságának szóba kerülését, a vulgarizmus ellen történt fellépést, amellyel a korábbi vizsgálatok a különböző szerzők munkásságához közeledtek. Maga is egyetértett a „stempliző pedagógia” okozta torzítások elleni állásfoglalással. A kutató és gyakorló pedagógusok közti távolság csökkentése, a pedagógiai kutatás mindkét oldal számára történő megnyitása, az eredmények kölcsönös felhasználása ugyancsak olyan konferenciátézis, amely Nagy – meghatározó – véleménye szerint is támogandó volt. A nevelőmunka szabadságának újradefiniálása is elfogadhatónak mutatkozott számára, miként az is, hogy a túlsúlyban lévő elméleti kutatómunka mellett növelni érdemes a kísérleti kutatások számát.

Nagy a progresszívként ható nézetek mellett ugyancsak felsorakoztatta azokat a véleményeket, amelyeket hibásnak, netán antimarxistának és revizionistának tekintett. A „tartalmában szocialista, formájában nemzeti kultúra” tétel pedagógiai értelmezését szintén elvégezte. E kárhoztatott kérdéskörhöz kapcsoltnak látta azt a hamis érzékenységet, amely a nemzeti hagyományok elvékonyodására figyelmeztetőkre volt jellemző. Mindezt Mérei Ferencnek a konferencián elhangzott okfejtése kapcsán mondta el.

Az elutasított nézetek második körét Zibolen tanácskozási tevékenységéhez – neveléstörténeti jellegű periodizációjához – kapcsolta, s rámutatott annak negatív optikájára. Kisebb teret kapott a konferencián Pataki Mária szerepléséhez kapcsolt szovjet pedagógia elleni támadás jellemzése s a pedagógia cél- és eszközrendszerét ért bírálat.

Konklúziója – annak az eseménymagyarázati algoritmusnak megfelelően, amelyet 1957–58-ban a pártos értelmiség fejlesztett ki – baljós és ugyanakkor önáltató:

„...mindezek összefüggésükben az abban az időben kibontakozó, lényegében revizionista álláspont és magatartás behatolását mutatják a balatonfüredi konferencia anyagába. Nem kétséges kapcsolatuk olyan álláspontokkal, amelyek abban az időben a tudomány széles területén országos viszonylatban hatni törekedtek, s amelyek összefüggenek a tragikus ellenforradalmi eseményekkel” (Nagy, 1958, 415. o.).

Baljós, mert fixálta a kommunista nézőpontot. Önáltató, mivel túlértékelte s kiterjedt hálózatban láttatta az ellenzékiesen gondolkodók – amúgy baloldali s rendszerkonformitásra törekvő – tevékenységét.

A vitát lezáró szerkesztői utószó a Nagy Sándoréinál jóval nagyobb összefüggések fölrajzolására vállalkozott. S a vita kimenetelét a szocialista pedagógia alakjai jelentős összefogásának és győzelmeiként láttatta.

„A füredi vita arra mutat, hogy tudományunk területén a marxista-leninista álláspont védelmében olyannyira kívánatos eszmei harc kibontakozóban van. Nem állítjuk, hogy a revizionista és polgári nézeteket a pedagógia területén sikerült teljes mértékben feltárni, leleplezni, vagy éppen megsemmisíteni, de ezen nézetek egy meghatározott köréből sikerült szókimondó és félreérthetetlen bírálatot mondani. Talán nem túlzás Ágoston György, Bence Gyula, Szokolcsy István, Szarka József, Nagy Sándor írásaiban egy ideológiai offenzíva tendenciáját felfedezni. Mert csak üdvözölni lehet azt, hogy a füredi vitában a személyeskedéseket lehetőleg kerülve, s adminisztratív eszközökre nem sandítva, a hozzászólók eszmei, tudományos fegyverekkel igyekeztek felsorakozni a marxista pozíciók védelmére. Meggyőződésünk, hogy továbbra is ez lesz az útja tudományunk, egész szocialista kultúránk egységes továbbfejlődésének” (A szerkesztőség zárószava, 1958).

A legtekintélyesebb pedagógus szakmai közéleti fórumon lezajlott tehát egy éles hangú, kíméletlen vita. E vita értékeléséhez érdemes tekintetbe venni, hogy az elke-seredett eszmecserének teret adó folyóirat minden szakmaisága ellenére állampárti befolyású szakma-, oktatás-, művelődés- és kultúrpolitikai játéktér volt. S a szerkesztők és megszólalók lényegében ugyanannak a játéktérnek a játékosai. A vita kimene-te ugyan tanulságos a szocialista pedagógia további alakulása szempontjából, de annak léte nem vált kérdésessé.

KÖZNEVELÉS, 1958

A *Köznevelés* 1958-as évfolyamának első számában az igazgatók előadás-sorozatának második témájához, azt gazdagítandó, alig oldalnyi tájékoztatót tett közzé a szerkesztőség. A kartársaknak szóló sillabusz készítője – a szerkesztőségi stáb és feladat ismerője, nyilván a célfeladatát végző minisztériumi vagy ahhoz közeli munkatárs – névtelenségben maradt. A dogmatizmus és revizionizmus egyes megnyilvánulásait és a magyar népi demokrácia történetét vázoló előadástervben szó esett annak 1956-os megnyilvánulási formájáról:

„Különösen romboló hatással volt a sajátos ’magyar út’ hirdetése, amely felelevenítette és szította a mélyen gyökerező nacionalizmust, és egyben a szovjetellenesség fokozását is jelentette” (*Dogmatizmus és revizionizmus*, 1958, 20. o.).

A szerkesztési elveiben és tartalmában erőteljesen átalakult minisztériális folyóiratban az évfordulók kapcsán terjedelmes hagyományfenntartó szövegek, a kulturális tradícióra utaló, annak jelenlétét demonstráló közlemények és fényképek, művészi reprodukciók, új pedagógiai témakörök – kollégiumi nevelés, KISZ, napközi otthon, úttörők, értelmi és testi fogyatékosok, családi és iskolai nevelés összhangja – és a nemzetközi neveléstudományi kapcsolatok eredményeiről beszámoló írások tömege jelent meg. A közösségi élet különböző szintjeinek megjelenítése, leírása és az ezzel foglalkozók tájékoztatása, módszertani segítése vált feladattá. A szakcikkek pedig a pedagógiai tájékoztatásnak, illetve ismeretterjesztésnek megfelelő szerkezeti, stílusi és érvelési eljárásúakká váltak.

Kállai Gyula művelődésügyi miniszterből államminiszterré nevezése s az új miniszternő, az eredeti foglalkozása szerint tanítónő, a Magyar Rádió volt elnöke, Benke Valéria személyükben a művelődéspolitikai megerősödését jelezték. A népfrontos és a propagandamunka szerephez jutott a nemzet kulturális átalakításában, s mindebben szükség volt a pedagógusok közreműködésére. A kormány február 14-i ülésén Jóború Magdát felmentették művelődésügyi miniszterhelyettesi tisztségéből, s helyére a Központi Bizottság frissen kinevezett rendes tagját, Ilku Pált ültették. A kinevezéssel egyidejűleg Jóborút Ilku váltotta fel a *Köznevelés* főszerkesztőjeként is: mindez tovább gyorsította a lapnak a korábbinál a kor szóhasználatára szerint demokratikusabb, de inkább csupán árnyaltan közéletibb jellegűvé alakulását.

Az egyetlen jelentős – pontosabban: exponált helyzetben lévő – magyar szaktudományi lapban, a *Pedagógiai Szemlé*ben öt számon keresztül lezajlott balatonfüredi konferencia vitája egyetlen alkalommal gyűrűzött át a *Köznevelés* lapjaira, s éppen ez mutatja, milyen szoros szálak húzódtak a két lap között, s hogy a lapok által képviselt nézetek és szerkesztőségi elvek között ugyanúgy nem volt különbség, miként a vezető munkatársi gárda is egyazon körből toborzódott. A június közepén megjelent cikk azonban határkönek számít: ezek után a szaksajtó nyilvánossága előtt szalonképtelenné vált a kérdés fölemlgetése.

Szarka József – a *Pedagógiai Szemle* főszerkesztője – a *Köznevelés* olvasói számára röviden bemutatta és összefoglalta a lapjában lezajlott, éles hangú s véleménye szerint későn megkezdődött eszmecserét. Kivonatossá ismertetését és értékelését azzal indokolta, hogy korábban éppen a *Köznevelés* hasábjain jelent meg két-három, a balatonfüredi konferenciával kapcsolatos – az olvasókban hamis következtetéseket kiváltó – írás, amelyek szerzőit azonban nem nevezte meg. Megmagyarázza viszont, miért maradt el (az amúgy Zibolen Endre által bejelentett) a konferencia felszólalók által átnézett és jóváhagyott jegyzőkönyvének publikálása, különösen, hogy abból a PSZ-vitában részt vevők gyakorta – szó szerint éppúgy, mint tartalmilag – idéztek.

„A konferencia jegyzőkönyvét 250 példányban sokszorosítottuk és megküldtük a pedagógiai kérdések iránt leginkább érdeklődők és leginkább érdekeltek egy csoportjának: a pedagógia kutatóinak, oktatóinak, a művelődésügyi irányítóinak. Szélesebbkörű terjesztésére nem volt lehetőség, amellyel ez nem is lett volna célirányos. Az egész anyag közzétételével minden bizonnyal csak zavart okoztunk volna, ennek előidézése, illetve fokozása pedig nem lehetett célunk. Hogy miért vitatkoztunk mégis az ott elhangzottakkal és miért idézzük az ott elmondottakat? Azért, mert veszélyes, revizionista, a szocialista pedagógiai köztudatot bomlasztó nézetek láttak napvilágot Balatonfüreden” (Szarka, 1958, 269. o.).

Szarka állítása szerint a pedagógus-közvélemény egy részében tovább éltek a Füreden elmondott, előzményekkel rendelkező (és természetesen utóregző) vélekedések. Leleplezésük, bírálatuk, elítélésük pedig jogos, egyszerű és szükséges.

Szarka vitaismertetésében, miként a folyóiratvitában, célpontul Mérei, Zibolen Endre és a füredi konferenciát homogén szellemiségűnek állító Faragó László eszmissége és magatartása állt. Mérei Ferencet revizionistaként mutatta be. Zibolen Endrének bűneként rótta a balatonfüredi konferencián elmondott, a hazai pedagógia 1950 utáni fejlődését bemutató, kárhóztató értékelését. Mivel a bemutatott szakasz a marxista pedagógia térhódításának az időszaka – állította Ágoston, Bence, Nagy és Szarka –, ezért minden torzulása ellenére értéknek látható. Ugyanakkor az a művelő-

déspolitikai, amely magában foglalta a pedagógikumot, hibái mellett sem tekinthető nemzetietlennek. Zibolen pozícióját Szarka azzal is gyengíteni vélte, hogy főlegemelte: ő volt az, aki bizonyos kérdésekben módosította, illetve kiegészítette Füreden képviselt álláspontját.

Szarka tehát abban a minisztériumi folyóiratban történt, amely korábban

„lényegében helytelenül tájékoztatta, e kérdésben bizonyos fókig dezorientálta olvasóit” (Szarka, 1958, 270. o.).

Azon kevés alkalom egyike ez, amikor a pedagógusok számára kizárólagos tekintélyként megjelenő oktatáspolitikai lapot visszavonulásra kényszerítette egy, a tudományt hivatalból inkább képviselő intézet, illetve annak szakembere. A hivatalnokszerkesztő a politikusok és a pedagógiai szakemberek összefogása eredményeként visszavonulót fűjt.³

Szarka, a főszerkesztő, a főszerkesztő, a szakember-publicista véglegesen lezárta a füredi konferencia ügyét:

„A füredi konferenciáról nyilvánosan ezután már valószínűleg nem fogunk vitatkozni” (Szarka, 1958, 270. o.).

Mindezek után Szarka József került abba a helyzetbe, hogy kanonizálhatta a konferencia pozitívumait is:

„A konferencia pozitívumait tárgyalagos, mértéktartó módon leginkább Nagy Sándor foglalta össze. [...] Ezek: [...] a nemzeti hagyományok elhanyagolásának, az ahistorizmusnak, a provincializmusnak, az úgynevezett „stempliző-pedagógiának” az elítélése. Helyes volt a kritika etikájának kérdését felvetni és tárgyalni, a gyakorló pedagógusoknak a tudományos kutatómunkába való minél szélesebb bevonását sürgetni. Hasznos volt, hogy szóba került az oktatásmódszertani szabadság helyes értelmezése, a kutatási tematika kívánatos arányainak kialakítása, az óvodai nevelés, az aspiránsképzés problémái, a neveléstudomány és az oktatásügy viszonya” (Szarka, 1958, 270. o.; Nagy Sándor, 1958, 407–415. o.).

A *Pedagógiai Szemle* 1956/5. számának szerkesztői utószava és az előbb elemzett, Szarka József nevével fémjelzett közlemény szófordulatai, mondat szerkesztései között nagyfokú a hasonlóság (A szerkesztőség zárószava, 1958). Nem túlzás azt állítani, hogy ennek oka a szerzői azonosság.

ÖSSZEKÉSZÉS

A szaksajtó vezető két lapja nem egységesen lépett föl a Balatonfüreden történtek értelmezésében. A *Köznevelésben* 1956-ban megjelent közlemények szerzői pozíciója – a kutató Zibolené és egy gyakorló tanáré – egy pillanatra az elméleti-gyakorlati pólus áhított egymással járását bizonyította. Mindkét megszólalt, a szerkesztőség tekintélye jóvoltából hitelesnek ítélt személyiség részese volt a tanácskozásnak, s emiatt több módon megítélhetőek. Másként láthatják őket azok, akik ugyan támadták a füredi progresszivitást Zibolen módján képviselőket, ám maguk is jelen lehettek a konferencián (például Nagy Sándor), s másként, akik nem voltak jelen.

A konferencia, köszönhetően a PTI 250 példányos jegyzőkönyv-sokszorosításának és a *Pedagógiai Szemlében* ugyancsak megkésve kirobbanó vitának, elhíresült. Hogy érdeklődéssel tekintettek ezen ideológiai problémává vált szakmai kérdésre, azt a vitázáró 5. számban megjelent rövid hozzászólás bizonyítja. Pálffy Zoltán fel is rótt a köztanárok beavatatlanságát a problémába:

„[...] fájlaltuk mi »szürke« pedagógusok, hogy a füredi tábor referátumait és vitáit annak idején saját fülünkkel nem hallhattuk, és amennyire nehezményeztük, hogy a füredi anyag ilyen késve és most is csak „szórványos szemelvényekben” került nyilvánosságra, éppen annyira örülünk a kérdést tárgyaló cikksorozatnak” (Pálffy, 1958, 417. o.).

A *Pedagógiai Szemle*, amelynek szerkesztői joggal érezhették magukat érintettnek az ügyben, mivel többnyire meghatározó alakítói voltak az 1956 előtti magyar pedagógiának, hosszas kivárással, csak 1958-ban lendültek ellentámadásba. Az események után több mint egy évvel; a miniszteriális átalakulás és a nevelésügy belső hangsúlyainak áttevődése nyomán, amikor egyértelművé vált, hogy az októberi események ellenére sem a pozíciójuk nem változott meg, sem a szocialista pedagógia státusa. Az a pozíció, amelynek egyszerre politikai, szakmapolitikai és tudományos súlya volt. A *Pedagógiai Szemle* öt számában ideológiai indokokkal szerteztűzták a hivatalos szakmán kívül ébredező Füred-mítoszt, nemzeti karakterűnek látott – azaz a politikailag legkényesebb – törekvések közül a revizionizmus címkéje segítségével leválasztottak néhány szakembert és nézetet, s e művelet eredményeként joggal tekinthettek magukra a vitában állva maradt győztesként, akik kisajátíthatják a tanulságokat. S hogy mindez megtörtént, azt Szarka József 1958-as *Köznevelés*-beli cikke reprezentálta.

Mivel lehet indokolni a balatonfüredi konferencia eseményeinek átértékelését, ha a szaksajtóban lezajló vita kimutatta, korábban datálhatók az ottani kritika elemei, s ha csupán a szocialista nevelést amúgy maguk is vallók egyik csoportja kényszerült partvonalon kívülre? Erre egyetlen ésszerű magyarázat lehet: a nyilvánosságban meg nem jelenő – forráshiány miatt egyelőre azonosíthatatlan – körökben karakteresen másként értékelték az eseményt. Avagy, mindezek híján: a hivatalos, a szocialista pedagógia bástyáit védők egy némileg saját maguk által kreált fantomképpel vették fel az ideológiai harcot, és statuáltak végül példát – saját belső ellenzékük számára.

JEGYZET

1 MOL XIX-1-2-j 3. doboz. 2865/1956. In Szabolcs Éva 2006b, 167–168.

2 A *Pedagógiai Szemle*, 8., 1. sz., 5. A nevelés elmélete és gyakorlata rovat kezdőoldalának lábjegyzete.

3 A közíró szerepében tetszelgő tévedhetetlen újságíró eszményét, január 27-i országgyűlési beszámolójában, majd a *Köznevelésben* – mint a megfelelő szakmai fórumon – maga Kádár János is megtépázta. Vö. *Köznevelés*, 1958, 4. ,73–75.

IRODALOM

A füredi platform (1956): *Köznevelés*, 12., 20. borító.

A szerkesztőség zárószava (1958): *Pedagógiai Szemle*, 8., 5. sz.

- Ágoston György (1958): Küzdjük le az ellenséges, revizionista nézeteket. *Pedagógiai Szemle*, **8.**, 1. sz., *Balatonfüredi Pedagógus Konferencia*. 1956. október 1–6. (Rövidített jegyzőkönyv.) *Köznevelés*, 1956. október 15., 20. sz., borító 2. o. In Szabolcs Éva (2006b, szerk.): *Pedagógia és politika a XX. század második felében Magyarországon*. Budapest, Eötvös József Könyvkiadó. 176–177.
- Bence Gyula (1958): Néhány megjegyzés a balatonfüredi pedagógus-konferencián elhangzottakhoz. *Pedagógiai Szemle*, **8.**, 2. sz.
- Bizó Gyula (1956): Képek a balatonfüredi neveléstudományi táborról. *Köznevelés*, **12.**, 1956. október 15.
- Dogmatizmus és revizionizmus (1958): *Köznevelés*, **14.**, 1. sz., 20.
- Erdész Tiborné (1957): Az 1956–57. tanév számszerű eredményei. *Köznevelés*, **12.**, 14. sz.
- Faragó László (1958): Amiben Füreden megegyeztünk... *Pedagógiai Szemle*, **8.**, 3. sz.
- Géczi János (2006): A pedagógiai szaksajtó. 1956. *Educatio*, 4.
- Hegedűs András (1957): A balatonfüredi program 60 000 pedagógus programja legyen. *Köznevelés*, **13.**, 3., 74.
- Hegedűs B. András – Rainer M. János (1992, szerk.): *A Petőfi Kör vitái hiteles jegyzőkönyvek alapján VI. Pedagógusvita*. Múzsák – 1956-os Intézet, Budapest.
- Jóború Magda (1957): Az oktatásügy időszerű kérdései. *Köznevelés*, **13.**, 1. sz.
- Kiss Árpád (1957): Hogyan működött az Országos Köznevelési Tanács? *Köznevelés*, **13.**, 1. sz.
- Kronstein Gábor György (1958): Pedagógus-gondolatok Balatonfüredről. *Pedagógiai Szemle*, **8.**, 2. sz.
- Lukács Sándor (1957): Teljes szívvel és lélekkel szolgáljuk a magyar népet. *Köznevelés*, **13.**, 1. sz.
- Nagy Sándor (1958): Még egyszer a balatonfüredi pedagógiai konferenciáról. *Pedagógiai Szemle*, **8.**, 5. sz.
- Pálffy Zoltán (1958): Néhány megjegyzés Faragó László: „Amiben Füreden megegyeztünk...” című cikkéhez. *Pedagógiai Szemle*, **8.**, 5. sz.
- Pukánszky Béla: Schulpolitische Debatten während der Revplution in Ungarn 1956. In Häder, S. – Wiegmann, U. (szerk.): „Am Rande des Bankrotts...” Intellektuelle und Pädagogik in Gesellschaftskrisen der Jahre 1953, 1956, und 1968 indes, DDR, Ungaen und der CSSR. Schreider Verlag, Hohengehren. 93–106. SZTE, <http://www.staff.u.-szeged.hu/-comenius/schulp.htm>
- Szabolcs Éva (2006a): *Az 1956-os balatonfüredi pedagóguskonferencia*. In Szabolcs Éva (2006, szerk.): *Pedagógia és politika a XX. század második felében Magyarországon*. Budapest, Eötvös József Könyvkiadó. 165–177.
- Szabolcs Éva (2006b, szerk.): *Pedagógia és politika a XX. század második felében Magyarországon*. Budapest, Eötvös József Könyvkiadó.
- Szarka József (1958): Vitánk a revizionista nézetekkel. *Köznevelés*, **14.**, 12. sz.
- Zárónyilatkozat a balatonfüredi pedagógus táborozásról* (1956): Óvodai Nevelés, **9.**, 10. sz., 303.
- Zibolen Endre (1957): Füred tanulsága. *Köznevelés*, **13.**, 1. sz.
- Zibolen Endre (1958): Balatonfüredről – feladatainkról. *Pedagógiai Szemle*, **13.**, 4. sz.
- Zibolen Endre (1989): Mérei Ferenc a balatonfüredi pedagóguskonferencián. In Bagdy Emőke – Forgács Péter – Pál Mária (szerk.): *Mérei Ferenc emlékkönyv*. Budapest, MPT Animula Egyesület. 85–91.
- Zibolen Endre (1992): Bevezetés. In Hegedűs B. András – Rainer M. János (szerk.): *A Petőfi Kör vitái hiteles jegyzőkönyvek alapján VI. Pedagógusvita*. Múzsák – Budapest, 1956-os Intézet, 5–13.

A SZAKMÓDSZERTANI FOLYÓIRATOK ANTROPOLÓGIÁJA AZ ÖTVENES ÉVEKBEN

Eddigi ikonológiai kutatások szerint a gyermekkép és a felnőttkép kialakulása között nem feltétlenül olyan szoros időbeli, ok-okozati kapcsolat mutatható ki a szocialista világképet követő pedagógiában, mint az a többi korszak világképét követő pedagógiákban már föltárt. Jelen vizsgálatunk a gyermekképi (Pukánszky Béla, Szabolcs Éva, Kéri Katalin, Géczi János) kutatások nyomán arra kísérlet, hogy az antropológiailag és etikailag előtérbe állított jellemzők ikonológiai, illetve ikonográfiai miként jelenítődnek meg egy időszak szaksajtójában.

A MÓDSZERTANI LAPOK

A második világháború után kialakuló magyar pedagógiai jellegű sajtóban nem volt önálló kiadványuk a tantárgymódszertani jellegű közleményeknek. Kezdetben valamennyi nevelésügyi profilú folyóirat befogadta az ilyen tárgyú kéziratokat. A Magyar Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium kiadványa, a *Köznevelés* (1948) mellett a Munkaerő-tartalékok Hivatala kiadványa, az 1950-ben alapított *Munkaerő-tartalék*, illetve laputódja, az *Iparitanuló-képzés* mutatkozott leginkább nyitottnak a didaktikai szakmunkák közlésére. 1949-ben jelent meg először az Országos Sport Hivatal folyóirata, a *Sport és Testnevelés*, amelyben közösen tematizálódott a tömeg- és az iskolai testnevelés számos jelensége, köztük nem egy, amelyet módszertanilag azonosítottak.

1953-ban a Bolyai János Matematika Társulat közreműködésével kezdte meg kiadását *A matematika tanítása. Az Anyanyelvünk az iskolában* 1953 második felétől jelent meg. 1955 májusában jelentkezett az *Irodalomtanítás* s vele egy időben a *Történelemtanítás*. 1956 végétől 1958 februárjáig, a politikai, oktatáspolitikai, iskolai viszonyok teljes rendeződéséig azonban a kiadói döntés következtében egyik módszertani kiadvány sem jelent meg. 1958 januárjában és februárjában azonban egyidejűleg több lap kiadása folytatódott, s néhány újé is elkezdődött. Folytatódott a *Matematika tanítása*, a *Történelemtanítás*, az *Anyanyelvünk az iskolában* és az *Irodalomtanítás* helyett pedig *A Magyar Nyelv és Irodalom Tanítása* jelentkezett. S újdonsága volt a pedagógiai lapeszaládnak az *Énektanítás* című módszertani kiadvány, a *Földrajz tanítása* és a *Természettudományok tanítása*. 1959-ben a vizuális nevelést szolgáló *Rajztanítás* is megjelent.

E lapokat Oktatásügyi, illetve a Művelődésügyi Minisztérium finanszírozta, s alcímükben is ott viselték, hogy a „Művelődésügyi Minisztérium módszertani folyóirata”-i. A kiadványokat az impresszumok állítása szerint a minisztérium Szalai utcai épületében szerkesztették, s kéthavonta jelentek meg – minden esetben a nyomtatott taneszközöket előállító Tankönyvkiadó Vállalat jóvoltából. A folyóiratok élén egy-

egy felelős szerkesztő tevékenykedett, akinek a munkáját szerkesztőbizottság felügyelte, illetve támogatta. A lapok megrendelői az oktatási intézmények voltak.

A szocialista pedagógiai kultúrában az ipari tanulók képzésének módszertana körvonalazódott leginkább erőteljesen. Az iskolai és a katonai testi nevelés kérdése is centrálissá emelkedett. E két kérdéskör a nem állami iskolai intézmények államosításával, az állam pedagógiai-tanügyi monopóliumának kiteljesedésével jelentkezett, s jutott rögvest megoldáshoz.

Utóbb, az ötvenes évek közepén a nemzeti kultúrát leginkább megjelenítő tantárgyakhoz, a történelemhez és a magyar nyelvi és irodalmi tárgyakhoz csatlakozó módszertan, illetve a matematika jutott saját periodikához. 1958-ban a természettudományos és az esztétikai nevelést szolgáló lapokkal bővült tovább a kínálat.

Az 1960-as évek kezdete a folyóiratok számszerű gyarapodásának s a példányszámok növekedésének néhány rövid éve volt. Önmagában ez a tény utalhat az élénk pedagógiai életre: a lapok közti differenciálódó munkamegosztás a nevelésügy kérdéseinek árnyaltabb megfogalmazását s az aktuális gyakorlati-elméleti gondok problémaközpontú és megoldásorientált kezelését jelezte. A szakmódszertant ettől az időtől a pedagógiai elit nem tekintette a *Köznevelés* feladatkörébe tartozónak. Inkább a művelődés-, illetve oktatáspolitikai kézközelben tartandó ügyének vélték – s azok organizálása a gyakorlat megoldásaihoz utasításokat, programokat kidolgozó, szakmai irányítást lebonyolító intézet hatáskörébe fokozatosan átkerült. A hivatalnokszemlélet, amely meghatározta e többnyire érdektelen, neveléstudományi oldalról általában minősítésre sem méltatott közlemények folyóíratokká szerkesztését.

A VILÁGKÉP

Mi határozta meg a szocialista ember felnőttéről, illetve gyerekről referáló képzetét? Egyetlen világgép, a kommunizmusra hivatkozó tudományos materializmus.

A világgép – amelyet akkor világnézetnek (a német „Weltanschauung” tükörfordításának) neveztek, éppen arra utalva a szemléleten alapuló ’nézet’-tel, hogy az személyes – filozófiai művek és propagandisztikus munkák sokszor megidézett fogalma. Ágoston György, a szocialista világnézeti nevelés egyik hazai leírója és propagátora 1956-ban, a *Köznevelésben* a világnézet és a világnézeti nevelés kapcsán tanulmányában összefoglalta mindazt, amit amúgy oly sokszor és sok helyen hallhattak a pedagógusok.

„A kommunista világnézet, a dialektikus materializmus Sztálin klasszikus meghatározása szerint a *marxista-leninista párt, a proletáriátus élcsapatának a világnézete*. A dialektikus materializmus a párt vezette munkásosztály történelmi harcainak, e harcok során szerzett tapasztalatainak legmagasabb rendű gondolati általánosítása, a munkásosztály ideológiai fegyvere a kapitalizmus megdöntéséért és a szocializmus felépítéséért vívott közdelemben.

A kommunista világnézet az idealizmussal ellentétben tudományos világnézet, azoknak a tudományos eseményeknek a végkövetkezménye, amelyeket a természettudományok, a társadalomtudományok és a gondolkodás törvényeivel foglalkozó tudományok föltárnak.” (Ágoston, 1956, 26. o.)

A tudományos materialista világgépre épített kommunista világnézet sajátossága, hogy a tudomány s egy társadalmi osztály érdeke között kizárólagos kapcsolatot

tételez. Az osztály tagjainak tevékenysége mögött a tudományos igazságot, a tudományban pedig az osztályérdekek megjelenését állítja. A világgép szerint alakuló emberképben s az emberkép részét képező szocialista gyermekképben is ezen törvényszerűség szerint hangsúlyozódnak a jellegzetességek: az, hogy a világgép/emberkép/gyermekekép történeti alakzat; hogy a világnézet és a tudomány összeforrottsága által szinte minden megindokolható. S mindenre magyarázatot kínál; hogy a proletariátus osztályérdeke osztályok fölötti minőségeket képes érvényesíteni; és hogy a kommunista világnézet sajátossága annak gyakorlati jellege.

A kommunista-szocialista nevelés elvei a tudományosnak vallott világgépből következnek. Az iskolának a hamisítatlan tudományos nézeteknek a tanulók felé való közvetítése a feladata. A tanulók tudásának mércéje az lehet, hogy milyen mértékben sajátították el a dialektikus materializmust és az arra épülő marxista-leninista filozófiát. Mivel a tudományosság és a pártosság eszméi a szocialista világgépben elválaszthatatlanok egymástól, a proletariátus osztályérdekeit képviselő pártosság kialakítása is pedagógiai cél. A tanulók hűségét, szeretetét a párt, a dolgozó nép iránt tehát a munkásosztály történeti szerepének fölismerése és a tudományban való hit indokolja. S mivel a kommunista világnézet gyakorlati jellegű, a tapasztalás ugyancsak a nevelés eszköze.

A NEVELÉS TERÜLETEI. AZ EMBER SOKOLDALÚ FEJLESZTÉSE

100

A korszak világgépének és ezzel szoros összefüggésben álló pedagógiájának antropológiai tartalmára a korszak azon írott dokumentumai alapján következtethetünk, amelyekben a nevelés területeiről esik szó. Ezekben világosan körvonalazódtak azok a hangsúlyos emberi vonások, amelyeket a társadalom nemcsak elvárt a tagjaitól, hanem intézményesen fejleszteni is kívánt.

1950-ben, amikor már megkezdték a működésüket a testnevelési gimnáziumok, Zibolen Endre, a sportközépiskola jellegéről szóló tanulmánnyal jelentkezett a *Sport és Testnevelés* hasábjain. A sportot és a testnevelést olyan közügynek láttatta, amelynek a szocialista építés megalapozása időszakában kiemelkedően fontos szerep jut. A középiskolai reform éppen ezért elismeri a testnevelés és a sport jelentőségét.

„A sportvezetés, sportpedagógia, sportszakképzés, technikai sportok oktatása végső fokon ugyanazoknak a céloknak a szolgálatában áll. Ugyanazt a marxista-leninista világnézetet kell tükrözniük, ugyanarra a politikai állásfoglalásra kell nevelniük, ugyanolyan elmélyült munkát kell követelniük” (Zibolen, 1950, 47. o.).

1948-tól az ötvenes évek elejére kiépült Magyarországon a szovjet mintájú szocialista iskolarendszer. A világgépből, az ennek megfeleltetett pártos, ideológiai programból fakadó politikai célok megjelentek az oktatás-nevelés ügyében.

Az *Iparitanuló*, illetve a belőle kialakult *Iparitanulóképzés* című folyóiratban 1953 áprilisától több hónapon át N. K. Goncsarovtól a marxizmus-leninizmus klasszikusaitól való idézetekben gazdag tanulmány fordítása jelent meg. Goncsarov például szolgáló közleményében a szovjet iskola céljaként a tanulók sokoldalú fejlesztését jelölte meg. (Goncsarov, 1956). Okfejtésének kiindulási pontja, miként a szovjet

mintát követő valamennyi szocialista nevelésügyi pedagógiában is tapasztalható, Marx, a sokoldalú emberről kifejtett nevelési meghatározása. A marxi definíció szerint a nevelés három dolgot tartalmaz: az értelmi, a testi és a műszaki nevelést. Az értelmi neveléskor a tudományos alapok tanulmányozása, a testi nevelés alatt az iskolai és katonai gyakorlatoztatás, a műszaki neveléskor pedig a termelési folyamatok alapvető elveivel s legegyszerűbb eszközeinek kezelésével kapcsolatos tudás elsajátítása történik. A kommunista nevelésben a műszaki oktatás azonos a politechnikai képzéssel. E koncepció szerint a szellemi és a fizikai munka közötti ellentét kiküszöbölésének legfontosabb előfeltétele, hogy az iskoláztatás során a tudományos materializmus világkép értelmében a tanulók tudományos ismereteket kapjanak, s egyben a vele szoros kapcsolatban álló politechnikai képzésben is részesüljenek. A politechnikai képzés nem szakképzés, hanem olyan ismereteket közlő terület, amely bármilyen szakmájú ember számára szükséges. A szellemi és a fizikai munka közötti ellentét – amely a szocialista nézetrendszer szerint a szocializmust megelőző társadalmi korszakok jellemzőinek egyike – az értelmi és politechnikai képzés együttesével kiiktatódik. Másrészt azt is, hogy a fiatal nemzedék képzésében meg kell jelennie a termelőmunkának.

Goncsarov a kommunista nevelést alkotó részeket – megfelelő ideológiai okfejtés mellett – kiegészítette. A sokoldalúan képzett ember ideáltípusát ugyanis a Marx, majd Engels és Lenin által is újra kifejtett nevelés három képzési oldala nem írja le tökéletesen, mivel abban nem esett szó az erkölcsi és az esztétikai nevelésről. Mindezen túl fontosnak találta a hazafias nevelés kiteljesítését is.

A tanulókat fejlesztő értelmi, politechnikai, erkölcsi, hazafias, testi és esztétikai nevelés együttese képezi magát a kommunista nevelést. S e nevelés célja a sokoldalú ember képzése. S mivel a párt és az állam feladata a kommunista társadalom fölépítése, a tagjainak s a nevelésügyének eszerint vannak konkrét, politikai feladatai is.

„Ez tudatos, értelmileg, erkölcsileg, testileg sokoldalúan fejlett, kulturált és képzett embereket kíván meg, akik hűségesek ügyünkhöz, s akiket a szovjet nemzeti büszkeség nagymértékben fejlett érzése tölt el” (Goncsarov, 1953, 4. o.).

A nevelési cél fölvázolja a kommunista társadalmat felépíteni képes ember profilját is. A szélteben elterjesztett szovjet pedagógus antropológiáját egy társadalmilag kijelölt cél érdekében formázták meg:

„A kommunista társadalom építése magasrendű eszmeiséggel eltöltött és tudatos embereket kíván, olyanokat, akik hisznek ügyünk igazában, egyéni érdekeiket alá tudják rendelni a köz érdekeinek. Az ember sokoldalú nevelése és fejlődése elősegíti ennek a feladatnak a sikeres megoldását” (Goncsarov, 1953, 4. o.).

Amikor megjelennek a tantárgyi módszertani folyóiratok, azokban egyre-másra e mintát követve fogalmazódtak meg a szocialista nevelés egészében a szaktárgy helyzetét és feladatát kijelölő közlemények. A *Matematika tanítása* 3. évfolyamában, 1955-ben a készülő általános iskolai matematika tantervről számolt be Cser Andor. A Pedagógiai Tudományos Intézet szakértője az általános iskolai nevelés feladatai között jelölte meg a nevelés célterületeit, annak reményében, hogy dolgoz, hazáját szerető, a békétábor nagy ügyéért lelkesedő, szocialista Magyarországot építő, egy-

séges alpműveltséggel rendelkező, öntudatos ifjút neveljenek. A nevelés feladata, a neveltek gyakorlati életre való felkészítésén, politechnikai jártasságuk megalapozásán, erkölcsiségük kialakításán, egészséges életre nevelésén és esztétikai ízlésük-fejlesztésén túl:

„Olyan egységes alpműveltséget kell adni a tanulóknak, melynek elemeit a dialektikus materialista világnézet alapján és a tanulók életkori sajátosságait figyelembe véve úgy válogattuk ki, hogy általuk megalapozhassuk a tanulók tudományos világnézetét” (Cser, 1955, 37–38. o.).

A Magyar Szocialista Munkáspárt művelődési politikájában is föl vállalt irányelveknek a matematikatanítás nevelési szerepének meghatározásában is szerep jutott. 1958-ban ugyan az elvont gondolkodás fejlesztése hangsúlyozódik, de a matematika oktatása által a szakírók véleménye szerint a dialektikus materialista világnézet alapjaiban történő jártasság szintje, a szocialista állampolgárság morálitása, s a műveltségi színvonal emelkedik. A gyermek képessé válik ugyanis a dolgok és a jelenségek közti mély, érzékileg fel nem fogható belső kapcsolatok és összefüggések megértésére (A matematikaoktatás nevelési feladata, 1958, 129. o.).

Az *Énektanítás* második évfolyama első számában a szocialista nevelés és az új énektanterv összefüggését mutatta be Dobray István. A tanterv célkitűzései ugyan csak azonosak a többi tárgy tantervében elmondottakkal (*Dobray*, 1959, 5. o.).

A *Rajztanítás* első évfolyamában, 1960-ban azt a rajzpedagógiai kongresszuson elhangzott előadást is közölte a szerkesztő, amelyben nemcsak a lenini ismeretelmélettel alapozott vizuális nevelésre hivatkoztak, hanem az említett nevelési területekre is:

„A szocializmusban az ember sokoldalú kialakításának követelménye törvényszerűen lép fel. Az iskolának a nevelés minden területén, legyen az értelmi, erkölcsi, esztétikai, politechnikai vagy testi nevelés, meghatározott feladatokat kell valóra váltania. A rajztanár a szocialista társadalom harmonikusan képzett emberének kialakításán szaktárgya révén, a vizuális és esztétikai nevelés útján fáradozik. Ezek a tantárgyak tanítási rendszerünkben egymással összefüggő dialektikus egységet képeznek” (*Domonkos*, I. 1959, 11. o.).

Ugyancsak ezeket hangsúlyozta például Xantus Gyula (*Xantus*, 1959, 6. o.), azzal kiegészítve, hogy a rajztanítás például egyaránt fontos a művészeti-esztétikai nevelés, a szaktudományos képzés és a politechnikai képzés számára.

A *Magyartanítás* szerzői is a többi tantárgyban már látott okfejtések sarokpontjait hivatkozták a tantervi és tankönyvi reform kezdetén (*Seres*, 1960, 4–5. o.). A marxizmus–leninizmus szellemét érvényesítő oktató-nevelő munka megkívánta azt is, hogy a tartalmi kérdések illő retorikai alakzatokba rendeződjenek.

IKONOGRÁFIAILAG IS MEGJELENÍTETT ANTROPOLÓGIAI KÉPZETEK

A kommunista/szocialista ember erkölcsi nevelése ugyan a többi neveléssel párhuzamosan folyik, de a források alapján érzékelhetően az iskolai intézmények, mi több, a tananyagok által képviselt nevelési területek legfontosabbja.

A kommunista erkölcs nélkül – hirdette minden szószóló – lehetetlen a kommunista társadalom kialakítása. Ez az oka annak, hogy a kommunista építés kezdetén, majd a későbbi szakaszában oly nagy gondot fordítottak a világképhez hű etikai nevelésre.

A polgári öntudatot ugyanolyan nagyra értékelte a pártideológia, mint az anyagi-technikai bázist. S a nevelhetőséget is vallotta, s éppen ez a szocialista antropológiai képzetek egyik alapja.

A Szovjetunió Kommunista Pártjának XX. és XXI. kongresszusa a kommunizmus építésének alapvetéseként nevezte a nevelés szükségszerűségét és a nevelőmunkát, hiszen a termelőerő fejlesztésének ez ha nem is az egyetlen, de leghatásosabbnak vélt útja. Az új társadalmat az új nézeteket valló, a régítől magát eloldó termelőerő fog tudni létrehozni. S mindez jelenti a nevelési célt.

Az oktatás együtt jár egy megfelelőnek tudott magatartás, jellem képzésével. Olyan egyéni tulajdonságok kifejlesztését szorgalmazza ez a pedagógia, amelyekre a szocializmust/kommunizmust építő államnak szüksége van. A nevelési célt a társadalom szabja meg. S ez a szocialista antropológia másik fontos alapvetése.

A tanuló nevelése a közösségi nevelésből indulhat ki. Az igazságosnak és tökéletesnek tartott kommunista társadalomban e közösségi pedagógiát legközvetlenebbül a munkásosztály érzékeli, s az a tagjai nevelésében hasznos. A nevelők feladata – hangsúlyozták a pártkongresszusok – a kommunista erkölcsű emberek nevelése.

Hruscsov a XXI. kongresszuson a kommunista erkölcsöt így határozta meg:

„Odaadás a kommunizmus iránt és hajthatatlanság a kommunizmus ellenségeivel szemben, a társadalmi kötelesség fölismerése, aktív részvétel a társadalom javát szolgáló munkában, az emberi együttélés alapvető szabályainak önkéntes betartása, a kölcsönös elvtársi segítség, a becsületesség és az igazságosság, a társadalmi rend megszegőivel szembeni kérlelhetetlenség” (Hruscsovot idézi *Szabó, 1959. június, 2.*).

A kommunista erkölcs szerint minden ember közösségi tag, s boldogságát, élete értelmét csak a közösségen belül találhatja meg. Az erkölcs megszabja az alapvető jegyeket, amelyeket nevelés útján kell kifejleszteni. A két ugyancsak értékelt tulajdonsága a kommunista embernek az – természetesen dialektikus egységben álló – odaadás és a hajthatatlanság. A tanuló nevelése közösségi célok alapján történik, s a tanuló hibáit és erőnyeit, eredményeit a közösség szempontjából kell értékelni és megítélni. Az ítélethozatal gyakorlata a bírálat és annak speciális formája, az önbírálat.

A társadalmi kötelesség fölismerése a kommunista erkölcs fontos ismérve. S ugyancsak fontos tényezője az aktív részvétel a társadalom javát szolgáló munkában. A munkavégzésre, lehetőleg alkotómunkára nevelés a szocialista nevelés alapja.

Az erkölcsi neveléshez továbbá négy nevelés társul. Ez a sport és testnevelés, a politechnikai, az értelmi és az esztétikai nevelés.

Ha úgy az általános pedagógiai, mind a didaktikai lapok közleményeinek témáit tekintjük át, akkor 1948–1960 között mindkét esetben azt látjuk, hogy ekkor elsődleges szerephez a sport és testnevelés, illetve a politechnikai nevelés jutott. A teljes társadalom számára némi késéssel fogalmazódik csak meg az értelmi nevelés tartalma, s csak az ötvenes évek legvégén az esztétikai. A dolgozókra tekintettel, akik éppúgy az állam védelmezői, mint a fenntartói, volt tekintettel mindenekelőtt ez a nevelési tematizáció. S ez a propagandában éppúgy, mint a szakmai kommunikációban kimutatható. Az ötvenes évek pedagógiájának tartalmi kérdései között a testi nevelés és az értelmiségi és munkás képzését egyenrangúsító politechnikai nevelés minden bizonnyal pártpolitikailag a legátmozottabb.

A *Sport és Testnevelés* hasábjain minden számban szó esett a sportoló erkölcsi neveléséről: mindez arra szolgált, hogy a szocialista embertípus sajátosságai újra és újra hangsúlyozódjanak. A társadalom és a nemzet reprezentálására szolgáló él- és tömegsportban, az iskolai testnevelésben és a néphatalmat megjelenítő rendezvényeken részt vevők azt demonstrálják, hogy alkotmányos joguk van a sporthoz. S az egyben arra is utal, hogy a sporton túl joguk van a munkához, a tanuláshoz, pihenéshez és a kultúrához is.

A kommunista erkölcs mindenkit arra kötelezett, hogy harcosan, szókimondóan és keményen fellépjen azok ellen, akik tehetségükkel nem sáfárkodnak megfelelően, illetve akik megfélemlenek arról, hogy tehetségük kibontakozását, sikereiket mindekelőtt azoknak a lehetőségeknek köszönhetik, amelyeket a szocialista tábor, a nemzet, a nép, a párt, illetve a kormány áldozatvállalása tett lehetővé. A sportolók a szocialista eszmének megfelelő etikussá úgy nevelhetők, hogy a sporttal képviselik a közösségüket, népüket. Az az erkölcsös sportoló, aki képessége szerint dolgozik, s a végzett munkája arányában részesül a javakból.

Ilyenformán a sportemberek nevelése maga a munkára nevelés. S tovább: az együttélés szabályainak átadása, illetve betartatása.

IRODALOM

A matematikatanítás nevelési feladatai. 1958. *A matematika tanítása*, 5., 129–130.

Ágoston György (1956): Világnézet és világnézeti nevelés. *Köznevelés*, 12., 12. sz. 25–28.

Cser A. (1955): A készülő általános iskolai matematika tantervről. *A matematika tanítása*. III. kötet. 2. szám, október, 37–45.

Dobray I. (1959): A szocialista nevelés és az új énektanterv. *Énektanítás*, 2. évf., 1., 5–9.

Domonkos I. (1959): A rajztanárok hivatása és feladatai. *Rajztanítás*, 1. évf., 5., 11–15.

Goncsarov, N. K. (1953): A szovjet iskola célja a tanulók sokoldalú fejlesztése. *Iparitanulóképzés*, 4. évf., április, 2–4.

Seres J. (1960): Az 1960–61. tanév legfontosabb feladatai az általános iskolai magyar nyelv és irodalom tanításában. *Magyartanítás*, 3. évf., szeptember, 3–7.

Xantus Gy. (1959): A korszerű szocialista rajzoktatás feladatrendszere és tartalma az általánosan képző alap- és középfokú iskolában. II. *Rajztanítás*, 1. évf., 6., 5–9.

Zibolen E. (1950): A Testnevelési Gimnázium jellegeréről. *Sport és Testnevelés*, 2. évf., február, 47–48.

A SZOCIALISTA GYERMEKFELFOGÁS

A TÚLKOROSOK ÉS A FELNŐTTEK OKTATÁSÁNAK IKONOGRÁFIAI MEGJELENÍTÉSE. 1956–1964

Vizsgálatunk szakirodalmi bázisa három irányból válik teljessé: a gyermekképpel foglalkozó gyerekkortörténet, a felnőttek neveléstudományi képéről a leginkább adatokkal szolgáló andragógia, továbbá a szocialista nevelésügy ötvenes éveit kutató eszme- és sajtótörténet egyaránt hozzájárult ahhoz, hogy a túlkorosok és a felnőttek oktatását ábrázoló ikonológiai anyag rendezésére és értelmezésére vállalkozzunk.

A neveléstörténeti kutatások között megkülönböztetett helyzetű a gyerekkortörténet analízise. Hazánkban a gyermekkép feltárásával kapcsolatban számos monográfia (*Sáska*, 1992; *Szabolcs*, 1999; *Pukánszky*, 2001) tanulmánykötet (*Pukánszky*, 2000, 2003) és tanulmány (*Szabolcs*, 2004) foglalkozott az utóbbi évtizedekben. Az antropológia részét képező gyermekszemlélet, illetve a gyermekkép visszatérő toposza: a fejlődés. A kisgyermekből nagyobb gyermekké s a nagyobból a felnőtté válást – ebben a korábbi korok hagyományát követve – olyan előrehaladásként látták a hivatalos nevelésügy részesei, amelyben értéktelen tulajdonságok elvesznek, s az értékek pedig kialakulnak. A gyermekből – nyilván – felnőtt lesz; a biológiai evolucionizmus a társadalomban biologicizmuskénti továbbélése a szocialista társadalomnak is a sajátja. Az is nyilvánvaló, hogy a felnőtt- és a gyermekképi narratívák iránytűjét a legtöbb kortörténetíró számára ugyancsak a – biológiai és társadalmi vélekedésre hivatkozó – fejlődés képzete kínálja. Ehhez az elképzeléshez a muníció a természettudományok oldaláról érkezett, de hozzájárultak az önmagukat teleologikus történetiség alapján elképzelő tudományok is.

Az ember- és gyermekkép közös sajátja e változás hangsúlyozása, s az a pedagógiai elgondolás, hogy a képesség kibontakoztatását szorgalmazó intézményi és nem intézményesült algoritmusokat, saját szocializációja érdekében, a tanítvány elfogadja.

A hazai társadalomkutatók korábban érzékenyebben reagáltak arra a szituációra, amelyben a gyermek- és a felnőttkép egymástól nem elkülönített, sőt együttjárásuk szorgalmazott. A felnőttoktatás iskolarendszerbe történő integrálásával együtt a gyerek és a felnőtt azonos, illetve különböző pedagógiájáról több nézet is kialakult (*Sáska*, 1992), amelyek a gyerek- és a felnőttkép azonos illetve eltérő vonásait hangsúlyozták (*Keresztury*, 1946; *Feledy*, 1961; *Csoma*, 1967; *Bíró Csoma és Fukász*, 1976).

Golnhofer Erzsébet (2001) pedagógusok körében végzett, a tanárképzés és -továbbképzés fejlesztési lehetőségeit kereső kutatása során a pedagógusok gyerekekről alkotott véleményeit leírva ugyancsak azt az előfeltevést látta igazolva, hogy a gyerekekkel kapcsolatos nézetek közül vezető jelentőségű a fejlődést szolgáló *nevelhetőség*. A mai magyar pedagógus a gyermeket aszerint is megítéli, hogy miként képes önmagát alávetve azonosulni az iskola által képviselt társadalmi normákat

átadó eljárásoknak. A gyermeki fejlődést szolgáló iskola a nevelés révén négy elvárást érvényesít. Annak személyiségfejlesztőnek, tudásátadónak és képességfejlesztőnek, kultúraörzőnek és normaelsajátítónak kell lennie. Bár a tanárok elfogadják, hogy a gyermek nevelhetőségét több tényező (öröklés, család, iskola) együttese alakítja, ennek ellenére a pedagógusokban kialakult gyermekképet döntően az ifjú megváltoztathatóságára alapozzák. A fejlődés – túl a szótári, a biológiai és a pszichológiai értelmén – egy olyan, a világtépből, a tudományképből és a társadalomképből származó metaforává vált, amely a 19. századi evolucionizmustól elfogadott norma, de amelyet a marxizmus–leninizmus világtéptől átformázottan az ötvenes-hatvanas években sokat használtak, s ami általában az oktatásnak tulajdonított szerepköréről is referált. E kortárs gyermekképváltozat szerint a gyerekek sikeréért nem a gyerek, a sikertelenségért viszont főként a diák okolható (Golnhofer, 2001).

Golnhofer (2001) a gyerekképek közül azt a kortárs változatot vizsgálta, amelyben legnagyobb a valószínűsége a korszak vezető világtépe által irányított, rendszerbe szervezett elképzelés megvalósulásának. Megállapításai nemcsak arra világítanak rá ismét, hogy a gyermekkép legfőbb sajátossága a felnőtt – az iskola világtépet többé-kevésbé jól közvetítő pedagógusi – elvárás függvénye, amelyben nem jelennek meg a gyermeki szempontok, hanem, hogy a nevelhetőség olyan fogalom, amely nem kizárólag a gyermekkel, de az iskoláztatással és az ismeretátadással, mégpedig annak mindkét, intézményi és nem intézményes formáival is kapcsolatba hozható.

Az ötvenéves közelmúlt szakajtóban közölt forrásai közül a pedagógiai nézetekkel rendelkezőkben ugyancsak azt tapasztaljuk, hogy a gyermekek megítélésakor a döntő szempont az, hogy miként fejleszthetők gyermekekből felnőttekké, azaz hogyan és mi által nevelhetők. A gyermek- és a felnőtt- (legyen akár nő- vagy férfi-) kép összefüggéseire, bármily evidens is, azonban csak kevesen mutatnak rá. Ennek egyik lehetséges alkalmá a gyerekkor és a családtörténet együttes vizsgálata (Szabolcs, 1986).

Az ötvenes évek gyerekképe megformálásához több pedagógiai hagyomány is hozzájárult. (Feledy, 1962; Miklósvári, 1962; Molnár, 1962; Oszoly, 1962, Óhidi, 2006; Hegedűs, 2004). Részben az az évszázados nevelésügyi nézet, mely szerint a gyerekkép a felnőttkép derivátuma, illetve a 19–20. század fordulójának pedológiai nézetei közül az, amely a gyermeket biológiai és pszichológiai rendszerként is elismerte (félig nyílt, azaz ugyan alakítható, de csak meghatározott módon). Ez utóbbi elképzelés válik annak a pedagógiai utópiának az alapjává, amelyben a gyermeket a jövő letéteményesének láttatják – s amelyet majd a legkülönbözőbb állami ideológiák is fölhasználnak. S ugyan a jövőt megjelenítő gyermek emblémája az ötvenes évek pedagógiai közbeszédében jelen van – sajátos módon az elképzelés kialakításához leginkább hozzájáruló pedológusok (pl. Mérei Ferenc), illetve eszmei rokonaik gondolatai csupán opponálható tényezőként jelentek meg.

Amikor a 20. századi korszakvizsgálatok között megjelent az ötvenes évek gyermekképének első megrajzolása, akkor kerülhetett sor a jellemzőnek talált adatok föltárására és rendszerezésére. Kis-Molnár Csaba és Erdei Helga a *Nők Lapja* nő- és gyermekképével, Kéri Katalin a *Nők Lapja* és az Óvodai Nevelés tartalomelemzésen alapuló bemutatásával a hazai szocialista neveléstudomány kialakuló gyermekkép vizsgálatában úttörő munkát végeztek (Kis-Molnár és Erdei, 2003; Kéri, 2003). A vizsgált időszakban a sajtó által képződő gyermekkép az internacionalista szovjet

elképzelések mintája alapján alakult ki, s abban nemzeti sajátosságok nincsenek jelen (Kéri, 2003). A közösségi szempontot túlhaltó gyermekképben nem mutatkoznak meg sem a gyermekekre vonatkozó pszichológiai, sem a pedagógiai ismeretek. Kéri nem érzékelte, hogy a különböző korosztályokról más-más elképzelés alakult volna ki, s úgy találja, hogy a 3–5 éves gyermekek azok, akik leginkább megfeleltek a jelenről szóló, a pártideológia által tételezett képzet szuggerálásához. Az ötvenes évek hazai gyermeknevelésének egy internacionalista szemléletű, harcos munkás létrehozása, azaz egy kommunista harcos nevelése a végső célja. A szocialista ember-típus lehetséges vonásai közül ebben az időben a közösségi karakter és a militáns elszántság a leginkább hangsúlyozható.

A meglévő, az állam által létrehozott és fenntartott intézmények mintául szolgáltak a felnőttképzés s azon belül is az intézményes felnőttoktatás számára. A modell a reformációban, illetve a felvilágosodásban kialakuló mozgalom kezdetén jelent meg. A nevelésügy állami ügygé válását, az állami pedagógia képzetét és a felnőttképzést egyazon korszak vetette fel. A felnőttképzés a 20. század közepéig többnyire ugyanaz, mint a gyermekképzés: sem helyszínében, sem tartalmában, sem módszereiben nem különbözik lényegesen egymástól, sőt a képzés pedagógusainak személyében sem. Az intézményi képzés célja a nappali tagozattal azonos tudás átadása és az ezt bizonyító okirat megszerzését.

A felnőtt- és a gyermekképzésben az azonosságokra esik a hangsúly, nem a különbségek érzékelésére s az eltérések alapján a specifikáció kimunkálására (Zrinszky, 2005). A neveléstudomány antropológiai képleteinek kialakulásához főképp a felnőttképzés, majd az azzal foglalkozó tudomány, az andragógia járult hozzá. A felnőttek tömegképzésének megjelenésével párhuzamosan a nagykorúvá válás nem jelezte többé a tanítás végét. A felnőtteket, a gyermekekhez hasonlatosan, a formális tanulással egyidejűleg az életgyakorlatot támogató, az önrányításhoz elvezető szociális, informális és egyéb képzésben is részesítik.

A képzés, a képezhetőség, a nevelhetőség mibenlétének kérdése, miként a pedagógia gyermekképénél tapasztalható, valamennyi antropológiai elképzelésben megjelenik. A mentalitástörténet történetileg a protestáns és az erre mint előzményre gyakran utaló középosztálybeli életesményekre utal. A felnőttoktatás eszméje a középréteg sajátja volt, s ez a réteg a posztmodern társadalomban meghatározó, tömegében is legnagyobb, s érdekeit is jól érvényesíti.

Az emberképet vizsgálva élesen meg kell különböztetni, hogy e képen belül mi az, ami valóban az emberről referál, s mi az, ami a kép létrehozóiról, az intézményekről, illetve magukról az egyedi emberekről szól. Nem zárkozhatunk el sem az antropológiai, sem az ezen nézetek átörökítését végző intézmények oldaláról érkező impulzusok regisztrálásától sem. Egy-egy forrás antropológiája nem azonos sem egy intézmény, sem egy diszciplína, sem egy történetileg azonosított társadalom képével.

Vizsgálatunkhoz olyan, történetileg megragadható időszakot kerestünk, amelyben a nevelés attribútumai ikonográfiailag azonosíthatók. A felnőtt- és a gyerekképzés azonosságai és különbözőségei alapján az emberről és a gyermekről adatokat szolgáló, a világkép azonosítását elősegítő következtetések levonására törekedtünk. Megvizsgáltuk, forrásaink is igazolják-e a neveléstörténeti kutatók képviselte nézetet, miszerint minden világkép gyermekképét antropológiája felnőttképéből származtat-

ja-e. Továbbá a képekben ikonográfiailag megjelenített két kulturális hagyomány – a bizánci örökségből eredő ortodoxia és a nyugati katolikus világ hagyománya – hogyan jelentkezik, s jelenléte mivel indokolt.

Kutatásunk során a *Köznevelés* folyóirat azon időszakának képeit tekintettük át, amelyben a lap szerkesztői a túlkorosok és a felnőttek ábrázolását is vállalták. Segédforrásokként fordultunk a képek felbukkanásának időpontjában ugyanott megjelent sajtóanyagokhoz. Felnőttképzést ikonográfiailag is értelmező anyag 1959-ben jelent meg először, egy kínai termelőszövetkezet analfabéta tagjainak írás-olvasási tanfolyamát bemutató sajtófotó jóvoltából, de a problémakör képviselőjére, néhány év gazdag tematizációja után, a hatvanas évek közepétől már nem vállalkozott a lap (1. ábra). Ennek oka, hogy 1958–1961 között még lendületben tudott maradni az SZKP XXI. kongresszusa után indult reform; amelyet kioltott az 1961-től megformálódó s 1964–65-re kifejlődő politikai fordulat. A lap szerkesztőségét a tárgyalt időszakban népes szerkesztőbizottság irányítja, a felelős szerkesztő mindvégig Petró András.

A túlkoros- és a felnőttképzéssel kapcsolatot mutató sajtóképek megjelenése és eltűnése közti időszak megfeleltethető a szakirodalomban elfogadott, a törvényi, jogszabályi, rendeleti szabályozás eseményeit követő korszakolás egyik szegmentumával.

1. ábra. Írásolvasás tanfolyam a hungyi termelőszövetkezet analfabéta tagjai számára (*Köznevelés*, 13., 1957, 2. első, belső borító)

Az oktatáspolitikai fordulópontok konstruálta korszak a kutatás tárgyának időkereteként szolgált. Az iskolák 1948-ban bekövetkező államosítása és az iskolareform végső, éveken át tartó agonizálása s a XXI. kongresszus utáni reform kifulladásá, majd 1965-ös kudarca közti, mintegy 20 évnyi intervallumban mindvégig a szocialista nevelésügy előterében állt a munkás- és parasztszármazású, alulképzett munkások és az ebből a közegből származó vezető réteg iskoláztatását megoldó felnőttképzés (Kelemen, 2003).

GYERMEKKÉP. A GYERMEK MINT ALLEGÓRIA

A szocialista pedagógiában a szocialista felnőttkép és a gyermekkép között nem a hagyománynak megfelelő a viszony. Kétséges, hogy a gyermekképet közvetlenül a felnőttképből képezték volna. Ha szemügyre vesszük a gyermekkép vonásait, azok elemei több forrásból származnak. Egyrészt a felnőttképből, ugyanakkor a felnőttkép sajtójának bizonyul nem egy utópisztikus karakterű s a gyermekképből eredő panel.

A jelenség mögött a felvilágosodás azon uralkodó elképzelése áll, hogy az iskoláztatás a gyermekkorban történik. A gyermekkép 17–19. századi megszilárdulása után, amikor elfogadottá válik a gyermek- és felnőttképzés közti különbség, veszi kezdetét a pedagógiai antropológia kialakulása.

Az ötvenes évek magyar – heterogén – politikája, a kommunista ideológia, a szocialista népművelés és pedagógia együttese által kialakított mentalitás szerint a gyermek képével a gyermekén túli tartalmak fejezhetők ki (2. ábra, 3. ábra). A sajtóban s az annak részét képező pedagógiai szaksajtóban képileg ábrázolt gyermek a fejlődés allegóriája. S mindaz, ami a gyerek képében megnyilvánul, nevelendő, óvandó, fél-tendő, szeretni való, gondozandó, hiszen ő maga a jövő.

2. ábra. A 20. évet ünneplő Köznevelés 1945-öt jelképező fotója. MTI – Patkó Klári vagy Zinner Erzsébet felvétele. (Köznevelés, 21., 13–14., 1965. július 9.)

3. ábra. 1965. A Köznevelés ünnepi számában. MTI – Patkó Klári vagy Zinner Erzsébet felvétele (Köznevelés, 21., 13–14., 1965. július 9.)

4. ábra. Molnár Edit: Gyermekkönyvtárban (Köznevelés, 18., 1., 1962. január 9., 26.)

5. ábra. Egy afrikai iskolában folyik az oktatás. Illusztráció Pintér Lászlóné külföldi könyvismertetéséhez (Köznevelés, 18., 5., 1962. március 6., 153.)

A sajtó élenjár a szocialista emberkép kialakításában, mert sokkal gyorsabban képes megjeleníteni az ideológiai tartalmakat, mint a szak-, illetve a szépirodalom. A képekkel történő illusztrálást mint a hitelesítés-érvelés egyik – az európai civilizációban történetileg bevált – formáját is szabadon fölhasználhatja. A propagandának ez ugyancsak gyorsan kidolgozott, hatásosnak mutakozó és nemzetközileg elterjesztett – művészi eljárásokat hasznosító – eszköze lehet. A tudatos állami propagandát használó országok sajtója s ezen belül a pedagógiai szaksajtó szisztematikusan felhasználta a gyermek képét. A szocialista propaganda sem tett mást – s ennek az alapelvei már 1920-as években megjelentek. A gyermeki képek tematizálhatók, a sok közül csak az egyik változat a jövőt kifejező ábrázolat (4. ábra, 5. ábra).

A marxizmus–leninizmus materialista világképe sztálinista szovjetek formázta, 1930 utáni antropológiájának központi figurája, akit a párt- és az állampolitika emberideálként állított a tömegek elé, a munkástársadalom fejlődésében hívó, az egyéni célokat a közösségeknek alárendelő, szocialista szellemű dolgozók – erős, fiatal, művelt és boldog emberek. Ők a kommunizmus békét szerető, de ideológiailag tántoríthatatlan építői. Ez a főbb vonásaiban vázolt antropológiai elképzelés a – párt-dokumentumok nyomán születő – különböző törvényekben, rendeletekben és szabályzatokban körvonalazódott, legyen bár az az 1953-ban kiadott kiseddóvról szóló törvény, avagy az 1961-es iskolareformot elindító törvény.

Az antropológia emblematikus kifejezésére a gyermek képét kisajátítva használták fel – azét a kimérait, amely puttószerű, göndör és leginkább szőke hajú, huncutul mosolygó, jól táplált, gondozott, legyen bár csecsemő, karon ülő, illetve az első lépéseket megtévő gyermek, s „aki” éppolyan fiatal, ápolásra-védelemre szoruló, mint az új társadalom, s éppolyan ígéretes a jövője is.

A gyermek üzenet. Mint univerzumjelkép nem a szocialista világgép találmánya, még csak nem is a kereszténységé vagy a mitológiáé, hiszen már az archaikus világgépben jelen van. S ahogy egykoron, úgy az ötvenes évek közép- és kelet-európai világában, így hazánkban is a termékenység, a mindennapi boldogulást, a boldog jövőt, a növekedést és fejlődést, a felnőttek kötelezettségét, a szépséget, az optimizmust jelzi. A szimbólummintázatok értelmezésének megfelelően a félig magatehetetlen, szociális gondoskodásra sarkalló gyermek a patriarchisztikus közösségek két legfontosabb feladatának teljesítésére szólít fel: a fajfenntartás és a mindennapi emberi élet megtartásának elemi kötelezettségére.

Van-e ikonográfiai vagy képileg meg nem ragadható, ugyanakkor szocialista specifikumuk ezeknek a gyermekeket ábrázoló képeknek? A gyermek kizárólag formailag van jelen e képeken. A gyermek képének a gyermeklétén túlmutató, annál mélyebb, a kommunista felnőtt lényegéről valló üzenete van. Ennyiben e korszak gyermekképeinek ikonikusan megjelenített alakzatai optimisták, hiszen a gyermekből felnőtté válás útjára-módjára is utalnak.

A gyermekkel természetesen minden, a korszakban szükségesnek ítélt, hangsúlyozandó antinómiát ki lehetett fejezni: például a múltat és a jelent, avagy a jelent és a jövőt, a szocialistát és az imperialistát, az erkölcsöst és az erkölcstelent. Gondoljunk csak a nyomorgó, fésületlen, sovány, kenyér után áhítozó olasz vagy afrikai utcagyerekekre és a szőke hajukat masnival egybefogó, gödröcskés arcú, kicsattanó, piros, kacagó úttörő kislányra, aki a Kreml lépcsőjén, az októberi–novemberi zimankóban átnyújtja tavaszi virágcsokrát a jóságos, matuzsálemkorú pártvezérnek. A gyermekről alkotott korabeli kép azt is hangsúlyozza, hogy az emberi élet két térfelén álló figura, a gyermek és a felnőtt némely dologban azonos tulajdonságokat is felmutató lény.

Golnhofer (2003) kortársi adatai alapján a jelenkori gyermekképek tartalmának nagyobb része nem a gyermekről, hanem a képet előállítóról referál. Az ötvenes évek valamennyi gyermekkép-megjelenítő forrása a gyermeket nem önmaga tulajdonsága, értéke alapján állítja szemünk elé, hanem illusztráció gyanánt (Kéri, 2002; Kéri, 2003). A gyermekkel képviseltetett pártideológia, állami törekvés, felnőtt világból származó – még ha kiemelkedő értéket is képviselő – dolog hatásosnak bizonyult – s talán a legfőbb jellemzője nem a hamis tartalmú gyermekkép kialakítása volt (azaz: a gyermek, aki munkássá nevelkedve a szebb jövőt, a szocializmust fogja fölépíteni), hanem az álságos emberkép kialakítása. Valamennyi emberi és közösségi érték az ártatlan gyermekkel demonstrálható, s nincs köztük olyan, amely a felnőttekkel lenne egyértelműsíthető, a gyermek jelentési tartománya átalakult s kitágult: felnőttkritikát építve tartalmazott, mint a győzedelmes társadalom céljainak megjelenítését.

A gyermek képe nem más, mint az önmagát fölépítő társadalom jövőképe. A gyermek tulajdonságait arra használták föl, hogy az elvi gyermekhez való viszony minden emberben jelen lévő vonásaival azonosítsanak egy jövőbeli világot.

AZ ANTROPOLÓGIA

A tanuló felnőtt képze a felszabadulás előtt és után is megjelenik, de az ötvenes-hatvanas évek fordulójáig a tanulásban részt vevő, különböző korú személyek

ikonológiai jellemzésében nem találunk különbséget. A gyermekek képe, még ha elsősorban nem is a gyermekről, hanem egy utópiáról tudósít, a korszak nevelésügye által vallott gyerekvonásoktól sem lehet mentes. E gyerekkép sajátja, hogy a gyermek nevelhető. S vajon sajátja-e ez a felnőtteknek is? Ahhoz, hogy a képi kútfoinket helyesen értelmezzük, előzetesen meg kell vizsgálni azokat a forrásokat is, amelyek jelentésükben egyértelműbbek, s így hozzájárulhatnak az ikonológiai föltáráshoz.

FELNŐTTOKTATÁS AZ 1945 UTÁNI ISKOLAÜGYBEN

A felszabadulás előtt az analfabéták száma több volt, mint félmillió, az írástudatlanok többsége az idősek és a társadalom alsó rétegében élő nők köréből került ki. Másrészt, mivel az elemi iskola 1941-től vált 8 osztályossá, a statisztikák szerint az össznépszerűség 90%-a nem végezte el az elemi iskola nyolc osztályát. Az Ideiglenes Nemzeti Kormány 1945-ben életre hívta a dolgozók iskolája szervezeteit, előbb a dolgozók középiskoláját, majd hamarosan a dolgozók általános iskoláit. Ezekben az intézményekben a 18 és 45 év közti dolgozók szerezhették meg a hiányzó iskolai képzettséget, műveltséget s azt a jártasságot, amelyre eredményesebb munkavégzésükhöz szükségük lehetett.

A koalíciós időszaktól kezdődően, már 1945–1948 között az oktatás legfőbb célja az analfabetizmus és a nyolc osztálynál kevesebb elemi iskolázatlanság fölszámolása. Ideológiai cél a munkás-paraszt ifjak művelődési lehetőségeinek megteremtése s a kultúra demokratizálása. Ezen időszakban a szabad művelésnek nevezett s a népművelés részének láttatott felnőttképzés legfőbb politikai céljainak is ezek bizonyultak. Utóbb, a hatvanas évekre elfogadottan a népművelés és az iskolai rendszerű felnőttoktatás egységét hangsúlyozták, azzal, hogy ezek ugyanannak a művelődésnek a két oldalát képezik.

A képzés mindkét – általános és középiskolai – formája sikeresnek kommunikálta a politikai és az állami irányítású szaksajtó. 1953-ban a funkcionáriusok számára létrehozták a levelező oktatási formát, amelynek általános iskolai formáját 1962-ben úgy jellemzik, hogy „nem helyes [...] fejleszteni.” (Miklósvári, 1962, 167. o.). Az ebben a képzési formában tanulók ugyanis az alacsony kontaktórák miatt kevesebbet tudtak az esti tagozaton végzetteknél. 1948-ban létrejött, de egy 1952-es döntés eredményeként 1954-ben funkcióját betöltöttnek minősült a szakérettségi tanfolyam is, amelyen a munkás- és parasztszármazású ifjak ezrei készültek föl az egyetemi oktatásra.

A hivatalos magyarázat szerint a kultúrforradalom arra szolgál, hogy a múlt rendszernek a dolgozók osztályával szemben elkövetett kulturális bűneit felszámolja. A felnőttképzés mozgalma 1953-ig töretlen, az események azonban itt is éreztetik hatásukat. 1958-tól, de még inkább az 1959/60-as tanévtől újra virágzásnak indul a felnőttoktatás, s évente 150–200 000 felnőtt tanul az iskolákban. 1962-ig közel félmillióan vettek részt az általános iskolai felnőttoktatásban. 1960-ban az általános iskolai végzettséget megszerzők, azaz az alapfokú oktatásban részt vevők 66 százaléka felnőttoktatási keretek között tanult, a középiskolásoknak pedig 35%-a volt dolgozó. Ugyanakkor az 1960-as népszámlálás adatai szerint a 15–39 év közötti lakosság 51,1 százalékának nincs meg az általános iskolai végzettsége. A műveltségadó iskoláztatás a hatvanas években a társadalmi mobilitást elősegítő képzés terévé alakult.

A felnőttoktatás sajtóképviselőire, az események reprezentálására és magyarázatára a szakszervezeti kiadványok és a pedagógiai lapok vállalkoznak, az előzőek közül mindenekelőtt a szakszervezet és a minisztérium által közösen támogatott *Nevelők Lapja* és a miniszteriális kiadású *Köznevelés*.

KÖZNEVELÉS

Az oktatáspolitikai periodikát 1945-ben a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium alapította, s a miniszter titkársága szerkesztette. Az utódminisztérium is szükségesnek találta a közoktatásban érdekelt intézmények és az azokban foglalkoztatottak hatékony tájékoztatását. 1956-ban a tizenegyedik évfolyamát megkezdő, többségében havonta kétszer, egyes számait az iskolai munkához igazítva némelykor összevontan megjelentető lap főszerkesztője Jóború Magda, felelős szerkesztője, a munka érdemi részének végzője pedig Petró András. Jóborútól 1958-ban Ilku Pál vette át a szerkesztőség irányítását, de a munka szakmai irányítása még abban az évben átkerült egy viszonylag népes gárda kezébe. A szerkesztőbizottság tagjai között többnyire másodvonalbeli hivatalnokok szerepeltek. Szarka József például csak 1964-ben kerül a szerkesztőbizottság tagjai közé.

Ha a *Pedagógiai Szemle* az elmélet, akkor a *Köznevelés* a gyakorlat. A két kiadványt azonban ezekben az években lehetetlen külön-külön megítélni. Nem csupán azért, mert finanszírozójuk azonos, s nem is azért, mert ugyanazt a pedagógiai világot képviselik, sőt azért sem, mert egyformán az ideológia függvényének tekintették a neveléstudományt, hanem mert vezető munkatársaik nagyrészt azonosak. E szerzők tudták, hogy a *Pedagógiai Szemlén* keresztül a politikusokkal, a *Köznevelés* jóvoltából pedig a pedagógusokkal tarthatnak kapcsolatot. A kétoldalú hitelesítésre s a társadalom két pólusa elválaszthatatlanságának bizonyítására ugyancsak szükség volt.

A *Köznevelés* és a központi állami lapok azonos időpontban megjelentetett cikkeinek tartalmi és retorikai meghatározása azonosan történt. S míg a *Pedagógiai Szemle* írói – tanszékek dolgozói, központi intézetek irányítói, illetve egy-egy tantárgy kidolgozói – csak a szakmai hierarchia csúcsán állók lehettek, a *Köznevelés* befogadta az iskolákban tanítókat, a megyei hivatalnokokat és funkcionáriusokat is. Rendszeresen megjelentek azonban a pedagógiai elithez tartozók népszerűsítő-agitáló iratai, illetve az azokat kivonatoló közlemények is.

A FELNŐTTNEVELÉS TEMATIZÁLÓDÁSA 1956 ÉS 1965 KÖZÖTT A KÖZNEVELÉSBEN

1959–1960

A *Köznevelés*ben az első, a felnőttképzést képviselő közlemény 1959 májusában jelent meg. Mezei Béla, egy budapesti általános iskola igazgatóhelyettese – aki korábban e képzésforma ellenőrzésével volt megbízva – hiányolta a dolgozók esti általános iskolájával való sajtótörődést. Azt, hogy a munkások végezzék el mind a nyolc évet az általános iskolában, a napisajtó is hangoztatta (például *Népszava*, 1959. január 10-i szám). Mezei rámutatott az iskoláztatást akadályozó tényezőkre: nincsenek függetlenített, a szakterületükön képzett szakfelügyelők. Lugossy Jenő a

dolgozók iskolájával kapcsolatban a nem megfelelő tanítási anyagra és tanítási módszerre utalt.

1960-ban az öt, felnőttoktatással kapcsolatos közlemény közül négy helyi eredményekről tudósított, s valamennyi a nép kulturális fölemelkedése zálogának állította a munka mellett végzett, legkülönbözőbb szervezeti körülmények között (iskolában, üzemben és este, levelezőn stb.) zajló továbbtanulás formáinak biztosítását. A 45 után kialakult képzést és a jelenlegit meg kell különböztetni, mert korábban a tekintélyes, idősebb munkások, az utóbbi időben pedig főként a fiatalok kerülnek az iskolapadokba, s ez megváltoztatja a dolgozóiskolák karakterét (*Laki*, 1960). A tízéves felnőttoktatási tapasztalattal rendelkező Szabolcs Árpád (*Szabolcs*, 1960, 658. o.) a felnőttnevelés kiterjesztését és fejlesztését az iskolai és a családi nevelés különbözőségével is szorgalmazta:

„A felnőttoktatás nagyarányú növekedése tehát az iskolai nevelőmunka két szoros és elsőrangú problémájának megoldásához is közelebb visz; a munkás-paraszt származású tanulók hátrányosabb helyzetének, és a kettős, ellentmondásos nevelésnek a megszüntetéséhez.” (*Szabolcs*, 1960, 658. o.).

A kultúrforradalom eredményének tartott kiterjedt felnőttoktatás tennivalói körvonalazódtak. Az általános műveltség elemeit egyre nagyobb tömeg számára kínálta az oktatás, nemegyszer egyre könnyítettebb tartalommal és módon. A szakmai műveltség kiegészült a marxizmus–leninizmus elméletének propagálásával és az önművelés technikáira, a munkahelyi továbbképzések rendszerére történő ráhangolással. Nyilvánvalóvá vált, hogy a tanterv készítőinek, a taneszközök előállítóinak, a tanárképzésnek és a fiatalok nevelésére-oktatására szolgáló módszertani eljárásokban otthonos szaktanároknak is tudomást kell venniük a felnőttoktatás felől érkező kihívásokról.

Az 1960-as évben megjelent *Köznevelés*-beli propagandisztikus, illetve módszertani eljárásokat népszerűsítő közlemények mértéke nem magas, egy-egy lapszámban 30-40 rövidebb-hosszabb cikk is helyet kaphatott. A képi illusztrációt egyetlen romániai felvétel képviseli: a resitai kohászati kombinát egyik élmunkásáról készült, aki éppen az esti tanfolyamon képezi magát.

1961

A *Köznevelés* XII. évfolyamában egyetlen alkalommal sem szerepelt sem a túlkorosak, sem pedig a felnőttek képzésének társadalmilag amúgy problematizálódott ügye. Nagy Sándor, amikor a Pedagógiai Tudományos Intézet munkájáról és terveiről számolt be, nem tett említést a felnőttképzésről. Az intézetben működött egy módszertani osztály, de a folyó tantervi munkák közé a felnőttnevelés kapcsán semmi sem tagolódott. A PTI-ben létrehoztak egy tanítóképzős csoportot, de a tanítóképzők számára sem ígértek bevezetést a felnőttnevelés titkaiba.

A felnőttneveléssel kapcsolatos írott dokumentumok s velük összeforrottan a képi megjelenítések a hatvanas évekre jellemzőek. 1961-ben hét alkalommal olvashattak a dolgozók iskoláiról. Híradással voltak arról, hogy:

„Az idei 1960/61-es tanévben [...] már több mint 170 000 dolgozó tanul az alsó- és középfokú felnőttoktatásban. Ez a létszám a felszabadulás óta a legmagasabb. Az elmúlt tanév hasonló időszakához képest a létszámemelkedés 33 százalékos” (*Felede*, 1961, 54–55. o.).

A Művelődésügyi Minisztérium illetékes főelőadója a létszámról szóló adatokon túl jelezte a fejlődés akadályait (üzemvezetők, akik akadályozzák a dolgozók továbbtanulását; magas az évközi lemorzsolódás; vidéken nem a legképzettebb pedagógusok tanítanak). A jelentést író arra is utalt, hogy ugyan 1960-ban már körvonalazódott a felnőttoktatás reformja, s az alapelvek megvitatásán az is kiderült, hogy azzal a pedagógusok szinte kivétel nélkül egyetértenek, a módszertani eljárások tudományos kifejtése mégis váratott magára.

Az ötvenes-hatvanas évek fordulóján új problémával találkozunk a felnőttnevelők. Az általános iskolában sokan morzsolódtak le. Őket terelték a dolgozók iskolája felé, mert időközben a tankötelezettséget 15 évre, majd 1961-ben 16 évre emelték. Mindezekért az oktatásba sok olyan fiatal kapcsolódott be, akik éveik számát tekintve nem különböztek a nappali iskolába járó társaiktól, viszont dolgoztak. Számukra a szervezett oktatásban – fejlődésük érdekében – a nevelést is biztosítani kellett. Az erkölcsi-politikai nevelés – a korábbi gyakorlattal ellentétben – nem maradhatott másodlagos feladat.

A későbbiekben azon kéziratok közül jelent meg néhány, amelyek egy meghirdetett módszertani pályázatra érkeztek be, köztük például az, ami a középiskolai felnőttoktatás pedagógiai sajátosságait bemutatva kárhoztatta a korábbi, csak az oktatásra leszűkített nevelőmunkát. Egy másik, ugyancsak lelkendező kézirat szerint a tanár egyénisége a kulcskérdés; túl sokan vannak, akik a munkások között is egyetemen szeretnék magukat képezni.

A szocialista testvérországok közül az NDK gyakorlatát is bemutatta a szerkesztőség, valamint – meglehetősen – az UNESCO-propaganda eredményeként – a Mali Köztársaságét is. Maliban (az egykori Francia Szudánban) 4 millióan élnek ekkor, s a lakosság 92 százaléka analfabéta.

6. ábra. Felnőttek írni tanulnak egy bamakói esti iskolában. (Köznevelés, 17. 1961, 13., augusztus 1., 413. o.)

1962-ben, a *Köznevelés* 6., március 20-i számában, az 1956-os, a felnőttnevelés ügyét is megroppantó események után először, közel a lap teljes terjedelmét lefoglaló tematika jelentkezett. Az ismét a kultúrpolitikai problémák közé emelkedő felnőttoktatást 13 terjedelmes írás képviseli, s többek között Miklósvári Sándor, a Művelődési Minisztérium főosztályvezető-helyettese, Fekete József (1962), a minisztérium főosztályvezetője, illetve Oszoli Béla, a minisztériumi felnőttoktatási stáb csoportvezetője révén a művelődés- és oktatáspolitikai alakítói is megszólalnak. Az összeállítás a III/1961. számú oktatásról szóló törvény nyomán, annak értelmezése és propagálása elősegítésére jelenik meg. E törvény az, amely célul tűzi ki: „növeljük mind az iskolások, mind a termelőmunkájuk megszakítása nélkül továbbtanulók létszámát, és így fokozatosan készítsük elő az általános és kötelező középfokú oktatás feltételeit”.

A dolgozók általános iskolája – társadalmi igényt követő – reformjának célja a tartalmi és szervezeti továbbfejlesztés. A hivatalos retorika szerint a nyolc osztályt végzettek között megnövekedett az igény arra, hogy tanulmányaikat középiskolában folytassák, s ehhez a korábbi iskola nem nyújt megfelelő alapműveltséget. A korábbiakkal ellentétben nem az a cél, hogy a felnőttek minél gyorsabban szerezzék meg az általános iskolai végzettséggel együtt járó szakmai műveltséget, hanem hogy annak birtokában továbbtanuljanak. S mert az oktatás színvonala nem biztosítható, indokolt a levelező oktatás támogatásának megszüntetése.

A minisztériális vezetők a módszertani változtatásokat is körvonalazták. Okfejtésük – a szocialista pedagógiában először hangsúlyozottan – azon alapul, hogy az oktatás tartalmát adó tananyag és módszerek összefüggnek, s ha a tananyag változik, a módszereknek is követniük kell azt. A felnőttek és a gyerekek tanítása és taníthatósága más, s bár a felnőttoktatás módszertana nincs kidolgozva, enélkül a tartalmi fejlesztések nem valósulhatnak meg. A gyermekek életkori sajátosságainak mintájára a felnőttek sajátos tapasztalatai fogalmat hozták létre, ezzel egy úttal arra is ideológiát teremtvé, miért szerezhető meg a felnőttek számára könnyebben a bizonyítvány. Másrészt a dolgozók iskoláinak az oktatás mellett a nevelést is vállalniuk kellett, különösen annak a közösségi formáit.

A dolgozók középfokú oktatásának reformjában a hasonló új elemek mellett a különböző iskolatípusok fejlesztésének igénye jelent meg. Új iskolatípus a dolgozók szakközépiskolája, ahová a szakmunkásokat várják. S megfogalmazódott a tanárképzés felé az igény: kötelezően oktassák a felnőttoktatási módszereket. A felnőttoktatás reformjába ekkor ágyazódik be a magasabb igény a nevelésre. Ez a nevelés elsősorban világnézeti jellegűként körvonalazódik, s a közlemények jelzik, hogy a tanárok ideológiai nevelését a KISZ és a Nótanács aktivistái is kiegészítik.

„A FELNŐTTEK ISKOLAREFORMJA” SZÁM ILLUSZTRÁCIÓI

A *Köznevelés* tizennyolcadik évfolyama bőven él az illusztrálással. A lap egyszínű első-külső borítóján kisgrafika, a teljes hátsó felületén pedig fénykép jelenik meg. A tanárművészek által készített grafikák tartalmilag nehézkesebben kötődnek az iskola-

ügyhöz, a fényképek még inkább: tanulmányi kirándulást, új iskolaépületet, ipari tájat vagy szép városképet rögzítenek. A laptestet képzőművészeti jellegű kisgrafikákkal és ritkábban a cikkek tárgyához illeszkedő alkalmazott sajtógrafikákkal és fényképekkel illusztrálják. A szemléltetőanyagok feladata a közlemények néhány – mindenestre kevés – vonásának megisméltése, s ily módon újrarahangsúlyozása. A *Köznevelésben* – a hátsó borító fényképeit kivéve – illusztratív képanyag mellett más sosem jelent meg. A képek alatt a munka szerzője és címe, esetleg néhány szavas leíró-értelmező szöveg olvasható. A kép mindig alárendelt szerepet kap, s valamely fontosnak ítélt szöveglocus demonstrálásában játszik szerepet (7. ábra, 8. ábra, 9. ábra, 10. ábra).

Az 1962-es évfolyamban – a bemutatott tematikus számon túl – nem szerepel sokat a felnőttnevelés ügye. A számonként 20–25 közlemény között elvétve található olyan tárgykör, mint például Kálmánchey Imre (1962), a debreceni Dolgozók Gimnáziumának igazgatója 1. számban megjelent munkája, aki a dolgozók gimnáziumában tanítók tanítási módszereit mutatja be. Oszoli Béla a középiskolai felnőttoktatás szovjetunióbeli rendszerét ismerteti. Kétségtelen, hogy a hazai módszertan is, miként az iskoláztatási, a művelődési és a szakmai képzést hangsúlyozó elvek, az oktatási rendszer, a vizsgák, a tankönyvek szerkezete, mind a szovjet minta nyomán, azt követve alakult ki, még ha nem is olyan formában, mint egy évtizeddel korábban, amikor orosz tanácsadók segítették a haladó módszerek átvételét:

„A felnőttoktatás módszertanával kapcsolatos munkálatok sokáig az útkeresés állapotában voltak. A módszertani munka egységes irányításának, szervezésének és kimunkálásának megvalósítására Leningrádban a Pedagógiai Tudományos Akadémia keretén belül 1960-ban egy nagy létszámú, kifejezetten csak a felnőttoktatás módszertanával foglalkozó tudományos intézetet hoztak létre. Az intézet az általános módszertan, és az intézethez tartozó egyes tanszékek a szaktárgyi módszertan kidolgozására kaptak megbízást hároméves határidővel” (Oszoli, 1962, 62. o.).

Az októberben megjelent 19. számban Gaál Elemér budapesti tanár egy technikum esti tagozatos felnőttoktatási munkájáról számol be. A következő évben megalakult Országos Pedagógiai Intézet Felnőttoktatási Tanszéke közzétette állásfoglalását a dolgozók általános iskoláiban bekövetkező tantervi reformról. Meghatározták az iskola hármas feladatát, s a nevelés, az oktatás és a képzés hármasában a nevelést tekintik élenjáró feladatnak, s megalkotják a dolgozók egységes iskoláját, amelyben a feltörekvő tanulók az egyetemi képzésig juthatnak el.

7. ábra. Apa és fia. Kozák Lajos felvétele (*Köznevelés*, 18., 1962, 6., 171. o.)

8. ábra. A dolgozók esti gimnáziumában. Lukácsi Ágnes rajza (Köznevelés, 18., 1962, 6., 177. o.)

9. ábra. Felnőttek az iskolapadban. Kozák Lajos felvétele (Köznevelés, 18., 1962, 6., 180. o.)

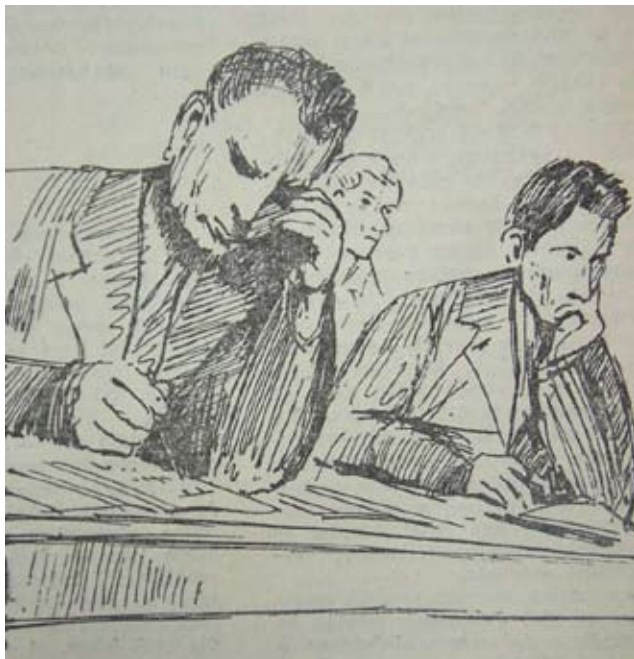
10. ábra. Egy kubai iskolában

Megj.: A múltban a kubaiak jelentős része nem tudott írni és olvasni. 1961 az analfabetizmus leküzdésének éve volt Kubában, több mint egymillió emberrel ismertették meg a betűket. A tanításból 104 ezer iskolai tanuló is kivette a részét, akik nyolc hónap alatt szerte az országban hatszázezer embert tanítottak meg írni-olvasni. A képen a manzanillói halásztelep iskolájában tanítók és tanulók tanítják az analfabéta munkásokat a betűvetésre. MTI-fotó – Papp Jenő felv. (Köznevelés, 18. évf., 1962, 21., 645. o.)

1963–65: A DEZILLUSZTRÁCIÓ

A felnőttoktatásban bekövetkező változásokat előlegezi az 1963. decemberi első országos felnőttoktatási konferenciával egyidejűleg megjelenő szám hat közleményből álló blokkja. Az OPI és az MM munkatársai az iskolai felnőttoktatás és a népművelés viszonyának újraértelmezését végzik el, s az eddigiekkel ellentétben egymással összefüggőnek láttatják a két folyamatot (Csoma és Gellért, 1963). A következő évben nagyobb számban jelentek meg azok a módszertani jellegű cikkek, amelyek az internacionalizmusban fogant felnőttoktatási metodológia jegyében születtek, továbbá nemcsak a lengyel, a keletnémet, hanem az osztrák, a svéd (Husén), sőt az egyesült államokbeli (Knowles) tapasztalatokról is ismeretekhez juthatott az olvasó. A hazai, főként a vidéki gyakorlat bemutatása sem maradhat el. A metodológia kimeríthetetlen: miként érdemes tanulószobát létrehozni, hogyan lehetséges az unalom ellen aktivizálni munkában elfáradt tanítványainkat, miféle technikákkal világosítsuk meg az erkölcs osztályjellegét, elemeit és jellemző jegyeit, s a tovább tanuló felnőttek tömegét érintő oktatási formákban a konzultációs napokon hogyan viselkedjék a tanár

a tanulói beszámolók ideje alatt. Tematizálódtak a felnőttnevelés újabb területei (11. ábra). A gazdasági vezetők továbbképzésének, illetve a lipcsei egyetemen kialakított üzemi nevelésnek a lehetőségei is fölvetődnek.

11. ábra. Az Országos Pedagógiai Intézet Felnőttoktatási Tanszéke által közzétett állásfoglalás mellett jelent meg Lóós János rajza; a felnőttképzésben részt vevő nyakkendős és öltönyös urak bizonyosan nem munkás- és parasztfoglalkozásúak, hiszen ők ekkoriban, ha netán öltönyben is jártak volna, kihajtott inggallérral (Köznevelés, 19., 12., 1963. június 21., 367. o.)

Mi az oka, hogy a felnőttoktatás metodológiai kérdésein túl másokkal nem foglalkozik a *Köznevelés*, de általában más, pedagógiai ismeretterjesztést vállaló szaklap sem? Ihos Ferenc a *Köznevelés* 1964. július 9-i, 20 éves jubileumi számában a művelődésben és az iskoláztatásban betöltött helyzetüknél fogva a *Köznevelés* és a *Népművelés* lapok azonos funkciói közé sorolta a szocialista tudat, pontosabban a szocialista személyiség nevelés által történő kialakítását. Ihos a népművelés és a felnőttoktatás közös képviselőjét várta el a lapoktól, ahol a népművelés a domináns szerepű.

1962 után a felnőttoktatással kapcsolatos képek száma a tárgykör szöveges közleményeihez képest erőteljesen csökkent. 1964-ben a hat tárgykört tárgyaló folyóirat-cikk mellett már illusztráció sincs. Ugyanakkor gyakoribbá vált a tevékenykedő, illetve a közösségi szerepeiket gyakorló gyermekek és az oktatásukkal kapcsolatba kerülő felnőttek képi megjelenítése.

A felnőtt és a gyermek a további években – e képek tanúsága szerint – ugyancsak társként láttatottak, de nem egyenrangú szerepűek ugyanabban a viszonyban: a nevelő a felnőtt és a nevelt a gyermek. A személyes emlékek felidézőitől tudjuk, szerepük, még a mozgalmi életben sem, semmi körülmények között nem volt fölcsérélhető. S a

gyermektanulóság iskolai környezetével a felnőtt tanulóké továbbra is azonos, de erről a sajtófotók-sajtógrafikák világa nem tanúskodik. Ugyanakkor a felnőtt gyermekies helyzetben, amilyen az iskolai pad, hagyományos iskolai osztály stb. egyre kevésbé szerepel. Mintha az ilyen szituáció a felnőttek stigmatizációjává válna, s emiatt kerülendő lenne. A gyermekek és a felnőttek nevelési környezetének elkülönülése bekövetkezett.

ÖSSZEGZÉS

A szocialista pedagógia ideológiai tartalmakat is kifejezni képes gyerekképe nem hazai találmány. A szocialista berendezkedésű országok közül valamennyiben jelen van, s valamiféle, a nyugati katolicizmusban és a keleti, ortodox vallásban egyként létező pietista hagyományt használva rajzolódott újjá. A pedagógiai gyerekkép középpontjában a gyermek fejleszthetősége, nevelhetősége áll – amelyet a közösségivé nevelés érdekében kell megragadni.

A felnőttek iskolai képzését ugyancsak ez a hit hatja át. A nevelhetőség tehát a szocialista antropológia magva is. Ugyanakkor az ötvenes évek végével, a hatvanas évek elejével felismerik, hogy biológiai és pszichológiai különbségek léteznek a korosztályok között, ezért eltérő tantervvel és metodológiával érdemes a különböző korosztályokhoz fordulni.

A gyerekeket ábrázoló sajtóillusztrációk inkább allegorikus tartalmúak, mint a felnőtteket ábrázolók. Ez megengedi, hogy a gyerekfotók esetében kidolgozott mentalitásmintázatot kövessék a felnőttfotók is. A hatvanas évek fordulójával, amikor a pedagógia fölismeri a korosztálytól függően eltérő nevelési sajátosságokat, válik szét a fotók eszközrendszere – de ezzel egyidejűleg a felnőttiskoláztatás képei a szaksajtóból el is tűnnek. Éppen akkor, amikor a munkás-paraszt származás regisztrálása és érdemként történő fölhasználása, mert már egyszer, az MSZMP VII. kongresszusa után, most másodjára is kiszorult a társadalmi érvrendszerek közül. Némileg illetlen-né vált erről beszélni, ugyanúgy, mint a hagyományos iskolai körülmények között képileg láttatni a felnőttet.

IKONOLÓGIAI SAJÁTOSságOK

A képi ábrázolás nem képes a fejlődést, illetve bármiféle folyamatot megmutatni. A fejlődés demonstrálására e korszakban egy statikus helyzetet, a tanulás képét választják. Iskolában, osztálykörnyezetben írnak, illetve olvasnak a felnőttkorú diákok: azaz a tanterem, a pad, az írás-olvasás gazdag eszközrendszere segít a helyzet azonosításában. E képeken többnyire az írás-olvasás kelti a nézőben azt a képzetet, miszerint a látott algoritmusban részt vevőkben változás következik be. Az iskolai tevékenység az ember – mentális, kognitív, szociális stb. – állapotát átalakítja, fejleszti, ahhoz nemcsak a kép elemeinek helyes jelentését kell tudni, de befogadói közeg általi helyes olvasásukra is szükség van: ennek mintája pedig a tanuló gyermek képe.

A felnőtt tevékenységét azzal a tevékenységgel azonosítja a kortárs néző, amellyel már a gyermek tanulását bemutató kép révén találkozott. A felnőtt tanulását bemutató

képek ezért sem mondhattak le az ismert tanulási környezet bemutatásáról. A gyermeki tevékenység által válik azonosíthatóvá a felnőttek tevékenysége.

Meddig tart a tanulási környezet gyermek- és felnőtt tanuló esetében azonosnak láttatása? A sajtódokumentumok szerint addig, amíg a Szovjetunióban – majd azt követően itthon – meg nem szerveződik a felnőttnevelést kutató intézmény, amíg el nem ismerik a korosztályi különbségek létét, és azt, hogy nem lehet azonos tantervvel, taneszközökkel, didaktikával stb. a gyermekeket és a felnőtteket fejleszteni.

A képeket tanulmányozva egy 'ikonológiai hiba' is feltárul. A felnőttképzés ábrázolásában a nyakkendő és katonai középírástegének kiképzése inkább követhető, mint a szöveges forrásokban.

A generációk közti problematikát az andragógia is kiélelítette. Korábban a tanulás irányítói kizárólag felnőttek voltak, a tanulás, a tanítás és a befogadás határai a szocializmusban relativizálódtak. A szocialista felnőttképzésben – éppen a kubai olvasóvá nevelés mozgalom képe mutatja ezt – a gyerekek akár tanulóútrásként, praeeptorként is szerepelhetnek. Ez erős támadást jelent a szocializmusban amúgy is megtépázott keresztény családfelfogás tekintélyhierarchiáját a legutóbbi időig elfogadó és közvetítő európai és észak-amerikai emberképeknek és pedagógiáknak.

A pedagógiai szerep gyerekekre átruházásához hozzájárult a népnevelés eszménye. A népnevelésnek s benne a felnőttnevelésnek a népfőiskolai hagyományokból táplált szerep jutott a szocialista nevelésügyben. A kommunista ideológia terjesztéséhez a tudásközvetítés valamennyi formájára szükség volt, s ez már az ötvenes évek legelejétől meg is valósult. A felvilágosító, propagandisztikus elemekkel élő népművelés, amelyben a tanítók és a tanárok társadalmi munkában tevékenykedtek, bizonyult a legalkalmasabbnak arra, hogy egyaránt működtesse az intézményi és a nem intézményi ismeretátadó technológiákat.

A vizsgált sajtófotók a felnőttek helyzetéről szóló elképzelésben bekövetkezett változásra irányítják a figyelmünket: a szocialista állam gondoskodik a szolgalátát válláló polgáráról. A gyermek és a felnőtt helyzete és viszonya, nevelhetőségüknek köszönhetően, bizonyos szituációkban egymáshoz közeledett.

Ebben a helyzetben nem a felnőttek gyermekképezének a változására, hanem az antropológia felnőtt- és gyermekelképzelésének egymáshoz közeledésére vélünk bizonyítékot találni.

Továbbra is kérdés marad azonban az, hogy a pedagógia létrehozta (a korszakban vezetőnek tekintett, miután intézményesen átörökített) gyermekkép s a felnőttképzés által leginkább megteremtett felnőttkép neveléstudományi azonosságait az okozza-e, hogy a gyermek- és felnőttképzésben egyaránt zömükben pedagógusok vesznek részt. Vagy esetleg az európai kultúra azon értékszemponjtja, amely a nevelhetőség kérdését, kizárólagossá téve, a szociálisan is értékelni többi humán tulajdonság fölé emeli? E kérdés eldöntéséhez hozzájárulhat, ha figyelembe veszük a gyermek és a felnőtt megkülönböztethető tanulási módját. Továbbá az az ismert tény is, amely szerint a felnőttek tanulasát erőteljesen támogatja valamiféle, a fejlesztéshez és az önalakításához önként felkínált, az élethelyzetből fakadó – kényszerítő – motiváció.

- Ágoston György (1956): Világnézet és világnézeti nevelés. *Köznevelés*, **12.**, 25–28.
- Csoma Gyula – Gellért László (1963): Az érem két oldala. *Köznevelés*, **19.**, 769–771.
- Fekete József (1962): A dolgozók középfokú oktatásának reformja. *Köznevelés*, **18.**, 6. sz., 169–171.
- Feledy K. (1962): A felnőttoktatás néhány sajátossága. *Köznevelés*, **18.**, 6. sz., 175–176.
- Golnhof Erzsébet (2001): Pedagógusok nézete a gyermekről, diákokról. In Golnhof Erzsébet – Nahalka István (szerk.): *A pedagógusok pedagógiája*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó. 84–113.
- Golnhof Erzsébet (2003): Tanulóképek és iskolaelméletek. *Iskolakultúra*, **13.**, 5. sz., 102–106.
- Hegedűs Judit (2004): A gyermekkortörténet a hazai neveléstörténeti kutatásokban. *Iskolakultúra*, **14.**, 3. sz., 84–90.
- Kálmánchey Tibor (1962): A tanítás módszerei a dolgozók gimnáziumában. *Köznevelés*, **18.**, 1. sz., 19–20.
- Kelemen Elemér (2003): Oktatásügyi törvényhozásunk fordulópontjai a 19-20. században. *Iskolakultúra*, **13.**, 2. sz., 47–56.
- Kéri Katalin (2003): Gyermekkép Magyarországon az 1950-es évek első felében. In Pukánszky Béla (szerk.): *Két évszázad gyermekei*. Budapest, Eötvös József Könyvkiadó. 229–245.
- Kéri Katalin (2002): Gyermekképünk az ötvenes években. *Iskolakultúra*, 3. sz., 47–59.
- Kis-Molnár Csaba – Erdei Helga (2003): Gyermekkép a magyar sajtóban 1950 után. In Pukánszky Béla (szerk.): *Két évszázad gyermekei*. Budapest, Eötvös József Könyvkiadó. 246–286.
- Miklósvári Sándor (1962): A dolgozók általános iskolájának tartalmi és szervezeti továbbfejlesztéséről. *Köznevelés*, **18.**, 6. sz., 167–169.
- Molnár Árpád (1962): Szakfelügyelői tapasztalatok a módszerekről. *Köznevelés*, **18.**, 6. sz., 184–186.
- Óhidy Andrea (2006): Az élethosszig tartó tanulás és az iskola. *Új Pedagógiai Szemle*, 9. sz., xx.
- Oszoly Béla (1962): Középiskolai felnőttoktatás a Szovjetunióban. *Köznevelés*, **18.**, 2. sz., 61–62.
- Oszoly Béla (1962): Hol tart a felnőttoktatás? *Köznevelés*, **18.**, 6. sz., 173–174.
- Pethő László (2000): A felnőttoktatás fogalmának változásai. *Új Pedagógiai Szemle*, 11. sz., xx.
- Pukánszky Béla (2001): *A gyermekkor története*. Budapest, Műszaki Kiadó.
- Pukánszky Béla (szerk.) (2000): *A gyermek évszázada*. Budapest, Osiris Kiadó.
- Pukánszky Béla (szerk.) (2003): *Két évszázad gyermekei*. Budapest, Eötvös József Könyvkiadó.
- Szabolcs Éva (1986): Gyermekkortörténet – családtörténet. *Pedagógiai Szemle*, 4. sz., 366–372.
- Szabolcs Éva (1999): *Tartalomelemzés a gyermekkortörténet kutatásában. Gyermekkép Magyarországon 1867-1890*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Szabolcs Éva (2004): „Narratívák” a gyermekkorról. *Iskolakultúra*, **14.**, 3. sz., 27–31.
- Zrinszky László (2005): Egy tudományág láthatóvá válik: az andragógiai szerepnövekedése. *Iskolakultúra*, **15.**, 2. sz., 103–107.
- Miklósvári Sándor (1962): A dolgozók általános iskolájának tartalmi és szervezeti továbbfejlesztéséről. *Köznevelés*, **18.**, 6. sz., 167–169.
- Sáska Géza (1992): *Ciklikusság és centralizáció. Társadalom és oktatás*. Budapest, Educatio.
- Keresztury Dezső (1946): A dolgozók iskolái. *Köznevelés*, **2.**, 4–5.
- Feledy Kálmánné (1961): A dolgozók iskolái. *Köznevelés*, **17.**, 2.
- Csoma Gyula. (1967): A motivációk a felnőttoktatásban. In Orosz Sándor (szerk.) (1967): *A felnőttoktatás sajátosságai*. Budapest, Tankönyvkiadó.

Bíró V. – Csoma Gyula – Fukász György (1976): A magyar felnőttnevelés szerkezeti vázlata. *Pedagógiai Szemle*, **26.**, 8. sz.

Szabolcs Árpád (1960): Felnőttoktatás Túrkevéen. *Köznevelés*, **16.**, 21. sz., 658.

Feledy Kálmánné (1961): A dolgozók iskolái. *Köznevelés*, **18.**, 4. sz., 54–55.

A GYERMEK KÉPE AZ 1960–1980-AS ÉVEK MAGYAR NEVELÉSÜGYI SZAKSAJTÓJÁBAN

A gyermekkép megjelenítésének kérdésével néhány évtizede mind a nemzetközi, mind a hazai tudomány (neveléstudomány, pszichológia, antropológia) intenzíven foglalkozik. Tanulmányunk ezen interdiszciplináris terep eddig feltáratlan, hazai területét vizsgálja. Beszámolónk tárgyának az 1960–80-as évek pszichológiai és pedagógiai szaksajtóját választottuk, amely közleményei között illusztrációkat is használt. A sajtó áttekintése nyomán három évtized kiadványainak – *A Tanító, Köznevelés, Óvodai Nevelés, Úttörővezető* – azon ábráit, képeit és tanulmányait vetettük leginkább tüzetesebb vizsgálat alá, amelyek a gyermek tulajdonságairól, megjelenítéséről, illetve annak értékeléséről avagy fejlesztendő jellegzetességeiről referálnak. Arra voltunk kíváncsiak, hogy mely elemek és mintázatok jelennek meg az írott szövegben és a képi anyagban. Mely terek által reprezentálható a gyermek? A gyermekhez kapcsoltak-e jelképek, s azok mifélek? Milyen változások mennek végbe, ha mennek, a szocialista pedagógia gyermek-ábrázolásában az említett, világképi szempontból homogénnek ítélt időszakban?

126

Hipotézisünk szerint az eltérő műfajú közleményekben és a lapok vizuális megjelenítésében a hivatalos szocialista-kommunista világkép nézeteire utaló antropológiai és műveltségképi tartalmak jelennek meg, hiszen e lapok mindegyikét az állam által képviselt világnézet mellett ügyködő oktatáspolitikai és az annak képviselésében álló szakembercsoport felügyelte.

Az 1960. évi politikai és közéleti megnyilvánulásokban egyre-másra azzal találkozunk, hogy a társadalom elfogadja a szocialista értékrendet. A szocialista embertípust ugyan még kizárólag a munkás- és a paraszti osztály tagjai képviselik, de a gyermekek nevelését, a nevelés célját a szocialista embertípus elérésének szándéka határozza meg. Az iskolaügy a személyes élethez szükséges intellektus kialakítását és az oktatást képviselte korábban – hangzott a kritika –, ahelyett, hogy a közösségi szerepvállaláshoz szükséges kommunikációra, az erkölcs létrehozására törekedett volna. A hatvanas évektől kezdődően a partikuláris személyiséget tárgyául választó oktatásban a minden oldalán fejlett ember kialakítása s a közösségi célú nevelés kerül előtérbe. A szocialista értékrendet képviselő ember kialakítása megfelelő gyermekneveléssel veszi kezdetét. (Kiss, 1971)

A gyermekről való gondolkodás a szocialista nevelésfilozófiai gondolkodás sajátos alakzatává válik, s ez egyben korszaksajátossággént lesz jellemző. A gyermekről nemcsak a szép jövő letéteményeseként gondolkodik a szocialista pedagógus és nevelésfilozófus, hanem olyan bonyolult biológiai-kulturális képződményként, amelynek jelene és múltja van. S a gyermekképnek a jellemzője az, ahogyan a korszak a gyermekről vélekedik (Gáspár, 1978; Mihály, 1980; Kozma, 1990).

A neveléstudományi és pszichológiai kutatások között megkülönböztetett helyet foglal el a gyermekkortörténet és a gyermekkép problematikája. Hazánkban a gyermekkép történelmi bemutatásával több monográfia (Szabolcs, 1999; Pukánszky, 2001) és tanulmánykötet (Pukánszky, 2000, 2003) foglalkozott. Ezekben a közleményekben történeti, eszmetörténeti, iskoláztatástörténeti nézőpontok bontakoznak ki.

Meglehetősen kevés viszont az olyan értelmezés, amely egy-egy korszak gyerekről szóló elképzelésének eredetét, tartalmát, mintázatát, feladatát, antropológiai közegét, világképi alapjai szerinti gyermekelképzelését mutatja be. Még kevesebb azoknak a tanulmányoknak a száma, amelyek a szocialista pedagógiában megjelenő gyermekképet s e gyermekkép változásait tárják fel. Az említendő példák közé tartozik Kéri Katalin (2003), Kis-Molnár Csaba és Erdei Helga (2003), Sáska Géza (2004), Géczi János (2006c) néhány közleménye. Kis-Molnár és Erdei a *Nők Lapja* nő- és gyermekképével, Kéri a *Nők Lapja* és az *Óvodai Nevelés* tartalomelemzésen alapuló bemutatásával, Géczi pedig a *Köznevelés* című folyóiratban megjelenő szocialista gyermekfelfogás ikonográfiai vizsgálatával foglalkozik.

Kutatásunk s ezen alapuló fejtegetésünk tárgyának a hazai pedagógia 1960–80-as évekig terjedő, különböző ideológiai és törvényi, oktatáspolitikai hatások alapján kisebb időegységekre tagolható korszakát választottuk. (Kelemen, 2003; Szabolcs, 2006) Ebben szerepet játszott az a tény, hogy olyan időszakot kerestünk, amely oktatáspolitikai szempontok szerint jól tagolt, miközben az uralkodó gyermekképről ikonográfiai/ikonológiai szempontból is bőséges adatokkal rendelkezünk. Vizsgálódásunk arra irányult, hogyan vállalkoztak a szaksajtó képviséget előállító szerkesztők és szerzők a különböző szocialista értékrendet képviselő intézmények, tervek, elvek és dokumentumok képviseletére. Ugyan miként is jelenik meg például az 1960-ban napvilágra kerülő *Nevelési terv* megállapítása, miszerint a munkásság és a szövetkezeti parasztság rendelkezik (mások pedig nem) a szocialista embertípus tulajdonságaival; avagy amikor a Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottsága megengedi a rugalmas tantervi keretek kialakítását, leváltja az addig merev tantervi követelményeket, s a folyamatos korrekcióhoz felhatalmazást kapnak a pedagógusok, hogy aztán a szakmai önállóság az 1978-as tantervi reformban valóban megerősödjön (MSZMP KB 1972. június 15-i határozata); s miként tűnik elő az 1972-es párthatározat által elindított pluralizmus az 1985-ös törvény időszakának képi világában, az alternatív iskolakísérletek indítása dokumentatív megjelenítésében.

Így jutottunk el a képes neveléstudományi és pszichológiai szaklapokhoz.

IKONOLÓGIA

A képi anyag feldolgozásához az ikonológia/ikonográfia módszerét használtuk. Az ikonológia a humán tudományokban bekövetkezett képi fordulat ('pictorial turn') hatására került a vizsgálódások előterébe (Michell, 1994). Gottfried Boehm (1994) már ikonológiai fordulatról ('iconic turn') számol be. Michell és Boehm szerint

megnövekedett a kép, a képiség jelentősége, és az élet minden területén előtérbe került a képek és szimbólumok használata.

Az ikonológia/ikonográfia eljárásaival egyedül olyan képeket és azok attribútumait lehet megvizsgálni, amelyek világgépi-antropológiai-műveltségképi és egyben szociológiai jelentésekkel rendelkeznek (Sztompka, 2009). Az ikonológia/ikonográfia szerint a kép, amelyet vizsgál, egyrészt embert ábrázol, másrészt a kép létrehozójához, a létrehozó mentalitásához kötött gondolat hordozója (Géczi, 2008, 2009). Az ikonográfia módszerével a kutató képes az alkotott tárgyak értelmezésére, a képeken jelenlévő szimbólumok megfejtésére, valamint az alkotó mentalitásának meghatározására. A filológiai jellegű munkálatokkal vethető egybe a diszciplína szerepe, amely emellett több, verbálisan megragadhatatlan sajátosságára figyelmezteti a civilizáció-, a gondolkodás-, a mentalitás- és a vallástörténet kutatóit, amennyiben a képeket a korszakokon átnyúló vagy éppen váratlanul megváltozó jelképek, érzületek, viselkedési alakzatok dokumentumainak tekinti.

Az ikonológiai/ikonográfiai módszer kidolgozója, Erwin Panofsky által létrehozott metodológia 4 lépcsőfokból áll. Az első fázis az *előzetes ikonográfiai leírás*, amely mindannak írásos felsorolása, ami a képen szemmel érzékelhető. Ez a stádium a kép szöveggé transzformálásának szakasza. Fontos, hogy ekkor nem összpontosítunk a kép elemei közötti összefüggésekre és nem fejtjük fel a szimbólumok értelmét, csak „listát” készítünk. Ezután következik az *ikonográfiai leírás*. Ekkor írjuk le a kép keletkezésének körülményeit, illesztjük bele a képet a korszak hasonló képeinek összefüggés-rendszerébe. A motívumokról, a lehetséges jelképekről szóló tudás összegyűjtésének szakasza ez, vagyis a kép kontextusának „felfejtését” szokás elvégezni ebben a fázisban. A harmadik szint az *ikonográfiai interpretáció*, melynek keretében az alkotó által létrehozott szimbólumok kibontását szükséges elvégezni – vagyis azt, hogy mit sikerül az alkotónak művével megjeleníteni. Az *ikonológiai interpretáció* a mű mélyebb összefüggésének, jelentéstartalmának feltárásával fejeződik be (Géczi, 2007; Mietzner és Pilarczyk, 2008). Míg az első két szakaszban a manifeszt, addig az utolsó kettőben a látens tartalmak kerülnek a vizsgálatba.

A hazai gyermektörténeti kutatásokban az 1945 utáni korszakot vizsgáló írásokhoz hozzákapszolódnak ugyan a képi források, de ezzel a lehetőséggel a kutatók kis része él. Baska Gabriella, Nagy Mária és Szabolcs Éva közös könyvében (2001), a *Magyar Tanító* 1901-es évfolyamát bemutató művükben már képeket is elemeznek. Kéri Katalin (2003) a *Nők Lapja* és az *Óvodai Nevelés* képeit vizsgálva igyekezett a szocialista pedagógia képi világát elemezve bemutatni. Kis-Molnár Csaba és Erdei Helga (2003) a gyermekképeket használták művük forrásának. Mikonya György (2006) tanulmányában pedagógiai életképeket vizsgált az 1945 utáni magyar neveléstörténetből. A hazai kutatásokban Géczi János foglalkozik szisztematikusan a neveléstudományi lapok sajtójának képi világával is, s e vizsgálatokban rendszeresen használja az ikonológia/ikonográfia módszerét (Géczi, 2006a, 2006b, 2006c, 2008, 2009).

Elemzésünk egyik fő tárgyául a szocialista pedagógia terjedelmes korszakának (1960–1980-as évek) neveléstudománnyal foglalkozó szakajtót választottuk, s éppen azon hányadát, amely a különböző műfajú közleményei között képeket, illetve illusztrációkat tartalmaz. A vizsgált pedagógiai kiadványok a következők: *A Tanító*, *Köznevelés*, *Óvodai Nevelés*. A nagy példányszámban megjelent nyomdatermékek közül azokat a képeket és tanulmányokat vetettük tüzetesebb vizsgálat alá, amelyek a gyermek megjelenítéséről, illetve az iskoláztatásba került gyermek jellegzetességeiről referálnak. E kiadványok mindegyikéről elmondható, hogy az oktatáspolitikai felügyelete alatt álltak, hiszen mindegyik folyóiratban megtalálható „a Művelődésügyi Minisztérium folyóirata” kitétel.

Elemzésünk tárháza továbbá az *Úttörővezető* c. folyóirat, amely textuális és képi világában is bőségesen számot ad a korabeli gyermekvilágról. Választásunkat befolyásolta az a tény, hogy a lap célközönsége, a címéből következően is, az úttörő korú gyermekek fiatal és felnőtt korú nevelői közé tartoztak, s joggal feltételezzük, hogy olyan kútfőre találtunk, amely releváns információkkal szolgálhat a gyermek ábrázolásának tekintetében.

A TANÍTÓ MUNKÁJA/A TANÍTÓ

A *Pedagógiai Lexikon* (Báthory és Falus, 1997) szócikkírója szerint jelen periodika az alsó tagozatos nevelők szaklapja. 1963–1968-ig *A tanító munkája*, majd 1969–1991-ig *A Tanító* címmel jelenik meg. A Művelődési Minisztérium módszertani folyóirata. A szerkesztő bizottság elnöke Kálmán György (1968–1976), majd Munkácsy Gyuláné (1981), illetve Kelemen Elemér (1987–1990). A lap felelős szerkesztője Szabó Ödönné (1963–1974), később Kerényi Jánosné (1974–1991). A szerkesztőbizottság tagjai között található Majzik Lászlóné, aki a Fővárosi Neveléstudományi Intézetben a pedagógia előadója (1945–), a Budapesti Pedagógiai Főiskola pedagógiatanára (1948–), a PTI munkatársa (1954–), az OPI-ban főiskolai tanár (1962–) (Nagy, 1978, III. 97. o.).

A szerzők között olyan ismert személyeket találunk, mint Bakonyi Pál, aki az Oktatásügyi Minisztériumban tevékenykedik (1950–), az OPI főigazgató-helyettese (1962–), az MTA Pedagógiai Bizottsága neveléseméleti albizottságának, a Magyar Pedagógiai Társaság elnökségének tagja és a *Pedagógiai Szemle* felelős szerkesztője (1964–1972) (Nagy, 1976, I. 113–114. o.), így az intézmények, szakmai csoportok és folyóiratok munkájának összehangolója is.

A fénkép értelmezésében segít Justh Kornélné cikke, melynek címe: *Kísérletező I. osztály*. A fénképen első osztályos tanulók matematikát tanulnak alternatív, kísérletező módszerrel. A szerző közleménye a hirtelenjében sokat hivatkozott alternatív matematikai tanítási módszerről számol be. Ennek szándéka, hogy a gyermekek játszva ismerjék meg a számok világát. Ehhez szolgálnak a színes rudak, amelyek lekötik a gyermekek figyelmét. A metodológia lényege a játszva tanulás. Erről referál Szilvásy Z. Kálmán felvétele is, aki a játszva tanulást hangsúlyozza.

A első elemis hétéves gyermekek ruháját köpeny védi, némelyik diákon fehér galér is van. Az első padsorban ülő kisfiú a többiekétől elütő színű és mintájú köpenyt hord. A tanítónő világos ruhája által kiemelődik a képből, pedig a fénykép hátsó részében látható. A falak csupaszok, két ablak van. A második ablakban szobanővényeket nevelnek.

A fényképen gyermekek osztályközössége láthatóan munkahelyükön, az iskolai osztályban, matematikaórán, tanítónőjükkel. A nyolc gyermek mindegyike kétszemélyes padokban. Az első padsorok gyermekei színes rudakkal tanulnak számolni, míg a háttérben láthatóakkal a tanítónő foglalkozik: akár differenciálnak is tűnhet a foglalkozás. A tanítónő, miközben lehajol az utolsó padsorban lévő két gyermekhez, jobb tenyerét összehúzza, érzékelhetően feszült, ideges. Ugyanakkor a diákok láthatóan élvezik a rudakkal való tanulást.

A felvétel a szöveget igyekszik alátámasztani. Azt, hogy a magyar kutatók által kitálat új, alternatív módszer sikeresen beilleszthető a magyar közoktatási rendszerbe.

1. ábra. Kísérletező 1. osztály. Szilvássy Z. Kálmán felvétele. Tanító, 1967. 5., 6–7. szám. 42.

KÖZNEVELÉS

A *Köznevelés* népszerű oktatáspolitikai folyóirat, hetilap, melynek célja a mindenkori oktatáspolitikai közvetítése, az olvasmányosság, a hazai közoktatás eseményeinek nyomon kísérése, a pedagógusok továbbképzése. Neveléstörténeti írások mindvégig jellemzik a folyóiratot (*Báthory és Falus*, 1997, II. 309. o.), a múlt értékes

elemeivel való kapcsolat, a történetiség megjelenítésére különösen alkalmasnak bizonyult ez a tudományterület. A lap felelős szerkesztője 1960-tól Petró András, s a szerkesztőbizottságban olyan személyek találhatók, mint Ilku Pál, aki 1958-tól művelődésügyi miniszterhelyettes, későbbi miniszter, s aki emellett az Országos Ifjúságpolitikai és Oktatási Tanács elnökeként tevékenykedik. Balázs Mihály 1967-től lesz felelős szerkesztő, majd 1971-től főszerkesztő.

A *Köznevelés* mindenekelőtt politikai, oktatáspolitikai funkciót tölt be az erősen propagandisztikus és internacionalista szemléletet érvényesítő neveléstudományi szaksajtó táborában. Ezt igazolja a periodika alcíme is: *Oktatáspolitikai Hetilap*. A lap ezen irányultsága erőteljesen megjelenik a tartalmában. A folyóirat 1973. évi első számában például interjút olvashatunk az akkori művelődési miniszterrel, Ilku Pállal (Balázs, 1973). Gyakorlatilag a vizsgált időszakban a magyar (oktatás)politikai élet valamennyi hangsúlyos szereplője megnyilatkozik, akár interjú formájában, akár közleménnyel, esetenként pedig egy-egy politikai beszéd szó szerinti közlésével (ld. pl.: Pozsgay, 1981; Aczél, 1988). A pártkongresszusok és egyéb politikai fórumok történései és döntéseinek közlése ugyanúgy a lap kötelességei közé tartozott.

Azonban a *Köznevelés* nemcsak oktatáspolitikai kiadvány, hanem egyben módszertani támpont is. A tanulmányok jelentős része metodológiai karakterű, vagyis foglalkozik a „mit tanítsunk”, „hogyan tanítsunk” és „milyen módszerrel tanítsunk” kérdéseivel (P. Kovács, 1973; Halász, 1981; Nagy, 1981).

Erőteljesen megjelenik – a '70-es évek második felétől kezdődően – a hátrányos helyzet kérdésköre. Elsősorban a fogyatékkal élőket tekintik hátrányos helyzetűnek (Montágh, 1981), valamint a cigány származású tanulókat (Balázs, 1978).

2. ábra. Általános iskolai rajzóra. Hemző Károly felvétele. *Köznevelés*, 1975. szeptember 5. 21., 28. (A kép a tanulmányunkban bemutatott 10. képpel azonos időben és helyszínen készült – Általános iskolai rajzóra. Hemző Károly felvétele. *Köznevelés*, 1973. május 18. 3. – bár a fényképek megjelenésének ideje között két év telt el.)

Hemző Károly felvétele tantermi órán készült. Alsó tagozatos diákok láthatók a tanteremben. Kétszemélyes padokban ülnek a gyerekek, a padok írófelülete enyhén lefelé lejt. Az osztályterem oldalán radiátorok állnak, az utolsó ablaknál szobanövény. A billenős ablakok szinte az egész falat elfoglalják. Az osztály végében, a falnál polcok, rajtuk könyvek, játékok és játékmackó.

Az osztály koedukált. Valamennyi tanuló köpenyt visel, a köpeny alatt fehér inget, és kilátszik az ingük gallérja. Előttük ecset, vízfesték, rajzalap, törlőkendő, illetve üvegben, műanyag pohárban vagy nyitott fedelű konzervdobozban víz. A tanulók rajzórán vesznek részt. A középső padsor első padjában két szemüveges fiú ül, azért, mert szemüvegesek, és nem szabad a szemüket megerőltetni.

A gyerekek többségét nem a festés foglalja le: a középső padsor első padjában lévő szemüveges diák például a kép készítőjére néz. Bezárkózott pozícióban üldögél, a kezét keresztbe fonja, a padtársa őt figyeli. A tanulók többségének a keze ölben van, holott rajzórán azt várnánk, hogy az asztalon vagy az asztal fölött tlegyen. Az osztály a kép készítésének pillanatában fegyelmetlen. A diákok többsége nem egy pontra – mondjuk a tanítónőre – fókuszál, hanem ki ide, ki oda.

A kép értelmezésében segít a történeti kontextus. Az 1973/74-ben életbe lépő tantervmódosítást illusztrálja a kép. A tantervmódosítást elrendelő útmutatás tananyagcsökkentést, a pedagógiai-metodikai korszerűsítés szükségességét, a szervezeti feltételek fejlesztését írja elő. Az iskola e funkciójához illeszkedik az esztétikai nevelés, amely ugyan több tantárgy feladata, de különösen a művészeti jellegű tantárgyaké.

A kép arról árulkodik, hogy a tanítóknak és a diákoknak még nem sikerült megszokni a módosításokat. Nem olyan osztályt látunk a fényképen, amely éppen alkot vagy a tanárra figyel, hanem ezzel éppen ellenkezőleg olyat, amely nem az adott tevékenységre koncentrálnak és fegyelmetlen. Mindannyian nyúgnak érzik mind a fotóst, mind a rajzórát.

A kép (3. copfos, mosolygós, hátitáskás kislányt ábrázol. A diák alsós lehet. Hogy milyen környezetben található, nem fontos. A fénykép készítőjére néz és közben mosolyog. Félszeg, árulkodik a mozdulata, ahogyan a jobb kezét a hajába teszi.

3. ábra. Cím nélkül. Tóth Gyula felvétele. Köznevelés. 1983. 39., 26. sz. borító.

A tanuló egyedül van a képen, önmagát képviseli. Nem jelenik meg benne, általa semmilyen ideológia. A kép az ideológiánélküliség irányába történő elmozdulásról referál.

ÓVODAI NEVELÉS

Az *Óvodai Nevelés* ugyancsak a Művelődésügyi Minisztérium folyóirata, 1953-tól adják ki, a Magyar Pedagógusok Szabad Szakszervezete által 1948-ban alapított *Gyermeknevelés* jogutódjaként (Báthory és Falus, 1997, III. 92. o.). A folyóirat felelős szerkesztője Kovásznai Józsefné.

Az *Óvodai Nevelés* néhány ezres példányszámban megjelentetett tudományos-ismeretterjesztő havi periodika, az ötvenes években a szovjet mintát követő gyermek-szemlélet nyílt propagátora. A cikkek tudományosnak szánt jellegéről referál az, hogy a tanulmányok végén irodalomjegyzék található, valamint lapalji jegyzetekre is bukkanhatunk.

Ugyanezen tudományos-ismeretterjesztő jelleget erősíti a lap tartalmi felosztása. Tartalmilag és mondanivalóját tekintve a folyóirat legjelentősebb része az *Elmélet és gyakorlat* rovat. Ebben a részben lelhetők meg a kiadvány gerincét adó tudományos közlemények, amelyek szerzői legtöbbször ismert pedagógusok, közérthetően megszólaló pszichológusok (Montágh, 1979; Királyné, 1981; Mirusné, 1988). Ugyancsak a szakmaiságot reprezentálja az *Olvasóink írják* rovat, melyben értelmiségiek, tanárok, nyugdíjas óvónők osztják meg tapasztalataikat kollégáikkal (Lakatos, 1974; Mátyás, 1981; Balogh, 1988).

Az *Óvodai Nevelés* szerkesztői hangsúlyt fektetettek arra, hogy ne csak a hazai tudományos eredményeket mutassák be, hanem a külföldieket is. Ezek mindenekelőtt a szocialista országok közül kerültek ki (Ramírez, 1974). Ennyiben tehát az *Óvodai Nevelés* is a többi neveléstudományi kiadványra jellemző szerkesztési elv szerint készül.

Fényképfelvételeket, továbbá didaktikai kéziratok rajzos illusztrációit bőséggel tartalmazza az *Óvodai Nevelés*. Az óvodai gyermek ábrázolására számos művészi színvonalú, kitűnő példát találni az érzelmeket kiváltani képes, az arcokat közelről feltérképező felvételek között. A tágra nyílt tekintetű gyermek a fontos, sugallja a lap szerkesztősége (Géczi, 2009).

Az *Óvodai Nevelés* borítóit tekintve észrevehető, hogy a 70-es években fényképek szerepeltek rajta, de ez a tendencia a 80-as évektől megváltozott, a fotókat felváltották a korosztályt jellemző, pszichológiailag hiteles, színes gyermekrajzok.

A fényképen a budaörsi Lenin úti óvoda nagycsoportja látható, felnőttekkel kiegészülve. A kép címe tehát nem teljesen pontos: nemcsak nagycsoportos gyerekeket láthatunk, hanem felnőtteket, óvónőket és szülőket is.

A gyerekek 5-6 év körüliek. A nagycsoport koedukált. Teremben vannak, egy hosszú asztal mentén. A gyerekek előtt vízfesték és papírlap, éppen alkotnak. Vázát és virágot tanulnak festeni. Vannak, akik éppen elmennek az asztaltól, nem férnek el egymás mellett, a helyiség szűk. Az óvónők és szülők, mintegy ört állva, felügyelik a gyermekek cselekedeteit. A felnőttek 3-4 fős csoportokat alkotva szemlélik gyermekeik munkáját, illetve beszélgetnek.

4. ábra. A budaörsi Lenin úti óvoda nagycsoportja. Ruzsonyi Gábor felvétele. Óvodai Nevelés 1974. 27., 6–7. szám. Borító

A gyermekeket nem zavarja, hogy fényképezik őket, az egyik kislány épp felnéz a kép készítőjére. A felnőttek közül egyetlenegy sem. A kép alkotója perspektívájának nem a gyermekek, hanem a szülők nézőpontját választotta.

A tanterem erősen díszített. A falra futónövények, képek és kerámiák lettek elhelyezve. Hátul, a falnál a gyermekek számára is elérhető könyvespolc áll. Itt is megjelenik, érthető okkal, a nevelési intézmény mint otthon elképzelése. Vagyis a gyermeknek és fejlődésének, állítja a látvány, az tesz igazán jót, ha otthonosan, családi környezetben érzi magát, nem pedig számára teljesen szokatlan, idegen környezetben.

ÚTTÖRŐVEZETŐ

Az *Úttörővezető* című periodika az előző kiadványokhoz képest sajátos helyet foglal el a neveléssel foglalkozó szocialista szaksajtó erőterében, hiszen a közösségi nevelés színterével, az úttörők és úttörővezetők tanításával, oktatásával foglalkozik. Erre a belső borítón található „*A Magyar Úttörők Szövetségének lapja*” kitétel is utal.

A magas példányszámban megjelenő lap kiadója az Ifjúsági Lapkiadó Vállalat. A központilag szerkesztett és terjesztett lap ekkori megjelenési példányszáma 10 500 körül mozog.

A folyóirat célja az úttörő és úttörővezető korú népesség ideológiai kiszolgálása, ezért a lap szerkesztői erőteljesen törekedtek az olvasmányosságra, valamint az olvasóközönség képek általi kiszolgálására.

A nyomtatványban a képek feladata a szöveg kiegészítése, megtámogatása. Az illusztrációk funkciója a szöveg befogadásának megkönnyítésében merül ki, a képek az adott szövegről referálnak.

A 1960-as években megjelenő *Úttörővezető*re nem jellemző a fényképek, valamint a színes fényképek felhasználása, ez kizárólag a 70-es évektől válik a szerkesztők szokásává, viszont ezzel a lehetőséggel csak a címlapok készítésénél éltek. Az 1980-as évek végén a színes fényképek ismét eltűntek a folyóirat borító- és fedőlapjairól, és felváltják őket a fekete-fehér fényképek – a változtatás valószínűleg anyagi okokkal magyarázható.

Az *Úttörővezető* célja a szocialista ideológia szerint értelmezett közösség megteremtése, ennek propagálása volt a leendő felnőttek és fiatal felnőttek számára. Így a cikkek többsége az adott pártkongresszus határozatairól számolt be, amelyek általában az úttörők nevelésére is kiterjedtek, valamint a különböző pártrendezvényekről. Megtalálhatók a fényképek és tanulmányok között a pártvezetők – pl. Kádár János – az úttörők körében tett látogatásai is.

A cikkek és fényképek/illusztrációk jelentős része az ideális úttörő iskolai életéről, az iskolában betöltött szerepéről értekezik. Ezeken a képeken a gyermekek mint (meg)fegyelmezett tanulók ülnek az iskolapadban, akik felett valóságosan és szimbolikusan a tanítónő uralkodik. Az iskolai képekben megjelennek olyan, a teret uraló szimbólumok, mint pl. a Marxot és Lenint ábrázoló emblémák.

Az *Úttörővezető* képeire jellemző, hogy felbukkan rajtuk az önkritika, önmagunk görbe tükörben való látása. A karikatúra jelenléte csak erre a periódikára jellemző, egyetlen más általunk vizsgált pedagógiai vagy pszichológiai szaklapban sem található ilyen szórakoztató funkciójú kép. Önmagunk kifigurázását jól mutatja be az a grafika, amelyen egy úttörővezetőt láthatunk, amint éppen elhagyja az irodáját, az iroda ajtaján pedig a következő szöveg olvasható: „*Nyarylai mentem, rögtön jövők*”.

A kiadvány képeit elemezve észrevehető, hogy a képeken dominál a kollektivistikus társadalom- és csoportfelfogás. Az úttörő sohasem egyedül látható az illusztrációkon – vagy csak a legritkább esetben. Az úttörő csoportban él, a közösség foglya. Képtelen egyedül létezni, „társas lény”, amely állandó megerősítésre, korrekcióra szorul a társak által. Az ideális úttörőközösség sok „kis úttörőből” áll, valamint egy felnőtt vezetőből, aki irányítja/felügyeli a csoportot.

Az *Úttörővezető* ideológia- és propagandaközvetítő lapként funkcionált, ezért elmondható, hogy leginkább mozgalmi ismeretterjesztő jellegű. Még akkor is, ha időnként vezető neveléstudományi szakemberek nyilatkoznak benne – Vastagh Zoltán, Kozma Tamás, Kozéki Béla, Dombi Alice. A szakértők feladata abban merül ki, hogy a „kemény” tudományos tényeket az uralkodó ideológiától átítatva „lággyá”, az úttörők és úttörővezetők számára (is) fogyaszthatóvá tegyék. Ezen a ponton megállapítható, hogy az eddig vizsgált lapok közötti hierarchiát tekintve az *Úttörővezető* a leginkább ideologisztikus-propagandisztikus újság – és egyben ez a nyomtatvány az, amelyik tudományos szempontból a legalacsonyabb színvonalú.

5. ábra. Ünnepség Battonyán – az elsőként felszabadult magyar közösségben. Lengyel Miklós felvétele. *Úttörővezető*, 28., 1974. 10. fedőlap.

A felvétel a Battonya felszabadulásának 30. évfordulójára megrendezett ünnepi megemlékezést mutatja be. Battonya a szovjet csapatok által a német megszállás alól felszabadított első magyar település. E történelmileg fontos, nemzetközileg is értékelt hely, illetve esemény megünneplésének okán került a kép az *Úttörővezető* borítójára.

A képen két úttörőt, egy fiút és lányt láthatunk az emlékműnél. Kezükből vörös és sárga rózsák. Az úttörők az előírt viseletet hordják: fehér inget, vörös nyakkendőt, a fiú fekete nadrágot, a lány pedig sötét szoknyát visel. Mögöttük helyezkedik el az emlékmű, ami madarat ábrázol; a madár felett vörös, ötágú csillag.

A fénykép beállított. A fényképező nem az úttörők síkjában helyezkedik el, hanem alattuk. Az alkotás folyamatában fontosnak gondolta, hogy ne csak az úttörők kerüljenek a képre, hanem maga az emlékmű is. Az emlékmű viszonyítási pont, így az úttörők jelenléte ünnepi kontextusba ágyazott. A munka emiatt két részből áll. A kép kétharmadát a két úttörő, egyharmadát pedig az emlékmű teszi ki.

Az ünnepi események segítenek az identitás kialakulásában és megőrzésében. Így van ez a vizsgált korszakban is. Az ilyen alkalmak visszacsatolást adnak a személyeknek, hogy a megfelelő helyen és időben élnek, ami által a társadalom fontos egységeinek érezhetik magukat.

A felvétel azt üzeni, hogy a 70-es évek közepére Magyarországon a szocialista társadalom megerősödött, rögzült. Kialakultak olyan ünnepek, megemlékezések, amelyek beépültek a különböző társadalmi csoportok, korosztályok lelki struktúrájában. A képen látható gyermekek oly korszakba születtek, amelyben a szocialista eszmerendszer mellett nem volt versengő ideológia. A gyermekek az iskolai és a mozgalmi nevelés révén tudhatják, milyen viselkedési szerepeknek kell megfelelniük, és mit követel meg tőlük a jövő szocialista társadalma.

6. ábra. A budapesti 1212. számú Koltói Anna úttörőcsapat kisdobosai a kispesti úttörőház meseszobájában. Lengyel Miklós felvétele. Úttörővezető, 26., 1972. 12.

Lengyel Miklós felvétele a Koltói Anna úttörőcsapat kisdobosait mutatja be a kispesti úttörőház meseszobájában.

A képen nyolc kisdobos látható, kiegészülve tanítónőjükkel. Hét diák ül, a többiek állnak. Egyikük kezében egy tekeresszerű papírdarab, amelyből felolvas. A gyerekek nyitott kört alkotnak, puffokon ülnek. A diákok kisdobos egyenruhát viselnek: fehér ing, kisdobos nyakkendő. Egyetlen kivétel található a fényképen, egy fehér ruhás

kislány, aki fehér szoknyában, és fehér felsőben látható, nyakkendő nélkül. A tanárnő szoknyát, fehér felsőt és úttörő/kisdobos nyakkendőt visel, bal kezén óra. A gyermekek és a felnőtt mind rövidnadrágot vagy szoknyát viselnek.

A háttal ülő lány haja hosszú, majdnem derékig ér, copfban és masniban van. A felolvasó kislány hajában is megtalálható a masni. Az egyik fiún szemüveg látható. E diákok már tudnak olvasni, elmúltak 7-8 évesek. Az ülve elhelyezkedő gyermekek és a tanítónő kezei az ölkében vagy a térdükön nyugszanak, csupán a fehér ruhájú lány könyököl és támaszkodik a térdére.

A tanítónő háta mögött – majdnem a plafonig – zászlók, szocialista országok zászlói lettek elhelyezve. A Szovjetunió zászlajából négy darab található. A kép bal oldalán a háttérben fent egy asztronauta alakja.

A szereplők nem foglalkoznak a fénykép készítőjével, egyetlenegy személy sem néz a kamerába. Többségük a felolvasó kislányra figyel, bár akadnak, akik nem. A tanítónő mosolyog – a mosolya kényszeredett –, a keze ökölbe zárul. Igyekszik megfelelni a jó tanítónő prototípusának.

A kép szereplői kiscsoportot alkotnak. A kiscsoport toposz a szocialista ideológiában. A kiscsoportos foglalkozás e gondolatrendszer keretében a munkára nevelés elsődleges helye.

A kép nem az iskolában, hanem a mozgalom székházában, az úttörőházban készült. A szocialista nevelés nemcsak az iskola keretein belül működött, fontos eleme volt a mozgalmi nevelés is, amely túlterjedt a formális oktatási rendszeren.

A zászlók tömege segít elhelyezni a kollektívát az univerzumban. Ez a világ a szocialista rendszer világa. Az asztronauta személyén keresztül megjelenik a jövő perspektívája. Ha a kisdobosok megfelelően tanulnak, akkor akár ők is lehetnek a jövő asztronautái.

A következő képen könyvtárban tartózkodó úttörők láthatók, amint a szocialista eszmerendszerhez tartozó irodalmat tanulmányoznak, illetve felolvasnak. Hét diák szerepel a fényképen: három fiú és négy lány, utóbbiak közül három szemüveges. Mindannyian úttörő egyenruhát viselnek: fehér ingesek, nyakkendősek.

A tanulók a könyvtár egyik sarkában helyezkednek el az asztal körül. Az asztalon vörös csillag van elhelyezve, sőt a jobb oldali fiú kezében is azt tart. Az asztalra helyezve található egy album is, amelyet az egyik lány lapoz – de nem olvas. A következő írás látható a lapon: „A tettek beszélnek”.

A jobb oldali lány felolvas, a többiek rá figyelnek. Kivéve a középen álló fiút, akinek kezében nagy könyv található, de nem a könyvbe néz, hanem kicsit előrébb tekint.

E fénykép beállított kép: nem dokumentum, hanem illusztráció. A beállítottságra utal, hogy e tér kicsi a hét személy számára. Ugyanakkor némelyik gyermek erőltetetten mosolyog, illetve unottan néz a felolvasóra. A megszervezett szituációt leginkább az albumot lapozó úttörő lány hangsúlyozza, azzal, ahogyan a „A tettek beszélnek” feliratot olvashatóvá teszi a kötetben.

A képen a közösségi lét alapvető egysége, a kiscsoport van jelen. A kép üzenete szerint a szocialista jövő leendő letéteményesei a jól képzett, jól nevelt úttörők, akik jó úton – a marxizmusén – járnak. Egységet képviselnek, akikre jövőt lehet építeni. A könyvtár szimbolikája kiemeli a tudás fontosságát. Másrészt „A tettek beszélnek”

felirat azt sugallja, hogy a tanulás önmagában nem elégséges, az elméletnek a gyakorlatba való átültetésére is szükség van. Felidéződik Marx II. Feuerbach-tézise, amely a teória és praxis viszonyát helyezi előtérbe – az utóbbi javára.

A felvételen felvonulási ünnep látható, kisdobosokkal és úttörőkkel. A mozgalom gyermekei tornagyakorlatot mutatnak be a kezükben lévő eszközökkel. A kép közepén, kiemelkedő ponton látható V. I. Lenin, Friedrich Engels és Karl Marx arcképe.

A szocialista nevelésnek mindig fontos része volt a közösségi élet, a közösségi nevelés. A kollektivitásra történő nevelés többnyire nem az iskolai helyszíneken történt, hanem azokon kívül, leginkább tömegrendezvényeken, amelyek színteréül az utcák, nagyobb terek szolgáltak. Az *Úttörővezető* képein gyakran jelenik meg a közösségi terek politikai, mozgalmi célokra történő felhasználása. Ezzel a gyakorlattal más neveléstudományi vagy pszichológiai szaklapoknál nem találkozunk: rájuk elsősorban az iskolai terek ábrázolása jellemző.

7. ábra. Könyvtárban olvasó úttörők. *Úttörővezető*, 27., 1974. 2. Fedőlap

8. ábra. Felvonulás. MTI-felvétel, szerző ismeretlen. Úttörővezető, 1980. 34., 1980. november: Fedőlap.

A fénykép több részre bontható. A legfontosabb és legkiemelkedőbb a három arc-kép (Lenin, Engels és Marx). Mindannyian azonos irányba néznek, tekintetükkel határozottan a jövőbe pillantanak. Arc kifejezésük határozott, magabiztos, kétségnek nyoma sincsen. Álluk enyhén előre ugrik, és nem egyenesen, vízszintesen, hanem kissé felemelve tartják.

Itt is megjelenik a múlt – jelen – jövő hármásának egysége. A múltat a három személy képviseli, de nem a lezárult múltat, hanem a jelen, illetve a jövő felé nyitottat. Hiszen a múlt a jelenen keresztül a jövőbe torkollik. Lenin, Engels és Marx a múlt, a jelen, illetve a jövő szimbólumai is egyben. Az idő meghatározottságától függetlenek, az időn kívül élnek, így szimbolizálva a szocialista, kommunista rendszer végtelenségét. A jelent a formamutatványt bemutató gyerekek képviselik, de rájuk is jellemző a többidejűség: nemcsak a jelennek élnek, hanem a jövőnek, a szocialista jövőnek is.

A SZAKSAJTÓ (GYERMEK)KÉPEI

A társadalom ikonoszféájában (*Sztompka*, 2009, 8.) mindazt, amit lefényképeztek, s mindazt, ami le lett fényképezve, azaz ami lefényképeződött, elemzés alá lehet vetni, s a megismerés egyéb formáivá van mód alakítani.

A szakzsajtó képeit célirányosan létrehozott alkotásoknak tekintjük, amelyek előállítására az oktatáspolitikai, a neveléstudomány, az újságírószakma és a fényképészet közös területén érdekeltek specializálódtak. E képek, függetlenül attól, hogy művészi alkotások reprodukciói, reklámok, avagy különféle műfajba besorolható fényképek, közősek abban, hogy pedagógusok szeméhez szólnak.

A képeken különféle kulturális mintázatok fedezhetők fel. Egy részük esetében e mintázat az alkotójuk által tudatosan elrendezett, máskor viszont a tudatosság alatt lappang. Általában jól megalkotott vizuális üzenettel rendelkeznek, egyfajta konstruktív aktivitás termékei – némelyikük viszont éppenséggel talált tárgy.

A szakzsajtó képeinek java klasszikus fénykép, némelykor azonban festészeti, grafikai, szobrászati mű reprodukciója. Lévéen mindegyike sajtófotó, így nyomdai eljárással sokszorosított.

A képeken bemutatott helyek valamennyije kapcsolódik a pedagógikumhoz. Többségében iskolai teret ábrázol, osztálytermet vagy folyosót, előteret, udvart, szaktantermet, tanári irodát, tornacsarnokot, könyvtárat, tanulószobát, ünnepélyek tartására alkalmas zárt és nyílt tereket, udvart, kertet. Máshol oktatás és nevelés, esetleg kísérlet, illetve szórakozás céljára használt helyiségek, munkaterek, csarnokok, üzemek, kórházi váró, klubhelyiség, múzeum, színház, mozi, szántó, park, utca, játszótér, köztér tűnnek elő. A közterek mellett nagyon-nagyon ritkán a privát tér (lakás, kert) is felbukkan. A pedagógikumra utalás vagy tanuló(k), vagy tanár(ok) alakjának centrumba helyezésével hangsúlyozódik.

Ugyan e képeket bemutatásra, reprezentálásra, képviselőre, ismeretek átadására készítették, de funkciójuk eredendően érvelő és propagandisztikus. Amennyiben szöveges közlemény illusztrációi, az érvelési, bizonyítási aspektus nyilvánvaló, azonban szövegek nélkül is gyakorta feltűnnek fényképek, amelyek expresszív és művészi funkciójuk ellenére is propagandafunkciót töltenek be, például a címlapokon. A képek egyszerre több feladatot láthatnak el – de multifunkcionalitással a nézőjük is felruházhatja őket.

E képek java gyermeket ábrázol, ők, egyedül vagy csoportosan, több alkalommal jelennek meg, mint bármilyen (zárt) iskolai terek. Ezt magyarázza, hogy a gyereket szokás az iskoláztatás univerzális szimbólumának tekinteni – s minden egyéb jelkép ehhez a folyamathoz illesztődik, ezt a folyamatot értelmezi (*Sáska*, 2004).

A képek ugyancsak többsége a gyermeket csoportosan ábrázolja: ketten, hárman, többen, kizárólag gyerekekkel, avagy tanszemélyzettel, felnőttekkel, tanulás, játék, szórakozás közben. E gyermekek mindenkor a csoport tagjai, személyiségük feloldódik vagy alárendelődik a társaságban. Domináns szerephez, ha gyerekekkel együtt láthatók, a felnőttek jutnak, egymás között ők az egyenrangúak, figyelmük kölcsönös. E felvételek a közösségek felé fordítják a néző tekintetét.

Amennyiben pedig mellkép a kép, akkor a felvétel identifikációra szolgál: az arc, a tekintet, esetleg az arc mimikája által azonosíthatóvá válik a képen látott személy, aki így egyben a néző és a közösség megjegyzésére is számíthat.

KÖZÖSSÉGEK ÉS INTERAKCIÓK

A sokaságban állókat – ha a kép nem magát a tömegüket dokumentálja – többnyire hidegen hagyja a kamera jelenléte, s a csoportra jellemző kommunikációt folytatják: tanulnak, olvasnak, társukat vagy a tanárt figyelik, utánoznak, rituálisan viselkednek, rutinszerűen cselekszenek. Legtöbbször oktatási-nevelési cselekvésben vesznek részt, máskor politikai tevékenységben (állami ünnepeken, zászlós-transzparenses-léggömbös felvonuláson, úttörő seregszemlén, a mozgalmi élet egyéb eseményein), gazdasági, művészi aktivitásban. A cselekvések közül az oktatási-nevelési helyzetek rutinosan, a többiek rituálisan zajlanak. A típusos viselkedés átlagos: bármilyen szempontból deviánsnak minősített egyed bemutatására a nyolcvanas évek elejéig nem kerül sor. (Megjegyzendő, hogy a dohányzás ekkoriban kevésbé helytelenített szokás volt.)

A társas élet személyközi cselekvései kedvelt vizuális megjelenítésekre nyújtanak alkalmat. A kapcsolatról, az érzelmekről, a viszonyulásokról, a testkommunikációról, a beszélgetésről, a térhasználatról, a testhasználatról, valamint közvetve a személyi státusról, a kompetenciáról, az énképről számos megállapítást tesznek a felvételek.

A csoportok képei abban beszédesek a tekintetben, hogy az egyén hogyan illeszkedik a közösségi tett konszenzusaiba, a cselekvés változataiba, miként vesz részt a társas viselkedés alkalmain, a kultúra javait és eljárásait miként használja, s miként része a környezetének.

A csoport és környezete vizuális jellemzőit számba véve különösen érdekesek a visszatérő elemek. A gyermeki első antropológiai tér határolásában a köpeny, az úttörő egyenruha darabjai, a hajviselet képez halmazokat, a második antropológiai térben az osztályterem és az iskola térképzésében részt vevő elemek (bútorok, a tanár személyének jelzőeszközei, taneszközök, szemléltető eszközök, világképi-politikai-hatalmi attribútumok, nemzeti és történeti identifikációt végző kellékek). Csupán a fényképek kis része ábrázolja a harmadik antropológiai teret: ezek az országismerethez és a szocialista tábor internacionalista eszmeiségében való tájékozottsághoz járulnak hozzá.

A SZAKSAJTÓ KÖZLEMÉNYEIBEN KÖRVONALAZOTT GYERMEKKÉP

A GYERMEKNEVELÉS CÉLJA – EGY UTÓPIKUS ERKÖLC

A magyarországi szocializmus, miként a szocializmus valamennyi korabeli nemzeti változata, a tudományos haladásra épített társadalomra hivatkozó, kollektív munkálkodást feltételező politikai utópiák egyike. (Baumann, 1976) A tudományos-technikai fejlődésre – a történetiség meghatározott irányára – apelláló szocialista antropológia alapkérdése az ember erkölcsi változásában való töretlen hit.

Ideológia és erkölcs forrt össze ebben a világalomra törő ábrándképben, amely egyszerre utal a tudományra, a történetiségre, az azok eredményeként megformálódó (önmagát meghaladni képes) erkölcsiségre, akként, hogy legitimációját és terjeszkedését egyik oldalról társadalmi osztályszempontokkal végzi el, másrészt pedig a katonasággal biztosítja. E nézet szerint a szocialista ember erkölce hozzájárul a világ előrehaladásához, ezért a szocialista erkölcs nevelés útján történő – biztonságos, azaz intézményes körülmények közötti – kialakítása az iskolaügy alapvető feladata.

S ha a rendszer önmagát ideológiailag és erkölcsileg legitimálta, érthető, ha ennek az ideológiának és erkölcsiségnek a nemzedékek közötti átszarmaztatását hatékonyan igyekszik intézményei révén is szabályozni. Az utópisztikusnak ítélt szocializmus-kommunizmus, így annak leghosszabb, 'kádárizmusként' ismert magyar változata is szakaszolható, alapja azonban mindvégig „a haladás, az erkölcsi tisztaság, a szocialista haza szeretete” (Kádár, 1974, 49. o.), és normái közé tartozik a munka, a munkás, a közösség, a haladás és a haza iránt érzett szenvedély s a proletár nemzetköziség vállalása. Miként ezekre Kádár János maga is hivatkozott:

„a munka megbecsülése és a dolgozó emberek tisztelete, a közösségi magatartás és felelősségvállalás, a köztulajdon védelme és a takarékos gazdálkodás, az önként vállalt fegyelem, az új iránti fogékonyság és a kezdeményezőkészség, a szocialista haza szeretete, más népek megbecsülése, a proletár internacionalizmus.” (Kádár, 1985, 204. o.)

A tudomány-ideológia-erkölcs hármásának egysége megbonthatatlan. Az érvelések során bármelyikre történő hivatkozás afféle szerephez jut, mint a középkori monasztikus vitákban a szaktekintélyek fölemlegetése.

A szocialista-kommunista erkölcs, bármennyire összetett, nem egyéb a leendő társadalomban szükséges (az osztályeredettől megszabadított, célszerű) magatartásnál. Meglétére a helyesnek állított ideológia képviseléskor lehet rálátni, s azzal ellenőrizni. A tudománnyal megalapozott szocializmus-kommunizmus az iskolaügyben nem csupán ideológiai konstrukció, de a tudomány és az erkölcs által is kellően képviselt.

Ugyanakkor a szocialista-kommunista erkölcs az ideológiai, politikai érvkészség fontos eleme, amelyet a nemzeti-társadalmi haladás kritériumaként tartanak számon.

A KÖZÖSSÉG ÉS A VILÁGNÉZETI NEVELÉS: A MOZGALMI EMBERRÉ VÁLÁS ÚTJA

A gyermek nevelésére a munkásosztályt képviselni képes közösség vállalkozik. Tapasztalható, amint a család mellett egyre növekvő szerephez jut az iskola és az iskolán belüli mozgalmat képviselő kisdobos és úttörő szervezet. A társadalmat képviselni kész, közösségi célokra összpontosító nevelés színterei az 1960-as években a családi közege jellemző módon kezdenek átkonstruálódni. Az inkább az oktatásra koncentráló iskolán belül tevékenykedő, mégis leginkább az iskola mellé rendelt, a nevelést célul kitűző úttörőszervezetek az életkori sajátosságokra ügyelve, a nem iskolai gyermeki tevékenységekre figyelve szervezik közösségi programjaikat. Ugyanakkor az iskola és az úttörőszervezet egyként azt a feladatot hangsúlyozza, amelynek megvalósulása esetén a gyermek a szocialista-kommunista társadalom

hasznos felnőttjévé válik. A gyermeki programok feladata a felnőtt létre kondicionálás, miként olvasható az *Úttörővezetőben*:

„A gyermekek kommunista nevelését nagy gonddal, felelősséggel végzi az iskola, a család, az úttörőszervezet, – az egész társadalom. A cél azonos: felkészíteni a gyermekeket ifjú és felnőtt korukra, társadalmi életükre, a szocializmus, a kommunizmus építésére. Az úttörőszervezeteknek megtisztelő feladat jut ebből a munkából: a gyermekek életkori sajátosságának megfelelően tartalmas programmal átszóni életüket, saját szervezetükké tenni a csapatot, rajt, őrst, ezzel mintegy kiegészíteni, teljessé tenni az iskola nevelő hatását.” (*Rakó*, 1964, 8. o.)

A szocialista nevelésügy a teljes nevelői környezetet felügyeli. A hatvanas évtized végén azonban a *Magyar Pszichológiai Szemlében* az a környezet, amelyben oly szükségesnek találja a szerző az iskolaéretlenek kapcsán a ’céltudatos nevelői ráhatás’-t, azonban már koránt sincs a korábbihoz hasonló konkrétsággal kijelölve, a mű nincs világképi, illetve ideológiai tartalommal átitatva. A tudomány kezd apolitikussá válni. Igaz, a szocializáció lehetőségei közül a szerző egyes-egyedül a nevelőit említi, egyben minősítve is azt, s nem tesz említést például a kortárscsoporthatásról.

„A megfelelő fejlődéshez szükség van egyrészt bizonyos veleszületett adottságokra, másrészt megfelelő környezetre és a környezetnek az egyénre (a gyermekre) gyakorolt helyes, céltudatos nevelői ráhatására.” (*Szabó*, 1969, 323. o.)

A gyermek ismereteinek lényegi forrása öntevékeny cselekvése a természetben és a társadalomban. A gyermek önállósága sokszor fölvetődik, s mindig oly kontextusban, amelynek célja az új társadalom materialista világnézettel rendelkező, új emberének szisztematikus módon történő kialakítása.

„Ha tehát az új társadalom új emberének nevelésére vállalkozunk, akkor szinte a legjelentősebb feladatunk, hogy a gyerekeknek a világról, a természet és társadalom törvényszerűségeiről igaz ismereteik legyenek, melyek meggyőződésé alakulnak, és meghatározzák cselekvésüket, magatartásuk irányát és jellegét, hogy e megismerő, cselekvő tevékenység során helyes érzelmi viszonyba kerüljenek a jelenségekkel és dolgokkal. Mindez természetesen csak dialektikus gondolkodásuk tervszerű fejlesztésével, az életkor fejlődési problémáinak és szintjének messzemenő figyelembevételével lehetséges. Nem mulasztathatjuk el, sőt alapvető elvként kell alkalmaznunk a gyermeki öntevékenység kibontakozását, alkotó képzeletük formálását. Úgy gondolom, mindannyiunk előtt egyértelmű, hogy a világnézeti nevelés elsősorban értelmi nevelés, hiszen az emberek világnézetét mindenekelőtt az határozza meg, hogy miként gondolkodnak a természetről és a társadalomról.” (*Pusztai*, 1965, 13. o.)

A világnézeti nevelés azonban, állítja az ismeretterjesztő dolgozat írója, mindenekelőtt értelmi nevelés. Mások ezzel szemben – és a hetvenes évek elejétől ez válik a mozgalmi élet leginkább előkerülő sajátosságává – a tevékenykedtetést hangsúlyozták:

„A mozgalomnak kell vállalnia a nevelési folyamat teljes lefutásához szükséges tevékenységrendszer megformálását. Ennek megfelelően az úttörőmozgalom legfőbb feladatának (nem céljának!) a következő évtizedben a társadalmi – (közéleti) politikai aktivitás alakítását, valamint a gyermek szabad idejének teljes szervezését tartom. A második feladat alatt színes, vonzó programokat, klubdelutánokat, technikai, tudományos és művészeti szakköröket, rendszeres sportmunkákat, játékdélutánokat értek. Hozzuk a gyermeket olyan helyzetbe, hogy önállóan azt válassza, amit a mozgalom felkínál neki. Akkor a pedagógiai intézmény kedves környezet lesz számára.” (*Kovács*, 1971, 1. o.)

Fridvalszky Gyula az iskola és az úttörőcsapat együttműködésének indokait elősorolva a világgépi-ideológiai azonosságból következő megegyező célra hivatkozva érvel. Ami azonban nála sem különbözik a hatvanas évek pedagógiai céljától, az az, hogy a nevelés célja kommunista felnőtt kialakítása.

„...az iskola és az úttörőcsapat nevelőmunkája teljesen azonos eszmei és pedagógiai alapokon nyugszik. Mindkettő a kommunista nevelés célkitűzéseinek megvalósításáért, a felnövekvő nemzedék kommunista szellemiségétől áthatott neveléséért, jellemformálásáért fejt ki tevékenységét.” (Fridvalszky, 1973, 18. o.)

Ez az igény a nyolcvanas években sem alakul másként. A felpuhuló, kádárista érában egyre inkább érzékelhető, hogy a szocialista világgéphez, erkölcshez, iskoláztatáshoz kettős magatartással viszonyulnak az állampolgárok. Gyakorta esik szó a nevelésügyi lapokban arról, hogy a tudományos nevelés, amelyet a szocialista világgépi neveléshez korábban kizárólagosan elegendőnek tételeztek, nem bizonyul elég-ségesnek a kommunista ember létrehozásában: szükséges hozzáilleszteni a hitet is.

„Érzelmi azonosulás kialakítása nélkül én elképzelhetetlennek tartom a világnézeti nevelést, s attól, ha egy gyermek megtanulja, hogy a filozófia alapkérdésére miként kell marxista módon válaszolni, még nem válik materialistává... Valóban: az ismeretszint csak alapja lehet egy tudatos világnézetnek, de nem következik belőle sem az egyetértés, sem a gyakorlati azonosulás.” (Harsányi, 1983, 7. o.)

S ugyancsak sok szó esik arról, hogy a tanítvány megfelelő érzelmi azonosuláshoz mennyiben járul hozzá a pedagógusi mentalitás. A világgépet képviselni kész, példás nevelő lesz a szocialista nevelésügy letéteményese:

„...a világnézeti, erkölcsi nevelést elsősorban a tanórán kell végezni, a munkára nevelésnek is ez az elsőfokú színtere, de nem úgy, hogy valami külön idevágó ismeretanyagot nyújtunk, hanem a pedagógus példamutatásán, az órák hangulatán, a tantárgy megszerettetésén, hasznosíthatóságának feltárásán keresztül.” (Harsányi, 1983, 7–8. o.)

AZ IDEOLÓGIÁT ISKOLÁBAN KÉPVISELŐ NORMARENDSZER

A gyermekképet, az annak megfelelő igényt képviselő, sok szempontú, kollektív nevelést, a gyermeket bemutató fotográfiák részleteiben és egészében egy utópia kifejeződései. A gyermekről szóló szakközlemények és ismeretterjesztő, népszerűsítő-tájékoztató szövegek rejtett és nyílt állításainak sorában a világgépi meghatározottságú kinyilatkoztatások között a dialektikus materializmus, illetve a marxizmus–leninizmus tudományos tanára vagy annak nyomára lelünk.

Az idő előrehaladtával, a hetvenes évektől, az ideológiára utalás nem lesz egyéb, mint a tekintélyre hivatkozással történő bizonyítás, máskor tudományosnak elfogadott érveket szolgáltató bázis. A metodológiai megközelítések könnyen jutnak vulgármarxista felszínhez, mint már abban a korai közleményben, amely a gyermek státusáról is referál:

„A reakciós pedagógia egyik saroktétele szerint ugyanis a gyermek s általában az ember szellemi képességét, gondolkodásmódját elődeitől öröklí. Ezek szerint a szellemi képesség s a jellemtetükörző magatartás olyan öröklött tulajdonsága az embernek, amely születésénél fogva meghatározott és semmiféle külső hatással, neveléssel nem változtatható meg. Goncsarov ehhez

a reakciós tanításhoz hozzáfűzi, hogy ez a durva, hazug meghatározás erőszakos céltudatossággal a kizsákmányolt osztályok gyermekeit örök szolgaságra és műveletlenségre, tudatlanságra ítélte.” (Kanizsai, 1960, 185. o.)

A pozitív pedagógia gyermekképét valló szerző (aki hisz a szociális fejleszthetőségben, s a műveltség és a tudás értékét is vallja) nem egyedüli elkötelezettje az állampárti ideológiának. Azt állítja, a nevelők alkalmasak és képesek arra, hogy a történelem változásai közepette átalakítsák magukat, és belső kapcsolatba kerülhetnek történeti feladataikkal. Önátalakításukhoz és munkájukhoz a történelmi materializmus tudományos és gyakorlati ismerete s egyben a marxista filozófia gyakorlása elengedhetetlenül szükséges. A valóság megismerésének dialektikus módszerével szükséges a gyermekhez, akár a gondolkodásában és nyelvében sérült gyermekhez is oktatásában, illetve terápiájában fordulniuk.

Mi mindent szögez le az oktatással-neveléssel fejleszthető gyermekről a szerző? Legfőbb értékeinek fölleléséért nyilván a megnevezett helyeket kell éppen ezért fölkeresni.

„A materialista filozófia kimutatta, hogy a beszéd a közösségi élet s a közösen vállalt munka s a biológiai fejlődés eredménye. Dialektikus értelmezéssel ezért a beszédhábák nem egy fajtáját a közösségekben nyújtott időleges feltételes ingerek útján oldjuk meg. [Éppen ezért] Jelenleg a Szovjetunióban s nálunk a pszicho fiziológiailag sérült személyiség átnevelésére [...] törekednek. [Illetve] Minden igyekezetünkkel iparkodunk arra, hogy a hibás beszédű egyén társadalmi megnyilatkozása lehetőleg normális legyen.” (Kanizsai, 1960, 188–189. o.)

A gyermek ilyenén normák által történő meghatározása gyorsan megtörtént: szovjet minta alapján még az ötvenes években el is terjedt. (Géczi, 2005, 2006a, 2006b). A társadalom feladataul szabott világnézeti nevelés foglalja magában a nevelés valamennyi részterületét. Az intézményekben, a társadalom elvárásai alapján, tudományos alapú nevelés folyik.

„Az iskolák, a nevelőintézmények tanulóira, a társadalom valamennyi tényezője hat, így világnézetüket is formálja. E hatások egy része ellentmondásos, hiszen szocializmust építő társadalmunkban, ennek a történelmi feladatnak a megoldásában különböző világnézetű emberek dolgoznak együtt, és a szocializmus híveinek is eltérő a világnézeti tudatossága [...]”

A nevelési intézmények feladata éppen abból áll, hogy ezeket a tényezőket is figyelembe véve érje le, hogy mind több olyan fiatal hagyja el az iskolát, akikben a marxizmus–leninizmus eszméi valóban a cselekvést motiváló erőkké váltak. Ebben fogalmazható meg az iskolák egészen különleges felelőssége: orientálás a marxizmus–leninizmus értékeire, azoknak elfogadtatása a fiatalokkal.

A marxisták mindig, minden körülmények között tagadták, hogy lehetséges volna ideológiamentes, semleges nevelés, iskola. Klasszikusaink több helyen kifejtették ennek lehetetlenségét. A szocialista társadalom iskolája nyíltan vállalja és vallja, hogy a fiatalokat a marxizmus–leninizmus szellemében kívánja nevelni. Hazánkban ez általában elfogadott, természetesnek tartott tény.” (Bakonyi, 1982. 1. o.)

A szocialista pedagógiában, források tanulmányozása nyomán, felvetődik, hogy a szocialista felnőttkép és a gyermekkép között nem a hagyománynak megfelelő a viszony. Kétséges ugyanis, hogy a gyermekkép közvetlenül a felnőttképből képződik, hiszen ha személyre vesszük a gyermekkép vonásait, azok elemei több kútfőből, de mindenekelőtt egy világméretű követő ideológiából származnak. (Géczi, 2006c)

Az ötvenes, hatvanas, s némileg a hetvenes évek nevelésügyi politikája, a kommunista ideológia, a szocialista népművelés és pedagógia együttese által kialakított

mentalitás szerint a gyermek képével a gyermekén túli, közösségi-utópisztikus tartalmak fejezhetők ki. A sajtóban s az annak részét képező pedagógiai szaksajtóban képpel ábrázolt gyermek, s annak valamennyi gyermeki vonása a fejlődés allegóriája, s nem egy egyed megjelenítője. S mindaz, ami a gyerekek testképe által megnyilvánul, nevelendő, óvandó, féltendő, szeretni való, gondozandó, hiszen ő maga a jövő.

A képpár egyik tagja, az égett arcú gyermek a múltat, míg a boldog arcú a jelent és a jövőt jeleníti meg. (*Ld. 113. o. 2. ábra*) Tíz évvel később ugyanezt az ellentételező, s egyben leegyszerűsített retorikát képviselő képpár köszönti a felszabadulás ünnepét. A múltat a lebombázott város, a jelent az újjáépített házior és a képbe belógó virágok képe szimbolizálja.

A gyermek üzenet. Mint univerzumjelkép nem a szocialista világgép találmánya, még csak nem is a kereszténységé vagy a mitológiáké, hiszen már az archaikus világképben jelen van. S a nyugati keresztény hagyományok túlélésére mutatva, a gyermek a termékenységet, a mindennapi boldogulást, a boldog jövőt, a növekedést és fejlődést, a felnőttek kötelezettségét, a szépséget, az optimizmust stb. jelzi. Mindezen túl a gyermek kizárólag formailag – testében – van jelen e képeken. A gyermek képében a gyermeklétén túlmutató, annál mélyebb, a kommunista felnőtt lényegéről valló az üzenet. Ennyiben tehát e korszak gyermekképeinek ikonikusan megjelenített alakzatai optimisták, hiszen a gyermekből felnőtté válás útjára-módjára is utalnak.

A SZOCIALISTA NEVELÉS ARCHETIPIKUS KÉPEI

EGY FÉNYKÉP A HATVANAS ÉVEKBŐL

Az ötvenes évek magyarországi képes pedagógiai sajtójában sokszor láthatók olyan fényképdokumentumok, amelyek a testvéri országok nevelésügyével foglalkozva azt kívánták hangsúlyozni, hogy milyen sok bennük a hasonlatosság, illetve azonosság. Ugyancsak többször találkozhatott az olvasó olyan példákkal, amelyek a szovjet elméletet és gyakorlatot mutatták be.

9. ábra. Biológiaóra az egyik sztupinói iskolában. A fénykép készítője ismeretlen. *Köznevelés*, 23., 1957. december 15., 21. sz. hátsó borító

A szovjet modellt bemutató fényképen egy biológiaóra jelenetét látjuk egy sztupinói általános iskolából. Sztupinó, a mai Oroszországban elhelyezkedő kisváros, a moszkvai régióhoz tartozik.

A tanteremben rengeteg növényt helyeztek el, így a szekrényen, az ablakok előtt és a falon is. Jellegzetesen polgárlakásokban nevelt, egzotikus növények ezek. A tanterem, az iskola mintha az otthon funkcióját töltené be.

Alsó tagozatos osztály előtt áll a tanárnő, kezében kukoricánövényt tart. Vele szemben egy diáklány áll, akit a növényről kérdez. Az osztály koedukált, a diákok ülnek, kivéve az előbb említett tanulót.

A gyerekek előtt becsukott füzetek fekszenek az asztalon. Kikérdezés szemtanúi vagyunk. A többi diák csendben figyel, fegyelmeztettek. Többségük a szigorú testtartású tanítónőre figyel, másik részük a válaszoló diáktársukra. Egy diák sem néz a fényképezőre. Viszont a tanítónő nem fordul teljes egészében a felelő diák felé, inkább a képkészítő felé nyit, neki játszik.

Propagandafotó készült a sztupinói általános iskola biológiaóráján, amelynek funkciója, hogy a hivatalos értékrendet közvetítse. A kép azt mutatja be, hogy a Szovjetunió egyik kicsiny városának, Sztupinónak az iskolájában rendes keretek között zajlik az iskolai élet. A tanítónő az otthonias, családias jellegű osztályteremben éppen felelteti a kis diáklányt, teszi a kötelességét, azt, amit elvár tőle a szovjet társadalom.

HÁROM FÉNYKÉP 1973-BÓL

„A pedagógusok nagy többségében tudatosodott, hogy az iskola nem csupán az ismeretközlés színtere, hanem a társadalom nevelésének egyik legfontosabb intézménye, ahol a tanítási órák és az órán kívüli tevékenységek egyaránt a személyiség formálódását, képességeinek kibontakozását segítik. Az iskola egész működésével részt vesz a tudományos világnézet, szemlélet, életmód és ízlés kialakításában. Munkálkodó, dolgozó embert nevel. Olyan embert, aki szakmájából, munkájából maga igyekszik hivatást faragni. Az ilyen ember képes önmagát tudatosan fejlesztő egyéniséggé válni. Az ilyen egyéniségek lehetnek igazán tartalmas közösségek építői. Vagyis a szocialista iskola az egész emberre veti tekintetét. Nem a munkamegosztás alattvalóit, hanem a munkamegosztáson uralkodni tudó közösségek sokoldalú személyiségeit akarja megeremteni.” (Pozsgay, 1981, 3–4. o.)

Az 1981-ben megjelent, az állampárt ideológiáját terjesztő cikkhez hasonló alapállást képvisel már egy évtizeddel korábban is számos nevelésügyi szakember. Akkor, amikor az iskola elleni kifogások megfogalmazódtak: annak tartalmát áthatja a politika.

„Az új megfogalmazás szerint az általános iskola feladata, hogy minden tanköteles korú gyermeket népköztársaságunk öntudatos állampolgárává, a dolgozó nép hűséges fiává, szocializmust építő hazánk munkásává és védelmezőjévé neveljen. Az iskola feladatainak megfogalmazásában elsősorban a társadalmi politikai változások fejeződtek ki, az oktató-nevelő munkára való kihatása kisebb volt. A tantervi változások jórészt a társadalmi és politikai szempontból való időszzerűség meggondolásából eredtek.” (Horváth, 1978, 18. o.)

A sokoldalú és öntudatos személyiség kialakításának legfőbb színterévé a hetvenes évek elejétől az átalakuló iskola válik. Leginkább az általános iskola intézménye. *Kísérlet egy kísérlet bemutatására* felcímmel (Győri, 1973. 7. o.) a *Köznevelés* 1973. január 5-i számában beszámoló jelent meg egy budapesti, felső tagozatos kísérletről. (1. kép) Ez arra utal, hogy maga az újságíró, a változó világ kihívásának eleget téve, a

szokásostól eltérő hangulatot kifejező cikket ír. A felvázolt kísérlet célja az egész naposnak tervezett oktató-nevelő munka rendszerének kidolgozása. Az iskolakísérlet indokálul az szolgál, hogy egyre több olyan dolgozó házaspár van, akik munkájuk miatt nem képesek a gyermekeik nappali családi gondozását ellátni. Az ekkorra megszokott kabinetrendszerű oktatástól eltávolodni látszó kísérlet a tanítás, a tanulás és a szabadidős tevékenykedtetés harmonizálásán alapul, s a gyermekeket egész napra – mintha munkában lennének – ugyanaz az épület fogadja be. A próbálkozás bevallott céljainak egyike, hogy a családi környezet gyermekekre gyakorolt hatását csökkentse, másrészt az eltérő osztályszármazású gyermekek számára egyenlő esélyeket nyújtson.

A kétoldalas, többféle tanári véleményt ismertető szakmunka felveti, hogy e kísérlet eredményeként akár a jövő iskolája jöhet létre. A szerző hangsúlyozza, hogy a megjelenő problématömeg a Magyar Pedagógiai Társaság illetékes szakosztályának megvitatására vár. A kísérlet specialitása – a 75 perces tanórákon belül a tanítás és az önálló tanulás ötvöződik egymással – ugyanis új, korábban nem körvonalazott pedagógiai eljárások fejlesztését indokolná.

A két szövegoldalhoz képregényként olvasható négy felvétel kapcsolódik, amelyeket Magyar Béla készített. Az elsőn fehér munkaköpenybe öltözött tanárnő segíti a papírhajtogató kislányt. A gyermek hétköznapi öltözetű. A második és harmadik képen ugyancsak a padokban ülő, egymás mellett tevékenykedő felső tagozatosok láthatók: ollóval, papírral dolgoznak, nagyjából egyforma munkatempóban ugyanazt a feladatot teljesítik. A negyedik felvételen egy közös asztal mellé, a gyermekek közé telepített le a tanárunk. A tanár az eléje helyezett képeskönyv segítségével, talán arra is hivatkozva az egyik rá figyelő lányhoz szól, a többiek pedig, önmagukat kizárva ebből a kommunikációból, az eléjük helyezett papírra írnak. Az asztalon kizárólag a feladatot segítő eszközök láthatóak: az említett könyv, írólapok mellett zárt fémdobozú tolltartó, íróeszközök.

10. ábra. Általános iskolai rajzóra. Hemző Károly felvétele. Köznevelés, 29., 1973. május 18. 3.

A könyv-tanár-tanítványok egység a tudásátadás irányát érthetően jelzi. A vezetett sorrend kétségtelen. A tér, amelyben a közös tanulási tevékenységben a tanárok és diákok részt vesznek, a tanterem (padok, polcok) és a napközi otthon (függöny) közötti hangulatot áraszt: e tér szervezése átmeneti formájú. A tanárok ruházata példásan iskola-szerű, a jól öltözött gyermekeké – nyilván a kötetlenség megjelenéseként – egyéni. A képek egyike sem utal arra, hogy a tevékenykedtetés kooperáción alapszik, a gyermekek görcsös testtartása az egyéni munkálkodásra és a feladat-kényszerre utal.

Az emberformálás lehetőségeként hangsúlyozott esztétikai tevékenységről számos formában számol be a szaksajtó. A művészetről, a különböző műfajú művészi alkotásokról, a művésztanárokról, a művészetről és a közérthetőségről, az esztétikai szakkönyvekről, az esztétikum mibenlétéről, a szocialista nevelés és az esztétika összetartozásáról úgyszólván minden lapszámban szó esik. Az esztétikai nevelésben gyakorta megjelenik a demokratikusság:

„Tudjuk, hogy az esztétikai nevelés nem korlátozódhat csupán a tehetséges tanulókra, s hogy iskolánkban nem művészeket kell nevelnünk, hanem olyan értő befogadókat, akik képesek önmagukat kifejezni, megvalósítani [...]”

A marxista-leninista ismeretelmélet egyik alaptétele, hogy a tudományos és az esztétikai visszatükröződés egyenrangú, a valóság megismerésének két különböző módja. A nevelés egyik alapvető feladata tehát az, hogy: a tudományos megismerés módszereibe bevezetéssel együtt ismertesse meg a tanulókat az esztétikai javak (művészeti értékek) elsajátításának módszereivel is, hogy ezáltal mélyebben és igazabban táruljon fel előttük a tárgyi és emberi valóság.” (*Gulyás*, 1978. I. o.)

A kép, amely osztálytermi munkát ábrázol, nem a mellette található közlemény illusztrációja. A tantervmódosítást elrendelő útmutatást, azaz a tananyagcsökkentést, a pedagógiai-metodikai korszerűsítés szükségességét, a szervezeti feltételek fejlesztését tartalmazó 1973/74-es tanévben életbe lépő rendelkezést értelmező cikkben többször előfordul a készségfejlesztés szorgalmazása. Az iskola e funkciójához illeszkedik az esztétikai nevelés, amely egyidejűleg több tantárgy feladata, de különösen a művészeti jellegű tantárgyaké.

A kép helyszínének tanterme modern: az ablakok, a csőváz, kétszemélyes padok, a hozzájuk tartozó támlás lócák alapján szinte meghatározható az iskolaépület kora, illetve a terem berendezésének időpontja is. A helyiség végében, a falnál gyermek számára használható, elérhető és széles rakfelületű polcok magasodnak, rajtuk néhány könyv, társasjátékos doboz, gyermekjáték, abakusz. A zárható szekrény tetején kerámia virágváza áll, benne vágott virág, a falon két tányér. Az ablak alatt elhelyezett radiátor előtt felkopaszodott dísznövény. A szinte a teljes falat képező billenőablakokon semmi sem akadályozza a fény szabad beáramlását.

A kétszemélyes, enyhén dőlt felületű asztalkák nem látszanak megfelelően nagy-nak a rajzói festéshez, a köztük lévő ülőhelyek sem biztosítanak elég mozgásteret a munkálkodáshoz. Éppen csak elférnek a rajzlapok, a gombfestékdobozok és az ecsetek mosásához használt folyadékot tartalmazó tégelyek, üvegek.

A gyermekek ülve dolgoznak, fölállni sem nem célszerű, sem nem lehet. Köpeny védi ruházatukat. Nyakukban nyakkendő. Alkotnak: azonban a kép nem ennek ered-

ményét, hanem a folyamatot rögzíti. Az osztály előtt, a fölemelt rajztáblán mutatja be a tanítónő a mintát, amelynek művészi utánzása az elvárt feladat.

Az *Óvodai Nevelés* céljai között a testi fejlesztés és az ismeretek kialakítása között ott szerepe a kollektivitás kialakításának feladata is:

„Az óvodai nevelés programja megfogalmazza az óvodai nevelés célját. Konkrét eredményszinteket jelöl
a testi fejlettség
a közösségi érzés, magatartás és tevékenység
a környező valóság megismerése és a környezethez fűződő kapcsolat terén.” (Bakonyiné, 1974, 4. o.)

11. ábra. A közösségi érzés. Történelmet játszunk... *Köznevelés*, 29., 1973. április 6., 7.

A *Tanító* című írás szerzője rámutat a demokratikus szemlélet, a közösségi érzés fejlesztésének lehetőségeire:

„Szeptembertől új, fontos kérdésekben korszerűsített Rendtartás szabályozza az általános iskolák életét. A változások egyik fő iránya: az iskolai élet demokratizmusának erősítése, ezen belül a tanulóközösség, az ifjúsági szervezet szerepének növelése. [...] Lehetővé kell tenni, hogy 1–4. osztályosok, a kisdobosok megtanulják és gyakorolják a közösségi élet tennivalóit, szokásait, átvegyék hagyományait. A közösségi érzés, az együvé tartozás, a közös érdek, a közügy, egyszóval a „mi” tudatának kialakításában a tanítónak nagy szerepe van. Már egyes tanítási órákon adjuk meg a gyerekeknek a választás lehetőségét: például a több fogalmazási témából, a testnevelés órán a játékokból stb. időnként ők válasszák meg a nekik tetszőt, a nekik kedvesebbet. A magatartási és szorgalmi jegyek megállapításakor értékeljék önmagukat, és mondjanak egymásról is véleményt. Legyenek jogaik és kötelességeik az őrsi és a rajösszejövetelek megszervezésében, lebonyolításában. A felnőtt vezető tartsa tiszteltben a közösség és önkormányzati szervének hatáskörét, ne helyettük, nélkülük döntsön, hanem velük együtt alakítsa ki a helyes álláspontot.” (Szabó, 1973. 12. 1–2. o.)

A közösségi élet ábrázolására seregnyi lehetőség adódik. Egyes-egyedül az 1973-as *Köznevelés* képeit áttekintve találkozzunk a nem iskolai helyszínek között az orszá-

gos diákszlament jeleneteivel, a négytusa-bajnokságról, a gyermekrajz-kiállításról, az emlékünnepről, a mozgalmi tanácskozásról, kollégiumi konferenciáról, pedagógusjelöltek országos találkozójáról, úttörővezetők tanácskozásáról, a pedagógusnap i állami ünnepről, a berlini Világifjúsági Találkozóról referáló képbeszámolókkal. S iskolai helyszínhez kötődnek a gyakorlati foglalkozások avagy a KISZ-klubban zajló program, az iskolakollégiumi élet, iskolaünneprések képi bemutatása is. A közösségi élet – pusztán az úttörőmozgalom és a KISZ révén – részben kötődik az iskolához. A további megnyilvánulások regionális avagy országos jelentőségűek, s a képi reprezentációjuk is ezt hangsúlyozza. Ezeken lapélre helyezett cikkekkel is reprezentált, többnyire neves politikusok (Gosztunyi Jánostól Aczél Györgyig) képviselik a kormányt, és szónoklatukkal a szocialista nevelési feladatokat, az ideális felnőtt és gyermek képét hangozzák.

A közösség más úton kialakításának lehetőségéről az 1973-as *Köznevelés-évfolyamban* direkt módon egyetlen kép tanúskodik. A fotó Rákospalotán, a Bogács utcai iskolaotthonban, az egyik ötödik osztályban, lepedőbe és abroszba burkolt gyermekeket ábrázol, akik Dionüszosz-ünnepet tartanak. Tanárjuk révén drámajátékkal tanulják a történelmet.

HÁROM FÉNYKÉP 1983-BÓL

A nyolcvanas évek fényképtematikáját az újonnan felépült intézmények, az átalakított iskolák, az új funkciókat képviselő közösségi terek, a tantermek és szaktantermek képei, de mindenekelett az iskolakísérleteket bemutató felvételek bővítették.

12. ábra. A budapesti Vízafogó lakótelep új iskolája. *Köznevelés*, 39., 1983. október 28., 14.

Akkor, amikor a *Köznevelés* vezető írása arról az úttörőszövetségben lezajlott tudományos tanácskozásról szól, amely a gyermek társadalmi szerepét hivatott körbejárni, jelenik meg a budapesti, XIII. kerületi lakótelep új iskolájáról a rövid szövegből és három képből álló riport. A 700 fős blokképítmény a lakótelep lakosai számára készült, terjedelmes tornacsarnokkal és 80-90 fős turnusok étkeztetésére alkalmas étteremmel. Miközben a szakemberek arról értekeznek, hogy ellentmondás feszül a sokoldalúan fejlett szocialista személyiség kialakítása és a nevelés valósága, azaz a nevelő hatások minden színterén a normatívákba kényszerített gyerekkor között, egyre-másra felvetődik, hogy az iskolások nem tekinthetők homogén csoportnak. A család, az értékek, az érdeklődés, a kulturalizáció folyamataiban való érdekelttség ellentmondásossága az egész napos nevelés megvalósítására buzdít.

Az új – a testi és a családi gondoskodó nevelési aspektust is hangsúlyozó – oktatási intézmény tanterme puritán. A legszükségesebb bútorokat tartalmazza, s a frontális oktatásnak megfelelő módon felszerelt. Két padosor látható. Két-két gyermek használ egy-egy csövázás, korosztályuk számára testhezálló, a korábbiakhoz képest nagyobb rakfelületű – azaz nem csak írásra használható – asztalt. A tanulók széken ülnek, nem pedig mozdíthatatlan padon. Az osztályterem falát széles sávban borítja az a táblaszerű, mozgalmas felület, amelyre az igények szerint váltakozva üzenetek, feladatok, képek, rajzok és egyéb, a közösség életét szabályozó tácepaók kerülhetnek.

A gyermekek között akadnak, akik köpenyben, s akadnak, akik – családjuk anyagi lehetőségeire is utaló módon – személyi ruházatukat eltakaratlanul ülnek, s a padra hajolva önállóan írnak. Az író tanulók egyike fölé hajol a fehér köpenyes tanítónő, kezével irányítja a tanítványa kezét.

13. ábra. Maglódí út iskola természettudományi előadója. *Köznevelés*, 39., 1983. november 18., 5.

A szakfolyóiratok ismételten hírt adnak az újonnan épített vagy átalakított iskolákról. Ilyenkor az épületet kívülről ugyanúgy bemutatják: a Maglódí út tizenkét tanter-

mes intézmény csupa üveg falai magukban foglalnak egy napközis termet, könyvtárat, természettudományos előadót, s két gyakorlati foglalkozáshoz tervezett termet. Igaz, az iskola átadásakor, a demográfiai hullám révén megjelenő húsz tanulócsoporthoz számára e sokféle funkciójú terek mindegyikét oktatásra kell felhasználni.

A természettudományi előadó világos, kerámiaburkolatú padlózatú helyiség. A terem laboratórium-szerűen steril: kutatói munkálkodást feltételez. Három padsort helyeztek el a tanulók részére, többnyire kettesével. A munkafelület rendesen kialakított és terjedelmes. A tanár a frontális oktatáshoz illő teret némileg átszervezte. A tanulópárok egymástól függetlenül dolgoznak, a tanár felügyelete mellett.

14. ábra. Maszkot készítő gyermekek. *Köznevelés*, 39., 1983. december 2., 4.

Budafokon a csehszlovák művészeti alapiskolák mintájára 1981-ben kezdték el az alapfokú művészetoktatás magyar modelljének kidolgozását. A zeneiskolában festészetet, grafikát, szobrászatot, bábozást, színjátszást tanítanak a karéneklés, balett, népi tánc és művelődéstörténet mellett. A művész-tanárok vezetett foglalkozások, a tevékenységnek megfelelő, az iskolai hagyománytól eltérő terek kialakítását tették szükségessé (a balett-tanszak például egy vendéglőből kialakított teremben működik), az iskola nevelői-oktatói pedig saját tantervhez illesztett, új, egyéni tanári eljárásokat alkalmazhatnak. Az iskolatípus-kísérletben nem művészeket képeznek a gyermekekből, hanem kreatív művészetbarátokat.

A felvételen a maguk készített maszkokkal borított arccal pózolnak a tanulók.

A hatvanas évek kollektivitásra hivatkozó, ugyan a ténytudás-átadásra koncentráló, de leginkább a munkára nevelő iskolája lépésről lépésre alakul át. A szocialista erkölccsel rendelkező, mozgalmi emberré nevelésben az iskola mellett az iskolával együtt egzisztáló ifjúsági mozgalom is szerephez jut, s ebben a ténykedésében nem lanyhul. A kisdobos- és úttörőélet megjelenítése, a közösségi ünnepek demonstrációi-

nak ábrázolása mellett hamarosan a tantárgyi kísérletek, az iskolakísérletek, a testi, a művészeti nevelést hangsúlyosan vállaló iskolák képi megjelenítésével találkozunk.

A szaksajtó közleményeiben körvonalazott gyermek képe így ez időben gyorsan változó szereppel ellátott, egyre-másra új funkciókkal kiegészülő iskolai tér használojaként tűnik föl. A gyermek képe az ideologikus normarendszer célja – s egyben megjelenítője.

A KÉNYSZERŰ TANULÁS ÉS A HELYSZÍNEI

A tanulásra kényszerítő szerepek, eszközök és eljárások egész rendszere kanonizálódott az európai kulturális áthagyományozódás valamennyi mintázatában. Abban is, amelyet a Kárpát-medencében ismerünk, s amelynek végeredményeit ma is megtagasztaljuk. A kényszerítő, avagy a kényszerre figyelmeztető szimbólumok, szimbolikus aktusok, avagy a reális folyamatok és tárgyak mindhárom antropológiai térben megjelennek, azaz a pedagógikum teljes univerzumát áthatják. Ez önmagában is rá kell mutasson a csoporttagok, a folyamatban részt vevők valamennyiét figyelmeztetve arra, hogy ez közösségteremtő, iniciáló folyamat, s éppen azért abban nemcsak mindenkinek részt kell vennie, de annak értelme is megkérdőjelezhetetlen. Illetve, ha megkérdőjeleződik, az a közösség büntetését váltja ki. A szabályozó s így kényszerítő szerepek, eszközök, eljárások között a téri elrendezés, a személyes térhasználat, a személy megjelenítése, a folyamatszabályok hangoztatása és képviseltetése, s mindezeknél rejtettebb, a kulturális áthagyományozás folyamatában jelen létre stratégiák is megtalálhatók az intézményes iskoláztatásban.

A kényszerített oktatás nem a szocialista nevelésügy sajátossága, de az a benne értékelt pár- és csoportkapcsolatok milyensége, az is az, amely bizonyos rangsorokat hangsúlyoz.

Rejtett értékorientációra utal, hogy az ép-sérült ember dichotómiájával kezdetben kizárólag a szűk olvasóréteget elérő pszichológiai karakterű közlemények foglalkoznak (vö. *Marton*, 1970), s majd utóbb a neveléstudományiak – ámbár ugyancsak ismeretterjesztő módon. A pedagógiai karakterű művekben a fogyatékosokról nem tudnak úgy beszélni, mint azokról, akik összetett személyiséggel rendelkeznek: a személyiség egészéről való állítások helyett az ép emberek értékeinek némelyét normának tekintve végeznek el összehasonlításokat, fogalmaznak meg értékállításokat. A szocialista pedagógiai szaksajtó képvilágát vélhetően nemcsak azzal jellemezhetjük, hogy az ép és egészséges testet mutatja, hanem hogy ezen testeknek, természeti voltukon túlmutatva, a társadalom jelentésadó folyamataira is léteznek utalásaik. Mi több, ez a világ éppen azzal jellemezhető, hogy a kultúra jelentéseinek képviselésében többnyire ép embertesteket használ föl. A fogyatékosok pedig a tudományos gondolkodás tárgyai maradnak.

A dominanciakifejeződések egyik formája a szervezeti élet bemutatása, szabályrendszerének szüntelen megjelenítése vagy felemlegetése. A csoportszervezés legnyilvánvalóbb korabeli orgánuma az *Úttörővezető* c. folyóiratban ölt testet.

1976-tól a gyermek közösségeit bemutató képek sorában az eddigiekhez képest gyakrabban láthatók az önálló tanulásra, a szakköri tevékenységre és a tanulásra motiváló mozgalmi életre utaló vagy azt közvetlenül megjelenítő képek. Az iskolai terekben olvasható maximák a szocialista ideológia főbb alakjai szavaival buzdítanak a tanulásra, a programokat hirdető faliújságokon is ilyesféle felhívások olvashatók. („A tudás hatalom”; „A tudás a legértékesebb fegyver”; „Tanulni, tanulni, tanulni!”) E képváltozatot az szorgalmazza, hogy ekkor jelent meg az iskolaügyre is kiható közművelődési törvény.

Az 1976. évi Közművelődési törvény szerint a szocialista nevelés legfontosabb célkitűzése annak a kulturális elmaradottságnak a felszámolása, amely a dolgozó osztályokat évszázadokon át sújtotta. A törvény mindahány állampolgár számára meg kívánta teremteni a lehetőséget, hogy igénybe vegye a művelődéshez szükséges legfontosabb eszközöket és intézményeket; szervezte és ösztönözte a dolgozók művelődését. A szocialista társadalom kiépítése, a termelés, a tudomány és a technika fejlődése, illetve a társadalmi tudat fejlesztése az időszak emberétől egyre szélesebb műveltséget kíván meg – szól az érvelés. A műveltség fejlesztése világképileg kötelező. A fejlett szocialista társadalom igénye az általánosan és szakmailag pallérozott, folyamatosan művelődő, szocialista világnézetű, közösségi gondolkodású emberek formálása annak érdekében, hogy a magyar nép valamennyi tagja részt vehessen a kultúra elsajátításában, létrehozásában és ápolásában.

A magyar szocialista nevelés embereszménye az olyan személyiség, aki az egyéni érdekek helyett a közösségi érdeket helyezi előtérbe, aki kedveli a munkát, szeret közösségben és a közösségért dolgozni, kész egyéni áldozatot hozni, s aki tájékozódni képes az életben, hű az osztályharcot vezető munkásosztályhoz, felismeri, hogy az osztályharc különböző szakaszaiban melyek az egyéni feladatai; olyan ember, aki életvidám, művelt és bátor. Ezért különösen fontos feladattá emelkedett a közművelődés fejlesztése, és ennek érdekében az iskolákban a leggyakoribb foglalkozások a szakkörök, illetve az egyéb iskolán kívüli közösségi tevékenységek, ezek közül is az úttörőmozgalom, amely a gyerekeket a munkára nevelte és az együttműködésre szoktatta.

MEGFIGYELÉSEK

Megállapítható, hogy a szakfolyóiratok képanyagának tartalma gyorsan képes követni a pedagógikum elvárásait. A folyóiratok gyermekképpel kapcsolatos szöveges és képi közleményeiben minden esetben gyors változás következik a határozatok, rendeletek megszűlése nyomán. Így például 1960 után, amikor a Nevelési Terv szerzői közzétették, hogy a szocialista embertípus tulajdonsága az ipari munkásságon kívül megjelent a szövetkezeti parasztságban is, e csoportok képi képviselője megnőtt. Annak ellenére, hogy az osztálytermek képe éppenséggel nem a munkások és a parasztok lakásának jellemzői irányába változott: éppenséggel a kispolgári giccs, a kisüzemek tucattermékei és a polgári-értelmiségi értékek tűnnek egyre-másra föl. S ekként a Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottsága által 1972-ben engedé-

lyezett tantervi pluralizmust is képek sora népszerűsíti, s korszerűsítő pedagógusok sorát, munkálkodásukat fényképezik majd, avagy arról tudósítanak, miként készül a tanárszakma a tantervi módosításra, illetve miként fogadják be az 1978-as rendelet avagy az 1985-ös törvénykezés eredményeit. A vizsgált időszakban a képi megjelenítés propagandisztikus célja változatlan maradt, annak horizontja azonban szélesebbre növekedett, s ennek csak egyik jele, hogy 1980-tól eltérő pedagógiai programokról, sokféle választható tankönyvről, változatos oktatási eljárásokról, az iskolai szabadság megannyi formájáról esik szó, látható kép. 1985 után a Gázsó Ferenc miniszterhelyettes engedélyezte alternatív iskolák, nyolcosztályos gimnáziumok szerveződése is képek tárgyává válik.

Ami a fényképeket illeti, a magyar neveléstudományi szaksajtó képvilágára egyöntetűen jellemző, hogy valamennyit felnőtt készítette, s a művek egy olyan felnőtt látását képviselik, aki a felvételeket kizárólagosan esztétikusan megformált illusztrációnak tételezi. A gyermeki látás aspektusait szinte egyes-egyedül a gyerekekrajzok képviselik, ezek legtöbbször az *Óvodai Nevelésben* jelent meg, alkalmilag pedig *A Tanítóban*.

De milyen állítások jellemzőek a fényképekre?

A képek narratívák: néhány – többnyire kevés, de intenzívnek feltüntetett – jegyük által történetet képviselnek. Maguk a történetek hol háttérbe húzódnak, s kizárólag a rájuk utaló jelek megfejtése szolgálja az értelmet (pl. ha egy állami vezető, úttörőnyakkendővel a nyakában, gyermekekkel társalog), hol már a jelentéses részletek nélkül is azonosítható a történet (pl. ünnepi felvonulás). Máskor a képi történet értelme, ha az vizuális módon felfejthetetlen, csupán szónyelvi segítséggel tárul fel (képaláírások, hosszabb szöveges értelmezések). A narráció önálló formája, amikor időben egymás utáni pillanatokat ábrázoló, szalagszerűen elrendezett képsorozat ígéri a történetiséget.

S mintha a szabályosnak elgondolt narráció kelléke lenne, hogy az elbeszélő képen az arányábrázolás életszerű, azaz a köznapi látás sajátosságait tükrözi.

A narratív felvételek értékpontjai meglehetősen szűkösek: az oktatás tereiből származnak, többnyire egyetlen intézményhez, az iskolához kötődően.

A narrációban a szocialista világképre utaló szimbólumok mindhárom antropológiai térben szerepelnek, de leggyakrabban a másodikat képviselő, az iskoláztatás és a nevelés terét adó helyiségekben. Az első antropológiai teret adó ruházat is kaphat szocialista értelmet, amennyiben az egyenruha vagy a ruhakiegészítő.

A narrációban az intézményi tér elemeinek bemutatása mellett jut szerephez az emberi test. Az embert vagy portréval jellemzik, amikor az identifikálást az arc végzi el, vagy az egész test bemutatásával, ekkor azonban egyre-másra a testi viselet kerül előtérbe, s nem az individuum, hanem annak szerepe a hangsúlyos.

A test, amely a személyiség képi képviselete, rendszerint ép – nyilván, mert értékelt teljesítménye is az. A pedagógiai kiadványok a vizsgált korszakban a jelen bemutatására gyakorlatilag nem alkalmazzák a sérült test ábrázolását – ámbár az ép-sérült dichotómiát igen.

Mindezek vajon a lapot konstruáló közeg vagy az általuk elképzelt olvasó antropológiájára a jellemzőek? E kérdések szétszálazására az ikonográfiai módszerek önmagukban nem adnak választ: egyéb források vizsgálatát igénylik.

A képek vizsgálata alapján tetten érhető a szociológiai kutatók által jól ismert jelenség, mely szerint az ismeretek származási helyeinek forrását tekintve nem a család áll az élen, hanem a kortárs csoport. A személyek közötti, vizuálisan megragadható rangsorok egyikében a tanár és a diák kettőse tűnik elő. A többnyire magányos, domináns (attribútumokkal szimbolikusan megerősített szerepű) tanárral szemben tanulói minőségük szerint homogén diákság képezi az ismeretbefogadó csoportot.

Az iskola intézménye e képek szerint a szocializáció két helyszínéhez is teret szolgál. Ismert, hogy az oktatás intézményi helyként kevésbé hatékony, mint a benne létrehozott kortársi közösség.

Az iskolai terekkel, főként pedig a tantermekkel kapcsolatban megállapítható, hogy amíg azok az 1950-es években elsősorban a tudáselsajátítás helyszínül szolgáltak, az 1960-as évektől a célszerűség mellett egyfajta esztétikai szerephez jutottak. Ugyan az iskola és a frontális oktatásnak megfelelően berendezett tantermek többnyire nem tűnnek túldíszítettnek, mégis: a cserépben nevelt, polgári vagy kispolgári otthonokra jellemző, kevés gondozást igényelő növényeken, a magasba felszerelt, diákoknak szinte elérhetetlen polcokon sorakozó könyveken és a játékokon kívül elsősorban szocialista szimbólumok (csillag, ideológusok és államférfiak képei és szobrai stb.) fedezhetők fel, többnyire úgy elhelyezve, ahogyan a hozzájuk hasonló, díszítésre szolgáló bútorok, képek és dísz tárgyak a lakásokban állnak.

A hetvenes évektől a tanterem funkciói bővülnek: játékra, közösségi életre, munkára alkalmassá téve komplexebb tér benyomását kelti.

A TESTTEL TÖRTÉNŐ MEGHATÁROZÁS

A neveléstudományi sajtó képei a közösségekről, a közösségi körökről, a közös terekről, a terek strukturálásáról, a közösségi szerepekről, a szerepazonosításokról referálva járulnak hozzá a képnéző szocializációjához. E felvételek túlnyomó részében testük lenyomatával képviselt emberek láthatók. A másik ember képe tapasztalás forrása és útmutatásokat tartalmaz: arról, hogy melyek is lehetnek a néző számára elfogadandó, a példa nyomán akár követésre is alkalmas értékek, amelyek támogatják a közösségben történő szereplést és az én érvényesülését. A kép szerzője és a lapot konstruáló csoport egy kulturális pozíciót hangsúlyoz.

Ekként a folyóirat is identifikációs eszköz – többnyire egy szakmacsoport, egy szakma, egy tudomány, egy társadalmi praxis, egy intézménykör, egy műveltségkép, egy antropológia s egy világkép megjelenítője. De abban a kérdésben, hogy az 1960-1980-as években – az antropológiát illetően – hogyan konstruálódott a vizsgált kérdés, jutott-e valódi szerep, s ha igen, miként is, a testképek számára, nem egyszerű álláspontot foglalni.

Az, hogy a testreprezentációra kifogástalan s nem sérült corpusokat használ a pszichológiai és pedagógiai sajtó, nem tekinthető a szocialista világképből következő nevelésügy sajátosságának. A felvilágosodással megformálódó tudományosság, amely a kognitivitás standardjainak előállítását tűzte célul ki, a megismerés sajátos kultúráját körvonalazta: ebben csaknem kizárólag az ép, az észleleteket legkevésbé torzító érzék-

szerveket méltányolta a tapasztalatokhoz jutás folyamatában. Az értékes tudáshoz – állítja ez a történetileg jól definiálható elképzelés – úgy jutunk, ha az információszerzéskor sem torzulnak a megragadott jelek. Az egészséges és a teljes (mi több: a fiatal és a szép) test a modern világ minden egyes egyéntől elvárt normáinak egyike, s ezt a normát lényegét tekintve a marxizmus–leninizmus ideológiája, a szocialista világkép neveléstudománya is magáévá fogadta. A világ ellentmondásaira a fizikum abnormalizációja utal, s ennek megjelenítésére (vállalva ezt a diszkriminációt is) a vizsgált korszak hazai nevelésügyének sajtója képi ábrázolataiban sem vállalkozik.

A fizikai másságtól való idegenkedés az európai kultúrák világképképző elemének tűnik, s az ezekre épülő kulturális normák mindig akadályozták a testi szabványtól eltérő azonosulások elfogadását, az ezeket képviselő jelképek terjedését, de azt is, hogy a szabályostól eltérő érzékelési specifikumokból származó tapasztalatokat pozitívumként értékelje, vagy akár értéknek fogadja el annak csoportidentitást képző elemeit.

E korszak testet ábrázoló képei narrációjában szerephez jut az ember, de a test nem az individuum jellemzője, hanem a közösségé. Ezért megfosztódik szabálytalanságaitól, karakteres vonásaitól, s lehámlik róla minden, ami esetleg a biológiai avagy kulturális másságáról referálhatna. Köpenybe, nyakkendőbe, félkatonai ingbe-blúzba burkolt korpuszok, amelyek nem a független személyiség kiteljesítői, hanem a szempontrendszereket konstruáló közösségbe olvasztó elemek. Ez a személyiség steril: egyszerre látszik értelmiséginek és bürokratának, képzett munkásnak és művésznek; benne, ahogyan a korszak erről vélekedik, minden becs megmutatható.

A képen látott személyiségek a közösség megjelenítői: az egyének beleolvadnak a közösségbe, s ennek során azokkal az attribútumokkal jellemződnék, amelyek a közösség értékeivel azonosak.

A gyermek testének fontosságára utal, hogy az iskolai terekben a hatvanas évek közepétől világosan követhető módon megváltozik az iskola bútorzata. A tanulás valódi helye a pad, amely a tantermetek uralja: a rögzített, sorba rendezett, enyhén döntött, írásra jól használhatónak gondolt felületű, párosok befogadására alkalmas padosorok helyett a vízszintes munkafelületű, változatos elrendezésre módot adó, tanulópárok ültetésére alkalmas asztalok jelennek meg – ámbár ezekből többnyire sorokat képeztek. A pad jóformán az egyetlen iskolabútor, amely a gyermek testének méretére készült – igaz, az egyedek közti variációt nem követi. A pad, amely társadalmi-nevelési pozíciót jelent (különösen a dobogóra állított, vagy az egyszerűen a padokkal szemközt álló tanári asztalt figyelve), egyben állásfoglalás is, amely mindekelőtt a gyermek teste fölött igényelt szabályozást, uralmat, továbbá cselekedtetésének lehetőségeit képviseli.

AZ ÁLLANDÓ TÉNYEZŐ: A GYERMEK KÉPE

A szocialista-kommunista világképet és filozófiát követő nevelésügy valamennyi szegmensében, így az iskoláztatás tereiben is szimbólumok képviselték az állampárt felügyelete alatt működő oktatásügyet. Az eszmét képviselő, nemzetközileg egyezményes, s a pedagógikum helyszíneit változatos módon uraló szimbólumok: a vörös zászló, a szabályos ötágú vörös csillag, az egymáson keresztbe helyezett sarló és

kalapács, a felemelt ököl – s hozzájuk hasonló szimbólum a gyermek is. A gyermek képe változatos szimbólumképzéshez nyújt alapokat: e szimbólumok egyszerű vagy összetett módon ugyancsak az univerzális szocialista eszmeiség megnyilatkozására adnak módot; az a kommunista jövőre, a tudományos tudásra, a szociális kötelességekre, a sokféle módon megjelenített közösségi élet ábrázolásával az individuum közösség alá rendeltségére, a társadalom életében alapvető munkásosztály munkájára hivatkozás által a kollektív cselekvés értékeire történik általa utalás. A gyermeket bemutató kép ellentételezésre is alkalmas: a múlttal, a megállapodottal, a reménytelenséggel szemben pozitív tartalmat képvisel, egyúttal a közösség feladatát, célját és vágyát is kifejezi.

A gyermek képe ugyanakkor szinte bármire fölhasználható. A hatvanas években éppúgy megtalálható a termelőmunka és az iskola kapcsolatát érzékeltető fényképeken, mint a hatvanas-hetvenes évek fordulójának bukásmentes iskolával kampányoló felvételein, az oktatási kísérletekben, az iskolakísérletekben, a fakultációs programokon, a tantervi reformokat bemutató riportokban – azaz (a tanárokkal és az iskola intézményével együtt) éppen az állandóságot képviselik a politikailag-oktatáspolitikailag gyorsan változó pedagógikumban.

ÖSSZEZÉS

Az *Óvodai Nevelés* a vizsgált időszakban mindvégig a gyermek elsődleges antropológiai terére fókuszál. Időnként a második tér is felbukkan, de annak továbbra is főszereplője marad a gyermek. A *tanító* képei között a képsorozatok kapnak jelentőséget: általuk nem a képek belső narrációja, hanem több kép által létrejövő történet hangsúlyozott. A *Köznevelés* a tanár felügyelte, jelképekkel telített osztálytermet és a tanuló képét használja leginkább a tudás fontosságának megjelenítésére. Az *Úttörővezető* a szocialista pedagógia egyik szegmensének, a közösségi és mozgalmi nevelésnek a hangsúlyait és képi megjelenítési módjait képviselte.

Annak ellenére, hogy a hatvanas évek szaksajtójának képei az internacionalista elveket és a szovjet modellt, a hetvenes éveké a mikrotörténeteket, a nyolcvanasé pedig az ideológiai bizonytalanságokat képviselte, a fotódokumentumok a szocialista elvek szerint alakuló tudás számos példáját vizualizálták. A közösség által értékelt tudást a gyermek éppúgy szimbolizálta, mint a gyermeket tanító felnőtt, a tanításhoz szükséges eszközök, az iskolai terek és a közösségi cselekvések.

Amennyiben a gyermekképek tematizációját vizsgáljuk, megállapítható, hogy az hűen követi az ideológiai-politikai-oktatáspolitikai változásokat. A felvételek mindegyikében tetten érhetőek a Csányi Vilmos által leírt, humánológiai alapú csoport-szerveződés alakzatai. (Csányi, 2009). Ezen a szinten tehát a szocialista-kommunista nevelésügy épített az emberi faj szocializációban szerephez jutott, közösségteremtő humán képességeire, s a maga szimbólumokkal megterhelt, hangsúlyokkal felékített, önmagát megjelenítő rendszerét igyekezett hozzáilleszteni az ember etológiai alapú antropológiai, szabálykövetéssel jellemzett sajátosságaihoz.

Az etológiai szerep szerint azonosítható jelenetek egyben a szocialista nevelésügy horizontjára felemelt helyszínek is: így mindenekelőtt az iskola, amely egyben mun-

kahely, játszóhely, otthon, kutatóhely és művészi alkotás helye, ahol közösségi normák által szabályozott mindenki minden cselekvése. Ahol oktató és egyben nevelő felügyelet biztosítja a normák szerinti létezést – s a normákat és a felügyeletet szimbolikus tárgyak és események, továbbá rituális cselekvések biztosítják. Szocialista-kommunista tartalmak kizárólag a képek e síkján jelennek meg.

A vizsgált korszak gyermekképe – mind a szöveges források, mind a képek tanúsága szerint – nem választható el az időszak világgépnek megfeleltetett emberképétől: gyermek és felnőtt antagonisztikusnak látszó összehasonlítása mentén történik a narráció. (Másfajta összehasonlításra is alkalmas a gyermek: múlt és jelen, jelen és jövő is munícióhoz jut a gyermekképek jóvoltából.) A gyermekkép (és a gyermekkor-történet) különösen összeforrottnak tűnik az iskolai képviselő révén az emberkép részét képviselő nőképpel, s ugyan távolabbi, de mindig szoros kapcsolatot mutat a családdal, a mentalitástörténettel.

Az 1950-es évek végéről, az 1960-as, 1970-es és 1980-as évekről ideológiafüggő módon referálnak a különböző képes neveléstudományi folyóiratok. A sokszor beállított, aggályosan komponált felvételek arról vallanak, hogyan töltötték ki a számukra konstruált iskolai tereket a korszak diákjai, tanárai. A periodikák olvasóira jellemző fotók, illusztrációk jelennek meg. Közös sajátosságuk is van: feladatuk a normaképzés.

Közös norma jellemzi a képeken megjelenő személyeket, de közös normát képviselnek a szimbolikus értékű tárgyak is. Az iskolában az 50-es évektől elvárt a köpeny használata, amely által mindenki egyformává vagy legalábbis hasonlóvá válik. Az köpeny eltakarta az alatta hordott ruhát, mely elárulhatja, ki honnan származik, milyenek a családi, anyagi körülményei. Egy időben a fiúk és lányok hajviselete is olyannyira hasonló, hogy első ránézésre elgondolkodik az ember, melyik nemhez is tartozik a tanuló. Az egyenjogúság szelleme kényszerítette létezni ezt a divatot.

A hatvanas évek végétől készített fotók többségén a tanárok kettős szerepben jelennek meg: a diákok között, már-már pajtási magatartásban, túlradó figyelemmel és boldogan, máskor pedig kiemelkedve közülük, felsőbbrendűként, oktatói komolyságban.

Annak gondolata, hogy az iskola nem játszótér, a hatvanas évek végéig jelenik meg az illusztrációkon. Oda tanulni kerültek a diákok, nem pedig szórakozni. Az iskola szabályokkal meghatározott munkahely, dolgozói fegyelmezetten és figyelmesen összpontosítanak a feladatokra: felkészülnek a kommunista jövőre. A padok elrendezetten, mértani rendben, a diákok fegyelmezetten a padokban ülnek, a tananyaggal foglalkoznak. A tantermek táblái, táblázatai, feliratai, képei, bútorai a tananyag felé irányítják a figyelmet. A falakon az 50-es években nincs vagy csak kevés kép, díszítés található. Később a tanterem családiassá válik. A hetvenes évekre megjelenik a televízió mint oktatási eszköz, ez is a terem fókuszpontjában, kiemelve, elkülönítve.

A közösségi tevékenységek rendszeresen szerepelnek az illusztrációkon. Együttes tanulás, délutáni foglalkozás (szakkör), kirándulás, szórakozás. Oldottabb hangulatot idéznek, mint a tanórai munkákat bemutatók, s ez az oldottság a tanórai oktatást kiegészítő mozgalmi tevékenység ábrázolatain is ellenőrizhető. A kollektív munkára, általában a munkára nevelés az iskola célja.

Önmagában jelentéssel, hogy a felvételek tanúsága szerint a gyermek elsődleges iskolai tere: a tanterem. E tanterem az 1960-as évek végétől a filozófiára és pedagógiára egyszerre figyelő magyar iskolaépítészek jóvoltából kezd átalakulni: a tanulás

munkahelye az oktatás és nevelés otthonává, s utóbb inkább a tanulást megtanító helyszínné alakul.

Amennyiben a legfőbb iskolai teret, az osztálytermet reprezentáció terének tekintjük, s az ilyesféle használat nem állt távol a szocialista eszmét tartalmilag-formailag számos helyen képviseltető nevelésügyi szándéktól, akkor annak komplex szimbolizációját is le kell írni: abban a terem alakja, megvilágítása, a tanulók és az oktatók munkálkodásához szükséges iskolabútorok, a világrépet hangsúlyos elemeit (internacionalizmus, tanulás, tudás, jövőkép, munka, művészet, nemzeti hagyományok stb.) képviselő a szimbolizmust direkt módon vállaló tárgyak, megjelenítések együttest képeznek a saját antropológia határaikban sokféle módon jelzett felnőttekkel s tanulókkal. A társadalom értékhierarchiáját képviselő, a szimbolikáját tekintve rendkívül redundáns tér a tanulási viselkedést határozza meg, s az ennek alárendelt nevelését.

A vizsgált időszak végével a modern iskola fénykép-reprezentációját az új iskolai tantermek, a flexibilis belső terek, a könyvtárak, előadótermek, aulák, tornacsarnokok, szabadidős és sportlétesítmények adják: e tereket, miképpen korábban az osztálytermet is, gyermek használja.

A gyermek képeken történő ábrázolása a gyermeket a szocialista világrépi szimbólumok közé emeli, mégpedig annak összetett alakzatai közé. Az egyszerű szimbólumokhoz (vörös csillag, zászló, sarló és kalapács, fölemelt ököl, Internacionálé stb.) képest komplex, de még jól azonosítható tartalmak megjelenítője, amelyhez az alapot a biológiuma (gondozásra szoruló teste-lelke-elméje, kedvessége stb.) és társadalmi rendeltetése, a tőle elvárt közösségi szerep (a gyermek mint megváltó; a jövő letéteményese; a társadalmi eszmény megvalósítója) szolgáltatja. Ugyanakkor, mivel e szocialista-kommunista utalások kifejtésére nem csupán a gyermek képe alkalmas, a szimbólumok polivalenciája hozzájárul ahhoz, hogy a gyermek és a felnőtt közt éles különbségek ne legyenek. Éppen ezért nem lehetetlen, hogy e szimbólumképzési gyakorlat tovább erősítette a gyermekkor és a felnőttkor közötti éles határ eltűnésének folyamatát (vö. *Sáska*, 2004).

Több ponton is felvetődött, hogy mindaz, amit a kutatók a szocialista pedagógia részének tartottak, korábbi világrépek maradványai: onnan származnak a gyermek-kép utópisztikus vonásai, illetve megváltói – jövőt szimbolizáló – átértelmezése. Ugyancsak a keresztény elvek (a térszervezésben többnyire nyugati, de némelykor – a gyermekhez kötődő képzeteiben – keleti keresztény elvek ezek) szerint korábban megfogalmazott európai mentalitás következménye, hogy az ép test emelkedik be a szaksajtó által elvégzett jelképképződési aktusokba.

A szocialista pedagógia kérdéses időszakának szaksajtói képeire mindenekelőtt a meggyőző vagy propagandisztikus funkciót találjuk jellemzőnek. Már maga a nevelésügyi helyszínek kiválogatása is szereppel bír, de még inkább e helyek alakjai, a látható szituáció. Legbeszédesebb, a kor világrépének pedagógiai ikonoszféraját rögzítő vonása a szituációk világának háttere: mindazok a dolgok, amelyek mintegy véletlenül kerültek rögzítésre. Ha Baudrillard (1994) megfigyelésére hagyatkozunk, akkor, mivel a modern korszakra s a posztmodernre vagy az anyagszerűség, vagy a jelszerűség a jellemző, s mivel nagyszámú szimbolikus tartalmú elem uralkodik a pedagógiai sajtófotók nyújtotta látványon, tekinthetjük e fényképeket a modern kor előtti időszak fossziliájának is. Egyébként hasonló atavizmusra utaló eredményre

jutottak azok a vizsgálatok, amelyek iskoláztatásban részt vevők iskolára vonatkozó metaforáinak eredetét vizsgálták (Vámos, 2001a, 2001b; Géczi, 2006d).

IRODALOM

- Aczél György (1988): Makarenkó időszerűsége. *Köznevelés*, **44.**, 17. sz., 3–7.
- Bakonyi Pál (1982): A tanulók marxista-leninista világnézeti nevelése. *Óvodai Nevelés*, **30.**, 1. sz., 1–3.
- Bakonyiné Vince Ágnes (1974): Nevelési eredményvizsgálat az óvodában. *Óvodai nevelés*, **12.**, 1. sz., 4–13.
- Balázs Mihály (1973): „Az olvasó érezze magáénak a Köznevelést...” Interjú Ilku Pál miniszterrel. *Köznevelés*, **29.**, 1. sz., 3–4.
- Balázs Mihály (1978): Cigány tanulók az általános iskolában. *Köznevelés*, **34.**, 22. sz., 3–6.
- Balogh Albertné (1988): Egy nyugdíjas óvónő tapasztalatai a differenciált nevelésről. *Óvodai nevelés*, **36.**, 9. sz., 316.
- Baska Gabriella – Nagy Mária – Szabolcs Éva (2001): *Magyar tanító, 1901*. Iskolakultúra, Pécs.
- Báthory Zoltán - Falus Iván (1997, szerk.): *Pedagógiai lexikon*. Keraban Kiadó, Budapest.
- Baudrillard, Jean (1994): *Simulacra and Simulation*. Ann Arbor, University of Chicago Press
- Baumann Zygmunt (1976) *Socialism: The Active Utopia*. New York: Holmes and Meier.
- Boehm, G. Hrsg. (1994): *Was ist ein Bild?* München.
- Bödör Jenő (1963): A szemléletes képek aktualizálásának sajátosságai. Vizsgálatok értelmi fogyatékos tanulókkal. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 2. sz., 253–264.
- Bugán Antal (1985): Az iskolapszichológusi hálózat kialakításáról. *Magyar Pszichológiai Szemle*, **26.**, 1. sz., 56–59.
- Csányi Vilmos (1999): *Az emberi természet*. Vice Kiadó, Budapest.
- Csányi Vilmos (2008): Oktatáspolitikai problémák egy humánétológiai rendszerszemlélet tükrében. In: *Katakizmak csapdája*. Palánki T., Gáspár, A., Jámor Gy., Krasznai Z., Vértessy L. (szerk.), TSR Model Kft, Budapest.
- Dobay Dezső (1986): Óvodáskorú gyermekek agresszív és altruista viselkedése az óvónői értékelés tükrében. *Magyar Pszichológiai Szemle*, **27.**, 5. sz., 405–414.
- Falk Judit – Pikler Emmi (1972): Adatok az Intézetünkben nevelt gyerekek társadalmi beilleszkedéséről. *Magyar Pszichológiai Szemle*, **13.**, 3–4. sz., 488–500.
- Flam Zsuzsa (1978): Kisgyermekkori helyettesítő tevékenységformák megfigyelése etológiai módszerrel. *Magyar Pszichológiai Szemle*, **19.**, 4. sz., 355–366.
- Fridvalszky Gyula (1973): Együttműködés – egységes pedagógiai irányítás. *Úttörővezető*, **27.**, 10. sz., 18–20.
- Gáspár László (1978): *Egységes világkép, komplex tananyag*. Budapest, Tankönyvkiadó.
- Géczi János (2005) Az 1956-os balatonfüredi pedagógus-konferencia elő- és utólete a pedagógiai sajtóban. *Magyar Pedagógia*, **16.**, 3. sz., 241–362.
- Géczi János (2006a): A pedagógiai szaksajtó. 1956. *Educatio*, **15.**, 4. sz., 511–538.
- Géczi János (2006b): A szovjet pedagógiai minta. *Iskolakultúra*, **16.**, 9. sz., 24–38.
- Géczi János (2006c) A szocialista gyermekfelfogás a túlkorosok és a felnőttek oktatásának ikonográfiái megjelenítése. 1956 – 1964. Köznevelés. *Magyar Pedagógia*. 2006, **16.**, 2. sz., 147–168.
- Géczi János (2006d) A tudásátadás történeti formái és az iskola. *Új Pedagógiai Szemle*, **16.**, 9. sz., 3–25.

- Géczi János (2007): *A '60-as évek tanárképe. Ikonológiai megközelítés.* Pedagógusképzés a 19–20. században – európai kitekintés. Nemzetközi neveléstörténeti konferencia. PTE Illyés Gyula Főiskolai Kar, Szekszárd. 2007. június 1–2.
- Géczi János (2008): Ikonológia-ikonográfia mint a történeti pedagógia segédtudománya. In: Pukánszky Béla (szerk.): *A neveléstörténet-írás új útjai.* Gondolat Kiadó, Budapest, 180–193.
- Géczi János (2009): *A térszimbolizáció megjelenítése a hazai szakajtóban. 1960-as évek.* Elhangzott: VI. Kiss Árpád Emlékkonferencia. 2009. szeptember 18.
- Gegesi Kiss Pál – P. Liebermann Lucy (1960): Az iskolai ártalmak jelentősége a gyermek és ifjúkori személyiségzavarokban. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 1., 1. sz., 1–41.
- Grynaeus Eszter – Pressing Lajos (1986a): Intézetből és otthonról szökött fiatalok pszichológiai vizsgálata I. Háttértenyezők. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 27., 1. sz., 28–44
- Grynaeus Eszter – Pressing Lajos (1986b): Intézetből és otthonról szökött fiatalok pszichológiai vizsgálata. III. Asszociációs jellemzők és a pszichológiai mutatók faktoranalízise. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 27., 3. sz., 229–244.
- Gulyás József (1978): Az esztétikai nevelésről. *A Tanító*, 16., 1. sz., 1–2.
- Györi György (1973): Egész nap az iskolában. *Köznevelés*, 1973, 29., 1. sz., 6–7.
- Halász Ferenc (1981): Kecskeméti kerekasztal a nyelvtanulásról. *Köznevelés*, 37., 29. sz., 11.
- Harsányi Ernő (1983): Néhány megjegyzés tanulóink világnézeti neveléséhez. *Úttörővezető*, 37., 3. sz., 7–9.
- Hegedűs T. András (1975): A beiskolázási vizsgálatok és a korrekciós osztályokban folyó munkák aktuális pszichológiai kérdései. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 16., 6. sz., 618–623.
- Horváth Márton (1978): Köznevelésünk rendszere a történelem mérlegén. *Köznevelés*, 33., 22. sz., 18–20.
- Kádár János (1974): *Válogatott beszédek és cikkek.* Budapest: Kossuth Könyvkiadó.
- Kádár János (1985): *A békéért, népünk boldogulásáért.* Beszédek, cikkek 1981–1985. Kossuth Könyvkiadó, Budapest.
- Kanizsai Dezső (1960): A marxista dialektika mint módszer a logopédiában. *Magyar Pszichológiai Szemle* 1., 2, 184–193.
- Kelemen Elemér (2003): Oktatásügyi törvényhozásunk fordulópontjai a 19–20. században. *Iskolakultúra*. 13., 2. sz., 47–56.
- Kéri Katalin (2003): Gyermekkép Magyarországon az 1950-es évek első felében. In Pukánszky Béla (szerk.): *Két évszázad gyermekei.* Eötvös József Könyvkiadó, Budapest. 229–245.
- Királyné, Dévai Katalin (1981): Az énkép és az anya-gyermek közötti kapcsolat összefüggései. *Óvodai Nevelés*, 29., 1. sz., 16–21.
- Kis-Molnár Csaba – Erdei Helga (2003): Gyermekkép a magyar sajtóban 1950 után. In Pukánszky Béla (szerk.) *Két évszázad gyermekei.* Eötvös József Könyvkiadó, Budapest. 246–286.
- Kiss Árpád szerk. (1971): *Ötödik Nevelésügyi Kongresszus.* Budapest, 1970. szeptember 28–30. Atheneum nyomda, Budapest.
- Kovács Sándor (1971): Milyen legyen a hetvenes évek úttörőprogramja? *Úttörővezető*, 25., 1. sz., 1–2.
- Kozma Tamás (1990): *Kié az iskola?*, Educatio, Budapest.
- Lakatos Mária (1974): Kézimunka nagycsoportban. *Óvodai nevelés*, 22., 12. sz., 468–469.
- Lukácsné Mezei Éva (1989): Ankét a pszichológia iskolai alkalmazásának lehetőségeiről. „Útkeresések az iskolapszichológiában” 1986. dec. 2–3. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 30., 2. sz., 168–171.
- Marton L. M. (1970): Tanulás, vizuális-poszturális testmodell és a tudat kialakulása. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 11., 27. sz., 182–199.
- Mátyás Sándorné (1981): Matematikafoglalkozás télen. *Óvodai nevelés*, 29., 11. sz., 385–386.
- Michell. W. J. T. (1994): The Pictorial Turn. *Artforum*, 1992, 3. sz., 89–94.

- Mihály Ottó (1980): Válság és radikális kiütkeresés. In Bálint Mária – Gubi Mihály – Mihály Ottó: *A polgári nevelés radikális alternatívái*. Budapest, Tankönyvkiadó.
- Mietzner, Ulrike – Pilarczyk, Ulrike (2008): Bilder als Quellen in der erziehungshistorischen Forschung. In Pukánszky Béla (szerk.): *A neveléstörténet-írás új útjai*. Gondolat Kiadó, Budapest. 194–213.
- Mikonya György (2006): Pedagógiai életképek az 1945 utáni magyar nevelés történetéből. In Szabolcs Éva (szerk.) *Pedagógia és politika a XX. század második felében Magyarországon*. Eötvös József Könyvkiadó, Budapest. 54–114.
- Mirusné dr. Kittler Júlia (1988): Az óvónők kérdéseinek funkciója az óvodások irányított tevékenységében. *Óvodai Nevelés*, **36.**, 3, 77–80.
- Montágh Imre (1979): A kifejezés kultúrája. *Óvodai Nevelés*, **27.**, 9. sz., 327–330.
- Montágh Imre (1981): A fogyatékosok beilleszkedése. *Köznevelés*, **37.**, 29. sz., 13.
- MSZMP KB: Az állami oktatás helyzete és fejlesztésének feladatairól, 1972. június 15-i határozat. In Kálmán Gyula (szerk.): *Az állami oktatás helyzete és fejlesztésének feladatairól*. Budapest, Tankönyvkiadó, 1973.
- Nagy Sándor szerk. (1978) *Pedagógiai lexikon*, 1–4. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Nevelési terv*, 1960. Országos Pedagógiai Intézet, Budapest.
- P. Kovács Imre (1973): „A délutánnak emberarca legyen...” *Köznevelés*, **29.**, 5. sz., 6.
- Pléh Csaba (1979): A magyar pszichológia fejlődésének néhány jellemzője a publikációk mennyiségi elemzésének tükrében – 1958–1975. *MTA II. Osztály Közleményei*, 28. sz., 209–231.
- Pozsgay Imre (1981): Jó iskolát teremteni a hazának, a szocialista Magyarországnak! *Köznevelés*, **27.**, 27. sz., 3–4.
- Pressing Lajos – Grynaeus Eszter (1986): Intézetből és otthonról szökött fiatalok pszichológiai vizsgálata II. Frusztrációs jellemzők. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 2. sz., 129–141.
- Pukánszky Béla (2000, szerk.): A gyermek évszázada. Osiris Kiadó, Budapest.
- Pukánszky Béla (2001): *A gyermekkor története*. Műszaki Kiadó, Budapest.
- Pukánszky Béla (2003, szerk.): *Két évszázad gyermekei*. Eötvös József Könyvkiadó, Budapest.
- Pusztai József (1965): A kisdobosok és úttörők materialista világnézetének formálása. *Úttörővezető*, **19.**, 11. sz., 13–16.
- Rakó József (1964): Az úttörőszervezet helye a gyermekek nevelésében. *Úttörővezető*, **18.**, 10. sz., 8–10.
- Ramirez, L. A. (1974): A kubai óvodákról és „Simentes-ről”. *Óvodai Nevelés*, **22.**, 6–7. sz., 240–242.
- Révész Magda – Vaskuti Pál (1984): Javaslat egy új intézmény létrehozására a gyermek- és ifjúságvédelem területén. *Magyar Pszichológiai Szemle*, **25.**, 5. sz., 419–425.
- Rózsa Judit – Bense Rozália – Blága Gabriella (1979): Kreativitás-fejlődés intézetben nevelkedő óvodás gyerekeknél. *Magyar Pszichológiai Szemle*, **20.**, 1. sz., 67–77.
- S. Molnár Edit (1962): A pedagógiai pszichológiai kutatások új módszere: az iskola-laboratórium. *Magyar Pszichológiai Szemle*, **3.**, 2. sz., 166–175.
- Salamon Jenőné (1967): A gyermeki pszichikum fejlődésének marxista értelmezése. *Magyar Pszichológiai Szemle*, **8.**, 2. sz., 179–186.
- Sarkady Kamilla – Zsodos Márta (1987): Az enyhe értelmi fogyatékosok dyslexiájának kognitív pszichológiai megközelítése. *Magyar Pszichológiai Szemle*, **8.**, 2. sz., 150–156.
- Sáska Géza (2004): Az alternatív pedagógia posztoszocialista győzelme. *Beszélő*, 12. sz.
- Sugárné Kádár Júlia (1981): Iskolaéretlen tanulók az első osztályban. Tanulmánygyűjtemény a kompenzáló nevelésről/ szerk. Gosztöny Jánosné. *Magyar Pszichológiai Szemle*, **22.**, 6. sz., 627–628.
- Szabó László (1973): Együtt a gyerekekkel. *A Tanító*, **11.**, 12. sz., 1–2.
- Szabó Pál (1969): Kísérlet az iskolaéretlen gyermekek rehabilitációjára. *Magyar Pszichológiai Szemle*, **10.**, 3–4. sz., 323–333.

Szabolcs Éva (1999): *Tartalomelemzés a gyermekkortörténet kutatásában. Gyermekkép Magyarországon 1867–1890.* Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.

Szabolcs Éva (szerk. 2006) *Pedagógia és politika a XX. század második felében Magyarországon.* Eötvös József Könyvkiadó, Budapest.

Szító Imre (1984): A gyermekvédelemben dolgozó pszichológus problémái. *Magyar Pszichológiai Szemle*, **25.**, 4. sz., 328–333.

Sztompka, Piotr (2009): *Vizuális szociológia.* Gondolat Kiadó, Budapest.

Vámos Ágnes (2001a): A pedagógusok értékelés fogalmának elemzése metaforahálójával. In Golnhofér Erzsébet és Nahalka István (szerk.) *A pedagógusok pedagógiája.* Tankönyvkiadó. Budapest

Vámos Ágnes (2001b): A metafora felhasználása a pedagógiai fogalmak tartalmának vizsgálatában. *Magyar Pedagógia*, **11.**, 1. sz., 85–108.

A TÉRSZIMBOLIZÁCIÓ MEGJELENÍTÉSE A HAZAI SZAKSAJTÓBAN. 1960-AS ÉVEK

A pedagógiai intézmények építményeivel, az iskola architektúrájával, téri elképzeléseivel, a térszervezés és a pedagógiák szoros együttjárásával néhány évtizede mind a nemzetközi, mind a hazai tudomány intenzíven foglalkozik, s e problémakör, túl a történeti vizsgálatokon, az összehasonlító neveléstudomány részévé is vált. Az 1990-es években a tudásfejlesztő iskola helyett a képesség és gondolkodás fejlesztését szorgalmazó EARLI kutatóinak beszámolóí révén, majd a térszervezéssel kapcsolatos okfejtések révén emelkedett az érdeklődés a tanítás tere iránt (*Jelich és Kemnitz, 2003; Kemnitz, 2003; Géczi, 2006; Hercz és Sántha, 2009*). Jelen munka e törekvések jegyében használ olyan – amúgy a kulturális antropológia térfogalmaival könnyen azonosítható – térfogalmakat, mint a pedagógiai tér, ideális pedagógiai tér, az iskolai tér és a pedagógiai architektúra.

A beszámoló tárgya a pedagógiai tér. Annak is egyetlen formája, az iskolai tér, mégpedig amely képek révén megjelent az 1960-as évek magyar pedagógiai szaksajtójában. Ennyiben tehát a három lehetséges antropológiai tér közül kevésbé foglalkozik az első antropológiai térként ismert jelenséggel: az ember testét határoló ruházattal, öltözettel, eszközökkel, s ugyancsak kiesik vizsgálata közvetlen tárgyából az iskola intézményét magában foglaló kultúrtáj, amely már a harmadik antropológiai tér egyik rétege. Ugyan e terek elemei is feltűnnek a pedagógiai folyóiratok különböző illusztrációtípusain, de közülük csak némelyik épül be a térszimbolizációba, mint például a tanár attribútumaként megjelenő ruházat vagy az egykor oly szívesen használt mutatópálca (*Nagyvárad, 2009; Sanda, 2008; Géczi, 2008*).

BEVEZETÉS

A modern történelemtudomány mentalitástörténeti vizsgálatairól lévén előtérbe került antropológiai irányultságú kérdések egyike az ember individuumának megjelenése. Az ember személytelen, a diszciplinárisan hagyományosan megközelíthetőbb oldalának leírásából, a különböző társadalmi csoportok képéből összefüggések gazdag tárházát alkották meg a különböző társadalomkutatók, annak a kutatásnak azonban kevesebb tér jut, amelyben a személyiség önmeghatározó eljárásairól, öntudatának kifejtéséről esik szó. Colin Morris és Aron Gurevics középkori mentalitástörténeti kutatása vetette fel először e problémát (*Morris, 1972; Gurevics, 1994, 2003*), s nyomában kezdődtek a kortárs, napjainkra is kiterjesztett vizsgálatok.

Gurevics tapasztalata szerint a történelemben megjelenő individuum problémája kétféle módon közelíthető meg. Megragadható a közösségbe foglalt s önmagára reflektálni kész emberi én éppúgy, mint a személyiség önmagáról kialakított nézete.

Gurevics egyben felveti azt is, hogy az emberi individuum vizsgálata nem csupán a kognitív tudományoknak és a művészetnek a feladata, hanem árnyaltan körbehatárolható történeti probléma is. A személyiségstruktúrák milyen állandó és változó részeit nevezik meg a különböző korokban? Mely mintázatok azok, amelyek a személy és a társadalom közötti összeköttetést ígérk, s melyek, amelyek elválasztják azokat? Az individualizáció milyen – állandó és időlegesen zajló – folyamatok eredményeként jön létre, s annak mely formái türtek, melyek elvártak; bennük milyen vallási, vallás-etikai, etikai s egyéb társadalmi – anyagi, gazdasági, tudományos, tágan értelmezett civilizációs – viszonyok jelennek meg? A társadalom és a személyiség viszonya, mint a civilizációs kutatások megnyugtatóan bizonyítják, korszakonként akár markánsan eltérő is lehet, de még inkább mozaikos a képsorozat, ha az egy-egy kor értelmisége által igényként felvetett (s intézményesen támogatott) antropológiai elvárásokra tekintünk.

Az iskolai teret, mivel az intézményesen meghatározott és elrendezett, s így a közösség nézetét közvetíti, mintegy annak értékeit hangsúlyozza, amennyiben a Gurevics jelezte tematizációt elfogadjuk, az individuum közösségi normáiba történő beillesztődése helyszínének kell tekintenünk. S e tér vizsgálatával mind az individuumelképzeleésekről, mind pedig a közösségről szóló nézetekről adatokhoz jutunk.

A KÉPES PEDAGÓGIAI LAPOK

Elemzésünk forrásaként a szocialista pedagógia egyik periódusának (1962–1968) neveléstudományi szaksajtója azon részét választottuk, amely közleményei között illusztrációkat is használt. E lapok mindegyikét az oktatáspolitikai felügyelte, ezért feltételezhető, hogy bennük többnyire az általa képviselt, hivatalos nézetekre utaló képi világ jelenik meg. A nyomdai technológia miatt a periodikákban a képek többnyire vagy grafikai alkotások, vagy sajtófotók fekete-fehér nyomatai. Kivételeket jelentenek a költségesebb eljárással előállított borítók, amelyek hol színfoltokkal, hol pedig színes felvételekkel borítottak.

Az évtized pedagógiai sajtójában megjelent képanyag áttekintése nyomán három kiadvány – a *Köznevelés*, a *Tanító* és az *Óvodai Nevelés* – azon képeit vetettük tüzetesebb vizsgálat alá, amelyek az ember második antropológiai terének részét képező iskolai térrel kapcsolatosak. Ezeken belül feltártuk azokat a tárgyi és architektúrai elemeket, amelyek a pedagógiai tér szimbóluma(i)ként is értelmezhetők.

KÖZNEVELÉS. A SZÓNAK ALÁRENDELTE KÉP MINT PROPAGANDA

A hatvanas években a magyar pedagógiai lapok közül a *Köznevelés* az egyetlen, amely ikonográfiaiban valóban gazdag forráshely. A *Köznevelés* az a lap, amelyet, a *Pedagógiai Szemle* mellett, a korszak közéletének megjelenítésére használtak.

A *Pedagógiai lexikon* (Báthory–Falus szerk. 1997) szócikkírója az 1945 júliusától megjelenő *Köznevelés*ről azt tartotta fontosnak elmondani, hogy az kormányzati fórum. Ugyan az állam-, illetve az oktatáspolitikai változásainak megfelelően a különböző, akár egymással szemben álló pedagógiai koncepciók, szerkesztőségi elképzelések

váltják egymást, de megszakítatlanul jellemzi a szakmában kiugróan nagy példányszámnak talált kiadványt a politikai szándékok közvetítése, a közoktatási események gyors megjelenítése és az olvasóbarátság. A lap évente 24 alkalommal jelenik meg.

A lap felelős szerkesztője/szerkesztője 1960-ban Petró András, s a szerkesztőbizottságában olyanok találhatók, mint Ilku Pál, 1958-tól művelődésügyi miniszter-helyettes, későbbi miniszter, aki amúgy volt az Országos Ifjúságpolitikai és Oktatási Tanács elnöke is. Petró András számára a lexikonszerkesztők nem adtak önálló szócikket, de tudható róla, hogy tanító, aki 1966-ban jut pedagógia szakos okleveléhez, 1952-től a Pedagógusok Szakszervezete munkatársa, 1954-től a *Pedagógusok Lapjának* munkatársa, köztisztviselő, utóbb párttitkár is. (Nagy Sándor szerk. 1978, III., 474. o.)

A központilag kiadott, szerkesztett és terjesztett lap ekkori megjelenési példányszáma a hatvanas évek elején 21 000 példány körül alakul. A lap az évtized második felében már nem jelzi a kiadvány példányszámát.

A lap impresszumában sosem szerepel a grafikai kivitelező, illetve a tördelő – csupán a kiadóhely, amely előbb a Tankönyvkiadó Vállalat, majd 1961-től a Lapkiadó, illetve az Ifjúsági Lapkiadó Vállalat.

A korábban is a *Köznevelés* szerkesztőségében dolgozó Balázs Mihály 1966 decemberével, az MSZMP IX. kongresszusa után veszi át a lap szerkesztését. Ekkor már a szerkesztőbizottság vezető szakembere az 1967-ben az újjáalakított Pedagógiai Társaság körül bábáskodó Szarka József. Balázs Mihály a Nagy Sándor szerkesztette lexikon szerint 1958-tól felelős szerkesztőként jegyezte a *Köznevelést*, ámbar ennek nyoma az impresszumban nincs, csupán az éves tartalommutatóban. Ő lesz az, aki 1977-ig marad a lap élén, miközben 1974-től ellátja az Oktatási Minisztérium párttitkári funkcióját is. (Nagy Sándor szerk. 1978, II., 305. o.)

Az olvasmányosságnak megfelelni kívánó sajtótradíció a vélhető oka annak, hogy a lap illusztrációkban gazdag.

A lapborítók kívül és belül, mind a négy oldalon leginkább fényképeket tartalmaznak, kortárs felvételeket, illetve történeti értékű jelenetek, források másolatait.

Az illusztrációk között a kiadványhoz készült grafikai alkotások, másodközlések és fényképeken egyaránt feltűnnek, a szerkesztőségi ízléstől, illetve talán a lehetőségtől függően hol a rajzos, lényeket hangsúlyozó munkák közlésére helyezve a hangsúlyt, hol pedig a fényképekre. 1966 végéig, amíg Petró a főszerkesztő, a grafikai anyag a bővebb, s erőteljesebb törekvés mutatkozik a kiadvány vizuálisan változatosabb megjelenítésére. Ez időpont után a fényképek dominanciája nyilvánvaló, annak ellenére, hogy tipográfiailag gazdagabb, de átpolitizáltsága miatt mégis 'hivatalosabb' lesz a közel állandó (40–60 oldalnyi) terjedelemben megjelenő kiadvány.

A nyomtatványban azonban szerfelett kevés alkalommal jelenik meg olyan rajz, kép, amely osztálytermet vagy osztálytermi helyzetet ábrázol, míg szembeötlő a portrék, történelmi képdokumentumok, város- és tájrajzok, anzikszok és riportfotók nagy száma, természetesen az évek során egyre gyakrabban megjelenő taneszköz-, illetve tanterembútor-hirdetések mellett.

A Tanító munkája címmel jelent meg 1963-ban az 1969-ben már *A Tanító* címet viselő, egyszerre pedagógiai és propagandisztikus-ideológiai havilap. Az alsó tagozatos nevelők módszertaniként hirdetett folyóiratának fenntartója a Művelődésügyi Minisztérium, kiadója a Lapkiadó Vállalat. A szakfelügyelőkől, hivatalnokokból, igazgatóból, tanszékvezetőből, úttörővezetőből egybeszervezett, nagy taglétszámú szerkesztőbizottság mellett felelős szerkesztőként Szabó Ödönné neve jelenik meg, akiről egyik *pedagógiai lexikonunk* sem emlékezik meg. A szerkesztőbizottságot elnök csak 1968-tól működtette, ekkor Kálmán György kapta ezt a kitüntető megbízatást. Kálmán György 1962-től a Nyíregyházi Tanárképző Főiskola szervezésében és vezetésében jeleskedett, ott tanárként is szerepelt, majd 1968-tól az Oktatási Minisztérium Általános Iskolai Főosztályának vezetőjévé emelkedett.

A kiadvány saját képszerkesztőt is foglalkoztat: Cs. Horváth Tibor az, aki felelős a lap arculatáért; és nyilván neki köszönhető, hogy az önálló információktól mentes, a szövegekhez alárendelt szerepben kapcsolódó képi illusztráció többnyire az MTI munkatársai által készített, rendszerint hatásos és élvezetes, szociofotó típusú felvételekből és a kor iskolai, iskoláztatáshoz köthető eseményeiről referáló riportképekből áll. Mellettük olykor-olykor vonalas rajzok is szerepelnek, amelyek többnyire a képzőművészi ambíciókkal megáldott tanárok munkái.

Cs. Horváth Tibor már az ötvenes évek közepén a minisztériumban dolgozott, s művészként a híres regények képregénnyé feldolgozásával fáradozott. Amúgy a népszerű humoros kiadvány, a *Füles*, illetve a diákmozgalmi lap, a *Pajtas*, majd a hatvanas években a *Népszava*, a *Magyar Ifjúság*, a *Lobogó*, később pedig a *Képes Nyelvemester* megbecsült munkatársa. Leginkább neki köszönhető, hogy a képregények vizuális világának megfelelő képi narrációval s az arcokra és gesztusokra fókuszálva élt a *Tanító* akkor is, amikor nem grafikákat, hanem fényképfelvételeket adott közre. E módszer következménye az is, hogy a fényképek többnyire 'fényképméretűek', azaz aprók.

ÓVODAI NEVELÉS. A GYERMEK ARCA

Óvodai fényképfelvételeket, továbbá didaktikai kéziratok rajzos illusztrációit bőséggel tartalmazza az *Óvodai Nevelés*. A gyermekábrázolásra ugyan számos kitűnő példát találni ezen érzelmeket kiváltani képes, az arcokat közelről feltérképező felvételek között, de az óvoda közösségi tereiről alig juthatunk információkhoz. A tágra nyílt tekintetű gyermek a fontos, sugallja a lap szerkesztősege, s nem a gyermek ilyen vagy olyan, az utódhoz képest több, s főként akár ellentmondásos jelentéssel is felruházható közege!

Az *Óvodai Nevelést* 1953-tól, a *Gyermeknevelés* című periodika átalakítása révén, a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium adta ki, majd a hatvanas években annak jogutódja, a Művelődésügyi Minisztérium. A folyóirat felelős szerkesztője Kovásznai Józsefné. A kiadvány népszerűnek bizonyult az óvónők körében, bizonyosan a legtöbb óvoda (1961-ben például közel 3000) meg is rendelte.

A SZAKSAJTÓ A HATVANAS ÉVEK ISKOLAÉPÍTÉSZETÉRŐL

A szakcsajjtó az iskolai terekkel közvetlenül alig-alig foglalkozik: ha mégis, azt a szocialista iskolaépítészet eredményei kapcsán teszik. A rajzok, fényképfelvételek célzatosan mutatják be az időszak építészetének propagandával is népszerűsíthető eredményeit: vidéki és fővárosi iskolák nyitják meg egymás után a kapuikat, s épültrekonstrukciók soráról számolnak be a lelkes tudósítások.

Az évtized ritkán feltűnő iskolaépítészeti írásaiban mindvégig az építészet, az iskolai berendezés és a pedagógia közösen kialakított, nemzetközivé tágitott, a szocialista országokban bizonyosan egységes kritériumrendszere uralkodik. Megfellebbezhetetlen a közösségi értékek dominanciáját képviselő pedagógia uralma s annak értékrendszere:

„A szocializmust építő országok sokoldalú testvéri együttműködésének újabb formája valósult meg Prágában, az iskolaépítés és berendezés területén. Ez az együttműködés elő fogja segíteni, hogy az [...] iskolaépítést összehangolják a pedagógiai követelményekkel, gazdaságossá tegyék...” (Zólyomi, 1960, 3., 88–89. o.).

Utóbb, az évtized második felében, amikor az építészeti szemlélet egyenrangúvá válhat a pedagógiaival, az addig nevelésügyben hangsúlyozott elvekről az is kiderül, hogy egyben az uralkodó világképet képviselő iskolaépítészeti meggyőződése is.

„Minél jobb, minél használhatóbb, minél szebb iskolákat építsünk. Legyenek ezek az iskolák a fiatalok második otthonai, neveljenek művészet-értés'-re, a szép felismerésére” – s gondolatát folytatva a Kossuth-díjas akadémikus a fiatalok képzésében elengedhetetlenül fontosnak tartja a rajz, a környezetkultúra, művészet-építészettörténet oktatását, mert ez „...a szocializmus gondolatának befogadására is alkalmasabbá teszi társadalmunk jó dolgának jövőndő hordozóit” (Major, 1967, 2., 44–45. o.).

Az iskola mint otthon és mint művészeti nevelőhely felemlegetése ugyan arra utal, hogy a korábbi pedagógiai tér az iskolai térnél gazdagabbá válik, s a családi élettér és a művészi alkotótér a részévé lesz, de úgy, hogy (ha felvetés szintjén is) azok funkcióit maga képes ellátni. A 19. század életmódreformjai, illetve a 20. századi reformpedagógiák hatásaként értékelhető e működésmódosulás. A tér pedagógiai hivatásai közé bekerülő funkciók egyben a szocialista emberkép elemei is.

A sajtófotók között sokszor feltűnik, hogy a pedagógiai terek faliképein a képek tárgya a tantárgyak anyagának feldolgozása. Így, ha arra mutatkozott szükség, az antropológiai terek sajátosságai is megjelenhettek, köztük osztálytermek, iskolák, oktatási intézmények. Minderről szerzők sora számolt be, például Csoma Vilmos (Csoma, 1960).

A LÁTHATÓVÁ TETT ISKOLAI TEREK

Amíg az iskolaépítészet architektúrai kérdésekkel foglalkozik, a teret berendező, a nevelés-oktatásban használatos tárgyakat a közösségi térbe beemelő szakemberek nyilvánvalóan szembe találják magukat azzal, hogy mi láthatja el e terek reprezentálását, másként mondvá: a terek mely szimbólumokkal uralhatók. Hogy ez a kérdés komolyan felvetődött, arra egy illusztráció mutat rá. 1960-ban, a *Köznevelés* egyik belső borítóján, neveléstörténeti illusztrációként jelenik meg egy 19. századi rézkarc.

A *Köznevelés* eddig is, s a továbbiakban is gyakorta él a múlt és a jelen összevetésével, e kép is e tendencia bizonyítéka.

1. ábra. Pusztai iskola. Egykori rézkarc (*A magyar nevelés történetéből* 5.) *Köznevelés*, 16., 1960, 5., első, belső borító

A második és harmadik antropológiai teret ábrázoló grafikán a vidéki iskola szellemiségére, kettős funkciójára az épület előtt álló kereszt s az iskola udvarában magasodó harangláb utal. Hasonló erősségű jelekre van szüksége a szocialista pedagógiának is – de melyek is válnak központi is. A nyolcvanas évek közepén, az ipari technológiával épült mágocsi általános iskola esetében például hasonló szerepet az iskola homlokzata és az udvar között, az udvar szintjéről kiemelkedően, betonból készült pódiumon álló három zászlórúd töltötte be, amelyekre az iskolai ünnepeken felvonták a megfelelő zászlókat.

Amíg az *Óvodai Nevelés* illusztrációi alapján az ember – többnyire az óvodás és a gondozónője – testi megjelenési formáinak enciklopédiáját képes az ikonográfia iránt érdeklődő kulturális antropológus összeállítani, a *Tanító* olvasói számára feltárul, hogy az iskolai tér szervezésében milyen szerephez jut a pedagógus, s miféle módon fejti ki pedagógiai hatását. A *Tanító* képein a gyermekekkel körbevett tanár áll a centrumban, aki, mindenekelőtt a testével, egyben a pedagógiai tér uraloja. A téri elemek mindegyike a biztonsággal birtokolt, hatásos eszközrendszer funkcióval bír része. A tanítást-tanulást szolgálja valamennyi: vagy úgy, hogy annak értékét hangsúlyozza, vagy pedig használójának kivételes értékeire figyelmeztet.

A *Köznevelés* vizuáliai, ha alacsony számúak is, az iskolatér, az iskolai térelrendezés, az iskola architektúráját összetett módon jelenítik meg. Ez a periodika egyedülálló a képi bemutatásban: a merev-hivatalnoki iskola- és tanárképtől a bensőséges intézmény, a megértő-szerethető tanárkép irányába változik.

2. ábra. Az osztályterem 1960-ban. Czabán Samu téri általános iskola. Szépítési verseny. Köznevelés, 16., 1960, 13., hátsó borító

3. ábra. Az osztályterem 1968-ban. A Tanító, 6., 1968, 6–7., 5. Szebelényi Géza felvétele

4. ábra. A tanterem 1970-ben. *Köznevelés*, 26., 1970, 4., hátsó borító

Az iskolai terek közül a legfontosabbnak ítéltben, a képekkel legtöbbet megjelenített osztályterekben tanítás-tanulás folyik. Játékra, beszélgetésre az amúgy közlekedésre használt folyosókat, illetve az udvart, az előteret alkalmazzák. E terek valamennyije négysszögletes.

Az osztályterem elég széles ahhoz, hogy két vagy három padsort foglaljon magában, a folyosók pedig annyira, hogy legalább az egyik fal mellett szekrények állhassanak, vagy fogasok legyenek a falra szerelve, amelyek fölött tárlószerűen képek mutatják az iskola vezetése által fontosnak ítélt helyi vagy társadalmi történet eseményeit, illetve kiteszik a korábban végzett osztályok tablóiát. A fogas alatt többnyire padsor is található. Az épület bejárata utáni fogadótér többnyire üres, így alkalmas arra, hogy az időszakonkénti tömeg akadálymentesen közlekedjen.

Valamennyi iskolában a központi pedagógiai tér az osztályterem. Az osztályteremhez vezető közlekedők révén könnyen el lehet jutni a kisegítő terekhez: ezek közül egyetlen alkalommal sem mutatták be a feldolgozott lapok a mosdókat, vécéket, egyéb mellékhelyiségeket, annál többet az építészeti tanterem- vagy folyosó-kínézetű könyvtárat, a jól felszerelt, de zsúfolt szertárakat, a tanári, illetve igazgatói irodákat.

Az iskolaterem főszereplője a köpenye által az egyéni karaktere csökkenését elérő tanár. Számára azonban piederasztál is jut: fehér (vagy, ha munkateremben tevékenykedik, sötét) köpenyében többnyire dobogón deklamál, némelykor közelében ott a széke is, előtte pedig olyan, rakodásra és írásra egyszerre szolgáló asztal, amely frontális lapja jóvoltából eltakarja a tanár lábát is.

Az osztályterem a tanár által uralt tanulóhely, amelyben a komfortot megidéző eszközöknek, tárgyaknak is szerep juthat. A tanulást szolgálják a mindenkor rögzített padsorok,

amelyekben kettesével ülnek, hol kényelmesen, hol kényelmetlenül a tanulók (hiszen a padok mérete nem veszi figyelembe az egyéni antropológiai méreteket), s valójában csak az ilyen pároknak van (egymással) valódi kommunikációra lehetőségük.

Az osztálytér valamennyi bútora, taneszköze, díszítőeleme uralja a tér tanuló korú lakóit (de ha szülők ülnek e padokban, akkor őket is), s ehhez hozzájárul a teljes teret egyedül felhasználni jogosult tanár szerepjátéka. Ő az, aki, úgy tűnik, e teret maga rendezte be (ámbár maga se több annak kellékénél), ő annak uralkodója.

5. ábra. A tanulói szerepbe kényszerült szülők. Szülői értekezlet. A tanító munkája, 3., 1965, 5., 41

A tanteremben néha az életterre jellemző – a tanteremben valójában diszfunkcionális – elemek is megjelennek: fülkét eltakaró függöny, mögötte mosdótállal; cserepes virágok; festménymásolat, tárló, amelyeknek nincs tantárgyi hasznuk, csupán a polgári lét kellékei, virágváza stb. S ilyesmi – már ha van – a könyvekkel megrakott diákok számára némelykor elérhetetlen magasságban falra szerelt – könyvespolc is.

Az osztálytér funkcióktól és intencióktól terhelte: útmutatásai, hasznos tanácsai, életmódbeli algoritmusai vannak. Az osztályi térelrendezés – a képek tanúsága szerint – standardizálódott. E pedagógiaileg értékelt tér elemei: téglalap alakú terem, előtérbe állított dobogó, tanári asztal és szék, tábla, fölötte a hatalom identifikáló jelei – címer, zászló, ideológusok (Marx, Engels, Lenin) és politikusok képei, nemzeti jelvények, kulturális értékek másolatai –, óra, velük szemben a csak frontálisan kezelhető, padokba ültetett, egymástól elkülönített tanulók tömege. Körben fehér falak, segédeszközök (nyomtatott vagy egyedi kivitelezésű tablók, táblák, térképek, fényké-

pek stb.) képi és nyelvi rendszabályaival. Itt minden hatni rendeltetett; nincs benne semmi egyéni, s minden ereje abban van, hogy a közösség normáit jeleníti meg.

Az iskolai terek között az osztályterem az, amely legtöbbször föltűnt e korszakban. A késő hatvanas években, azzal egy időben, amikor az iskolaépítészetben, a térképzésekben, a pedagógiai érvkészletben felerősödnek az esztétikai érvek (amely esztétika fölött ugyancsak világgépi, antropológiai és műveltségképi dominancia a kimutatható), az osztálytermi képek mellett a szaktantermek, könyvtárak, munkatermek, testnevelési helyszínek is fölbukkannak; köpenyes, illetve civil ruhás tanulók és tanárok zsúfolódnak e termekben össze, egytől egyig a tanulás-tanítás résztvevői. E terek azonban magukon viselik az osztályoktermekre jellemzőnek talált tulajdonságokat.

6. ábra. Könyvtár. Az óra. Köznevelés, 26., 1970, 5., hátsó borító

AZ OSZTÁLYBAN URALKODÓ SZIMBÓLUMOK

A hatvanas évek magyar tantermének, illetve iskolájának szimbólumai a tanulás értékelői, s a nevelés-oktatás és a tanítás-elsajátítás fogalmainak és folyamatainak árnyalói. A szimbólumok által uralt tér funkciója közérthető: a világtól elszeparált, munkálkodásra alkalmassá tett, vezetővel rendelkező helyen minden a tudás növelését szolgálja.

7. ábra. Laboratóriumi gyakorlat a nyíregyházi Kölcsey gimnáziumban. *Köznevelés*, 25., 1969, 24., hátsó borító

Az évtized végével sűrűsödnek az illusztrációkon azok a jelek, amelyek nem a fogalmi tanuláshoz járulnak hozzá, hanem a képességfejlesztéshez. A munkaszervezési mód változása, a frontális oktatás kizárólagosságának megkérdőjelezése azonban nem jelenti azt, hogy a pedagógiai tér átalakítása mozzalommá válna.

Az oktatás-nevelés színtere, mivel intézményes, s mivel a tudásátörökítésben különösen értékelt, a hatalmi reprezentáció színtere. Többszörösen is az. Az társadalmi szempontból, világképi oldalról, szociológiai aspektusból, pszichológiaiailag és a nevelésügyben. A pedagógia helyei-terei-elemei szimbólumokként lépnek föl, s együttesük egységes mintázatba rendeződik. Ilyen mintázat például az az 1960-ból származó felvétel, amelyen a társadalmilag magasra értékelt esemény évfordulójára emlékeztetve, a látogató számára „olvashatóvá” téve megjelenik a Szabadság-szobor, a nemzeti címer eleme, zászlók, népművészeti tárgyak s tablóvá rendezett – bizonyító erejű – dokumentumok.

8. ábra. Tanóra. Tábla. Címer. Köznevelés, 26., 1970, 13., első, belső borító

A szimbólummintázatok önálló elemeit is használják olykor-olykor. A levelezőbarátság az internacionalizmus része – s ezt mások számára is példaként lehet állítani. Az individuális kapcsolat a közösség számára felkínáltatik akkor, amikor tablóvá rendezik, és az osztályterem falára, közszemlére kerül.

A kinyilatkoztatásra, tényközlésre redukálódott pedagógikumból származó szimbólumok ugyan uralmukat kiterjesztik más terek és élethelyzetek irányába is, de származásuk kitapintható marad. Másrészt maguk is lenyomatai a korábbi világképeknek: ilyenek például a szentképek tárlójaként elrendeződő tábla-kép-felírt-együttesek; a zárható szekrénybe rejtett, s időnként feltáruuló ajtók mögül oktatási programokkal megnyilvánuló televízió, amely az osztálytermi munkától a virtuális környezet irányába való törekvés felügyeletét is jelzi; a teremkijárat fölé vagy mellé szerelt, a távozást mintegy megakadályozó hangszóró; a hallgatóság és a tanár kommunikációjába közvetítőként beillesztett magnetofon.

A térben praktikus módon elhelyeződő architekturális elemek is hozzájutnak másodlagos, metaforikus értelemhez. A bal kézre eső nagy ablakok kizárólag a jobbkezeseknek kedveznek, így a balkezesek számára hibaforrást jelentenek. A tanterembe befelé nyíló ajtók azt tételezik, hogy kizárólag a folyosón siető közlekedőkben

okozna kárt, ha rájuk nyílna az ajtószárny, a tantermekben rend és a tanulók mozdulatlansága honol.

9. ábra. Kiállítás a Bartók Béla úti leányiskolában. Köznevelés, 16., 1960, 9., 284.

10. ábra. Leningrád úttörőbarátság Budapest. Hernád utcai 46-os számú fiúiskola. Köznevelés, 16., 1960, 5., hátsó borító

11. ábra. A ballagás. Iskolarádió. Köznevelés, 26, 1970, 10., hátsó, belső borító

A pedagógus jelképpé válásának legfontosabb eszköze a testhatárt képező köpeny. A köpenyes alak megemelését dobogó, lényegre rámutató ujjának meghosszabbítását a mutatópálca, összegző, illetve bizonyító erejű, ezért követendő gondolatainak rögzítését a fekete tábla végzi el. A tanár szerepének fontosságát ismételgeti az iskola intézményének többi eleme is: arcképe a tablók élén, a hangszóróból felhangzó hangja, az, hogy a taneszközöket többnyire ő használja, kísérleteket demonstrál, fölolvassza a feliratokat, képeket irányítása mellett készítik el a tanítványai. Mindezek ellenére a tanár architekturális elem marad, alapköve a tömeggé váló, mozdulatlan gyermekeket statisztaként kezelő pedagógójának.

A SZAKSAJTÓBAN MEGJELENÍTETT ISKOLAI TÉR SAJÁTOSSÁGAI

Az iskolai tér a hatvanas évek neveléstudományi sajtójának képanyaga alapján az intézményes tudásátadás helyszíne. Egyszerre szolgálja a rendszerbe foglalt s kanonizált ismeretek megfelelően gondolt átszarmaztatását, végső soron az akkori világkép, az annak részét képező emberkép, műveltségkép stb. tételes reprezentációját, hozzájárul a hatalmi terekben elvárt mentalitás kialakításához, ugyanakkor – a nem

csak az iskola intézményéhez kötődő egységei által – része a nem intézményes tudásátadásnak is. Azaz az iskolai tér fokozottan nyitott a tágabb környezet felé. Kétségtelen azonban, hogy úgy az intézményes, miként a nem intézményes tudásátadáshoz való hozzájárulásában a kulturális elitet képviseli. Amint az is, hogy benne nem csupán a kognitív eljárások megtestesítése történik, hanem az annál körvonalazhatatlanabb, foszlékonyabb, a mentalitáshoz kapcsolható eljárásoké, így például a test, a tér, az idő, a nyelv, a képi szimbólumok stb. használata is.

12. ábra. Olvasmányaink képekben: Béke. *A Tanító*, 6., 1968, 2., 12.

Ebben a pedagógiai használatra kialakított térben, ahol elsődleges az osztálytér, majd azt követik az egyéb iskolai terek (közlekedők, szaktantermek, könyvtárak, szertárak, munkaterek), a kanonizált kortársi képzetek és a korábbi világképek együttese, keveredése található meg. Sajátossága, hogy nagyobb alakzatokba rendezettek az ember mindennapi életéhez ajánlott, intézményesen képviselt értékei vagy ezen értékek szimbólumai. Ezek a önmaguk által vagy jelképek révén jelen levő dolgok az intézményekben képviselt, közösségi gondolkodást jelzik, s az individuum közösségbe történő bevezetődésének mintegy jelzőoszlopai.

E térség jellemzője a tanár (valójában a tanár által képviselt, a kulturális elit jóvoltából megformázott, az individuum fölé mindenkor a közösség különböző formáit előnyben részesítő mentalitás, s a szocialista pedagógia sokoldalúan művelt emberének képét előtérbe állító eszmény) központi szerepét hangsúlyozó elrendezettség, amelyben a tájékozódást tárgyiság és képiség – azaz ikonográfiai harmonizáció segíti. Emellett az elit oktatási igényét képviselő tudásátadási algoritmusok szolgálják a szocializációt. E tér sok szempontból strukturált, s ennyiben matematizált is. Másrészt írás-olvasási

módok is hozzájárulnak a tér topográfiájának megteremtéséhez és természetesen a topográfia olvasásához és helyes értelmezéséhez. A felnőttek, a képzők saját maguk értékeiről vallott elképzelései ugyancsak tetten érhetők a korszakoként különbözőképpen kanonizált helyszíneken. A közösségi kontroll alatt tartott, a praxissal hitelesített térhasználat a közösség által értékelt kompetenciákat eredményez, s más kompetenciák értékére is rávilágít (például a matematizáltság és az írás-olvasás hasznára).

Az, hogy az iskolai tér egyszerre képes intézményesen képviselt és intézményen kívül ismeretek megjelenítésre. Az iskolai oktatásban fontosnak állított különböző tudások kialakításához járul hozzá, illetve a társadalom igényeit is közvetítheti az oktatás számára.

ÖSSZEGZÉS

Vizsgálatunk tárgya a hatvanas évek magyar pedagógiai szaksajtója, ennek neveléstörténeti aspektusát a művelődéstörténet a sajtókutatás, az ikonológia és a szöveg-elemzés segítségével értelmezi. A pedagógiai szaksajtó egyidejűleg propagandisztikus jellegű, és a szocialista embereszmény képviselőjére vállalkozó nevelésügy képviselője. Ekként azt képviseli, hogy az elérendő osztályok nélküli, érdekcsoportoktól mentes társadalmak emberének szabályozását egyedül az erkölcs végzi. Így tehát az erkölcsi nevelésnek rendelődik alá minden pedagógiai eljárás, s nem ellentmondás az, hogy maga a korszak ismeretátadást centrálisnak valló oktatás célja sem lehet egyéb. A képek sem referálnak másról: a tanterem a kozmosz központja, rendjét szimbólumok egyértelműsítik és uralják.

IRODALOM

A köznevelés fórumán: Major Máté. *Köznevelés*, 1967, **23.**, 2., 44–45.

Báthory Zoltán – Falus Iván (szerk.) (1997): *Pedagógiai Lexikon*, Budapest.

Csoma Vilmos (1960): A képek szerepe az I. osztályban. *Köznevelés*, Alsótagozatos oktatás-nevelés. Melléklet. **15.**, 19., V–VII.

Géczi János (2006): *Az iskola kultúrája: nevelés és tudomány*. Pécs. Iskolakultúra Könyvek.

Géczi János (2008): *A térszimbolizáció egyes alakzatairól. Tér és idő – történeti pedagógiai értelmezési lehetőségek*. Veszprém, MTA Pedagógiai Bizottság Neveléstörténeti Albizottság, az MTA Veszprémi Területi Bizottság Neveléstudományi Szakbizottság Neveléstörténeti Munkabizottsága és a Pannon Egyetem BTK Etika és Antropológia Tanszéke, valamint a Kodolányi János Főiskola, MTA Veszprémi Területi Bizottság, december 12–13. (Közlés alatt.)

Gurevics, Aron (2003): *Az individuum a középkorban*. Budapest, Atlantisz Könyvkiadó.

Hercz Mária – Sántha Kálmán (2009): Pedagógiai terek iskolai implementációja. *Iskolakultúra*, **19.**, 9., 78–94.

Jelich, F.-J. – Kemnitz, H. (hrsg.) (2003): *Die pädagogische Gestaltung des Raumes*. Verlag Bad Heilbrunn, Klinkhardt.

Kemnitz, H. (2001): „Pädagogische” Architektur? *Die Deutsche Schule*, 1. sz., 46–57. = Pedagógiai architektúra – A pedagógiai terek kialakításának lehetőségei két iskola példája alapján. *Magyar Pedagógia*, **11.**, 1. sz., 119–128.

Morris, Colin (1972): *The Discovery of the Individual. 1050–1200*. London.

Nagy Sándor (szerk.) (1978): *Pedagógiai lexikon*. 1–4. Budapest, Akadémiai Kiadó.

Nagyvárad Andrea (2009): Megjelenés és nevelés. *Iskolakultúra*, **19.**, 7–8. Melléklet. 3–13.

Sanda István Dániel (2008): A reformpedagógiai irányzatok iskolaépítészeti törekvései. *Iskolakultúra*, 9–10., 129–144.

Zólyomi Alfonz (1960): Nemzetközi iskolaépítészeti értekezlet Prágában. *Köznevelés*, **16.**, 3., 88–89.

1989. ÁTALAKULÓ ÉS MEGSZŰNŐ FOLYÓIRATOK I.

1 989-ben Magyarországon 60–70 pedagógiai folyóirat jelent meg. Köztük a 39 éve alapított *Magyar Pedagógia*, a *Köznevelés*, *Pedagógiai Szemle*, az *Óvodai Nevelés*, a *Felsőoktatási Szemle*, a 25 éve kiadott *AV Kommunikáció*. S ugyanebben az évben kb. 500 nevelésügyi szakkönyvet adtak ki a hazai nagy és frissen alakuló, kis könyvkiadók. Mindez arra mutatott, hogy a magyar pedagógia továbbra is folyóirat-irodalmú, s különösen igaz ez akkor, amikor tapasztaljuk, hogy a periodikákban megjelent tanulmányok harmada hamarosan másodjára is, a könyvekben megjelent.

PEDAGÓGIAI SZEMLE

A Magyar Pedagógiai Társaság és az Országos Pedagógiai Intézet közösen kiadott folyóirata a *Pedagógiai Szemle*. A havilap szerkesztését az OPI-ban székelő, s az általuk fenntartott szerkesztőség, a kiadást az intézmény végezte, s a finanszírozása az OM feladata volt. Annak ellenére, hogy elvben minden döntés az OPI kiadójának, a szerkesztőbizottság elnökének és a szerkesztőbizottság tagjainak a kezében volt, azt az intézeti érdekek alapján néhány prominens személy, a felelős szerkesztő és a szerkesztőbizottsági tagok némelyike gyakorolta. A társtulajdonos, az 1967-ben alakult Magyar Pedagógiai Társaság érdekeinek megjelenése nem mutatható ki a folyóiratban, meglehet, azért, mert sokféle érdeket képviselő társadalmi szervezet volt. A társlaptulajdonosi státust a szakszervezet 1973-ban érte el. Az MPT elnökeinek régi szakmai és oktatásügyi múltjuk volt, mint pl. az 1957-től előtérbe került Jausz Béla (1967–1974), Kiss Árpád (1974-ig csupán ügyvezető, 1974–1979), az együtt ügyvezető elnöklő Benkő Loránd, Zibolen Endre, Horváth Márton (1979–1981), Jóború Magda (1981–1982), s a 1982–1984 között a váltakozó elnökségi tagok, s Szarka József (1990). Az elnökök, illetve az ügyvezető elnökök többnyire az OPI vezető tisztségviselői voltak, így a lap életében kettős funkciójukkal játszottak közre. Az MPT közéleti tevékenysége azonban mindenkor jelen volt a lap végén, így ebben, a tárgyalt évben is: e társasági értesítő nyilván némileg fokozta a lap iránti érdeklődést, és növelte az olvasottságát.

Az MPT fölötti felügyeletet a Pedagógusok Szakszervezetének elnöksége gyakorolta, s ügyelt arra, hogy tevékenységét a szocialista pedagógia ügyéért folytassa. A folyóirat főszerkesztője Balogh László, aki ezt a funkciót kétszer is ellátta, először 1957 és 1962 között, majd 1973 és 1990 között.

A novemberi szám élén a *Pedagógiai Szemle* 40., 1990. évi évfolyamára előfizetésre buzdított a szerkesztőség. Ervei között szerepelt a lap tartalmi és terjedelmi bővülése. A tematika gazdagodása már látható volt: 1989 októberével az ellenzéki pártok oktatáspolitikai elképzeléseit bemutató interjúsorozat kezdődött el, amelyet Schüttler Tamás, az OPI főmunkatársa készített. Az olvasó ígéretet kapott arra, hogy az eddig is ismertetett iskolai kísérletek mellett a megjelenő nevelési-oktatási törekvések is bemutatásra kerülnek. S nem marad el a külföldi pedagógiai mozgalmakról, a konferenciákról, a vitákról, a kutatásokról és az eredményekről szóló áttekintések sem. Különös módon a magyar olvasók meggyőzésére szánta a szerkesztőség azt is, hogy válogatást ad ki angol és orosz nyelven a lapban megjelent tanulmányokból.

A lap – s erre figyelmeztetett a fizetési felszólítás –, néhány várost kivéve, nem került szabad árusításba: így azt a Magyar Posta egyértelműen egy meghatározott, nem várható bővülésű közösség kiadványává minősítette. A szaktudományi és tudományos-ismeretterjesztő folyóirat számára, melynek szerkesztősége egy éven belül kétszer is helyet váltott, jól jelezte ezt a már el is kezdett szerkesztői program bejelentése, ami a profilját illeti, vízvázalstónak tűnt az elkövetkező időszak.

A HIRDETÉSEK

A *Pedagógiai Szemle* hátsó, külső borítóján 1961-ben az idegen nyelvű tartalom jelent meg. 1989-ben, a teljes évfolyam számának külső borítóján fizetett hirdetések álltak: három vagy négy képen az Országos Tanszergyártó és Értékesítő Vállalat középiskolai, tanári, műhely-, könyvtári bútorcsaládjai, táblái, székei és padjai, valamint polcai. A fantáziátlan felvételek között egyetlen újdonságot a márciusi borítón az jelentette, hogy a Tanért új néven, Calderoni Műszer – Taneszközyártó és Forgalmazó Vállalatként jelentkezett. E névváltozás mögött ott állt, hogy megszűnt a taneszközfeljesztést végző intézmények állami védőburka. A Tanért mellett ugyan csak szembe kellett néznie a változással az Országos Oktatástechnikai Központnak, a Diafilmgyártó Vállalatnak, a transzparencsomagokat gyártó Ságvári Nyomda üzemének, a Mafilm oktatófilmekkel foglalkozó és az MTV oktató és ismeretterjesztő videofilmeket készítő részlegének. Az iskolák, a továbbiakban nem központi listák alapján, hanem támogatással kapták az oktatás segédanyagait.

A taneszközökkel foglalkozók pedig igyekeztek a vásárlók figyelmét felkelteni. Erre utalnak a *Pedagógiai Szemle* egész oldalas, illetve a tanulmányok végén maradt helyekre illesztett féloldalas hirdetések. Az Országos Oktatástechnikai Központ érettségire felkészítő füzetet és feladatgyűjteményeket reklámozott. A Tankönyvkiadó a pedagógus olvasók igényére apellált, amikor a Novotrade gondozásában megjelent *Alapismereti lexikon* ajánlotta minden családi könyvespolcra. E multifunkciójúnak mondott könyv mellett azonban a nevelésügy elméleti szakembereit is megkínálták például a *Magyar Nevelés Története I.* kötetével, az *Összehasonlító anatómiai atlasz*-szal, Illyés Sándor nevelőknek szóló pszichológiai ismeretterjesztő kiadványával, Zsolnai József és László fia *Mi a baj a pedagógiával* címet viselő (a Nagy József szerkesztőbizottsági elnökletével megjelenő *Iskolakultúrában* az oktatáskutató,

Kozma Tamás által is szemlézett) dialóguskönyvvel, illetve helyesírást fejlesztő gyakorlatok kézikönyvét. Máshol a Kőte Sándor által írt, Kemény Gábor pedagógusi munkásságát bemutató anyagát.

Más kiadó és kulturális szolgáltató kft.-k is jelentkeztek, mint a lapkiadással foglalkozó *Háttér*, a cserkészettörténetet kiadó *Göncöl*. Az Akadémiai Kiadó Trencsényi László, Mészáros István és Forrai R. Katalin könyvújdonságait ajánlotta.

Továbbá szinte az egész évben hirdetett – s belső borítón – a Papíripari Vállalat, az Oroszlányi Szénbányák – abban a reményben, hogy a tétova pályaválasztók érdeklődését fölébreszti. Néhány év múlva az illetményszénnel és bentlakással kecsegtető munkahelyek megszűntek, s dolgozóik munkanélkülivé váltak. A Posta Oktatási és Kulturális Intézet távközlési és számítástechnikai ismeretek oktatására hirdetés útján keresett egyetemi vagy főiskolai diplomás munkatársat. A Beton- és Vasbetonipari Művek pedig általános iskolát végzett fiúk jelentkezését várta vasbetonkészítő, géplakatos és villamosgép-szerelő szakmák tanulására, s a jó tanulmányi eredményt elértnek havi 1200–1800 forint ösztöndíjat ígért. A *Pedagógiai Szemle* egy száma ekkor 10 forintba került.

S olyan, eddig ismeretlen hirdetések is megjelentek, mint a cigány lakosságot megszólító alapítványt létrehozni szándékozó Hazafias Népfönté, a felnőttnevelők Nyári Akadémiáját hírelő, a Comenius Társaságé, amely eddig meg nem jelent Comenius-művek fordítására biztatta az érdeklődőket. Az EDUKO Eszperanto Távközlés az orosz szakos kollégákhoz fordult:

„Ha nincs módja átképezni magát valamelyik nyugati nyelv tanítására, földrajzi, családi, egyéb okok miatt nem tud több évi tanulásra vállalkozni, páratlan lehetőséget kínálunk önnek: tanuljon eszperantóul, tanítson eszperantóul!” (*Pedagógiai Szemle*, 1989, 65. o.)

Az Országos Közművelődési Központ pedig az OPI Iskolafejlesztési Központ munkatársai vizsgálatieszköz-gyűjteményét ajánlotta az ÁMK-k számára *Programalkotás előtt...* címmel, azzal, hogy funkcióik kielégítőbb ellátása érdekében önfényképezzék le magukat, s korrigálják programjukat.

A KÖNYVEK ROVAT

A könyvtári katalógusok alapján a nyolcvanas években évente kb. 500 – tágan értelmezett – pedagógiai szakkönyv jelent meg. A könyvekről nem készült összesítés, az egybegyűjtött információk nem kerültek nyilvános adatbázisba, s a recenziók, kritikák sem vállalkoztak valamennyi kiadvány elemzésére. A pedagógiai szaksajtó munkatársai sem láttak rá a nyomtatványok teljességére, s amelyekről a lapokban mégis szó esett, többnyire a recenzensek figyelmének volt köszönhető. Nem lehet véletlen, hogy klasszikus értelemben vett kritika alig 1-2 jelent meg a központi lapokban.

Az önmagát szaktudományosnak állító, de a kéziratok szövegszerveződése és argumentációja alapján leginkább tudományos ismeretterjesztő folyóiratban a piacosodó társadalomra, a gazdasági háttér változására csak apró jelek utaltak. Mint a fizetett hirdetések megjelenése. De a szemlézésre kerülő könyvek kiválasztásából is hasonló következtetésekre jutunk. Elvileg egy saját munkatársi szerzőkörrel rendel-

kező folyóirat feladata, a szerzők kötetének utógondozása, s e szerzők által javasolt egyéb szakkönyvek iránti érdeklődés felkeltése.

Az évfolyamban 51 könyv értékelése történt meg. Kronstein Gábort és Schüttler Tamást kivéve mindenki egy művet értékelt, s a recenzensek többsége nem volt az évben nagyobb írásmű szerzője. Ezen művek közül 5-öt adott ki kifejezetten neveléstudományi, illetve pedagógiai profilú kiadó, s 15-öt különböző, de csak néhány társadalomtudományi jellegű műhely. A maradék művek mindegyikét más-más, megyei vagy országos hatáskörű intézmény, újonnan alakult s idővel el is tűnt vagy társadalmi szervezet adta ki. S mindegyik szemlélésre került mű valamilyen mértékű dicséretben részesült.

A FORDÍTÁSIRODALOM ELAPADÁSA

A szocialista pedagógia, azáltal, hogy nemzetek fölötti tudománynak tételezte magát, valójában többnyelvű. Ugyan többnyire sokszor orosz nyelven született, de aztán a keleti blokk országainak az ilyen célra is fenntartott kiadói a konszenzusos módon kiválasztott szakmunkákat lefordították, és hatalmas példányszámban megjelentették. A fordításirodalom az ötvenes évek elején annyira elterjedt volt, hogy néhány pedagógiai folyóirat csupán ilyesmit közölt. Aztán ez, a magyarok idegengyűlöletének növekedésével párhuzamosan csökkent, s elegánsabb magatartássá vált, ha a szakszerzők csupán idézték a szovjet példaképek megállapításait. Másrészt megjelentek a testvéri országok nevelésügyi szakemberei, mindenekelőtt a németek, a lengyelek, de később a románok, csehek és a bolgárok is.

A marburgi egyetem tudományos kutatója, Götz Hilling tanulmánya a szocialista pedagógia megidézésének kulturált formája. Archívumokban fellelt források alapján a szerző azt az időszakot rekonstruálta, amikor Makarenko az ukrainai Gorkij-telep helyett egy újabb vállalkozásba kezd, s ötéves tapasztalatait hasznosítandó, egy összukrainai, kiskorú törvénszegők számára létesítendő telep kialakítását kezdi el. 1925-ben szorgalmazta a hatékonyságot, kispárasztó és kézműves típusú gyermekgazdaságok fölszámolását, s helyükre a 'kapitalista módon' szervezett vállalkozás bevezetését javasolta. A dokumentumok – köztük Gorkijnek írt levelek – arról tanúskodnak, hogy a munkaiskola amúgy szentimentalitásának minduntalan tanújelét adó vezető hajlandó volt céljai elérése érdekében a neki tetsző lakhely törvénytelen elfoglalására is. Érthető emiatt, s a pedagógiai gyakorlathoz és elmélethez, továbbá a bürokráciához fűzött megjegyzései miatt, hogy a Szovjetunió Pedagógiai Tudományos Akadémiája nyolckötetes Makarenko-kiadása sem tette e dokumentumokat csonkítatlan teljességükben nyilvánossá (Hilling, 1989).

A nyári dupla számban, amelyben amúgy is több tartalmi fejlesztést bemutató tanulmány szerepelt, kapott helyet Gerhart Neuner, az NDK Pedagógiai Tudományok Akadémiájának elnökének beszámolója. Az NDK-ban 1982 és 1990 között valamenynyit tantárgyban új tantervet vezettek be, s a tananyag a szocialista általános képzés sokszor deklarált alapelve szerint a személyiség egészének fejlesztésére irányult. Neuner arról a szaktárgyi tantervek kialakításáról szólt, amely az oktatás didaktikai-metodikai felépítését is megadja (Neuner és Gerhart, 1989). A két német kéziratot a lap szerkesztőségi munkatársa, Majzik Lászlóné fordította.

Ezenkívül még egy fordítás jelent meg az évfolyamban, s szintén nagy terjedelemben. A szerző az NSZK-ban működő két, a fiatalok pályaválasztási döntését előkészítő intézményrendszert mutatott be (*Jenschke és Bernhard, 1989*).

TÖRTÉNETI ALTERNATÍVÁK MEGERŐSÖDÉSE

A történeti tárgyú tanulmányoknak, meglehet, szándékuk nem az, hogy a kortárs olvasó mindig is, ha nem is utasítást, de legalább utalást tulajdonít. A szerkesztői szándék is az, hogy a história fragmentumait ismét és ismét elmondva erre vagy arra, szerkesztői hangsúlyként vagy ellenpontosításul hívja fel a szakma olvasóinak s a kortárs kultúra alakítóinak a figyelmét.

A neveléstörténeti közlemények – a már említett Makarenko-dokumentumokat föltáró német anyag mellett – mintha tükrözték volna az év félelmek nélküli hangulatát és pluralizmusát. Mészáros István Sik Sándor szegedi professzor 1945–1948 között az Országos Köznevelési Tanácsban betöltött szerepét mutatta be. Tökécszki László Klebelsberg Kunó közoktatás-politikai programját tekintette át. Vajda Zsuzsanna egy 1937-es folyóiratvitát ismertetett a büntetésről és a testi fenyítésről. Az Új Nevelés Ligája nemzetközi szervezet lapjában, a *Jövő Újtáin* címűben a vita akkor zajlott a fenyítés eme formájáról, amikor már rendeletileg tiltották azt, s a testi fenyítés ellen szólók között Karácsony Sándort és Imre Sándort is megtaláljuk. Kelemen Elemér a Tanácsköztársaság művelődéspolitikája tanulságait ajánlotta a jelenkor művelődéspolitikusai számára. Balogh Margit egyetemi tanársegéd és Knausz Imre, az MSZMP KB Párttörténeti Intézetének tudományos munkatársa az 1948-as iskolák államosítását áttekintve arra a megállapításra jutottak, hogy az események értékelését meghatározza az, miként viszonyulunk az ahhoz az európai eseménysorhoz, amelyben az oktatás világi jellege teremtődött meg. Knauszkék a vallástalanított iskola eszméjétől függetlenül javasolták átgondolni az államosított oktatás ideológiai tartalmát. Ágoston György, a JATE tanszékvezetője Felméri Lajos 1890-ben megjelent, *A neveléstudomány kézikönyve* munkájában kifejtett álláspontját követte végig, s bemutatta a kolozsvári professzor véleményét a liberalista és az utilitarista nevelésről. Az ugyancsak szegedi Pukánszky Béla a középiskolai tanárok képzéséről gondolkodó Schneller Istvánt mutatta be. Németh András Weszely Ödön pedagógiai rendszerét. Mann Miklós az 1867-ben minisztérium intézményét szervező Eötvöst tekintette át, Szende Ákos könyvtáros pedig az 1764-ben működni kezdő szenci műszaki-gazdasági főiskolát, a Collegium Oeconomicumot, amelynek vezetését Mária Terézia a piaristákra bízta. Ballér Endre a hazai tantervelmélet kezdeteit ismertette, Zibolen Endre pedig az 1848-as pedagógus-forradalmárának, Tavasi Lajosnak idézte az emléket, Nagy Sándor pedig az akkor 150 éve elhunyt osztrák filozófusét, Otto Willmannét.

Pukánszky Béla az év 11. számában a magyar középiskolaitanár-képzés 1924-es reformját elemezte. Ugyanebben a számban három terjedelmesebb munka is foglalkozott a pedagógus Németh Lászlóval, köztük Mészáros Istváné.

A vizsgált évben 65 tanulmány vagy tanulmány terjedelmű vezető anyag jelent meg, s ebből az említettek – nem szólva most a recenziókról és egyéb történeti közlésekről – összesen 19 volt történeti jellegű. Önmagában is tekintélyes tehát a közölt,

többször leíró s történeti jellegű szöveg. De vajon mennyiben tükrözi mindez a hazai történeti kutatásokat? Erről megbízható anyagaink nem állnak rendelkezésre, csupán a tanár- és tanítóképző főiskolákon folyó ilyen jellegű kutatásokról tudósított Müllerné Seres Ágota, az Esztergomi Tanítóképző Főiskola akkori főigazgató-helyettese (Müllerné, 1989).

Az 1988-as felmérés tanúsága szerint 15 éve nem jelent meg a kutatásokat összegző, a publikációkat felsoroló nemzeti bibliográfia. Túl ezen, nem létezik olyan adatbázis sem, amely akár a valaha is kutatott, avagy a kutatandó területeket bemutatná. A szórványadatok alapján azonban kitűnt, a készülő általános neveléstörténet, életrajz és monográfia száma ugyancsak csekély. A magyar nevelés múltja a preferált, különösen az évfordulós események kapcsán születnek új szövegek. Viszonylag új témákat ígért a kollégiumok, népi kollégiumok, a nemzetiségi oktatás és a tanítóképzés története. A legkutatottabb a 19. század, s azt a 20. követte.

A megszületett munkák többsége helyi főiskolai kiadványokban, megyei lapokban, évkönyvekben látott napvilágot, s a kutatói berkekben legmagasabbra értékelt *Magyar Pedagógiában*, a *Pedagógiai Szemlében* és az OPKM kiadványában, a *Neveléstörténeti Füzetekben*.

KRÓNIKA

Krónika rovatcím alatt a pedagógiai közélet érdeklődésre számot tartó eseményeiről értesülhetett az olvasó. A februári számban a pedagógiai jellegű, nyomtatott kiadványokról szóló információk egybegyűjtésére vállalkozó Pedagógiai Könyvklub megalakulásáról, és a stockholmi, rajztanárok nemzetközi szervezetének, az INSEANAK a konferenciájáról számolt be, a márciusi szám a Finnországban lezajlott Nemzetközi Neveléstörténeti Konferencia (ISCHE) eseménytörténetét, az áprilisi a debreceni Református Kollégium 450. évfordulós megünnepléséről írt ismertetőt, s az 1987-ben megnyílt berlini iskolamúzeumban való látogatásról beszámolót tett közzé. Nem volt hónap, amelyben ne történt volna országos érdeklődésre számot tartó esemény. Az esztergomi Vitéz János-emlékév (május), az iskolák és üzemek kapcsolatát előtérbe helyező jénai kutatók tudományos fóruma (július–augusztus), a Magyar Comenius Társaság közgyűlése (szeptember), az V. nemzetközi történelemtanészkozási találkozó (október) is mind-mind ilyennek minősült.

De e rovatban leginkább a Magyar Pedagógiai Társaság szakmai-közéleti eseményeiről született hosszabb-rövidebb beszámolók láttak napvilágot. Az általános iskolai szakosztály 1988. május 3-i üléséről az 1989. januári számban Zátonyi Sándor adott terjedelmes ismertetőt: az iskolák és a pedagógusok önállóságának problémái álltak a tanácskozás központjában. Kőpeczi Béla művelődési miniszter az oktatásról szóló 1985. évi I. törvénnyel kapcsolatban adott interjújában, még 1987-ben ugyan csak e kérdést említette:

„A törvény egyik talán legfontosabb célja az iskolák önállóságának megteremtése volt. Ezt tartjuk ma is a tartalmi megújulás legfontosabb biztosítékának, bár a legtöbb bizonytalanság – és nyugtalanság – ebben tapasztalható.” (Kőpeczi, 1987, idézi Zátonyi, 1989, 86. o.)

Eszerint négy éve nem jutott az oktatásirányítás és a pedagógikum e problémakör kérdésében nyugvópontra. Az okát legtöbbször több tényezővel magyarázták, mindek előtt a változtatást akadályozó rossz gazdasági körülménnyel, a pedagógusok képzésének és továbbképzésének a hiányosságaival, a pedagógusok többségének innovációképtelenségével. Zátonyi, aki az OPI munkatársa, az egyik hozzászóló véleményét megismételve, azt is megjegyezte, hogy

„valószínű, hogy az értékrend elbizonytalanodásának következménye, hogy napjainkban egyrészt tapasztalhatunk olyan merevséget, amely azt jelzi, hogy „tulajdonképpen nem történt és nem történik semmi...”; de jelentkezik a pedagógiai tevékenység 'parttalanságának' igénye és megítélése, egy bizonyos 'deideologizáló' tendencia is.” (Zátonyi, 1989, 89. o.)

A pedagógiáról a napisajtó által nyújtott kép elemzését tárgyalta meg az előző év tavaszi ülésén a MPT didaktikai szakosztálya, amelyre a tájékoztatót Kronstein Gábor pedagógiai újságíró és N. Sándor László, a *Magyar Hírlap* szerkesztője készítette. Minderről a februári szám oldalnyi beszámolója kivonatossal tudósított. A hozzászólók a sajtó és a pedagógusok eltérő elvárását hangsúlyozták leginkább, s úgy tűnik, élénk vita alakult ki a sajtó manipulatív lehetőségeiről, a dezinformációról s a munkatársainak hiányos pedagógiai felkészültségéről. Az újságírók a megszólítottak szabad véleménynyilvánítási jogára hivatkoztak ellenérvül, ámbár nyilván tudták, hogy bármely vélemény szabad közreadása az oktatás céljait nem feltétlenül szolgálhatja, s a pedagógustársadalomról torz képet nyújthat.

A folyóirat szerkesztősége a későbbiekben is hasonló távolságtartással 'tudósított' az MPT égisze alatt történt fontosabbnak ítélt eseményekről. A 6., júniusi számban egy tavaly december közepi műszakipedagógus-képzési konferencia, a 7–8. szám hasonlóan egy decemberi program, a 10. szám egy áprilisi esemény, a 12. szám pedig az Oktatáskutató Intézet által rendezett – az oktatásfinanszírozásról szóló – egynapos konferenciáról tájékoztatót. Az 1989-es év egymás után sorjázó, a jövőt formázó eseményei, és a programok laptestben történt regisztrációja közti időeltérés nem először mutatott rá a *Pedagógiai Szemle* kiadástörténetében arra a diszfunkcióra, amelyet vagy a lapkiadói elvárás, vagy a szerkesztő, a lap sajátosságait nem érvényesítő arra figyelése okozott.

A média különböző csatornái ugyanis egytől egyig tudósítottak a maguk felszínes módján a neveléstudományi jövőt formáló eseményekről, amelyekről a OPI egyik, amúgy vezető pozícióban tudott lapja nem. S a nyilvánosság mivel a napi információk alapján nem tájékozódhatott, s a szakajtó pedig késve követte az eseményeket, jórészt kizáródott a történet alakításából. S most is, a fejlemények alakítóinak azokat maradtak, akik pozíciójuk okán képesek voltak a vitákban jelen lenni.

Az események után hatalmas késéssel megjelent tudósítások, 1–4 oldalas beszámolók a *Pedagógiai Szemle* legizgalmasabb oldalai: azt dokumentálták, miként marad ki egy közel kétszázézer főnyi, önmagát egyébként szívesen értelmiséginek nevező réteg, a szakma legégetőbb gondjainak megvitatásából, s miként fog annak irányt szabni egy társadalomtudományi kutatókból, neveléskutatókból és egy bürokrataszerpet vállaló pedagóguscsoportból álló, egymással vitázó elit.

A nyári, összevont számban az előző év decemberben, az MPT Somogy megyei tagozata és a helyi Pedagógiai Intézet szervezésében lezajlott *Érték, értékrend, érték-*

válság, értékátalakulás című konferencia is jelezte, hogy a vidéki szervezetek és intézmények is figyelemmel kísérték a társadalomban kialakult válságot, s annak pedagógusszakmai oldalának alakulásában érdekeltek. Az egyetemi tanár által tartott előadást követő eszmecsereben a kaotikus helyzet indokául számosat neveztek meg, de ezek között a pedagógusok felkészültségéről, önképzési hajlandóságáról, egyáltalán, a tudásukról nem esett szó.

„Ha ennyire válság van vagy átértékelődés az alapvető értékek terén, akkor hogyan várható el a pedagógusoktól a tisztánlátás és az erre támaszkodó napi munka, az értékes emberi élet kialakítása tanítványaikban mint igény és mint valóság. A tudás értéktelenné válása, a pedagógusok társadalmi és anyagi helyzete is szóba került a témával kapcsolatban. Hogyan képes a pedagógus mintát adni az értékes emberi életre, hogyan képes meggyőződéssel erre nevelni, ha társadalmi és egyéni feltételei lassan megélhetési gondokkal telivé teszik életét; ha szegénnyé, bizalmatlanná és hitehagyottá válik...” (Szeléndi, 1989, 784. o.)

Az egyre inkább átpolitizálódó pedagogikumra egy ugyancsak vidéki helyzetjelentés is utalt. Az MPT Veszprém megyei tagozatának a pedagógiai érdekképviselőt erősítésére egy memorandum fogalmazódott meg áprilisban – amelynek címzettjei, a Művelődésügyi Minisztérium, a Veszprém Megyei Tanács művelődési osztálya és a Magyar Pedagógiai Társaság. A javaslat aláírói egyetértének azzal, hogy tartsák meg a VI. nevelésügyi kongresszust, s valójában az egy év múlva tervezett szakmai tanácskozást előkészítendő tették meg a maguk – autonómiát követelő s itt-ott ugyan esetleges – javaslatsorát. Az MM-nek címzett kívánságok között az élen a demokratikus köznevelés és oktatási rend megvalósításának igénye állt.

„A pedagógusok kapják meg az értelmiségi létükhöz szükséges, a hivatástudattal végzett munkájukhoz az elégséges biztonságot nyújtó feltételeket (munkabér, lakás stb.), hogy teljes munkaidejüket és munkaerejüket a nevelésre, az oktatásra fordíthassák.” (Az MPT Veszprém megyei..., *Pedagógiai Szemle*, 1989, 7–8., 7.o.)

Az igazgatási, pénzügyi és személyiségi jogok között nem szerepeltek pedagógusszakmai-tartalmi kérdések.

Pásztor György, a KSH előadója számolt be arról az oktatáskutatók által kitűnően megszervezett, a helyszínt, a Kossuth Klubot is megválasztó konferenciáról, amelyen a Nagy József által igazgatott intézetet reprezentáló kutatói szerepeltek. A Pénzügyminisztérium, a Művelődésügyi Minisztérium és a Belügyminisztérium szakemberei s a kutatók az oktatásfinanszírozás lehetséges modelljeiről tárgyaltak, s közben egyöntetűen rámutatott a jelenlegi struktúra erőforrást pazarló voltára. A széles körű vita, amelyben a felszólalók bemutatták a nemzetközileg érdekes gyakorlatokat is, konklúziója talán az lehet, hogy mivel Magyarországon a politikai érdekek kellően nem artikuláltak, minisztériumok erőegyensúlyának függvénye a finanszírozás és a tervezett finanszírozási reform is. Surányi Bálint hozzászólásában azt hangsúlyozta, hogy a politika erőterében jelenleg két, a centralizálásra, illetve a liberalizmusra hajló ágens található:

„Az egyik még mindig a központi hatalmi struktúra, amely így vagy úgy befolyása alatt tartja az összes többi, a másik pedig az individuum. Ezért ha gyorsan kívánunk lépni, vagy az etatista

gondolatmenet alapján tudunk előrejutni, vagy átnyúlunk az egészen, és az egyénhez fordulunk.”
(Pásztor, 1989, 1251. o.)

ÖSSZEGZÉS

A *Pedagógiai Szemle* akár az Oktatáskutató Intézet, akár a Magyar Pedagógiai Társaság, illetve a felsőoktatás kutatói által szervezett konferenciák, ankétok, viták anyagából nem közölt. Ha az oktatáskutatók, illetve a pedagógiai kutatók munkájáról szó is esett, az tudósítás vagy hivatkozás formájában történt. A lap szerzőgárdája mindenekelőtt a OPI gárdája s az OPI munkatársi köre. Mellettük szerephez jutottak a jelenlegi s egykori oktatásirányítással, oktatáspolitikával munka- és egyéb kapcsolatba került, idővel egyetemivé vált neveléstudományi szakemberek. S azok a minisztériális munkatársak is, akik éppen ettől az évtől előszeretettel választanak maguknak új, főiskolai-egyetemi, illetve megyei oktatásirányítói státust.

A *Pedagógiai Szemle* korábban sem kontúros profilja nem tisztult. Az időnként értesítői szerepkört vállaló kiadvány a pedagógiai publicisztikák és az interjúk vállalásával a közéletiség irányába tolódott – s mindezt indokolta a szerkesztőség naprakészre törekvése. Ugyanakkor sokszor nem mindenkor segítette a friss információk gyors elterjesztését.

EMBERNEVELÉS

192

1989-ben ötszáz példányban jelent meg a Sarkadon, a szentlőrinci iskolakísérletét másra hagyó, a Gáspár László által 1987 óta vezetett Ady Endre Gimnázium és Postaforgalmi Szakközépiskolában szerkesztett *Embernevelés*. Címlapja szerint a Kemény Gábor iskolaszövetség negyedévente megjelenő folyóirata. Az *Embernevelés* egykor a Magyar Pedagógusok Szabad Szakszervezetének tudományos nevelésügyi folyóirataként vált ismertté, s először 1945 szeptemberében, majd pedig – 1946. júliusi–augusztusi szünetelésétől eltekintve – havonta jelent meg. A rendszerváltást megelőző pillanatban 13 iskola vezetése által létrehozott iskolaszövetség lapjával az 1949-ben megszűnt kiadvány örökébe lépett.

A folyóirat és a szövetség névválasztásaival egy jól körbehatárolható pedagógiára s annak folyamatosságára utalt. Az erdélyi származású, irodalmárként is tevékeny Kemény Gábor (1983–1948) a Magyar Pedagógusok Szabad Szakszervezetének (1945–1948) a szervezője, a szakszervezeti folyóirat szerkesztője s egy éven keresztül 1947 februárjáig a VKM főosztályvezetője volt. Utóbb az Országos Köznevelési Tanács elnöke. Nagy László életművének, a gyermektanulmányozás mozgalmának elkötelezettjeként a harmincas évtől közoktatás-politikai kérdésekkel foglalkozott. A felszabadulás után iskolaszervezeti javaslatot dolgozott ki, amelyben a legfontosabbnak az egységes nyolc általános iskolát, az arra épülő középiskolát tartotta, valamint azt, hogy a középiskola a hallgatók részére kínáljon fel egy kötelezően elsajátítandó műveltségegyüttest és ugyanakkor egy nem kötelező jellegű, helyi viszonyokat, illetve az egyéni elvárásokat figyelembe vevő tartalmat. Az új, szocialista társadalom embereszményének az egyik kidolgozója volt, s annak szószólója, hogy az iskolai képzésnek szembesülnie kell a társadalom igényeivel.

A marxizmus elméletére épülő, minden egyén teljes és szabad kibontakoztatását célkitűző iskola elkötelezettjei egy lehetséges alternatíva kidolgozóivá és fenntartóivá kívántak lépni, s ehhez a lapkiadást is fölhasználni – s éppen akkor, amikor néhány hónap alatt számos, köztük sok pedagógiai jellegű folyóirat indult.

A Kemény Gábor iskolaszövetség főtítkári teendőit Csáky László dombóvári igazgató látta el. A pedagógia szerepét a közösségi szerepekből levezető elmélet valamilyen konstrukcióját követők szakmapolitikai demonstrációt a Csáky által vezetett Molnár György Általános Iskola tantestületének felhívása jelentette. A *Hitel* 1989. évi 1. számában e felhívás nyomán érkezett levelekből volt olvasható válogatás. A pedagógiai kiadványok nem vettek tudomást a levélakcióról, kivéve a *Pedagógiai Technológiát*.

„A dombóvári Molnár György Általános Iskolához, felhívásuk nyomán több mint hétezer levél érkezett. [...] Rövid válogatást adunk közre: elsősorban olyan levélrészleteket, amelyek a pedagógusi hivatás devalválódásával kapcsolatosak. A levelekben említett gondok közül némelyek – ha csak részben is – már megoldódtak, míg többségük várhatóan még évtizedekig probléma marad. A könnyebb áttekinthetőség kedvéért a levélrészleteket egymás után nyomtattuk, feladóikat sem írtuk ide. A szövegek azonban eredetiek, egyetlen szó változtatás sem történt. Úgy gondoljuk, a közölt válogatás híven tükrözi a magyar tanártársadalom nehézségeit éppen úgy, mint a pedagógusokkal szembeni ellenérzéseket.” (*Pedagógiai Technológia*, 1989, 1. o.)

Az *Embernevelés* számaiban a szerzők annak különböző aspektusokból való bizonyítására vállalkoztak, hogy a szocialista iskola önálló érték kategória. Gáspárék, annak érdekében, hogy elhatárolódjanak a diktatórikus szocializmus nevelési elméletétől és gyakorlatától, a demokratikus szocializmus iskoláját mint a tanulóiskola, a nevelőiskola és a munkaiskola korszerű szintézisét tételtek – mint megvalósítható elképzelést. A szocialista iskola, Gáspár meghatározása szerint,

„...amelyben nem feloldódnak, hanem amelybe szerencsésen beépülnek a különböző, egyoldalúan fejlődő iskolaformák vitathatatlan értékei. A szocialista iskola nem új egyoldalúságokkal kívánja a régi egyoldalúságokat ellensúlyozni, hanem minden egyén emberi erőinek kibontakoztatása érdekében a történelmileg felhalmozott értékek, vívmányok mai szintézisére törekszik.” (*Gáspár*, 1. évf.)

A szocialista iskola, állították, természetes módon differenciálódik, azaz működésének belső következménye az, hogy pluralista. A pluralizmus a nyolcvanas évek végének nevelésügyi lehetősége: erre az amúgy nagyon ritkán megszólaló, illetve tollat ragadó Gáspárnak magának is reflektálnia kellett. Az első szám élén álló, programadó tanulmánya, *A nevelésemélet rehabilitálása ezt* végezte el: miként 1949-ben Varga Tamás, a *Köznevelésben* a didaktikát rehabilitálta, most a neveléstudomány teoretikus hátterét képező, a didaktika melletti másik szegmens, az eliminálódott nevelésemélet érdekében szólalt föl Gáspár. S ebben a szellemben szólalt meg továbbá Kocsis József, a második szám elején, amikor A társadalmi gyakorlatra orientált iskola esélyei című tanulmányban a marxi eszmét képviselő szocialista pedagógusok defenzív magatartása helyett a mozgalommá szerveződést javasolta. A második számban amúgy a szocialista és pluralista iskolaképeket is összeütköztette Kocsis József. Mihály Ottó és Gáspár László amúgy egy töről fakadt nézeteinek sarokpontjai villannak össze. Mihályt a *Köznevelésben* megjelent Fordulat és pedagógia cikksorozat és az *Ifjúsági Szemle* 1989/2. számában közölt Alternativitás és pluralizmus anya-

gainak részletei, Gáspárt a sajtóban ugyan nem, de szakmai körökben élénken idézett, rehabilitáló eszmefuttatása, és a *Köznevelés* 1987/88-as számaiban közzétett Az iskola – elméletben és gyakorlatban című cikksorozatának fragmentumai képviselték.

S az *Embernevelés* a szocialista pedagógia utóharcainak terévé vált. S ebben az értelemben a lap működése, már az indulás évében, jelentős szerepre tett szert.

PEDAGÓGIAI TECHNOLÓGIA

A *Pedagógiai Technológia* az UNESCO és a magyar kormány által közösen alapított és Veszprémben székelő Országos Oktatástechnikai Központ által kiadott tájékoztatója. A lap 1980-ban, az intézmény tevékenységét széles szakmai körben ismertető jelent meg először, évente négy alkalommal, kezdetben füzetszerűen, s 1989-es megszűnése előtt öt alkalommal s már periodika formában. A szerkesztőbizottság elnöke Nagy József, az első hét évben Rohonyi András, majd Gécz János a felelős szerkesztője. Az OOK programosan a hazai programozott oktatás, majd audiovizuális technológia terjesztője és az oktatástechnológia nemzetközi eredményei hazai innovációjának biztosítója volt. Központi feladat volt ezen túl a közoktatás és némelykor a felsőoktatás nem nyomtatott információhordozóinak – diaképek, transzparenszek, mozgóképek, hangszalagok stb. – fejlesztése, kipróbálása és bevezetése; s mivel ezen eszközöket, illetve eszközrendszereket az oktatási kormányzat az iskolák számára ajánlotta, s kedvezményes áron tette megvásárolhatóvá, ezek alkalmazásának módszertanát, többnyire kísérletekben, az intézet munkatársai vezetésével dolgozták ki.

A médiapedagógia, a taneszközrendszerek és a tömegkommunikáció eszközeinek a nevelésben, illetve a képzésben betöltött szerepét vizsgálja. Magyarországon annak következtében kezdődött a művelése, hogy az 1978-as tantervekhez taneszközjegyzék csatolódott, amely arról rendelkezett, hogy mely tanítási segédeszközöket kötelező s melyeket ajánlott az iskoláknak beszerezniük, illetve használniuk. Az UNESCO ezt a folyamatot támogatta, s jelentős anyagi hozzájárulása és szellemi gondoskodása mellett jött létre, s mintegy húsz évig működött, az Országos Oktatástechnikai Központ, amelynek feladata éppen a tanulás-tanítás folyamatai szemléleteszközökkel történő támogatásának megoldása volt. Ugyanakkor az oktatás kommunikációs csatornáit és a tömegkommunikáció kanalizációja számos esetben átfedik egymást, azért a médiumpedagógia határterület is.

Az OOK-hoz köthető, illetve az intézmény által képviselt állami oktatás médiumpedagógia eredményeit reprezentáló *Pedagógiai Technológia* tehát a pedagógiai praxisához s a gyakorlatot támogató módszertanok kidolgozásához nyújtott a nemzetközi és hazai eredmények összegyűjtésével és közlésével segítséget, illetve tájékoztatói lehetőséget. Információkat gyűjtött, rendszerezett és közölt az összes Magyarországon készült és megjelent, pedagógiaiailag hasznosítható AV-információhordozókról, témabibliográfiákat tett közzé, szemlélte, illetve kritikailag megvizsgálta a legjelentősebb tárgykörébe vágó kiadványokat, s nem mellékesen a pedagógiai technológiával kapcsolatos nemzetközi és hazai rendezvényekről tudósított, és nem csupán az elméleti szakemberek, de a fejlesztőtanárok számára is nyilvánosságot teremtett. A lap profiljához legközelebb az Országos Műszaki Információs Központ

és Könyvtár által kiadott, s ugyancsak oktatástechnológiával foglalkozó, 1988-ban kiadásának 25. évfordulóját ünneplő s a címét időközben *Audiovizuális Közleményekről* módosító *Audiovizuális Kommunikáció* (1992-től pedig *Médiakommunikációra* változtató) állt (Jáki L. 1988). A két lap szerzőgárdája, amíg a veszprémi kiadvány létezett, rendkívüli módon megegyezett.

A *Pedagógiai Technológia* 1989-ben a januári lap borítóján megígérték szerint ötször, ámbár egyszer, a 4–5. számmal összevontan jelent meg, aztán a szerkesztése, illetve a kiadása megszűnt. Annak a folyamatnak a kezdete volt ez, amelyben a taneszközkészítés rendszerének felügyeletéből s dotálásából kihátrált az oktatásirányítás, s végezetül a kiadó intézet is megszűnt, csak egyes prosperáló részeit – nyomda, videostúdió – privatizálták s változtatták meg a profiljukat.

Az első szám, az 1987. évi 3. számtól munkát végző, új szerkesztőségi törekvést reprezentáló részekből állt. 1989. év első számában közzétették a tavalyi éves tartalmat, a kéziratok szerzői között a pedagógia világának bővülését jelző szaktekintélyek is megtalálhatóak. A tanulmányok nagyobb része a fizika tanításának médiapedagógiáját érintette, mint Károlyházi Frigyes, Halász Tibor, Zátonyi Sándor, Takács Emőke, Smidéliusz Zsuzsa, akik egytől egyig a tantárgyi eszközrendszerek kipróbált fejlesztői, ennyiben a szakma neves innovátorai voltak. A 114 oldalas laptestből 5-ben az alsó tagozatos tanulók és tanárok munkájában hasznosítható pedagógiai technológiai jellegű közlemények adatait találhatta meg az olvasó, mintegy 114 cím leírását. Az iskolakönyvtáros szerző valamennyi hazai és a vezető nemzetközi folyóirat utolsó 10 évét tekintette át, s válogatta le tárgyszó szerint. A januárban megjelent szám, mint 2 éve mindegyik, most is tartalmazta az *Új Média* című audiovizuális állománygyarapító tanácsadót. Ebben az elmúlt 10 éves időszakban készült, de taneszközzé csak az utóbbi hónapokban minősült videofelvételek, filmek és transzparensok jegyzéke és rövid annotációja szerepelt. A művek száma és jellege már jelezte, hogy a hazai oktatásügy nem nyomtatott információhordozókra fordítható támogatása elapadt.

Az 1989/2. szám központjában a videokultúra iskolai megjelenése s a technológiai szemlélet állt. Kotschi Beáta, Végvári Vanetyina, Herbály Gyula, Nagy Olivér fiatal, a tárgykör iránt érdeklődő, invenciózus munkatársak mellett a videotechnika régebbi elkötelezettjei, mint Macskássy Kati, Sárosdyné Szabó Judit, Tóth Béláné, Poór Ferenc is feltűntek. A drezdai tanszékvezető Christian Miesch a pedagógiai főiskolájukon működő ifjúsági videostúdióról számolt be. A mesefilmek pedagógiai szerepének fölillantása a hazai pedagógiai sajtóban ritkán érintett kérdés volt. De ugyancsak különlegességnek számít a Bán András esztéta tanulmányában feszegetett kulturális antropológiai kérdés: ugyan milyen szemmel kell a családi fotóalbumokra tekinteni, hogy azok után olyan kérdéseket tehesünk fel, amelynek pedagógiai konzekvenciái is vannak. A szerkesztés szemléletet tágitó törekvését tükrözte Kalapács János játékkal végzett döntési képességet fejlesztő lehetőségekről szóló beszámolójának és a neves pszichiáter, Goldschmidt Dénes kommunikációs jegyzeteinek a közlése. Miként az előzőhöz, e számhoz az *Új Média* állománygyarapító is csatlakozott: a kevesebb mint húsz tétel arra utalt, hogy az országban ugyancsak megcsappant az audiovizuális eszközök szerkesztése és készítése.

A kettes számnak azonban csak egyetlen közleménye váltott ki az olvasók körében olyan érdeklődést, amelyet a szerkesztőség tudomására is hoztak. Csáky László prob-

lémákat listázó vitairatot tett közzé Mert akinek nem borja, nem nyalja címmel. A folyóirat tárgykörébe egyáltalán nem tartozó kézirat szerzője az eredményes iskolai munka végzéséhez szükséges feltételeket, szemléletváltást és dezideologizálást követelt. Helyzetjelentése, amolyan tabori panaszként, sok olvasó füléhez eltalált.

A 3. szám a Kecskeméti, az Országos Oktatástechnikai Központ közreműködésével szervezett VI. Nemzetközi Oktatófilmnapok és Szeminárium programjának anyagából közölt bő válogatást. A mintegy 250 oktatófilm és videoműsor bemutatása mellett a tárgykör szakemberei tartottak előadást. A vezető előadást tartó Horváth Ádám, az MTV főrendezője, egyetemi tanár kézírata a következő számban jelent meg ugyan, de a tantárgyak szerint szerveződő szekció vezetőinek tudósítása fel tudta vázolni az európai pedagógiai technológia pillanatnyi állását. A tanulmányok Galicza János, Fenyő D. György, Bakonyi István, Pogány Béla munkái olyan pedagógiai problémaköröket, a korrekciós iskola, az adaptációs iskolaotthon, az iskolai fegyelmezés kérdéseit tették fel, amelyek esetében hasznosítható eredményeket ígért az új médiumok iskolai alkalmazása. A média- és a könyvkritikarovatban Schüttler Tamás, Vastagh Zoltán, Orosz Sándor és Füzfa Balázs írásai szerepeltek, s az utóbbi három szerző Szabó László Tamás Magvető Kiadónál megjelent, a szerző disszertációjából készített *A „rejtett tanterv”* című könyvét mutatta be az olvasóknak. A *Témabibliográfia* Kalapács János által az előző számban fölvetett témát, a játékpedagógiát választotta tárgyául, s mintegy 85 forrást tárt föl.

Az év utolsó, összevont számában a szerkesztő bejelentette a lap megszűnését:

„Folyóiratunk tíz évfolyamot élt meg, s hogy betöltötte-e hivatását a magyar oktatásügyben, de különösen az audio-vizuális kultúra és a pedagógiai technológia elterjesztésében, nem a lap kiadójának, szerkesztőinek kell megmondania. A folyóirat abban az időben született, amikor még kevesen látták, hogy milyen szükség lehet, egy más szemléletre – s tíz év múltán úgy szűnik meg, hogy alig van olyan felelősen gondolkodó, aki ne tudná és hangsúlyozná: az oktatás fejlesztése nemzeti érdek.

Az Országos Oktatástechnikai Központ 1989-ben háttérintézményből vállalatá alakult. Helyzete nem engedi meg, hogy anyagi hasznot nem hozó vállalkozásba fektesse tőkét. Igyekszik erőit koncentrálni, s közben kénytelen néhány hadállását földadni: így a Pedagógiai Technológia – az elmúlt száz év több tucatnyi megszűnt pedagógiai folyóiratához hasonlóan – a sajtó- és pedagógiatörténetbe került.” (Géczi, 1989, 1. o.)

A lap élén, Horváth Ádám oktatófilmkészítéshez fűzött reflexiói nyomán Boda Edit szerkesztő a felsőoktatási videoműhelyek jelenét és jövőjét járta körbe. Más szerzők is kétségbeesésüknek, illetve tétováságuknak adtak kifejezést. Rohonyi András, a *Pedagógiai Technológia* alapító szerkesztője a taneszközellátás kilátástalanságát, Tóth Dezső az oktatástechnológiai tájékoztatás rendszerét vázolta. A kritikák között Faludi Szilárd Orosz Sándornak a Tankönyvkiadónál megjelent kötetét, Galicza János pedig Beke Kata *Jelentés a kontraszelekción* című munkáját választotta a bemutatás tárgyául.

A folyóirat legutolsó *Témabibliográfiája* az oktatásban használt oktatófilmek használatát bemutató ismertetések, tanulmányok listáját – éppen 100 címet – tette közzé. Ennyi kézirat volt az, amelyben a hazai pedagógiai technológia filmpedagógiája önmaga eljárásait dokumentálta.

ÓVODAI NEVELÉS

Az *Óvodai Nevelés* januári számának Külföld rovatában G. Kuznyecov kis dolgozata jelent meg Peresztrojka az óvodában – az idők parancsa címmel. Az orosz szerző Gorbacsovra, a Szovjetunió Kommunista Pártjának főtítkárára s az ő 1988 februárjában pártplénum előtt elmondott beszédére hivatkozott:

„Ezen a plénumon mondotta a következőket is: »Különös figyelmet érdemel az óvodai nevelés rendszere mint a személyiség sokoldalú fejlesztésének elengedhetetlenül fontos lépcsőfoka.«” (Kuznyecov; 1989, 25. o.)

A szaktekintélynek látott párttitkára történt hivatkozás s annak magyar nyelvű másodközlése jelezte az óvodapedagógiai szakma átpolitizáltságát. A folyóiratban amúgy elenyésző azon közlemények száma, amely a tudományos és az ismeretterjesztő publikációk kritériumrendszerének megfeleltethető.

Az *Óvodai Nevelés* a Művelődési Minisztérium által kiadott, a közoktatásba bevont legfiatalabb réteggel foglalkozó szakemberek számára készített folyóirat. 1989-ban a számonként 34, egész évben 430 oldal terjedelmű kiadvány a 42. évfolyamát jelentette meg. A 2-3 főből álló szerkesztőség, amelynek a vezetője Majorosné Kállai Edit, évente 12 szám kiadását végezte el, rendjén, mivel a nyári szám a változatlan terjedelem ellenére is duplának jelzett, 11-szer. Az óvodapedagógusok egyetlen szakmai tájékoztató és ismeretterjesztő lapja, e kettős, a fenntartó által kialakított, s az olvasók által is elfogadott funkciót a lap rovatbeosztása is tükrözte.

Az *Óvodai Nevelés* rovatai közül rendszeresen csupán kettő, az Elmélet és gyakorlat és a Könyvek felcímet viselő irodalmi ismertető jelentkezett, s nyilván az eseményektől, a kéziratok beérkezésétől függően, más-más alkalmakkor, változatosan, a Továbbképzés, a Krónika, a Vita, az Óvodatörténet, a Pályázati tallózó, a Megismerni, fejleszteni, az Olvasóink írták, az Add tovább és a Külföld. Az Elmélet és gyakorlat az évfolyamban harminc darab, négy-öt, ugyan kisbetűvel szedett lapoldalnál nem terjedelmesebb kéziratot tett közzé, e tanulmányok szerzői között néhányan – Gombosné Suba Júlia, Keczkó Mihályné, Vekerdy Tamás – többször szerepeltek.

A lap terjedelmében, ha nem is vezető helyen, de a cikkek számát tekintve kiemelt módon teret kaptak az olvasói reagálások. A szerzők neve alatt ugyan mindenkor megjelenítették a beosztásukat és a munkahelyüket, egyetlen lényeges megkülönböztetésben a dr.-ok részesültek. Az ő nevüket a tekintélyt követelő címükkel együtt szerepeltették. Az olvasói reflexiók témájukat tekintve változatosak, a környezetvédelmi nevelés lehetőségeit, a száraztermés-barkácsolást, a babzsákkal történő változatos játékokat, az anyanyelvi és képességfejlesztést éppúgy tematizálták, mint a bábjátékokat, a közlekedési napló készítésének a rejtelmét, avagy a balesetek elleni védekezést, illetve a gyógypedagógiai, ünneppedagógiai, szakreferensi feladatokat. Ami e rovatban a közös, az a kéziratok módszertani jellege. A metodológiai színezet az olvasó óvodapedagógusok megnyilvánulási hajlamát bizonyosan fokozta, s a rovat börzekeraktere biztosította a lap népszerűségét.

A beszámolók, a tudósítások, a továbbképzésekről számot adó iratok, a krónika jellegű közlemények, pályázatfigyelők a lap szakmai-közéleti irányultságát nyilvánították ki, és megkonstruálták azt a teret, amelyben az óvodai oktatók szakmaisága

megnyilatkozhatott. Ritkán, a lapban elkezdett szakmai viták, amelyek során a tapasztalatok sosem összegződtek, nem váltak szélessé. Az óvodában maradt gyermekekről, a retardáltakról, a fejlettség szerinti beiskolázásról referáló, vitaindítónak tűnő közlemények inkább továbbképzésre szántak, s nem véleménycserére. A hozzászólások pedig sosem terjedtek túl a saját példák és vélekedések felsorolásánál.

A szakmai kommunikáció anomáliáit, féloldalasságát érzékelők ilyesmire gondolhattak, amiről egy továbbképzésről szóló tudósításban az alábbi jelent meg a lap hasábjain:

„A tanácskozás résztvevői közül húsz szakértő memorandumot fogalmazott meg, amelyben elsősorban a továbbfejlesztett óvodai nevelési program mielőbbi megjelentetését, az óvodapedagógusok szakmai tájékoztatását sürgették.” (Kereszty, 1989, 123. o.)

Az Országos Pedagógiai Intézet alsófokú nevelési osztálya 1989 februárjában szervezett óvodai nevelés továbbfejlesztésének kérdésében meghirdetett tanácskozásról Kereszty Zsuzsa, az OPI alsó fokú nevelési osztályvezetője adott hírt. Írása arra utal, hogy a program munkálatai és megjelentetése az intézményében akadályba ütközött, illetve az óvodáztatás ügyét illetően az OM és az OPI hivatalnok-szakembergárdája összhangja nem felhőtlen.

Az 1971-ben bevezetett óvodai nevelési program korrekciója dokumentumának a hírek szerint az 1989. év nyarán kellett megjelennie, az 1990/91-es nevelési évtől kezdődően kerülhetett sor a bevezetésére. A tervezet szerint az óvodai munkához szolgáló program keretjellegű, s nagy szabadságot ígért az óvodapedagógusok számára.

Amúgy a továbbképzési tudósítással azonos, a 4. lapszámban, a Krónika rovatban a TIT és a Jászberényi Tanítóképző Főiskola által az elmúlt év decemberében megszervezett országos vándorgyűlésről kapott hírt az olvasó. Az *Iskola és demokrácia* című fórum (amely címet az Oktatókutató Intézet Edukáció kiadójában az egyik kiadvány is viselte, s amely témakörben az *Óvodai Nevelés* egy évvel korábban – 117 pályaművet befogadó – pályázatot hirdetett) a nevelésügy gondjait taglalta, s a plenáris ülésen például felszólalt Gázsó Ferenc művelődésminiszter-helyettes, Nagy József főigazgató és professzor, valamint Lukács Péter szociológus. Mindez az Oktatókutató Intézet társadalomkutatóinak véleményformáló petenciájára és különösen magas aktivitására utal.

E konferencia résztvevői ugyancsak elégedetlennek tűntek, s vagy aggályosnak, vagy bizalmatlannak, ha nyilvánosan is közzétették aggályait:

„Szekciónk fájlalta, hogy a plenáris ülés előadói csak rövid ideig vettek részt a szekciók munkájában, illetve a záró plenáris ülésen sem hallgatták meg a szekcióülésekről szóló jelentéseket. Félő tehát, hogy véleményeink megrekednek a szekció falain belül, és tömörked gondunk és sérelmünk orvoslásán továbbra is csak magunk töprenghetünk. Arról sem tudunk, hogy mi lett a sorsa azoknak a magnetofonfelvételeknek, amelyek a szekcióban elhangzottakat rögzítették.” (Nagy, 1989, 124. o.)

A gyors változásokra utalt az, hogy az 5. számban a budapesti Dob utcai óvoda munkájáról a lap élén álló terjedelmes – ámbár „képzelt”, azaz a műfajkeretet formaként választó – riport jelent meg. Ez a műfaj abban a lapban jelent meg, amely a fenntartói hagyomány szerint leginkább a megfontolt állásfoglalásokat, a kormányprogramok megvalósításához szükséges szempontokat taglaló értelmezéseket s min-

tául szolgáló példákat közölt. Az interjú műfaja az esetleges artikulációt is megengedő, egészen személyes nézetek közlésére alkalmas, s az ilyesmi közlésétől, ha nem a hatalmi szerep demonstrálásra szolgált, a szocialista nevelésügy sajtója többnyire elhatárolódott. A példaadó elvi-gyakorlati munkát végző, a gyerekekkel való személyes bánásmódra gondot fordító nevelői kollektíva eredményeire számos szakmai fórumon fölfigyelték. A szaktanulmány írására nem vállalkozók számára valóban könnyedebb megnyilatkozást s érvelőbb okfejtést tett lehetővé ez az újságírói műfaj lehetőségeit kihasználó közlésforma.

Ez a megtalált „álinterjú” keretet használó publikálás folytatódott a következő számban. Három budapesti vezető óvónő számolt be gyakorlati kutatómunkájukról – ugyancsak a lap élén.

A közéleti aktivitás mértékének növekedésére több jel is utalt: a társlapokban, a *Köznevelésben*, a *Dörmögő Dömötörben* vagy akár a *Nők Lapjában* megjelent anyagokra nemcsak a kéziratok szerzői hivatkoztak, hanem gyakran maguk a szerkesztők is. A *Kritika* áprilisi számában az NSZK-ban működő Waldorf-iskolákról számoltak be, s erre utalt például az 1989. január 9-én nyílt solymári Waldorf-óvodát bemutató, 11. és 12. számban olvasható közlemény. A külföldi óvodai folyóiratok ismertetésére is többször sor került.

Teret kapott a Magyar Pedagógiai Társaság által felkarolt kezdeményezés, hogy 1970 után ismételten hívják össze s 1991-ben tartsák meg a VI. Nevelésügyi Kongresszust. Ennek előkészítésében számítottak az óvodai szakemberekre is. A 10. számban felhívás jelent meg az Óvodapedagógusok Országos Szövetségének megalapítására, s az egész oldalnyi, keretes, hirdetés jellegű szövegből azt is megtudhatuk, hogy az egyesületi alapszabály kidolgozására a működését megkezdte egy ideiglenes szervezőbizottság. S a Magyar Úttörők Szövetsége Országos Elnökségének pályázatát is propagálta a lap: a balatoni Úttörőváros *Szívárvány '90* címmel a boldog gyermekkort kifejező, művészi szándékú munkákat várt a 4–14 éves gyermekektől, a világ valamennyi országából.

PARLANDO

A zenepedagógiai folyóirat 1989-ben a 31. évfolyamát adta ki. A havonta megjelenő, de nyáron mindig, s néha máskor is összevont számot közreadó lap a Művészeti Szakszervezetek Szövetségének 32 oldalas kiadványa.

A folyóirat mindenkor tudósított a művészeti szakszervezet országos eseményeiről, többnyire az elhangzott előadásokat, értekezleti vitainditókat, hozzászólásokat, mi több, emlékeztetőket tette közzé. Megesett, mint például a januári számban, hogy a szakszervezeti értekezletről szóló közlemény, ha kivonatossan is, nem más, mint a *Népszava* 1988. 9. 15-i tudósítása. A húsztagú szerkesztőbizottság által kontrollált kéttagú szerkesztőség ezt láthatta jónak közzétenni. A lap szerkesztése szívesen, folyamatosan és jelentős terjedelemben tette közzé a szakszervezeti és a zenepedagógiai eseményekről, a Zenepedagógusok Országos Találkozójáról, a Bárdos Lajos Társaság közgyűléséről, a növendékek találkozójáról s az ott elhangzottakról, a zeneiskolai eseményekről szóló dokumentumokat, a munkaprogramokat, az emléktáblát avató laudációkat, az énekkari és zenekari sikereket és az évfordulós köszöntőket,

valamint az elhunytakról szóló megemlékezéseket. A nem közéleti jellegű anyagok stílusosan és tartalmilag értékesebb csoportját mindenekelőtt a történeti vonatkozású kéziratok adták: évfordulókhoz kötődő vagy bármilyen okból aktuálisnak ítélt zeneművek értelmezéséhez adtak az olvasó számára művelődéstörténeti jellegű, ismeretterjesztő megközelítést, s némelykor a mű tolmácsolásához az egyéni gyakorlatban gyökerező módszertani javaslatokat. Emellett új hanglemezek, zenei nyomtatott kiadványok, könyvek, kották, felvételek szemléjére is nyílt alkalom.

A közéleti funkción túl milyen zenepedagógiai szerep kialakítását vállalta a lap? Az intézményi pedagógikum szférája néha-néha jelent meg: amikor a számítástechnika alsó fokú zeneoktatásban betölthető szerepéről, a zeneiskolai tanárképzésről, a parlando és a rubato zeneiskolai tanításáról esett szó. A folyóirat szerzői azonban láthatólag nem törekedtek sem a neveléstudomány nemzetközi, sem a hazai eredményeivel szinkronban maradni. S a zenepedagógusokat a többi pedagógustól különbözőnek láttatták, akiknek szakmája, szakmapolitikája és a közéleté elkülönült.

A kiadványban melyek azok a kérdéskörök, amelyek ha érintőlegesen is, de mutatják, hogy az év politikai, kultúrpolitikai, neveléstudományi és szakmai-közéleti eseményeiről tudomása volt a lap szerkesztőinek és szerzői gárdájának? Az igazgatóválasztások kapcsán a *Muzsika* 1988. évi 2. számában az Országos Filharmónia igazgatója, Rátki András nyílt levelet intézett a művészekhez. A *Parlandó*-ban ennek a demokrácia mibenlétét firtató kéziratnak egy részletét közölte újra:

„A mai rendszer, a pedagógusok által választott igazgató csak a 'szakszervezeti' érdekeket veszi figyelembe, tehát ha ezt nagyon színvonalasan teszi is, egyoldalú marad, és a legfontosabb célok megvalósítását háttérbe szorítja. Így – minden jó szándék ellenére – az iskola hatékonyságát és presztízst fogja rontani.

Ezt nevezem jugoszláv típusú demokráciának...” (Rátki, 1989, 1. o.)

A Magyar Zeneművészek Szakszervezete Országos Zenepedagógus Szakosztály „Pedagógus – zene – zenepedagógia” elnevezésű posztgraduális továbbképzésén, Debrecenben, egy évvel korábban elhangzott előadást közölte az áprilisi szám. Kedves Tamás a válaszút előtt álló oktatási rendszer és az egész magyar zenei nevelés kardinális pontjának találta azt, hogy a nemzeti lét tartalmával történő azonosulás miként történik. Előadásában a nemzeti identitás zenei nevelésben történő megjelenítését 1700-tól napjainkig történeti példák segítségével mutatta be, s a jó zenetanár kritériumában Kodály elveivel azonosult. A följánlott cselekvési programjában, amelynek végkifejlete az, hogy a nemzeti identitás kialakítása nemcsak művészi vagy pedagógiai, hanem politikai feladat, hangsúlyozta:

„A nemzeti identitás kérdése nemcsak képzési és nevelési feladatként jelenik meg, hanem a magyarság létérdekeivel függ össze. Bármely nehézség leküzdésében nemzeti összefogás kellett és kell.” (Kedves, 1989, 17. o.)

E kézirat megjelenése utalt a zenepedagógusi-művészi szakszervezeti életen kívüli kérdéseken túli problémákkal többnyire nem foglalkozó folyóiratban a szakszervezet politikai aktiválódására. E törekvés a neveléstudományt, annak tantárgyi-tartalmi oldalát politika tárgyának (is) elképzelte.

A két kézirat jelzi, hogy a zenepedagógiai hangadók nem azonos módon képelték el a szakszervezet iskolai, szakmai szerepvállalását.

A szakszervezet indokoltalan túlsúlya, illetve szerepvállalása a továbbiakban azonban nem tematizálódott a folyóiratban. Ugyanakkor az érdekvédelem igen: a munkaviszony létesítésével kapcsolatos munkáltatói viszony kérdéseivel, a pihenőidővel, a főálláson kívüli munkavégzés szabályaival is mint az olvasókat intenzíven foglalkoztató témákkal foglalkoztak.

SZAKOKTATÁS

A *Szakoktatás* az Országos Pedagógiai Intézet évente tízszer megjelenő pedagógai-módszertani folyóirata, s mint a cím jelzi, a közép fokú oktatás egyik ágának pedagógiáját jelenítette meg. A szerkesztőbizottság – amelynek elnöke az OPI főigazgatója, a tagok száma rajta kívül 19 – az 1988. évi záróülésükön arról döntött, hogy továbbra is módszertani segítséget fog a lap adni a gyakorló pedagógusoknak – mégpedig az „elméleti cikkek” terhére. Foglalkozni kívánnak kiemelten a szakképzési alappal, az iskolák napi problémáival, a helyi kezdeményekkel, iskolakísérletekkel, a külföldi szakoktatással, és bővíteni kívánják a levelezés- és tudósításrovatot. S új rovatot is indítanak, amely a hirdetéseket fogja össze, s ebben fórumot adnak a szemléltetőszközöknek, kiadványoknak, számítástechnikai programoknak, készüljenek azok akár egy-egy iskolában vagy megyében.

A szerkesztőség kénytelen volt elnézést kérni, amiért technológiai okból a tavalyi év végén a lap nem jelent meg időben. A Pátria Nyomda helyett ezentúl a Vörösmarty MGT SZ kosdi nyomdája állította elő a lapot.

201

IRODALOM

Az MPT Veszprém megyei tagozatának javaslata a pedagógiai érdekképviselőt erősítéséről. *Pedagógiai Szemle*, **39.**, (1989).

Gáspár László (1989): Címzavak egy még el nem készült pedagógiai szótárból. A szocialista iskola. *Embernevelés*, **1.**, 1., 38.

Géczi János (1989): Búcsú. *Pedagógiai Technológia*, **10.**, 4–5.

Hilling, G. (1989): Küzdelem Zaporozsjáért és Kurjázs meghódítása. *Pedagógiai Szemle*, **39.**, 1.

Jáki László (1988): 25 éves az AV Kommunikáció. *Pedagógiai Technológia*, **9.**, 3.

Jenschke, Bernhard (1989): A pályaválasztási tanácsadás pszichológiai alapjai, módszerei és eszközei az NSzK-ban. *Pedagógiai Szemle*, **39.**, 12.

Kedves Tamás (1989): A nemzeti identitástudat alakításának lehetőségei a zenei nevelésben. *Parlandó*, **31.**, 4.

Kereszty Zsuzsa (1989): Tanácskozás az óvodai nevelés továbbfejlesztéséről. *Óvodai Nevelés*, **42.**, 4.

Köpeczi Béla (1987): Tanév végi számvetés. *Népszabadság*, május 28.

Kuznyecov, G. (1989): Peresztrojka az óvodában – az idők parancsa. *Óvodai Nevelés*, **42.** évfolyam, 1.

Müllerné Seres Ágota (1989): Neveléstörténeti kutatások a tanár- és tanítóképző főiskolákon. *Pedagógiai Szemle*, **39.**, 7–8.

Nagy Jenőné (1989): Pedagógus-vándorgyűlés Szolnok megyében. *Óvodai Nevelés*, **42.**, 4.

Neuner, Gerhart (1989): A szaktárgyi tantervek kialakítása – az oktatási folyamat felépítésének vezérlése. *Pedagógiai Szemle*, **39.**, 7–8.

- Pásztor György (1989): Konferencia az oktatásfinanszírozásról. *Pedagógiai Szemle*, **39.**, 12., 1249–1251.
- Rátki András (1989) Gondolatok az igazgatóválasztásról. *Parlandó*, **31.**, 1., 1.
- Pedagógiai Szemle*, **39.**, 11.
- Pedagógiai Technológia*, **10.**, 1., 71–75.
- Szeléni Gábor (1989): Kaposvári ankét az értékekről és az értékviszágról. *Pedagógiai Szemle*, **39.**, 7–8.
- Zátonyi Sándor (1989): Vita a pedagógusok önállóságáról. *Pedagógiai Szemle*, **39.**, 1., 86–89.

IKONOLÓGIA-IKONOGRÁFIA MINT A TÖRTÉNETI PEDAGÓGIA SEGÉDTUDOMÁNYA

1994-ben W. J. T. Michell és Gottfried Boehm egyidejűleg bejelentették a humán tudományokban bekövetkezett képi fordulatot. Deklarációjuk itthon is visszhangra talált, s a mai napig úgy hivatkoznak a közleményre, mint az ikonológia-ikonográfia tudomány diszciplinárizálódásának eseményére (Hornyik, 2006). Mind Michell, mind pedig Boehm egy órakulumban, Richard Rorty nyomában haladtak: Rorty szerint az antik és a középkori keresztény világ olyan filozófiát vallott, amely a dolgokkal foglalkozott. Az újkor gondolkodására ezzel szemben az ideák felé fordulás vált jellemzővé, míg napjaink kutatóinak figyelmét a szavak kötik le.

Michell és Boehm szerint megnövekedett a kép, a képmás, a képiség, a képzelőerő kifejezések jelentősége, és az ember gondolkodásának valamennyi színterén előtérbe került a képek és a metaforák használata. Azért emeltek szót (oly sokak előtt és után), hogy ezzel is növeljék az ismeretelméletünk szerintük meghatározó képiség tekintélyét.

A képi fordulat nyomában ugyan sokan bekövetkezettnek látják már az antropológiai fordulatot, ám közben az is nyilvánvalóvá vált, hogy az ikonológia-ikonográfia segítségéhez a lehetőségekhez képest kevés alkalommal fordulnak a történeti diszciplinák kutatói, s különösen azok, akiknek kutatásai egyszerre több tudomány határterületére esnek.

Az 1970–80-as években vette kezdetét francia, angol és német nyelvterületen – főként művészettörténeti hasznosulása nyomán – az ikonológiai szempontok kijelölése. Amíg a történeti, köztük a legnagyobb figyelmet kiváltó művelődéstörténeti kutatások az ikonológiai-ikonográfiai szemlélet megjelenésével azonos időben metológiaijukat úgy bővítették, hogy befogadták a képiség fontosságát, a képi értelmezés módszerét, az ilyen tárgyú vizsgálatok eredményeit, a neveléstudományi s az ezen multidiszciplína részét képező neveléstörténeti kutatások ehhez késve láttak hozzá. Nemzetközi téren is nagy a lemaradás: csak a nyolcvanas-kilencvenes évek során jelenik meg Európában és Észak-Amerikában a neveléstörténeti ikonológia.

A hiányjelző publikációk, majd az úttörő szakközlemények után hamarosan felbukkantak az első összegző művek. A művelődéstörténet részeként értelmezett neveléstörténet metodikailag gondosan megalapozott, enciklopédikus igényű művekkel gyarapodott, mint Cunningham és Buck *Children's costume in England. From the Fourteenth to the end of the Nineteenth Century* című öltözet-történeti monográfiája (1987) vagy Schorschnak a gyermekkortörténetet gazdagító *Images of Childhood. An illustrated social history* című kiadványa (1979). *Bilder aus dem Kindergarten. Bilddokumente zur geschichtlichen Entwicklung der öffentlichen Kleinkindererziehung im Deutschland* címmel Freiburgban jelent meg Erning Günternek az óvodatörténetben a képi emlékeket is elemzése tárgyául választó kiadványa (1987). Ezzel együtt a német nyelvű irodalomban alapművévé vált Ingrid Otto *Bürgerliche Töchtererziehung*

im Spiegel illustrierter Zeitschriften von 1865–1915 című munkája (1989) és a Schmitt, Link és Tosch által szerkesztett *Bilder als Quellen der Erziehungsgeschichte* kötet (1997). E kiadványok s az azokat megelőző kutatások mögött kitapintható az a metodológiai szigor, amely a Belting, Dilly, Kemp, Sauerländer és Warnke szerkesztette *Kunstgeschichte. Eine Einführung* (1985) kézikönyvben, majd pedig van Straten *Einführung in die Ikonographie* munkájában (1989) korábban már körvonalazódott, s amely mind a mai napig befolyásolja a módszertani kultúrát. Ez utóbbi összegző mű ugyan nem neveléstudományi karakterű, de alapelvei a pedagógiai kutatók révén a neveléstörténeti kutatásokba is átszármaztathatónak bizonyultak.

A HAZAI KEZDET

Magyarul először Ariès *A gyermek és a család az ancien régime korában* című tanulmánya (1987) állította előtérbe (már ami a neveléstudományt, illetve a pedagógizálás történetét illeti) az ikonológiát mint a neveléstörténet egyik lehetséges segédtudományát. Túl ezen a népszerű (és sokat támodott) művön, egy másik aspektusból szemlélve, mint arra Szabolcs Éva egyik doktori képzésben elhangzott előadásában is rámutat (2005a), a magyar nevelésügy ikonológiai vizsgálatait megelőzték és egyben be is vezették a művészettörténeti, társadalomtörténeti és kultúrtörténeti kutatók ilyen jellegű eredményei.

Az, hogy az ikonológia-ikonográfia a neveléstörténet számára használatba vonható, meg sem kérdőjeleződött. Hiszen a történeti szemlélet az amúgy is történeti képzettségű kutatók számára evidenssé tette, hogy a társdiszciplínák látványos ikonológiai eredményei e téren is szavatolják a használhatóságot. Ugyanezt a tendenciát erősítette a művelődéstörténet, amely amúgy is részeként látja a neveléstörténetet.

Vayer Lajos, Genthon István, Gerevich Tibor művészettörténészek, a társadalomtörténész Klaniczay Gábor, Basics Beatrix, Gyáni Gábor, illetve Szőnyi György Endre közleményei kezdettől mértékül szolgáltak a neveléstörténészek vizsgálódásai számára. A Bertényi Iván szerkesztette *A történelem segédtudományai* című kiadványban, ha nem is túl nagy terjedelemben, de a történeti ikonográfia is ismertetésre került (Basics, 1998). Az ikonológia-ikonográfia módszere jól ismert a hazai művészettörténeti, társadalomtörténeti kutatásokból (Marosi, 2005; Gyáni, 1986), s az ikonológia mint önálló diszciplína is kellően bemutatott (Szőnyi, 2005).

A szemléleti újítás, akár annak külföldi, akár hazai (lassan száz évre visszatekintő) eredőire tekintünk, mint azt szinte mindig megfigyelhetjük a neveléstörténet historiográfiájában, nem a neveléstudomány felől érkezett: a társadalom- és a művelődéstörténet vállalt – e módszert s egyben tudományt illetően – ismét közvetítő szerepet.

A több kiadást is megért pedagógiai kutatás-módszertani monográfia (Falus, 1996) még nem említette az ikonológia-ikonográfia kérdéskörét. A *Pedagógiai lexikon* (Báthory és Falus, 1997) ugyancsak nem vette fel címszavai közé az ikonológiát-ikonográfiát. Szabolcs Éva a témát szisztematikusan föltáró szakkönyve, amely a pedagógiában szerephez jutó kvalitatív kutatási metodológiákat mutatja be, szintén nem érintette az amúgy ugyancsak a kvalitatív módszerek közé sorolandó ikonológiát-ikonográfiát, ámbár annak méltó helye lenne a neveléstudományi kutatásokban (Szabolcs, 2001).

Az iskolatörténeti évforduló rendezvényeiről beszámolva Kelemen Elemér jegyezte fel elsők között az ikonológiát mint a kutatások során alkalmazható lehetséges metódust. (Kelemen, 1997). 2001-ben két munka tárgyalja az ikonológiát mint hasznosítható metódust: Kéri Katalin a neveléstörténeti kutatások módszertanáról írva (Kéri, 2001), Németh András és Szabolcs Éva terjedelmes tanulmányukban pedig a neveléstudomány nemzetközi eredményeinek bemutatása során. Az ikonológia hasznáról, módszertani kidolgozottságáról ez utóbbi az első kifejtett közlemény (Németh és Szabolcs, 2001). Munkájukban szót ejtenek arról is, hogy Ingrid Otto német polgári nőnevelési kérdéseket taglaló munkája miként gazdagította a neveléstörténet kutatómódszertani perspektíváját (Otto, 1990). Otto a Panofsky-módszer követője abban, hogy bár az ikonográfia-ikonológia nyújtja számára a forrás feltárásának lehetőségét, de a mélyebb megértés és jobb interpretálás reményében nem mond le egyéb módszerek alkalmazásáról sem.

Az utóbbi évtizedben a hazai neveléstörténeti kutatási módszerek gazdagodását eredményezte, hogy a kutatók – Kéri Katalin, Mikonya György, Pukánszky Béla, Szabolcs Éva, jelen összegzés szerzője és mások – egyre bátrabban nyúltak a történeti szociológia kvantitatív vizsgálati módszerei, az oral history s az írott források tartalomelemzési lehetőségei mellett az ikonológia-ikonográfia más történettudományokban kipróbált és elfogadott fogásaihoz. Ehhez nyilvánvalóan hozzájárultak a ikonográfiai kutatókkal – mint például Ulrike Pilarczyk, Ulrike Mietzner, Johanna Hopfner – kiépített hazai kapcsolatok, illetve az interneten elérhető, hatalmas forrásanyagot tartalmazó tárhelyek megjelenése (The College of Education and Human Development, Minneapolis, USA, <http://www.bbf.dipf.de/virtuellesbildarchiv/projektbeschreibung.html>, <http://education.umn.edu/edpa/iconics/default.htm>). Az iskolázatástörténeti adattárak és neveléstörténeti tárgyú képanyag számítógépes ikonográfiai feldolgozására vállalkozó gyűjtemények több hazai intézményben is megjelentek, s e tárgykörnek ismert gyűjtői is vannak (például a *Scola orbis* – Iskolatörténeti adattár, OPKM).

IKONOLÓGIA-IKONOGRÁFIA

Az ikonológia eljárásaival kizárólag az antropológiai jelentéssel rendelkező képet lehet megvizsgálni. Mindaddig nem táruhat fel a kép, amíg biztonságosan nem különíthető el benne az, amelynek centrális szerep jut; azon elemek, amelyek mintázata e centrum értelme szerint elrendezett; végül azok a törmelékek és járulékos elemek, amelyek léte többé-kevésbé alkalmi vagy esetleges. Azaz a kép föltárása eszmetörténeti értelmezés nélkül erősen kétséges. Az ikonológia, ahogy azt Jan Białostocki állította, a műalkotásokban feltáruuló eszméket képes vizsgálni (Białostocki 1997). Mindezt ma némi módosítással szokás elfogadni: példák sora igazolja ugyanis, hogy nem csupán a műalkotásban rejlő elvek feltárására, de bármely kép lényegi megragadására képes az ikonológia és a vele együtt járó ikonográfia.

Az, hogy az ikonológiai vizsgálat tárgyául műalkotást vagy más emberi alkotást választ, vizválasztó lehet. Az első esetben az ikonológia a művészettörténet, a másodikban pedig a legtágabban vett történettudomány módszereként értelmeződik. A

történettudományhoz illeszkedő ikonológiaértelmezéssel értelemszerűen együtt járnak az eszmetörténeti vizsgálatok.

Az ikonológiát – a fentiekből következően – több oldalról is érheti támadás: sokak szerint csak a jelentésre szűkített kutatások számára alkalmas, mások pedig attól tartanak, hogy művelői mindenben hajlamosak jelentést, netán szimbólumot találni. Némelyek (mondani sem kell, a művészettörténészek közül) azt hangoztatják, hogy az ikonográfia nem képes megragadni a művészi lényegét, s feltárása során éppen azt semmisíti meg vizsgálatában, ami a mű lényege. Fölvetődik annak veszélye is, hogy egyéb, kellő figyelemmel megválasztott források híján az ikonográfiai értelmezés könnyen hamis eredményhez vezet, hiszen a nehezen meghatározható tartalmú képek fogalmi megragadása nemcsak nehézkes, de a képekbe belevetített eszmékhez tapadás különféle képzelgésnek is teret adhat.

Az ikonográfiai értelmezés, mert szükségképpen elégtelen elemből áll, s a különböző jelképrendszerek – a kép és a szó – egymással formálásának nehézségével küszködik, többnyire valóban lehetetlen mindaddig, amíg az Erwin Panofskynak tulajdonított korrigálóelvek és alkalmas történeti módszerek a segítségére nem sietnek.

Mielőtt azonban az ikonológia-ikonográfia történeti segédtudományként való alkalmazásáról beszelnénk, érdemes néhány, a vizsgálatunkhoz szükséges problémát bemutatni, és azokra rákérdezni.

Ugyan az ikonográfia-ikonológia 20. századi tudomány, mint minden diszciplína, igyekszik identifikálni magát, s eközben megteremti saját múltját. Esetünkben Cezare Ripa *Ikonológia* című nagyszerű enciklopédikus műve a határvonal, amely „előtti” és „utáni” korszakra osztja e tudomány történetét. Az ikonográfia a képek leírásával, az ikonológia pedig a képek jelentésének feltárásával foglalkozó tudományág. Az ikonográfia a képleírason túl a képek osztályozását és értelmezését is magára vállalja. Ez a szerepvállalás azonban tudományfilozófiai problémákat is felvet. Az ikonológia és az ikonográfia annak a tudománynak – nevezetesen a művészettörténetnek s a művészettörténet határtudományainak – az igényeihez illeszkedik, amelynek keretein belül létrejött, s amelynek bővüléséhez hozzájárult. Az ikonográfia kezdetben a művészi módon készült (azaz valami okból művészeti alkotásnak állított) képek tudományát jelentette, s e műalkotások allegóriáit tárta föl. S ha az allegóriákat osztályozták, akkor a kutatás módszere szerint az egyén, egy adott korszak vagy egy vallás ikonográfiájára vonatkoztak (Réau, 1955, 1997). A formálódó tudomány tehát magával hozza azt a metodikát, amely leginkább arra a tudományra jellemző, amelynek az ikonológiára elsőként volt igénye. Az ikonográfia eszerint nem egyéb, mint a művészettörténet egyik legnagyobb (neokantiánus természetű) eredménye.

Az ikonológia-ikonográfia civilizációtörténeti sajátosságokra is ráirányítja a figyelmet: az európai gyakorlathoz képest nincs zsidó és muszlim ikonográfia, s kutatási módszereiben pedig az európai karakteresen megkülönböztethető az ázsiai és a közép-, illetve dél-amerikai ősi kultúrákkal foglalkozó ikonográfiáktól. Másrészt rávilágít az összehasonlító vizsgálatok szükségességére, valamint azokra a térséget megosztó kulturális hasadásokra, amelyek mentén a civilizációs mintázatok a korábbi eseménytörténeti narratívához képest mélyebben értelmezhetők.

Az ikonográfia segédtudományként sikeresen járult hozzá valamennyi, tárgyi emlékeket a forrásának tekintő történeti tudományhoz, mint a heraldikához, a pecsét-

tekkel foglalkozó szigillográfiához, a numizmatikához, s az első pillanattól kezdve összehasonlító karaktert vett fel. A különböző európai művelődési korok archeológiai eredményei nem születtek volna meg az ikonográfiai kutatások és az azok alapján születő interpretációk nélkül.

Hasonló sikerekhez vezetett művészettörténeti alkalmazása is. Az ikonográfia művészettörténeti alkalmazásának eredménye, hogy ma csak azt tekintik ikonográfiai vizsgálatnak, amelynek antropológiai jelentései is fölsejlenek: azaz csak azon források képi vizsgálata tekinthető hasznosnak, amelyen bizonyított az emberi alak jelenléte. Ennek tudományfilozófiai következménye pedig az, hogy a társadalomtudományok mellé idővel a kognitív tudományok is felsorakoznak a maguk sajátos tudományigényével, módszertanával, frazeológiájával és képzeteivel. Az embertudományok ugyanakkor magukkal hoznak az élettudományból olyan tudományosnak nevezhető képzeteket és eljárásokat, amelyek például a biológiai antropológia, a biológia vagy akár az orvostudomány, az agrártudomány és az ökológia ujjnyomait viselik magukon. (Ugyanakkor az, hogy a vizsgálatok kritériuma az emberábrázolás, kizárja, hogy az ornamentális művészet, az ilyen iparművészet vagy akár az építőművészet, a kertművelés stb. kutatási területté válhasson.)

A leszűkítő elvek mellett azonban számos dolog jelzi, hogy az ikonológia multidiszciplináris, helyenként transzdiszciplináris karakterhez jutott már akkor, amikor még a művészettörténet volt a megformázója. Ehhez járul, hogy az ikonográfia a forrásokat nem a művészettörténet formaigénye alapján elemzi, hanem kizárólag a tartalommal, a tárggyal foglalkozik; ez az oka, hogy vizsgálódásai szűkebbek s egyben tágabbak is a művészettörténeténél. Tartalmi orientáltsága miatt azonban lemond az esztétikai értékek meghatározásáról, s egyben elhatárolódik az antropológiai sajátosságok minősítésétől, etikailag pedig közömbös marad. Értékítéletektől való távolságtartása, leíró jellege (ahogy arra rámutat Réau, 1955, 1997) miatt az archeológiához, illetve az etnografiához áll közel.

Az ikonológia szerint a kép, amelyet vizsgál, egyrészt embert ábrázol, másrészt a kép létrehozójához, a létrehozó mentalitásához kötött gondolat kifejezője. A kép értelméhez ennek megfelelően kétféle aspektussal közelíthetünk: vagy a kép végső konstrukcióját adó szerző oldaláról, vagy a képen ábrázolt ember felől. A leíró ikonográfia és az értelmező ikonográfia egyazon módon fölhasználja a kor bölcséleti, filozófiai, teológiai, mitikus, vallási vagy tudományos ismereteit, a világ-, az ember-, a műveltségkép sajátosságait föltáró egyéb forrásait: a leíró változat által az ikonográfiai rendszerek áttekintésére alkalmazott, s az értelmező szerepű pedig egy-egy korszak, forrásegyüttes általános karakterét és jelentését képes megragadni.

De mire használták az ikonográfiát-ikonológiát, legalábbis kialakulása kezdetekor? Módszereivel a kutatók képesek alkotott tárgyakat azonosítani, eredetüket, származási helyüket, alkotóik mentalitását meghatározni, keletkezési idejüket behatárolni. A filológiai jellegű munkálatokkal vethető egybe az a szerep, amelyhez így jut. Emellett több, verbálisan megragadhatatlan sajátosságára figyelmezteti a civilizáció-, a gondolkodás-, a mentalitás- és a vallástörténet kutatóit. A képeket a korszakokon átnyúló vagy éppen vártalanul megváltozó jelképek, érzületek, viselkedési alakzatok dokumentumainak tekintik, amelyek adhatják akár a tudomány ikonikus szemantikáját is.

Az eddig említett a tudományokban azonban az ikonográfia és az ikonológia csupán segédtudományként funkcionált. A témát azonosító leíró ikonológia és a figuratív formák jelentését feltáró ikonográfia önálló tudományként értelmezéséhez Aby Warburg, Erwin Panofsky, Tolnay Károly, Umberto Eco és mások járultak hozzá (Szőnyi, 2005).

Erwin Panofsky a műalkotás értelmezésének módjával a metodológia végső kidolgozójává válik. A három szinten (értelmezéssel, ikonográfiai elemzéssel, mélyebb értelmű megragadással) fókuszba állított képi objektum a norma a kutatás során. A Panofskyhoz kötött módszer segítségével a második világháború után a művészettörténet ikonografikussá vált, s az intézmény-, majd a mentalitástörténettel foglalkozók is érdeklődni kezdtek iránta. Az ikonológia és az ikonográfia az eszmetörténetbe való bekerüléssel egyidejűleg vált önálló diszciplinává, annak ellenére, hogy módszerként továbbra is főként a művészettörténészek és a hieroglifák, emblémák, képi szimbólumok után kutató irodalmárok alkalmazták. Ezzel együtt kialakultak saját dokumentációs központjai, intézetei, tanszékei, miközben folyamatosan gyarapodott a kutatók eredményeit közlő kiadványok száma.

Az ikonológiainak nevezett művészettörténeti fordulat eredményezte, hogy az ikonológia-ikonográfia közel került a többi humán tudományhoz, s multidiszciplinaként kezdett viselkedni. Felismerték, hogy a képben megragadott, Panofsky-féle „lényegi jelentés nem írható le a művészettörténetben használt fogalmakkal, csak a filozófia, a vallás, a társadalom- és a tudománytörténet stb. kölcsönvett terminusaival” (Białostocky, 1997). A tudomány s a hozzá tartozó módszer leginkább az eszmetörténetbe ágyazódott, s a kutatások is eltolódtak a formai vizsgálatoktól az ideák irányába.

A képek, állítja az ezredforduló előtt Mitchell, nemcsak megjelenítői, de alakítói is az emberi világnak. Az önálló képtudomány kialakítását szorgalmazza tehát, elvetve azt a nézetet, hogy a vizualitást áthatják a szövegekből származó metaforák, egyben a tudományt is kárhoztatja, amiért efféle textusokkal manipulál.

A képeket feltáró, ennek ellenére a szövegközpontúságra ügyelve verbalizáló ikonográfiának-ikonológiának, meglehet, hamarosan vége szakad; helyét az önálló képelmélettel rendelkező kritikai ikonológia veheti át. A képi fordulatot és a vizuális kultúra megújulását hirdető két szaktekintély 1994-ben megjelent közleményeikben (Hornýk, 2006) nem vágta azonban át az ikonológia-ikonográfia művészettörténetéhez kötődő köldökszínórját. Azt hangsúlyozzák inkább, hogy amennyiben a művészettörténet meg kíván újulni, magukat a vizuális kutatásokat kell átalakítania oly módon, hogy a társadalomtörténet, a holisztikus szemlélet és a populáris kultúra történeti alakzatai is szerephez jussanak, s mindez érvényes módon kutathatóvá váljon. Ehhez pedig egy olyan módszernek kell társulnia, amely valamennyi tudomány és tudomány előtti gondolkodási eljárás, azaz mítosz és vallás vizsgálatára alkalmas.

Látható, hogy rövid száz év alatt az ikonográfia-ikonológia úgy távolodott el keletkezési helyétől, a művészettörténettől és az archeológiától, hogy annak kényszerítő diszciplináris és módszertani kötöttségeitől megszabadult ugyan, de lényegétől nem határolódott el. S ezzel együtt a gondolkodástudományok, a művészettudományok, mi több: a természettudományok számára is fontossá vált. Módszerként szinte valamennyi olyan diszciplína felhasználja, amely nem vállalkozik értékítéletek alkotására. Antropológiai karaktere megerősödött, ám így is a társadalomtudományok között

keresi a helyét mint eszmetörténeti karakterű művelődéstörténeti multidiszciplína és sikeres módszer.

A HAZAI NEVELÉSTÖRTÉNETI KUTATÁSOK IKONOGRÁFIAI- IKONOLÓGIAI TEMATIZÁCIÓI

A hazai történeti kutatásban az egyénre, a korra és a vallási világrépre vonatkozó ikonográfiai művekből számos föl sorakoztatható. A lista élén azok a kiadványok állnak, amelyek különböző korszakok személyeit arcképükkel is reprezentálják – s ilyeneket bőséggel adtak ki önreprezentációra hajlamos elődeink.

Vayer Lajos 1935-ös Pázmány-ikonográfiája a kezdet. Mára, sok más mű után, elkészült például a Zrínyi-ikonográfia, s a keresztényi jelképekről, képzőművészeti toposzokról, emblémákról, jelvényekről, érmekről számos enciklopédikus kiadvány elérhető. Sok idegen nyelvről lefordított, népszerű-ismeretterjesztő mű is megjelent magyarul, köztük olyan kitűnő munkák is, mint például az Umberto Eco szerkesztette *A szépség története*, illetve *A rútság története*. A művészettörténészek és a társadalomtörténészek buzgóságának köszönhetően ezek az enciklopédikus jellegű, egy vagy néhány vizsgálati szempontot hangsúlyozó leírások szolgálják az ikonográfiáról vallott nézetek alapjait. S bár az éppen csak megidézett hazai történeti ikonográfia szinte teljes anyaga pedagógiai, illetve neveléstudományi karakterű kutatások forrásai közzé kerülhetne, az ilyen vizsgálatok egyelőre váratnak magukra. A történeti tudományokban tapasztalható, a képek kutatására is alapozott munkálkodás gazdagsága nem fedezhető fel a neveléstörténeti tevékenységben.

209

A KÉP MINT FORRÁS

A források között a kép megjelenése egyidős a neveléstörténeti karakterű közleményekkel. A képre mint önálló, sajátos tartalom közvetítőjére azonban csupán az elmúlt évtizedben figyelt fel a magyar neveléstörténeti kutatás. Kiindulópontnak is tekinthetjük Péter Katalin *Gyermek a kora újkori Magyarországon* című munkáját (1996).

Baska Gabriella, Nagy Mária és Szabolcs Éva 2001-ben, a hazai neveléstudományi szaklapok között az ikonográfiát leginkább tematizáló *Iskolakultúra* folyóirat könyvsorozatában bocsátották nyilvánosság elé a *Néptanítók Lapja* 1901-es évfolyamának elemzését. A sajtótörténeti karakterű munkában az egykori lapban megjelent tanítói arcképek közül is válogattak a szerzők.

Ilyen előzmények nyomán már magától értetődő módon jelentek meg például Pukánszky Béla *A nőnevelés évezredei* című lánynevelés-történeti kisononográfiájában az illusztráción túlmutató képek (Pukánszky, 2006).

Túl azon, hogy a kutatók magától értetődő történeti érdeklődéssel és felkészüléssel fordultak a képi forrásokhoz, s közülük nem egy az ikonológiai vizsgálatokhoz nélkülözhetetlen emberábrázolathoz is, a hazai neveléstörténeti kutatásokban, amennyiben megítélhető, az ikonográfia-ikonológia használata az alábbiakban ismertetett öt területen körvonalazódik. E területek kutatói a tágran vett művelődéstörténeti szempontokat is érvényesítik neveléstörténeti vizsgálataikban, akárcsak azokat az

ikonológiai szempontokat, amelyeket a művelődéstörténetben vagy a histológiai szakmunkákban korábban bevezettek.

A források használatán túli képvizsgálatok kaleidoszkópszerűen, illetve szisztematikusan történtek. Ezek hol életképeket fixálnak, hol a sajtótörténet fejezeteivel mutatják be a pedagógiai antropológia tárgyát képező tanár-, illetve gyermekképet. Ikonográfiai-ikonológiai célra használható gyűjteményekről is szó esik, sőt tematikus monográfia is megjelent. A taneszköztörténet részét adó tankönyvtörténet és tankönyvelmélet érdeklődése is kimutatható az ikonográfia-ikonológia iránt. Ami azonban sajnálatosan hiányzik: a képsorozatok összehasonlító elemzése.

A PEDAGÓGUS ÉS A GYERMEK ARCA AZ ÉLETKÉPEKBEN

A hazai neveléstörténeti kutatásokban az 1945 utáni időszak vizsgálatához természetes módon hozzátartoznak a képi források, amelyekről azonban egyelőre csak keveset tudunk. E hiányosságot említi Mikonya György (*Mikonya*, 2006, 59. o.) abban a közleményében, amely a pedagógiai életképekről elsőként nyújt bő áttekintést. Az ilyen közlemények hozzájárulnak a korszak emberképén belül a pedagógus- és gyermekkép változatainak feltárásához és leírásához. Az antropológiai karakterű kutatások igénylik az ikonológiai módszert, hiszen karakterüknek megfelelően ugyanúgy az emberre fókuszálnak, s mindennek módszertani hozadéka is körvonalazódik.

E közlemények a szövegforrások és a képek egymáshoz viszonyítására töreksznek. Önéletrajzi írások, visszaemlékezések, újságírói portrék és sajtófotók, továbbá családi képek összevetéséből kerülnek ki a pedagógiai olvasatok. A szöveg és a képi dokumentumok közös horizontjának föllelése jelenti a kutatások nehézségét, amint erre maguk a tanulmány szerzők is utalnak. Olyan módszertani problémák körvonalazhatók, amelyek megoldása elősegítheti majd a neveléstörténeti ikonográfiai kutatások elmélyülését. Először is világosan el kell különíteni, hogy a képek mikor referálnak létrehozóik (a fotósok, a kiadványok szerkesztői, a fenntartók) szándékáról, nézeteiről, politikai, a szocialista emberképpel kapcsolt, ideológiailag megalapozott állásfoglalásáról, s mikor a képeken szereplő személyekről. Meg kell határozni, miként tekinthetők a források homogénnek, milyen előfeltevésekkel szabad a dokumentumkarakterű – családi vagy éppen sajtóban megjelenő, azaz magán-, illetve közhasználatba kerülő – fényképeket egybevetni, s ezekhez miként társíthatók például az alkalmazott művészet körébe eső grafikák. Vizsgálni kell azt is, miként formázódnak ezekben a képekben a pedagógiai tartalmú szimbólumok, azaz mely elemeket nevezhetünk a kor világgépe alapján annak, s melyeket legfeljebb a vizsgáló világgépe szerint. Azokra a képi kódokra (illetve a hiányukra) is érdemes odafigyelni, amelyek az adott korban érvényesülnek, és az általunk gyakorolt kutatás szerint pedagógiaiilag is megfeleltethetők.

Nézőpontok sokasága vethető föl a pedagógiai antropológiai vizsgálatok számára, ha a kor hivatalos szemléletét kívánja a kutató föltárni, vagy ha például azonosítani szeretné különböző csoportok nézeteit. Ahogy akkor is, amikor az antropológia körén belül meg kell határozni, mely esetekben szabad beszélni az intézményes pedagógia illetékességébe tartozó képekről, s melyekben nem.

A sajtófotók neveléstörténeti vizsgálata az a másik terület, amely, ha elterjedtnek nem is nevezhető, de ismertebb, s amelyet néhány kutató, bár segédtudományi aspektusból, szisztematikusan végez. Baska Gabriella, Nagy Mária és Szabolcs Éva közös kötetében (2001), a *Magyar tanító* 1901-es évfolyamát bemutató, a mai napig nem a jelentőségének megfelelően értékelt mikrotörténeti szakmunkában a képi források között olyanok is találhatók, amelyek ikonográfiai vizsgálatnak is alávetethetők. Kéri Katalin a *Nők Lapja* és az *Óvodai Nevelés* címlapképeit elemezve igyekezett a szocialista pedagógia képi világáról számot adni (Kéri, 2003). Az ikonológiától nem idegen Kis-Molnár Csaba és Erdei Helga tanulmánya sem, amely az 1950 utáni gyermekkép meghatározását tűzte ki célul (2003). Az utóbbi évektől kezdődően a pécsi egyetem neveléstörténészei és tanítványai szisztematikusan foglalkoznak a sajtó képi világával, s e vizsgálatokban gyakran érvényesítenek ikonográfia szempontokat (vö. Kéri és Varga, 2006; Géczi, 2006a; Géczi, 2006b; Géczi, 2007). Miként az *Iskolakultúrában*, úgy az *Educatio* és a *Magyar Pedagógia* folyóiratokban is fel-fel-tűnnek az ikonológiai-ikonográfiai metódust használó kutatási eredmények. A *Magyar Pedagógiában* látott napvilágot például Géczi János tanulmánya, amely a szocialista gyermekfelfogás eredményeként kialakuló gyermekkép képi megjelenítését vizsgálja a *Köznevelés* 1956 és 1964 közti évfolyamaiban (2006c).

A sajtófotókhoz való fordulás ugyancsak fölvet forráshasználati kérdéseket. A nemzetközi kutatások szerint e képekben a lapkészítő alkalmazottak képviselte kiadványt finanszírozó fenntartók képzetei inkább tetten érhetők, mint a képeken ábrázoltaké. Ugyanakkor egyedi elemzésre, illetve mikrojelenségek bemutatására kevésbé alkalmasak. A sajtófotók számára az adott periodikában megjelenő alkalmazott grafikai munkák jelentenek referenciát: a közös tulajdonságok és az így megtalált szimbólumok mentén történhet a Panofsky emlegette „mélyebb jelentés” bemutatása.

A hazai neveléstörténet sajtófotó-vizsgálatai e belső referencia megkeresésére épp-úgy nem vállalkoztak, miként arra sem, hogy a választott sajtóorgánium munkatársait, illetve a sajtó mint véleményformáló médium meghatározottságait kiterjedt elemzésnek vessék alá. A neveléstudományi sajtó utóbbi 50 éves történetének megírása is várat magára; ha ez a munka megszületik, a szerzők nem mulasztják el a források ikonográfiai-ikonológiai értelmezését sem.

GYŰJTEMÉNYEK

1985-től létezik a bambergi egyetem archívuma, amely a pedagógia számára kínál ellenőrzött, megfelelően adatolt és karakterisztikus jegyekkel jellemzett forrásokat. Ehhez hasonló szisztematikusan magyar gyűjtemény még nem készült, a hazai fénykép-gyűjteményekből azonban bizvást összeállíthatók olyan korpuszok, amelyek neveléstörténeti kutatások forrásait, illetve tárgyát képezhetnék. E létező és szüntelenül bővülő gyűjtemények szolgáltathatják akár a diszciplináris ikonológia vizsgálati anyagát, akár a több kutatási módszert fölhasználók számára a segédforrások helyét.

Az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum gyűjtőköre és tevékenysége a képi vizsgálatokhoz megfelelő forrástár. A könyvtár és múzeum gazdag tankönyv- és

tanészkoztára, továbbá iskolatörténeti kiállításai a kutatók számára lehetőségek sorát kínálják föl.

A Pécsi Tudományegyetemen 2004-ben létrejött egy hallgatói archívum: a nevelés-tudományi oktatásba bekerült hallgatók pedagógiai karrierjét képekkel követhetővé tevő gyűjtemény körvonalazódik, amelybe több ezer kép van feltöltve. A képzőhelyen megforduló hallgatók kizárólag saját családi fényképeik segítségével mutatják be iskoláztatásuk jellemzőnek talált eseményeit, az osztály, az iskola életének fontos és köznap eseményeit. Ugyanakkor a képekhez esszét is társítanak, amelyben a képek saját szempontú bemutatására vállalkoznak.

TEMATIKUS MONOGRÁFIÁK

Neveléstörténeti tárgyú ikonográfiai-ikonológiai monográfia eddig Magyarországon nem született. A nem intézményes tudásátadás kutatása kapcsán egy, az intézményes oktatás ezernyi szintjén megerősítésre kerülő szimbólum történeti alakzataival jó évtizede éppen jelen dolgozat szerzője foglalkozik (Géczi, 2002, 2003, 2004, 2005a, 2005b, 2006, 2007, 2010).

A közös művelődéstörténeti és neveléstörténeti kutatások közé sorolható viszont néhány új, tematikus monográfia. Neveléstörténeti értéke is van az ágy kultúrtörténetének, az életfák közé tartozó cédrustörténetnek vagy a fertilitással kapcsolatot mutató egyszarvú-monográfiának. Az ikonológiai eljárás tárgy-, eredet- és időmeghatározására példák sora hozható abból a kutatásból, amelynek során a rózsza és jelentéseinek történetét, azaz egy szimbólumkör áthagyományozásának művelődéstörténeti korszakonként eltérő módjait tártam fel.

TANESZKOZTÖRTÉNET

A tanészkoztörténet kutatói is érvényesítenek időnként ikonográfiai szempontokat munkáikban (Jáki, 2000). Az eszközök leírása során önkéntelenül adódnak olyan momentumok, amelyek ikonológiai szempontból is relevánsak. Nagy Nóra OTDK-tanulmánya, amely két éve országos megmérettetésen II. díjat kapott, az Orbis pictus különböző kiadásai kép- és szövegpárjainak egybevetésére tett kísérletet, melynek során sikeresen bemutatta a mű keletkezésének és újabb kiadásainak változó hivatkozárendszeit, és felvázolta a mű eszmetörténeti kapcsolattrendszerét (Nagy, 2005).

ÖSSZEZÉS

Milyen, az ikonológiával-ikonográfiával kapcsolatos módszertani sajátosságok hüvelyezhetők ki az e tárgykörben végzett, kezdeti hazai neveléstörténeti kutatásokból?

Első megállapításunk az lehet, hogy sem a tudomány, sem a módszer nem szervült még sem a neveléstörténeti kutatásokban, sem a neveléstudományokban. Egyes elemei, ha megjelentek, a társtudományok révén bukkantak fel, s magukon hordják a társtudomány jellegéből adódó sajátosságokat.

Az ikonológia-ikonográfia módszerként alkalmazva segédtudománynak tekinthető, de sem szakirodalma, sem kidolgozott tudományos közössége nincs. Módszerkénti használata leginkább a német kutatók és szakirodalom alapján terjedt el, éppen a művészettörténetben, illetve az irodalomban, s ez a neveléstörténeti kutatásokban is érezteti a hatását (*Belting, Dilly, Kemp, Sauerländer és Warnke, 1985; Belting, 2000; Marosi, 2005*).

A neveléstörténeti ikonográfiai (és ikonológiai) szempontú kutatások célja azonos a többi történeti kutatásban megszokottal, amennyiben feladata objektivációk jelentésének föltárása és a gazdag implikációik leírása. Az ikonológia-ikonográfia leginkább segédtudományként hasznosult: általa körültekintőbben írható le, hogy a legszélesebb értelemben vett áthagyományozott értékek megjelenítése miként alakul ki, milyen örökségek jelennek meg benne, s milyen téri-idői és antropológiai utalásai vannak. Hogyan keverednek benne a civilizációs és az individuális hagyományok, s mely elemekre támaszkodik a továbbiakban az utókor? Miként tesznek szert értelemre a politika, a vallás, a helyi kultúra stb. erőterében például a képileg is megragadható objektumok, és ez mennyiben tartalom, illetve forma? Milyen sajátos funkciója van a képként ábrázoltaknak, mennyiben hasonlít, mennyiben azonos, illetve eltérő a szónyelvvvel megragadottól? A legfőbb kérdés pedig az, hogy vannak-e, s milyen sajátos képiségek vannak a pedagógikum történeti mintázataiban, akár például az intézmények, akár az írás-olvasás, akár a taneszközök esetében, vagy éppen a nevelésügy személyeinek (tanárok, szülők, gyermekek) megjelenítésében.

Érdeklődésre tarthat számot az is, hogy az eddig csak a pedagógiai helyzetek ábrázolásának vizsgálatával foglalkozó neveléstörténeti ikonográfiai-ikonológiai kutatások eddig gyakorolt témái mellett miként jelenik meg a pedagógiai antropológia kérdésköreivel, a világképi, továbbá a tudásátadás formáit tematizáló vizsgálatokkal foglalkozó vagy egyéb, ikonográfiaiilag új szempontokhoz vezető tudományproblematizáció.

IRODALOM

- Ariès, Ph. (1987): A gyermek és a család az ancien regime korában. In *Gyermek, család, halál*. Budapest, Gondolat. 9–317.
- Basics Beatrix (1998): Történeti ikonográfia. In Bertényi Iván (szerk.) (1998): *A történelem segédtudományai*. Budapest, Pannonica–Osiris. 40–50.
- Baska Gabriella – Nagy Mária – Szabolcs Éva (2001): *Magyar tanító, 1901*. Pécs, Iskolakultúra Könyvek.
- Báthory Zoltán – Falus Iván (2001): *Tanulmányok a neveléstudományok köréből 2001*. Budapest, Osiris.
- Báthory Zoltán – Falus Iván (szerk.) (1997): *Pedagógiai lexikon*. Budapest, Keraban Kiadó.
- Belting, H. (2000): *Kép és kultusz. A kép története a művészet korszaka előtt*. Budapest, Balassi Kiadó.
- Bertényi Iván (szerk.) (1998): *A történelem segédtudományai*. Budapest, Pannonica–Osiris.
- Białostocki, J. (1997): Ikonográfia. In Pál J. (szerk.): *Az ikonológia elmélete. Szöveggyűjtemény az irodalom és a képzőművészet szimbolizmusáról*. (Ikonológia és műértelmezés I.) Szeged, JATEPress. 227–251.
- Cunnington, P. – Buck, A. (1978): *Children's costume in England. From the Fourteenth to the end of the Nineteenth Century*. London, Adam & Charles Black.

- Erning, Günter (1987): *Bilder aus dem Kindergarten. Bilddokumente zur geschichtlichen Entwicklung der öffentlichen Kleinkindererziehung im Deutschland*. Freiburg, Lambertus.
- Falus Iván (szerk.) (1996): *Bevezetés a pedagógiai kutatás módszereibe*. Budapest, Keraban Kiadó.
- Géczi János (2002): Reneszánsz növényillusztráció. In *Magyar botanikai kutatások az ezredfordulón. Tanulmányok Borhidi Attila 70. születésnapja tiszteletére*. Pécs, Pécsi Tudományegyetem Növénytani Tanszék. 63–78.
- Géczi János (2003): *Rózsaképvessék. Megjegyzések a Kárpát-medence 17. századi képvesséihez*. Habilitációs előadás. 2003. 09. 24. Pécs, Pécsi Tudományegyetem Művészeti Kar.
- Géczi János (2004): Shakespeare rózsái. *Iskolakultúra*, **14.** 6., 70–86.
- Géczi János (2005a): A római világ képeinek rózsája. (1–6. század) *Iskolakultúra*, **15.** 12., (szeparátum), 1–27.
- Géczi János (2005b): Reforméletmód–ésszimbóluma: Nagy Sándor világgépének és művészetpedagógiájának elemei. *Magyar Pedagógia*, **1.**, 19–38. In Németh A. – Mikonya Gy. – Skiera, E. (szerk.): *Életreform és reformpedagógia – nemzetközi törekvések magyar pedagógiai recepciója*. Budapest, Gondolat. 136–163.
- Géczi János (2006a): A szovjet pedagógiai minta. *Iskolakultúra*, **16.** 9., 24–38.
- Géczi János (2006b): A pedagógiai sajtó. 1956. *Educatio*, **15.** 3., 511–538.
- Géczi János (2006c): A szocialista gyermekfelfogás. A túlkorosok és a felnőttek oktatásának ikonográfiai megjelenítése. 1956–1964. Köznevelés. *Magyar Pedagógia*, **16.** 2., 147–168.
- Géczi János (2006d): A túlkorosok és a felnőttek oktatásának ikonográfiai megjelenítése az 1956 utáni magyar pedagógiai sajtóban. In Keller Magdolna – Simándi Szilvia (szerk.): *VI. Országos Neveléstudományi Konferencia. Tanul a társadalom*. Budapest, 2006. október 26–28. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Pedagógiai Bizottság. 132.
- Géczi János (2007a): *Az egészséges és a beteg gyermek ikonográfiai megjelenítése 1950–2000 között a magyar neveléstudományi szakajtóban*. In *Az egészségtan-oktatás története és jelentősége*. MTA Művelődéstörténeti Bizottsága Élettudománytörténeti Munkabizottság.
- Géczi János (2007b): *Nagy Sándor antropológiája és annak jelképei*. VII. Országos Neveléstudományi Konferencia. Budapest, 2007. október 25–27.
- Géczi János (megjelenés alatt): *A virágok virága a Pisoni kertben*. Lippay János-konferencia. Budapest, 2006. november 1. MTA Agrártörténeti és Faluszociológiai Bizottság – MTA Kertészeti Bizottság – Magyar Mezőgazdasági Múzeum – BCE Kertművészeti Tanszék – Károli Gáspár Református Egyetem Gazdaság- és Művelődéstörténeti Tanszék. (megjelenés alatt)
- Gyáni Gábor (1986): Az „új történetírás” jelensége. *Világtörténet*, **23.** 3–4., 3–7.
- Hornyik Sándor (2006): *A képi fordulatról*. <http://www.exiindex.hu>.
- Jáki László (szerk.) (2000): *Orbis pictus. A szemléltetés évszázadai*. Budapest, Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum.
- Kelemen Elemér (1997): Ezeréves a magyar iskola. Beszámoló az iskolatörténeti évforduló rendezvényeiről, eseményeiről. *Új Pedagógiai Szemle*, **3.**, 81–93.
- Kéri Katalin (2001): *Bevezetés a neveléstörténeti kutatások módszertanába*. Budapest, Műszaki Könyvkiadó.
- Kéri Katalin – Varga Attila (2006): Acélos Szoszó és 25 méter vörös szőnyeg. Átpolitizált alsó tagozatos tankönyvek 1950–1956 között. *Educatio*, **3**.
- Kéri Katalin (2003): Gyermekkép Magyarországon az 1950-es évek első felében. In Pukánszky Béla (szerk.): *Két évszázad gyermekei*. Budapest, Eötvös József Könyvkiadó. 229–245.
- Kis-Molnár Csaba – Erdei Helga (2003): Gyermekkép a magyar sajtóban 1950 után. In Pukánszky Béla (szerk.): *Két évszázad gyermekei*. Budapest, Eötvös József Könyvkiadó. 246–286.
- Kiss Attila – Szőnyi György E. (szerk.) (2003): *Szó és kép. A művészeti kifejezés szemiotikája és ikonográfiája. Tanulmányok*. (Ikonológia és műértelmezés 9.) Szeged, JATE Press.
- Klanczay Gábor (1989): Az interdiszciplinaritás az utóbbi negyedszázad történettudományában. *Századok*, **1.**, 163–178.

- Mikonya György (2006): Pedagógiai életképek az 1945 utáni magyar nevelés történetéből. In Szabolcs Éva (szerk.): *Pedagógiai és politika a XX. század második felében Magyarországon*. Budapest. 54–114.
- Molnár Éva (szerk.): *Változó tanulási környezetek, változó pedagógusszerepek*. VII. Országos Neveléstudományi Konferencia. Budapest, 2007. október 25–27. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia. 25., 54., 82., 84.
- Nagy Nóra (2005): *Comenius beszélő képei*. OTDK-dolgozat. Kézirat. Pécsi Tudományegyetem Tanárképző Intézet.
- Németh A. – Szabolcs É. (2001): *A neveléstörténeti kutatások főbb nemzetközi tendenciái, új kutatási módszerei és eredménye*. In Báthory Zoltán – Falus Iván (szerk.): *Tanulmányok a neveléstudományok köréből 2001*. Budapest, Osiris. 46–76.
- Opie, I. – Opie, R. – Alderson, B. (1992): *The treasure of Childhood. Books, Toys and Games from the Opie Collection*. London, Papillion.
- Otto, I. (1989, 1990): *Bürgerliche Töchtererziehung im Spiegel illustrierter Zeitschriften von 1865–1915*. Hildesheim, Verlag August Lax.
- Panofsky, Erwin (1984): A képzőművészeti alkotások leírásának és tartalomelemzésének problémájához. In uő: *A jelentés a vizuális művészetekben*. Budapest, Gondolat. 249–261.
- Péter Katalin (szerk.) (1996): *Gyermek a kora újkori Magyarországon*. Budapest, MTA–TTI.
- Pukánszky Béla (2001): *A gyermekkor története*. Budapest, Műszaki Kiadó.
- Pukánszky Béla (2006): *A nőnevelés évezredei*. Budapest, Gondolat.
- Réau, Louis (1955, 1997): Az ikonográfia meghatározása és alkalmazása. In Pál József (szerk.): *Az ikonológia elmélete*. (Ikonológia és műértelmezés I.) Szeged, JATEPress. 181–193.
- Schmitt, H. – Link, J.-W. – Tosch, F. (szerk.) (1997): *Bilder als Quellen der Erziehungsgeschichte*. Bad Heilbrunn, Klinkhardt.
- Schorsch, A. (1979): *Images of Childhood. An illustrated social history*. New York, Mayflower Books.
- Szabolcs Éva (1999): *Tartalomelemzés a gyermekkortörténet kutatásában. Gyermekkép Magyarországon 1867–1890*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Szabolcs Éva (2001): *Kvalitatív kutatási metodológia a pedagógiában*. Budapest, Műszaki Könyvkiadó.
- Szabolcs Éva (2004): „Narratívák” a gyermekkorról. *Iskolakultúra*, **14.**, 3., 27–31.
- Szabolcs Éva (2005): *A neveléstörténet kutatási módszereinek gazdagodása*. ELTE Pedagógiai Doktori Program. http://www.ppk.elte.hu/nevtud/doktoriiskola/Tortenetkutatasi_modszerek
- Szőnyi György Endre (2004): *Pictura & Scriptura. Hagyományalapú kulturális reprezentációk huszadik századi elméletei*. Szeged, JATEPress.
- Talkenberger, H. (1997): *Historische Erkenntnis durch Bilder? Zur Methode und Praxis der Historischen Bildkunde*. In Schmitt, H. – Link, J.-W. – Tosch, F. (szerk.): *Bilder als Quellen der Erziehungsgeschichte*. Bad Heilbrunn, Klinkhardt. 11–26.

